

Vakıflar Dergisi

Yıl: Haziran 2015 • Sayı:43

Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Haziran 2015 - Sayı: 43 Hakemli Dergidir.
TÜBİTAK ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından taranmaktadır.
Sertifika No: 16651
ISSN: 1011-7474

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Dr. Adnan ERTEM

Yayın Koordinatörü
Rifat TÜRKER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Adnan TÜZEN

Yayın Yönetmeni
Mehmet KURTOĞLU

Editörler

Hüseyin ÇINAR, Fatih MÜDERRİSOĞLU

İngilizce Editör

Miyase KOYUNCU KAYA

Dergi Sekreteryası

Hasan DEMİRTAŞ

Tashih

Rıdvan Enes AKÇATEPE

Yayın Kurulu

Prof.Dr. Mehmet BULUT	Istanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof.Dr. Hüseyin ÇINAR	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Yılmaz KURT	Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Ali YILMAZ	Ankara Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Miyase KOYUNCU KAYA	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Fatih MÜDERRİSOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ	SDE Uzmanı

Yayın Danışma Kurulu

Prof. Dr. Hakkı ACUN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut AK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AKGÜNDÜZ	Amsterdam Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Géza DAVID	Macar Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Özer ERGENÇ	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Süreyya FAROQHI	Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Halil İNALCIK	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KAYA	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Heath W. LOWRY	Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsrev SUBAŞI	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof.Dr. Eugenia KERMELE İNAL	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Aysıl TÜKEL YAVUZ	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ	Emekli Öğretim Üyesi
Prof.Dr. Musa YILDIZ	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Vefa ÇOBANOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Rhoads MURPHEY	İpek Üniversitesi
Evangeila BALTA	Ulusal Yunan Araştırma Vakfı / Yunanistan
Mehmet Çetin	Araştırmacı

Yayın ve Danışma Kurullarındaki isimler unvan ve soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki mesuliyeti yazarına aittir.

Yazışma Adresi

T.C. BAŞBAKANLIK

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi Atatürk Bulvarı No: 10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 5096000 - Faks: (0312) 324 47 22
e-posta: vakiflaryayin@yahoo.com - web: www.vgm.gov.tr

Yapım

Semih Ofset S.E.K. Yayıncılık

Kapak ve Sayfa Tasarımı

M. Edip ERDOĞAN

Baskı

www.semihofset.com.tr - 0312 341 40 75

TAKDİM

Geçmişten aldığı tarihi, kültürel ve sosyal birikimi bugünden geleceğe taşıyan Vakıflar Dergisi, kararlı bir biçimde yürüyüşüne devam etmektedir. Vakıf, yalnızca bir hayır işi veya tarihte kalmış bir olgu değil, kadim medeniyetimizin, din, kültür, sanat, iktisat, sağlık vs. birikimini birçok yönden günümüze taşıyan bir müessese olarak öne çıkmaktadır. İşte vakfın bu zengin birikimini, kurumlarımızla sosyal hayata, diğer yandan belli bir konu çerçevesinde Vakıf Haftalarımız ile geniş kitlelere ve Vakıflar Dergisiyle de akademik anlamda kültür dünyamıza taşımaktayız.

Vakıflar Dergisi, yayın hayatına başladığı günden bu güne, vakıf kültürünü hikâye olarak anlatmaktan daha çok vakfın ruhunu ortaya koyacak değerlendirmeler yapmaya özen göstermiş, belge yayınından daha çok belge yorumuna önem vermiştir. İmparatorluğun üç kıtadaki vakıflarının muhafaza edildiği arşivimizdeki belgeler, el yazma eserler dergimizin beslendiği temel kaynakların başında gelmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü olarak arşiv ve kütüphanemizde bulunan el yazma eserleri yayınladığımız gibi vakfı konu alan eserlerin de yayınına önem vermekteyiz. Gerek matbu gerek dijital yayınlarımız devam etmekte, mevcudu kalmayan eserlerimizi dijital ortama aktararak www.vgm.gov.tr adresinde yayınlamaktayız.

Vakıflar Dergisinin bu sayısında vakfiyelere ve arşiv belgelerine dayanarak kaleme alınan makalelere baktığımızda, geniş bir coğrafyayı içerisine alan imparatorluk şehirlerinin farklı yönlerinin anlatıldığını görürüz. Örneğin, Evkaf Defterlerine Göre Antakya Vakıfları, Midilli'de Zeytinyağı Üretimi, Tokatta Vakıf İdaresinin Oluşumu, Rus İşgali Sonrasında Silistre Vakıflarının Vaziyeti ve Urfa'da Vakıf Kitapları gibi konulara yer verildiğini görürüz. Vakıf tarihi ve şehir tarihi açısından büyük öneme sahip bu çalışmalar, aynı zamanda kültür ve düşünce hayatımıza büyük katkılar sağlamaktadır. Yine vakıf yapılarında estetik kavramlar ile vakıf hakkında yayınlanmış kitap tanıtımları dergimize ayrı bir zenginlik katmaktadır.

Yayınlarımız arasında en uzun soluklu ve en istikrarlı şekilde devam eden Vakıflar Dergimizin zamanında çıkmasına önem vermekteyiz. Özellikle akademik dünyada önemli ve özel bir yere sahip olan Vakıflar Dergisi, Haziran 2015 43. Sayıya ulaşmış, gerek şekil gerek içerik bağlamında belli bir çizgi oluşturmuştur. Dergimizin bu seviyeye gelmesinde emeği geçen yayın kuruluna, yazılarıyla destek veren hocalarımıza teşekkür ederim.

Dr. Adnan ERTEM
Vakıflar Genel Müdürü

ÖNSÖZ

Vakıflar Dergisinin 43. Sayısı ile yeniden karşınızdayız. Vakıflar Dergisi, bir yıl önce, 41 sayı dan sonra TÜBİTAK ULAKBİM, Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından taranmaya başlamıştır. Amacımız daha çok veri tabanlarında yer almak, okuyucuya ve araştırmacılara daha kolay ulaşabilmektedir. Aynı zamanda, araştırmacılardan gelen destekle, derginin içeriğini zenginleştirmek, geçmiş sayılarda vakıflarla ilgili yayımlanmış ve adeta klasikleşmiş makaleler arasına yenilerini eklemektir. Titiz ve özenli çalıştığımız bu yolda, hem kurumsal hem de bilim insanlarının desteğine ihtiyaç duymaktayız.

Vakıflar Dergisi'nin 43. Sayısı, daha önceki sayılarda olduğu gibi tema olarak öncelikle vakıf kurumunun çeşitli yönlerine ve uygulamalarına değinen makalelerden oluşmaktadır. Bu sayıdaki ilk makale Enver Çakar'a aittir. Çakar, 1550 Tarihli Evkâf Defteri'ni kaynak olarak Antakya Şehri'nin merkez ve köylerinde yer alan hayrat vakıfların isimlerini, buldukları yerleri ve çalışan personel ile yıllık gelir ve giderlerini, "16. Yüzyılda Antakya Vakıfları" başlıklı çalışmada ele almıştır. Yeni sayıda yer alan ikinci makale Ali Açikel'in "Tokat Tokat Kazası'nda Vakıf Teşkili (1835-1890) başlığını taşımaktadır. Açikel çalışmasında, Osmanlı topraklarındaki bütün vakıfların tek çatı altında toplandığı Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti sonrası dönemde, Taşra vakıflarının bir idarî teşkilata kavuşturulma sürecini, yeni yapıyı anlamaya katkı sağlama düşüncesiyle, Tokat örneği üzerinden, yaklaşık elli yıllık bir dönem üzerinden incelemiştir. Ahmet Köç'ün, "1828-1829 Rus İşgali Sonrasında Silistre Vakıflarının Vaziyeti" başlığını taşıyan araştırması ise, son sayımızın üçüncü makaledir. Köç bu çalışmada, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında, Edirne'ye kadar gelen Rusların yakıp yıktığı ve harabeye çevirdiği şehirlerden olan Silistre'deki vakıf hayratın durumunu ve bunların yeniden ihya edilme çabalarını Osmanlı ve Vakıflar arşivlerinden sondaj metoduyla elde ettiği belgelerle ortaya koymaya çalışmıştır. Hem gıda hem de aydınlatmada sektörünün, bir dönemin vazgeçilmezleri arasında yer alan zeytinyağı ve zeytinlikler konusu, Midilli/Lesbos Adası'ndaki Mihrişah Valide Sultan'ın vakıf zeytinlikleri bağlamında, İbrahim Oğuz'un "XIX. Yüzyıl Ortalarında Midilli'de Zeytinyağı Üretimi ve Mihrişah Valide Sultan'a Ait Zeytinlikleri" başlıklı çalışması, bu sayının dördüncü makalesini oluşturmaktadır. Oğuz çalışmada, Mihrişah Valide Sultan vakıf zeytinlikleri özelinde, Midilli'nin XIX. yüzyıl ortalarındaki sosyo-ekonomik yapısı hakkında da kısaca bilgi vermektedir. Kırküçüncü sayının beşinci makalesi Şefaattin Deniz'e ait "Sultan Abdülmecid Vakıflarından Çırağan Mecidiye Camii" başlığını taşımaktadır. Yazar bu çalışmasında, Sultan Abdülmecid'in yaptırdığı hayratlar arasında ayrı bir yere sahip olan Çırağan'daki Mecidiye Camii'ni, vakıfları, görevlileri, devlet protokolündeki yeri gibi çeşitli yönlerden değerlendirmiştir. Osmanlı döneminde vakıf hayrat arasında önemli bir yere sahip kitap ve kütüphane vakıfları, Şanlıurfa örneği üzerinden Mehmet Kurtoğlu ve Enver Karakeçili'nin, "Urfa'da Vakıf Kitaplar Üzerine Bir Değerlendirme" başlığı altında, ortak bir çalışma ile bu sayının altıncı makalesi olarak yerini almıştır. Araştırmacılar Kurtoğlu ve Karakeçili yeni çalışmalarında Urfa'da kurulan kitap vakıfları ve bunların vâkıfları hakkında bilgi vererek Ekler kısmında vakfedilen kitapları listelemişlerdir. Bu sayının yedinci ve son makalesi Orhan Cezmi Tuncer'in "Vakıf Yapılarında Estetik Kavramlar" başlığını taşımaktadır. Tuncer çalışmasında, estetik kavramları, vakıf eserlerden yola çıkarak incelemiş ve Platon'dan Platius'a, Farabi'den İbn-i Sina'ya filozofların güzelliğe bakışını ve estetik anlayışlarını tanımlamıştır.

Artık son sayılarla gelenek haline gelen kitap tanıtımları bölümünü, Kitâbiyât başlığı altında sunuyoruz. Bu sayıdaki ilk kitap tanıtımı İsmail Altınöz'e aittir. Altınöz, 21-24 Aralık 2009 tarihleri arasında Gaziantep Üniversitesi, Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü - Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Halep Üniversitesi ve Halep Vakıflar Müdürlüğü işbirliği ile düzenlenen Uluslararası

Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu'nun üç cilt halinde kitaplaştırılan, Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri (I-II-II, Sempozyum Koordinatörü: Yrd. Doç.Dr. İsmail Altınöz, Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep Üniversitesi Vakıflar Bölge Müdürlüğü Yay., İstanbul 2014, 862 s.) isimli sempozyum bildiri kitabını tanıtmıştır. Miyase Koyuncu Kaya, "Vakıf Gelirlerine Bir Örnek" başlığı altında, Özen Tok'un XIX. Yüzyıl Ortalarında Kayseri Vakıflarının Arazi Gelirleri, başlıklı kitabını; Hasan Demirtaş ise Sedat Baykara'nın Hurûfât Defterleri'nde Isparta Kazâsı, Târihî Eserler, Köyler, Mahalleler, Meslekler adlı kitabını tanıtmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından her sene bir tema üzerinden kutlanan Vakıflar Haftası'nın 1915 yılı için teması "Vakıf ve Sanat" idi. Bu etkinlikler kapsamında 12 Mayıs 2015 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü Konferans Salonunda "Vakıf ve Sanat" konulu bir panel düzenlenmiştir. Panelde sunulan bildiriler ve izlenimler Ahmet Kılıç tarafından kaleme alınarak okuyucu ile paylaşılmak istenmiştir.

44. sayıda, gerek şekil gerek içerik yönünden daha zengin ve doyurucu Vakıflar Dergisi ile yeniden sizlerle beraber olmak ümidiyle.

Editörler

İÇİNDEKİLER

Takdim	3
Önsöz.....	5
16. Yüzyılda Antakya Vakıfları (1550 Tarihli Evkaf Defterine Göre) The Waqfs of Antioch in the 16th Century (According to Awqaf Register Dated 1550) Enver Çakar	9
Tokat Kazası'nda Vakıf İdaresinin Teşkili Ve Gelişimi (1835-1890) The Foundation and Development of Waqfs Administration in the District of Tokat (1835-1890) Ali Açikel	41
1828-1829 Rus İşgali Sonrasında Silistre Vakıflarının Vaziyeti The Condition of the Silistra Waqfs Following the Russian Occupation of 1828-1829 Ahmet Köç	59
XIX. Yüzyıl Ortalarında Midilli'de Zeytinyağı Üretimi ve Mihrişah Valide Sultan'a Ait Vakıf Zeytinlikleri Olive Oil Products and Mihrişah Valide Sultan's Waqf Olive Groves on Lesbos in the Middle of the 19th Century İbrahim Oğuz	77
Sultan Abdülmecid Vakıflarından Çırağan Mecidiye Camii From the Waqfs of Sultan Abdulmecid: Mecidiye Mosque in Çırağan Şefaattin Deniz	105
Urfa'da Vakıf Kitaplar Üzerine Bir Değerlendirme An Evaluation of the Waqf Books in Urfa Mehmet Kurtoğlu-Enver Karakeçili	119
Vakıf Yapılarında Estetik Kavramlar Aesthetical Concepts on Waqf Structures Orhan Cezmi Tuncer	143
Kitâbiyât	173
Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri	174
İsmail Altınöz	
Vakıf Gelirlerine Dair Bir Örnek	179
Miyase Koyuncu Kaya	
Hurûfât Defterlerinde Isparta	182
Hasan Demirtaş	
Vakıf ve Sanat Paneli.....	185
Ahmet Kılıç	
Vakıflar Dergisi Yayın İlkeleri The Foundations Journal Publication Principles	177

16. Yüzyılda Antakya Vakıfları (1550 Tarihli Evkaf Defterine Göre)

Enver Çakar*

Öz

Kadim bir şehir olan Antakya, tarih boyunca birçok devletin idaresi altında kalmış, 1516 yılında ise Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bazı tarihlerde sancak yapılsa da 16. yüzyıl boyunca genellikle Halep Sancağı'nın bir kazası olarak Osmanlı idari teşkilatı içindeki yerini almıştır. Antakya Kazası'nın Antakya, Süveyde, Kuseyr, Altunözü, Cebel-i Akra' ve Şuğur olmak üzere 6 nahiyesi vardı.

Evkaf kayıtlarından anlaşıldığına göre, 16. yüzyılın ortalarında Antakya Şehri'nde vakıfları olan toplam beş cami, 23 mescit, bir makam, bir muallimhane, bir medrese, bir buk'a ve bir zaviye yer almaktaydı. Ayrıca Antakya'nın kasaba ve köylerinde de bir cami, bir mektep, üç zaviye ve 13 mescit bulunuyordu.

Bu çalışmada, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilen 1550 tarihli Halep Evkaf Defteri kaynak olarak kullanılmak suretiyle, Antakya Şehri ve köylerinde yer alan hayrat vakıfların isimleri, buldukları yerler ve personelleri ile yıllık gelir ve giderleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Antakya, Altunözü, Kuseyr, Şuğur, Süveyde, Cebel-i Akra', vakıf, Habîbü'n-Neccâr.

The Waqfs of Antioch in the 16th Century (According to Awqaf Register Dated 1550)

Abstract

Antioch, an ancient city, remained under the rule of many states throughout history, but it came under the domination of the Ottoman Empire in 1516. Even the city has become *sanjak* in some periods, generally it took its place in the administrative organisation of Ottoman Empire as Sanjak of Aleppo's district during the 16th century. Antioch had 6 sub-districts: Antioch, Suvayda, Kusayr, Altunozu, Jabal Akra ve Shugur.

As it is understood from awqaf records; there were five mosque, twenty three masjid, one maqam, one muallimhane (primary shchool), one madrasa, one buk'a and one lodge which had their own waqf in the middle of 16th century. Also there were one mosque, one school, three lodges and thirteen masjids in village and town of Antioch.

In this study, relying on Aleppo's awqaf records of 1550 which is available at the Archive of General Directorate of Land Registry and Cadastre, waqfs' names, location, officers, annual income and expenses in the city of Antioch and its villages have been studied.

Keywords: Antioch, Altunouzi, Kusayr, Shugur, Suvayda, Jabal Acra', waqf, Habîb al-Naccâr.

* Prof. Dr.; Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi/Elazığ.

Giriş

1516 yılında Osmanlılar tarafından alınan Antakya, ilk zamanlarında “sancak”¹ statüsüyle Şam Beylerbeyliği’ne bağlanmış (Çakar 2003-2: 359), fakat çok geçmeden sancak olmaktan çıkartılarak Halep Sancağı’na dâhil edilmiştir². 1581 yılında tekrar sancak olarak yapılandırılmış (BOA, *KK*, *Ruus* 239: 147, 179, 235) ise de kısa bir müddet sonra yeniden kaza³ statüsü ile Halep Sancağı’na bağlanmıştır. Antakya Kazası, 16. yüzyılda Antakya Şehri ile idari bakımdan ona bağlı olan Antakya, Kuseyr, Altunözü, Cebel-i Akra, Süveyde ve Şuğur nahiyelerinden⁴ meydana geliyordu (Gündüz 2009: 48-49).

1526 yılından itibaren Antakya Kazası’nın bütün tahrirleri Halep ile birlikte ve aynı tarihlerde yapılmıştır. Dolayısıyla, Halep’in 1526, 1536, 1550, 1570 ve 1584 tarihli tahrir defterlerinde Antakya Şehri ve nahiyeleri de yer almaktadır. Halep Sancağı’nın çok sayıda tahrir defteri olmasına rağmen, evkaf defterleri yönünden aynı şeyi söylemek pek mümkün değildir.

Öte taraftan, Osmanlı idaresine girdiği 1516 yılından 1549 yılına kadar Şam Beylerbeyliği’ne bağlı bir sancak statüsüyle yönetilen Halep, bu tarihten itibaren bir beylerbeylik merkezi haline getirilerek vilayete (eyalet) dönüştürülmüştür. Bu sırada daha önce Şam Beylerbeyliği’ne bağlı olan Hama, Humus, Adana, Bâlis, Kilis, Birecik, Selemiyeye ve Ma’arra sancakları da Halep Beylerbeyliği’ne bağlanmıştır (Çakar 2003-2: 360-361). Bu idarî yapılanmadan hemen sonra beylerbeyi-

lik dâhilinde genel bir sayım (tahrir) da yapılmıştır. Bu sayımla birlikte Halep ve ona bağlı sancakların ayrı ayrı mufassal defterleri düzenlenmiştir. Fakat beylerbeylik dâhilinde yer alan bütün vakıflar farklı defterlere kaydedilmeyip sadece bir defterde toplanmıştır. Diğer dönemlerde yapılan tahrirlere ait başka evkaf defteri bulunmadığı için de 1550 tarihinde hazırlanan bu defter, Antakya vakıfları konusunda ayrıntılı bilgi veren elimizdeki tek evkaf defteri özelliğini taşımaktadır.

Bahse konu olan defter, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi’nde yer almakta ve 556 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Defterin hiçbir yerinde ne zaman kaleme alındığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple defter, 992 hicri (1584 miladi) tarihli olarak tespit edilmiş ve bu şekilde arşiv kataloğuna kaydedilmiştir (bkz. Işık-Kadioğlu-Yıldırım 2012: 156; 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve ‘Arab ve Zü’l-Kâdiriyye Defteri 1999: 17; İlhan 1991: 434). Ancak defterdeki veriler 1584 tarihli Halep Sancağı Mufassal Tahrir Defteri ile karşılaştırıldığında, bu iki defterin aynı dönemde hazırlanmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Çünkü evkaf defterinde yer alan köy ve mezra gelirleri sadece 1550 tarihli mufassal tahrir defterindeki bilgilerle örtüşmektedir⁵. Bu mufassal tahrir defteri de Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Tapu-Tahrir Defterleri Tasnifinde 454 numarada kayıtlı bulunmaktadır⁶. Ayrıca evkaf defterinde Halep’te 1550-1584 yılları arasında kurulan vakıfların (mesela 1555’te Dukakinzade Mehmed Paşa, 1574’te Hanzade Mehmed İbrahim Paşa ve 1583’te Behram Paşa vakıfları) kaydı da yer almaktadır. Dolayısıyla bunun 1550 tarihli olduğu hususunda hiçbir şüphe yoktur.

Bu çalışmada, 1550 tarihli Halep Evkaf Defteri

- 1 Sancak, Osmanlı taşra idarî taksimatının ana yönetim birimi olup, kaza, nahiye ve köyler gibi belli coğrafi sınırı vardı. Beylerbeylikleri teşkil eden sancakların en yüksek idarecisi sancakbeyi (mîrlivâ) idi. Sancak hakkında daha fazla bilgi için bkz. Şahin 2009: 97-99; Deny 1997: 186-189.
- 2 1526 tarihli Halep tahrir defterinde Antakya ve nahiyelerini Halep Sancağı’na bağlı olarak görmekteyiz. Bkz. Çakar 2003-1: 29.
- 3 Kaza, kadının idarî ve adlî bölgesi olup, her sancakta bir sancakbeyinin yanı sıra bir kadı da bulunurdu (İnalçık 2004: 122).
- 4 Sözlükte “taraf, cihet, yöre, kenar, bölge” anlamlarına gelen nahiye kelimesi, Osmanlı idarî sistemi içinde bazen bir yönetim ünitesini ve bölgeyi, bazen de coğrafi bakımdan küçük veya büyük bir çevreyi, yöreyi ve hatta semti ifade etmekteydi. Bir kazaya ve sancağa bağlı idarî birimleri teşkil eden nahiyelerin çeşitli sayıda köy ve mezası vardı. Şahin 2004: 306-307.

- 5 Mesela Halep Evkaf Defterinde 500 akçe olan Kuseyr’e bağlı Ferikî adlı mezarın hâsılı (bkz. TKA, *Evkaf* 556: 138^a), 1550 tarihli Halep Tahrir Defterinde (BOA, *TD* 454) yine 500 akçe, 1584 tarihli Halep Tahrir Defterinde (BOA, *TD* 610) ise 800 akçedir (bkz. Gündüz 2009: 224).
- 6 Bu defterde de ne zaman kaleme alındığına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Fakat bu tahririn neticesinde hazırlanan timar icmal defteri hicri 957 (1550 miladi) tarihlidir (bkz. BOA, *TD* 271: 57). Ayrıca 7 Cumâde’l-ulâ 957 tarihli bir ruus kaydında da Halep Sancağı tahririnin bu tarihte tamamlandığı ifade edilmektedir. Bkz. BOA, *KK*, *Ruus* 209: 52.

kaynak olarak kullanılmak suretiyle⁷, Antakya'da yer alan vakıf eserleri ile bunların gelir ve gider kalemleri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca vakıf kayıtları⁸ ışığında, Antakya Şehri'nin 16. yüzyılın ortalarındaki genel görünümü ile sosyal ve ekonomik yapısı da tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. Evkaf Kayıtlarına Göre Antakya Şehri

Evkaf defterinde, bazı arazi ve bahçelerin yeri tarif edilirken "der dâhil-i sûr-ı Antakya" denilmesi (TKA, *Evkaf 556*: 129^b, 135^a) Antakya Şehri'nin 16. yüzyılın ortalarında surlarla çevrili olduğunu göstermektedir. Batılı seyyahların⁹ yanı sıra 17. yüzyıl seyyahlarından olan Evliya Çelebi de Seyahatnamesi'nde şehir surlarından bahsetmekte, yarısının doğu tarafındaki dağlardan geçtiğini, diğer yarısının ise aşağıdaki düzlük alanda yer aldığını ifade etmektedir (Evliya Çelebi 1999: 35-36). Tabii olarak bu surların dışarıya açılan kapıları da vardı. Bu kapıların sayısı ve isimleri konusunda farklı görüşler olmakla birlikte, en kapsamlı olanına göre Antakya'nın sekiz kapısı olup, bunlar Bâb-ı Bulus (Aziz Pol Kapısı), Bâb-ı Dük (Dük Kapısı), Bâb-ı Kelb (Köpek Kapısı), Bâbü'l-Cisr (Köprü Kapısı), Bâb-ı Zeytun (Zeytin Kapısı), Bâbü'l-Hadîd (Demir Kapı), Bâb-ı Süveydiye (Süveydiye Kapısı) ve Bâb-ı Corç (Aziz Corc Kapısı) adlı kapılardı¹⁰. Evliya Çelebi ise sadece Halep ve Şam kapılarından bahsetmektedir (Evliya Çelebi 1999: 35-36). Fakat depremlerin etkisi ve askeri kuşatmalar sebebiyle sur ve kapılardan günümüze pek fazla bir şey kalmamıştır. Şehrin iç kalesinin ise şehrin doğu tarafındaki tepelerin birinde bulunduğu ve 14 burçlu olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir (Eroğlu-Babuçoğlu-Köçer 2007: 113).

Eski Antakya şehri Âsi Nehri ile Habîbü'n-Neccâr

Dağı arasında yer aldığı için şehre giriş Âsi Nehri üzerinde kurulan bir köprü sayesinde oluyordu. Bu köprüden geçmek için de muayyen bir ücret ödemek gerekiyordu. Antakya'daki köprüden devlet hesabına tahsil edilen verginin toplam miktarı 1550 yılında 10 bin akçe, 1570 ve 1584 yıllarında da 12 bin akçe idi (Gündüz 2009: 166). 1730 tarihli iki ayrı kayıttan anlaşıldığına göre, köprübaşında "Özbekiyye Tekkesi Camii" veya "Özbekhane" adıyla bilinen bir yapı vardı¹¹. Fakat bu caminin sonraki yıllarda yapılmış olması da muhtemeldir. Çünkü 1550 tarihli evkaf defterinde bu camiden bahsedilmemektedir.

Antakya'nın bir meydanı vardı. Bu meydan aynı zamanda bir mahalleye de isim olmuştur. Antakya Meydanı'nda Kansu ve İnal Eşfer adlı iki kişinin mezarı bulunuyordu. Bunlardan vakıf kurucusu olan İnal Eşfer Memlûk Devleti'nde Emir-i ahur (mirahur) olarak görev yapıyordu. Kansu ise bunun ya babası ya da kardeşi idi. İnal Eşfer her iki mezar için iki ayrı değirmenden $\frac{3}{4}$ hisseyi vakfetmiştir. Yine Meydan Mahallesi'nde Mağribiye adlı bir zaviye yer alıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 136^b). Ayrıca 1550 yılından sonra burada Meydan adıyla bilinen bir hamam da yapılmıştır¹². 1720 tarihli bir kayıta "Meydan Kennâsi"nden bahsedilmesi (VGMA, *HD 1067*: 180), burada bir tuvaletin de mevcut olduğuna işaret etmektedir.

Şehir Meydanı'ndan başka, Antakya'da şehre gelen hububat vb. şeylerin tartılarak vergisinin alındığı "Arsa" olarak adlandırılan bir alan da mevcut olup, bu alanda tartı veya ölçüm işlerine bakan bir "keyyâl"¹³ vazife yapıyordu.

Öte taraftan Antakya'da kale içinde, suyu Âsi Nehri'nden dolaplarla temin edilen hamamlar vardı. Nitekim 16. yüzyıl tahrir defterlerinde *Meydan Hamamı* ile sur dâhilinde olup ismi belirtilmeyen başka bir hamamdan bahsedilmek-

7 Varak halinde düzenlenmiş olan defterde, Antakya ile ilgili kısım 128^b-140^a. sayfalar arasında yer almaktadır.

8 Evkaf defterinde yer alan Antakya'daki hayrat vakıfların vakfiyeleri mevcut değildir. 19. yüzyılda hazırlanan Muhasebe Defterlerinde de 1550 tarihli Evkaf Defterinde adları geçen vakıflarla ilgili kayda değer bir bilgi bulunmamaktadır (mesela bkz. BOA, *EV 14902*; BOA, *EV 38966*). Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki kayıtlar da daha ziyade imam, hatip, müezzin, mütevellî vb. atamalarla ilgilidir.

9 Antakya surlarının 16-19. yüzyıllardaki durumu hakkında Batılı seyyahların gözlemleri için bkz. Konukçu 2001: 275-285; Gündüz-Hilooğlu 2010: 27-37.

10 Antakya kapıları hakkında geniş bilgi için bkz. Tozlu 2009: 30-34.

11 "Antakya'da köprü başında Özbekhâne'de vakt-i zuhur ve 'asrda ber vech-i hasbî imâm olan Ahmed Halîfe'ye berâtî mûcebince tahrîr-i 'inâyet" (VGMA, *HD 1068*: 155); "Antakya'da Nehr-i Âsi üzerine binâ olunan hâric-i cisrde Özbekiyye Tekkesi Câmî'i'nde vakt-i zuhur ve vakt-i 'asrda hasbî imâmî ...". VGMA, *HD 1068*: 161.

12 Bu hamamın 1570 yılında 5.200 akçe, 1584 yılında ise 5.000 akçe yıllık geliri vardı. Gündüz 2009: 166.

13 Mesela, 1703 yılında keyyâl vazifesi "ber vech-i hasbî" tarikiye Ramazan adlı birine tevcih edilmiştir. VGMA, *HD 1159*: 22.

tedir¹⁴. Yine Âsi Nehri üzerinde kurulu *Sabuniye, Cündî, Meşre'a, Rikâbiye, Sultan, İbn-i Mu'allâ* ve *Cedid* (Yeni) adlarını taşıyan yedi değirmen bulunmaktaydı. Ayrıca 1536 yılında *Zer'ûniye* adlı bir değirmen de harap durumdaydı (BOA, TD 397: 320; BOA, TD 454: 564, 566).

1550 yılında Antakya'nın esas büyük çarşısı "Sûk-ı Antakya" (TKA, *Evkaf 556*: 132^b, 135^a) olarak adlandırılan Antakya Çarşısı idi¹⁵. Küçük çarşılardan olan Sûkû'l-Halvanî (TKA, *Evkaf 556*: 130^b) yani Tatlıcılar Çarşısı'nda tatlı imalatçıları örgütlenmişti¹⁶. Debbâğa Mescidi için bir debbağ dükkânının vakfedilmesi (TKA, *Evkaf 556*:130^b) dericilerin bu civarda bulunduğuna işaret etmektedir. Nitekim Antakya tabakhanesinin 1550 yılında 1.200 akçe vergi geliri vardı (BOA, TD 454: 565). Attârlar, yani güzel koku, kuruyemiş, baharat ve benzeri ürünler satan esnaf Sûkû'l-'Attârîn (Attârlar Çarşısı) olarak bilinen çarşıda faaliyet gösteriyorlardı ve burada bulunan 11 dükkân Fârisiye Medresesi'ne vakfedilmişti (TKA, *Evkaf 556*:130^a). Uncular Meydanı'nda da uncu esnafı bulunuyordu¹⁷. Diğer vakıf kayıtlarında (17-18. yüzyıllar) ise Külâhçılar Sûku (VGMA, HD 1140: 85), Sûkû't-Tahtânî (Aşağı Çarşı) (VGMA, HD 1140: 85), Uzun Çarşı

(Hümmâre Mahallesi'nde) (VGMA, HD 1061: 194), Muhtab (Kıl Dokuyanlar) Çarşısı (VGMA, HD 1068: 162), Neccâr Sûku/Neccâr Bazarı (İmran Mahallesi'nde) (VGMA, HD 1140: 83; VGMA, HD 1168: 156; VGMA, HD 1067: 175), Sipahi Çarşısı (VGMA, HD 1017: 178), Öküzvât Bazarı (VGMA, HD 1017: 179) ve Sûkû'ş-Şî'âr (VGMA, HD 1067: 178) adlı çarşılarından da bahsedilmektedir.

Evkaf defterinde, Antakya Şehri mahallelerinden 11'inin adı geçmektedir ki bunlar; Debbûs, İmran, Kastel, Mahsen, Maslaba, Meydan, Mukbil, Saru Mahmud, Süveyka, Şenbek (İbn Şenbek) ve Şirince adlı mahallelerdir¹⁸. Ayrıca Hayyâk (Dikişçi) ve Henârik adlı iki mahalleden daha bahsedilmektedir. 16. yüzyıl tahrir defterlerinde bu isimlerin yer almaması, bunların mahalleden ziyade belirli bir grubun oturduğu alanı ifade ettiği izlenimini vermektedir. Fakat bunların farklı isimde kaydedilmiş mahalleler olması da muhtemeldir.

Mukataa kayıtlarından¹⁹ anlaşıldığına göre, Antakya'da tekstil sanayisi özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısında önemli gelişme kaydetmiştir. İpliklerin boyandığı boyahanenin yıllık mukataa geliri 1550 yılında 5.000 akçe iken 1570 yılında 7.000 akçeye, 1584 yılında da 8.000 akçeye yükselmiştir. Yine Antakya'da tekstil sanayisinin olmazsa olmazı olan ipliğin satıldığı bir pazar yeri vardı ve bu pazarın vergi geliri, dellalitesi ile birlikte, 1550 yılında 6.000 akçe iken 1570 yılında 8.000 akçeye yükselmiştir. Ayrıca Antakya'da tekstil sanayisinin hammaddesi olarak ipekçilik de yaygın²⁰ olup,

14 17. yüzyılda Antakya'daki hamamların sayısı daha fazlaydı. Bkz. Evliya Çelebi 1999: 36.

15 Sahillioğlu yakın dönemlerdeki Antakya'nın çarşı yapısını şu şekilde tasvir etmiştir: "Şehri boydan boya kesen caddede ile nehir arasında kalan kısmın orta yerindeki çarşı, uzun çarşıdan başlar köprüye uzanırdı. Çarşı kuzeye doğru üç paralel caddede ile köprüye ulaşır, en soldaki uzun çarşının devamı olan caddede üzerinde kunduracılar, nalburlar, terziler, necarlar (marangoz) ikinci paralel caddede tenekeçiler, manifaturacılar; sol taraftaki handa ise kuyumcu ve tuhafiyeciler bulunurdu. Attar ve manifaturacılar çarşısı hububat satılan meydana ulaşır, diğer taraftan ikinci bir caddede olarak da sarraçlar ve köşkerlerle (yemenici) devam ederdi. Sağ tarafta eski elbise satıcıları, ikinci ve daha geniş caddede demirci esnafı, yine sağda bir caddede üzerinde keçi kılı işleyen esnaf yer alırdı. Keşşger esnafının iş yerlerinin bitiminde çıkırıç esnafı, onun önünde sağa açılan caddede üzerinde kilim ve aba dokuyan esnaf, paralel üçüncü caddede yoğurtçu, peynirci, bakırcı ve bıçakçılar vardı. Bıçakçıların karşısında Debbâğhane Camii ve ardındaki caddede tabak esnafı bulunuyordu. Köprü çarşısı denen yerde bakkal, manav, kasap, kebabçı esnafı karışık olarak yerleşmişti. Âsi kıyısındaki caddede üzerinde oteller ve kahvehaneler sıralanmıştı". Sahillioğlu 1991: 232.

16 Antakya'da Sûkû's-Semânî'nin (Seksenler Çarşısı) olarak bilinen bir çarşı da vardı. Fakat bu çarşının ne amaçla kullanıldığı bilgisi evkaf defterinde yer almamaktadır. Bkz. TKA, *Evkaf 556*: 133^a.

17 "Antakya'da Uncular Meydanı'nın ve uncuların hammâl başısı Seyyid Mehmed berâtn zâyî' itmekle 'inâyet". VGMA, HD 1067: 178.

18 Mufassal tahrir defterinde, Antakya'nın 1550 yılında 22 mahallesinin olduğu görülmektedir. Bunlar; Camii-i Kebir, Cullahân, Dört Ayak (Debbûs), Güllük (İbn-i Sey'a), Harami Bekir, İmranoğlu, Kanavat, Kastel, Keşkekoğlu, Maslaba (Halâbü'n-Nemle), Bıçakçılar, Meydan, Mahsen, Mukbiloğlu, Paşaoğlu, Saha, Saru Mahmud, Sofiler, Süveyka İbn-i Hümmâre, Şenbekoğlu, Şeyh Kasım Camii (Sofiyân-ı Erdebilî) ve Şirince Pınar adlı mahallelerdi. Bkz. BOA, TD 454: 555-564.

19 Mukataa kayıtları için bkz. BOA, TD 454: 564-567; BOA, TD 493: 632-634; BOA, TD 610: 628-629.

20 1772 yılında Antakya'yı ziyaret eden İngiliz Seyyah Abraham Parsons burada çok miktarda ipek üretildiğini, bir kısmının Halep ve Antakya'da işlendiğini, bir kısmının da Fransa ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerine ihraç edildiğini belirtmektedir. 19. yüzyıl seyyahlarından olan Kinneir de Antakya'da halkın başlıca geçim kaynağının ipekböcekçiliği olduğunu, ham veya işlenmiş ipek ihracatından büyük gelir sağlandığını tespit etmiştir (Gün 2010: 71). Antakya'da üretilen ipek, başta Halep olmak üzere imparatorluğun muhtelif bölgelerine gönderiliyordu (Eroğlu-Babuçoğlu-Köçer 2007: 113).

ipeğin ip haline getirildiği tezgâhtan (dolab-ı harir) 1550'de 1.500 akçe, 1570'te de 2.000 akçe yıllık vergi geliri sağlanıyordu (Gündüz 2009: 166).

Antakya'da bir mahalle adının Hayyâk (TKA, *Evkaf* 556:132^a) olması burada dikişçiler esnafının, Mescid-i Şeyh Hamza Mahallesi'nin de Bıçakçılar adıyla bilinmesi (BOA, *TD* 397: 317; BOA, *TD* 454: 560) burada bıçak satan ve imal eden esnafın oturduğuna işaret etmektedir. Hamamcıoğlu Mescidi vakıfları arasında bir hallaç dükkânının olması (TKA, *Evkaf* 556:133^a), hallaç esnafının olduğunu, bir mahallenin Cullâhân²¹ adını taşıması da cullâh yani bez dokumacılığı yapan çulha esnafının burada oturduğunu göstermektedir. Zira Antakya'da çulhacıların "Sûk-ı Çulha" adıyla bilinen bir çarşıları vardı ve buradaki 17 dükkân Fârisiye Medresesi'ne vakfedilmişti (TKA, *Evkaf* 556: 136^a). Ayrıca Saru Mahmud Mescidi vakıfları arasında iki, Kubbeli Mescid vakıfları arasında da bir cullâh dükkânı bulunuyordu (TKA, *Evkaf* 556: 131^{a-b}).

Antakya'da faaliyet gösteren diğer esnaf grupları ise; abacı, arpacı, bahçıvan, basmacı, bazirgân, berber, boyacı, bozacı, çalgıcı, çerçi, çıbıkçı (çubukçu), çırıkçı, değirmenci, demirci, destari (sarık ve tülbent satan), ekmekçi/habbâz, eskici, fahûreci (çanak-çömlekçi), hamamcı, hammal, hasırcı, havlucu, ka'keci (kurabiyeci), kalaycı, kahveci, karcı, kasap, kaşşas (çöpçü), kavukçu, kazancı, kazzaz, kebabçı, keşeci, kılıççı, kuyumcu, künefecî, kürkçü, köşker/keşfer (ayakkabıcı), leblebici, lehimci, ma'saracı, mimar, nalbant, neccâr (marangoz), oturakçı, penbeci (pamukçu), saka (sucu), sarraç, sellah, semerci, tarakçı, terzi ve yorgancı gibi esnaflardır²². İmalat ve üretim sektöründe faaliyet gösteren çulha, köşker, debbâğ, ekmekçi ve bahçıvan kesimi esnaf grupları

inde sayıca daha kalabalıktı (Özdemir 2002: 50-51; Gül 2008: 177-178; Kara 2004: 153-154).

Evkaf kayıtlarından anlaşıldığına göre, 1550 yılında Antakya'da mülkiyeti vakıflara ait olan veya vakıf arsa üzerine inşa edilen 201 dükkân vardı. 17. yüzyıl seyyahlarından olan Evliya Çelebi'ye göre ise şehirde 350 dükkân, dokuz adet de tüccar hanı mevcuttu (Evliya Çelebi 1999: 36).

Öte taraftan Antakya ve nahiyelerinde çok sayıda zeytin ağacı bulunmaktaydı. Nitekim 1550 yılında sadece vakıflara ait veya vakıf arazilerde ekili olan 3.949 zeytin ağacının varlığını tespit edebilmekteyiz. Zeytin ve buna bağlı olarak zeytinyağı üretimi, sabun sanayisinin de gelişmesini sağlamıştır. Mesela 1550 yılında vakıf değirmenlerinden biri "Sâbûniye" ismini taşıyordu (BOA, *TD* 454: 564). Muhtemelen bu değirmen sabuncuların olduğu semtte kurulmuştu²³. Antakya'da üretilen sabunlar, özellikle Adana, Kayseri ve Sivas vilayetlerine gönderiliyordu (Eroğlu-Babuçoğlu-Köçer 2007: 113).

16. yüzyılın ilk yarısında şehirde çeşitli malların satıldığı pazarlar da vardı. Bunların başlıcaları; iplik (rişte) pazarı, at pazarı, hayvan (koyun ve keçi) pazarı, köle ve cariye pazarı ile kepenek pazarı idi. Ayrıca şehirde yağ, bal, pekmez, incir ve hububatın satıldığı bir kapan ile bir meyhane, bir boyahane, bir tabakhane, bir başhane, bir dalyan, bir çeltik dibeği, bir ipek dolabı, iki hamam ve biri harap olmak üzere sekiz adet de değirmen bulunuyordu (BOA, *TD* 397: 320-321; BOA, *TD* 454: 564-566). Yine şehirde, Cebel-i Ahmer'deki (Kızıldağ) karlıklardan getirilen ve içeceklerin soğutulmasında kullanılan buz ve kar satılıyor ve geniş bir alıcı kitlesi buluyordu (Sahillioğlu 1991: 231).

Esnaflar, ahi ya da lonca teşkilatı çerçevesinde örgütlenmişlerdi. Her esnaf grubunun başında devlet ile temsil ettiği esnaf grubu arasında münasebeti sağlayan bir liderleri vardı. Antakya'da dericiler esnafının reisine "ahi baba", attâr, neccâr,

21 Cullâhân 1550 yılında Antakya'nın Kanavat'tan sonra nüfus bakımından en kalabalık ikinci mahallesi idi. Bkz. Gündüz 2009: 35-39; Öztürk 1996: 329.

22 Bu esnaf grupları, sonraki dönemlere ait (18 ve 19. yüzyıllar) belgelerden tespit edilmiş olmakla birlikte, büyük çoğunluğunun 16. yüzyılda da mevcut olduğu söylenebilir. Zira bunlar bir şehirde hemen her dönemde olması gereken esnaflardır.

23 Antakya'da daha sonra Sabun Hanı adıyla bilinen bir han da inşa edilmiştir.

katırcı ve hallaç esnafının yöneticilerine “şeyh”, bakkal esnafının yöneticisine de “bazarbaşı” deniyordu (Özdemir 2002: 19). 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın ilk yarısında hazırlanan belgelerden anlaşıldığına göre, Antakya’da demirci, çıkırıkçı, kuyumcu, terzi, kürkçü, kavukçu, yorgancı, penbeci (pamukçu), abacı, boyacı, cullâh, serrâc, kirişçi, keşşger (ayakkabıcı), saka (sucu), bahçıvan ve berber esnafının şeyhleri de vardı (VGMA, HD 1061: 16, 189, 193, 194; VGMA, HD 1067: 175, 176, 177, 178; VGMA, HD 1068: 157; VGMA, HD 1017: 179).

1550 yılında Antakya Şehri’nde vakıfları olan toplam beş cami, 23 mescit, bir makam, bir muallimhane, bir medrese, bir buk’a ve bir zaviye bulunmaktaydı.

Antakya’nın en önemli ziyaret mekânı olan Habîbü’n-Neccâr Makamı²⁴ bir imaret olarak birçok insana hizmet veriyordu²⁵. Ulu Camii (Camiü’l-Kebîr) de şehrin en eski yapılarından biriydi ve çarşıların olduğu ana merkezinde yer alıyordu. Şehirde bulunan diğer önemli ibadet mekânları ise Habîbü’n-Neccâr Camii, Şeyh Alaüddin Camii, Erdebili Camii ve Yunus Fakih Camii idi. Bu camilerden başka, şehrin hemen her mahallesinde bir mescit vardı. Bunlar da; Ağca, Ağıloğlu, Debbâğa, Gazioğlu, Hamamcioğlu, Hümmareoğlu, İbn Ruteyl, İbn Sofi, İmran, Kastel, Kubbelü, Maslaba, Meydan, Mukbil, Nu’man, Saru Mahmud, Şam, Şenbek, Şeyh Ahmed Şenbek, Şeyh Haliloğlu, Şeyh Necm ve Şuğurluoğlu adlarını taşıyordu. Ayrıca Cafer Ağa Mektebhanesi, Fârisiye Medresesi, Gâziliyetü’l-Berrâniye Buk’ası ve Mağribiye Zaviyesi de 16. yüzyıl Antakya’sının en önemli eğitim kurumları olarak karşımıza çıkmaktadır.

24 Evliya Çelebi’nin tespitlerine göre Antakya’da dokuz tane tekke vardı. Bunlardan ikisi (biri Habîbü’n-Neccâr Dağ’ında, diğeri aşığı şehirde) Habîbü’n-Neccâr Tekkesi olarak biliniyordu. Bkz. Evliya Çelebi 1999: 36.

25 Genellikle mutfak, yemekhane, kiler ambar, ahır ve misafirlerin yatacakları odalardan meydana gelen imaretlerde külliye çalışanlarına, mektep ve medrese öğrencilerine, derişlere, yörenin fakirlerine ve bütün yolculara parasız yemek veriliyordu. Yediylidiz: 2013: 481.

Fakat bütün bu yapılardan sadece Ulu Camii, Habîbü’n-Neccâr Camii, Ağca Mescit (Ağca Camii), Meydan Mescidi (Meydan Camii) ve Şeyh Alaüddin bin Şeyh İbrahim el-Halvetî Camii (Şeyh Ali Camii) günümüze ulaşabilmiş, diğer vakıf eserleri ise başta depremler olmak üzere, çeşitli sebeplerden dolayı yıkılarak ortadan kalkmıştır. Ayrıca bazılarının da adı değişikliğe uğradığından bunları tespit etme imkânı kalmamıştır.

Antakya şehrinin hâricinde kaza dâhilindeki kırsal yerleşmelerde de bir cami, bir mektep, üç zaviye ve 13 mescit bulunmaktaydı. Buna göre, Cebel-i Akra’ Nahiyesi’nin Ordu adıyla bilinen kasabasında Kasım Bey Camii ve Mektebi ile Ferec Bey Mescidi, Kuseyr Nahiyesi’nde Şeyh Areseddin Halil es-Samed Zaviyesi, Fenk köyünde Fenk Zaviyesi ve Zeryol köyünde bir zaviye, yine Kuseyr Nahiyesi’nin Mekâbiros, Com, Mağdeletü’n-Nasarâ, Kayacık, Fâtikiye, Bekreni, Kanbalit, Filincar, Aklanûs ve Meshânû köyleri ile Şuğûr Nahiyesi’nin Kandûn ve Çorakiye köylerinde de birer mescit vardı.

Antakya Kazası’nda yer alan din, ilim ve hayır kurumları için çok sayıda gayrimenkul vakfedilmiştir. Bu bağlamda, vakfedilenler arasında 25 köy, 23 mezra, dokuz hâkûre (küçük bahçe), 18 ğirâs, 11 bahçe yeri (arazi), 17 ev yeri (arsa), 80 ev, 201 dükkân, 35 dükkân zemini, sekiz havş (avlu), dört oda, yedi değirmen, iki bahçe, bir bostan, 1.965 adet zeytin ağacı²⁶, 16 dut ağacı, iki ceviz ağacı ve 600 adet de üzüm asmaları bulunuyordu. Meyve ağaçlarının mühim bir kısmı “ğirâs” denilen fidanlık mahiyetinde idi²⁷. Köy, mezra ve değirmen gelirlerinin bazıları tamamen, bazıları da hisse halinde vakfedilmişti (bkz. Tablo-1).

26 Ğirâs olarak adlandırılan zeytinlikler buna dâhil değildir. Ayrıca bazı vakıf zeytinliklerdeki ağaç sayısı da evkaf defterinde belirtilmemiştir. Dolayısıyla Antakya’da vakıf olan zeytin ağacı sayısı bu rakamdan çok daha fazlaydı.

27 Bu ğirâslarda, takriben 1.984 adet zeytin, 40 adet incir ve 6 adet de ceviz ağacı yetiştiriliyordu.

Tablo 1. Antakya Kazası'nda Vakıf Akarları (1550)

Köy	Hisse	Tamamen	Toplam (Adet)
Köy	16	9	25
Mezra	16	7	23
Hakûre	-	9	9
Ğirâs	-	18	18
Dükkân	1	200	201
Ev	-	80	80
Havş	-	8	8
Oda	-	4	4
Değirmen	4	3	7
Dükkân Zemini	-	35	35
Ev Yeri (Arsa)	-	17	17
Bahçe Yeri (Arazi)	2	9	11
Zeytin Ağacı	-	1.965	1.965
Dut Ağacı	-	16	16
Ceviz Ağacı	-	2	2
Üzüm Asması	-	600	600
Bahçe	-	2	2
Bostan	-	1	1

Vakıf gayrimenkulleri arasında sekiz tane havş²⁸ ve dokuz tane de hâkûre vardı. Antakya'daki havşlar bir avlu etrafındaki evler veya odalardan oluşuyordu. 2-8 ev veya 3-36 odadan oluşan havşlar olduğu gibi, muhtelif sayıda kulübelerden meydana gelen havşlar da vardı. Bunlar, daha ziyade şehir dışından gelen fakir insanların kullandığı mekânlar olup, evlerde aileler, bir odalı yerlerde ise bekâr olanlar kalıyordu (Çakar 2005: 450-451). Her havşın ortasında büyük bir açık avlu yer alıyordu ve evlerin (veya odanın) kapıları buraya açılıyordu. Avluda ortaklaşa kullanılan kuyular ve tuvaletler de bulunuyordu (Raymond 1995: 230-232). Hâkûreler ise, içinde birkaç ağacın bu-

28 Havş, Arapça'da "kapalı, kapalı alan ve avlu" anlamında kullanılmaktadır. Wehr 1976: 214.

lunduğu küçük bahçelerdi (Wehr 1976: 195)²⁹. Bir caminin veya hamamın yanında da olabilen bu küçük bahçelerin sadece arazisi vakfa aitti ve bunlar şahıslara kiraya veriliyordu³⁰.

Yine vakıf malı olup, belirli bir kira karşılığında üzerinde dükkân veya ev yapımına müsaade edilen arsalar vardı. Bu arsaların kirasına da vakıf terminolojisinde "hıkr" veya "hukr" deniyordu (Wehr 1976: 195). Zeytin, incir ve ceviz fidanı yetiştirilen vakıf arazilere ise "ğirâs"³¹ deniyordu

29 Mesela "hâkûre-i tut 5 'aded fi sene 20", TKA, *Evkaf 556*: 134^a.

30 Adana'da da *hakûre* denilen bahçeler vardı. Bkz. Kurt-Erdogru 2000: 30.

31 *Ğirâs* (veya *gırâs*) Arapça'da bitki, ekim zamanı anlamında kullanılmaktadır. Mesela *Ğirâsetü'z-zeytûn*, zeytin yetiştiriciliği demektir (Wehr 1976: 670). Bu durumda, evkaf defterinde yer alan *ğirâs* kelimesinin meyve fidanı yetiştirilen alanları ifade etmek için kullanıldığı söylenebilir.

ve Antakya'da vakıf gayrimenkulleri arasında 18 tane ğirâs mevcuttu³². Bu arazilerde daha ziyade zeytin fidancılığı³³ yapılıyor ve her zeytin ağacı için vakfa muayyen bir ücret ödeniyordu. Fakat bu ücret sabit olmayıp vakfa göre değişiyordu. Mesela bazı vakıflarda her ağaç için bir akçe alınırken, bazısında iki akçe, bazısında da daha fazla ücret alınıyordu³⁴. Şayet zeytin ağacı vakfa ait ise her ağaç için yıllık bir veya dört akçe arasında değişen kira bedeli alınıyordu³⁵. Bazen de zeytin mahsulü vakıf adına toplanıyor ve satılıyordu. Fakat bu tür bir işlem sadece eş-Şeyh Alaüddin Camii vakfında söz konusuydu (TKA, *Evkaf 556*: 129^{a-b}).

Antakya'nın iktisadi yönden gelişimi özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren olmuştur. İskenderun Limanı'nın önem kazanmaya başlamasıyla birlikte Antakya da bundan nasibini almıştır. 16. yüzyılın ilk yarısında Halep'in uluslararası ticaretinde Trablusşam en önemli liman olarak hizmet verirken, bu yüzyılın sonlarına doğru, âdeti ona bir rakip olarak İskenderun Limanı öne çıkmaya başlamıştır³⁶. Zira Trablusşam Limanı, İskenderun'a nazaran hem Halep'e daha uzak (eşek veya deveyle sekiz gün) hem de yolları daha güvensizdi. Ayrıca Akdeniz ile Halep arasında bir konaklama yeri olarak Antakya'nın bulunması tüccarları bu limanı kullanmaya teşvik ediyordu. Yine İskenderun'un Halep Paşasının kontrolünde olması buraya ayrıca bir avantaj sağlıyordu. Hükümetin aksi yöndeki emirlerine rağmen, Halep valileri Avrupalıların mallarını İskenderun Limanı'na boşaltmalarına göz yumuyorlardı. Böylece Avrupa ile yapılan transit ticarete, Halep ve İskenderun'da olmak üzere, iki defa gümrük vergisi alıyorlardı. Öyle ki 1590'lı yıllarda Avrupalılar Halep

ticaretinde neredeyse tamamen İskenderun Limanı'nı tercih ediyorlardı. Hatta işlerini kolaylaştırmak maksadıyla, burada 1593'te bir gümrük merkezi dahi kurmuşlardı (Masters 2003: 32-33).

İskenderun'dan önce, Halep'e yapılan nakliyat genellikle Payas İskeleyi kullanılıyordu³⁷. Payas'tan Antakya'ya uzanan yol ise Amanos Dağları'ndan geçiyor ve burada Belen³⁸ denilen bir geçit bulunuyordu. Fakat burası eşkiya yatağı olması sebebiyle tüccar için oldukça emniyetsiz bir yerdi. Bundan dolayı, Kanuni Sultan Süleyman burada bir han ve imaret inşa ederek bu yolun emniyetini sağlamak istemiştir. Bu maksatla Belen Kasabası'nın yerli ve perakende halkı derbendci yapılmış, hizmetlerine karşılık olarak da avârız vergisi ile diğer örfi vergilerden muaf tutulmuşlardır (BOA, *KK, Mevkûfat 2684*: 39^b). Böylece Belen Kasabası hızla büyüyerek önemli bir yerleşim birimi haline gelmiştir³⁹. Nitekim 1678'de kasabanın yedi mahallesi ile 380'i Müslüman ve 255'i de Hıristiyan olmak üzere 635 yetişkin erkek nüfusu vardı (Çakar 2006: 111).

Belen'in kurulması ve burada han ve imaretin meydana getirilmesi Antakya ticaretini de olumlu yönde etkilemiş ve Debbûs Mahallesi'nde bir han (Sabun Hanı) inşa edilmiştir⁴⁰. 1570 yılında bu hanın, alt katında 28, üst katında da 22 olmak üzere, toplam 50 odası ve iki dükkânı vardı. Yine şehirde içinde 101, dışında ise iki dükkânı olan bir bedesten de bulunuyordu (Sahillioğlu 1991: 231; Gündüz 2009: 43). Belen'in kurulmasından sonra Antakya'da ticari faaliyetlerden alınan vergilerin miktarında da artış meydana gelmiştir. Mesela, 1550'de 5.000 akçe olan ihtisab mahsulü 1570'te 8.000 akçeye yükselirken, 10.000 akçe olan Antakya Köprüsü damga vergisi de 12.000 akçeye ulaşmıştır (Gündüz 2009: 166).

32 Bunların 16'sında zeytin ağacı, iki tanesinde de dut ve ceviz ağacı yetiştiriliyordu.

33 Adana'da da bağ ve bahçe ğirâsı mevcut olmakla (bkz. Kurt-Erdoğan 2000: 32) birlikte, evkaf defterinde vergilendirmenin ne şekilde yapıldığı belirtilmemiştir.

34 Mesela, "Ġirâs-ı eşcâr-ı zeytûn der Kuseyr 'aded 190, fi sene 190" (TKA, *Evkaf 556*: 132^a); "Ġirâs-ı eşcâr-ı zeytûn der karye-i mezbûr 'aded 40, fi sene 80" (TKA, *Evkaf 556*: 139^b).

35 Mesela, "Eşcâr-ı zeytûn der karye-i Hâlisiye 'aded 15, fi sene 60" (TKA, *Evkaf 556*: 133^a); "Eşcâr-ı zeytûn fi Kuseyr 'aded 600, fi sene 600" (TKA, *Evkaf 556*: 130^a).

36 İskenderun'un liman olarak kullanılmaya başlanmasından sonra Halep ticaretinde Trablusşam ve İskenderun limanları arasında bir rekabet ortaya çıkmıştır. Bu rekabet ve sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tekin 2000: 33-34.

37 Payas'ta bulunan kale harap olduğundan 1567 yılında yeniden inşasına başlanmış ve 1571 yılında tamamlanmıştır. Tekin 2000: 25-26.

38 Bilan veya Beylan şeklinde de telaffuz olunan "belen" kelimesi Türkçede "iki dağ arasındaki yer, geçit" anlamına gelir ve bir yerleşim birimi olarak Belen adına ilk olarak Kanuni Sultan Süleyman döneminde rastlanır. Halaçoğlu 1992: 403.

39 Belen'de 1551 yılında bir han ve imaretin yanı sıra bir cami ve bir hamam da inşa edilmiştir. Halaçoğlu 1992: 403.

40 Antakya'nın ekonomik gelişmesine paralel olarak, sonraki yıllarda, Kurşunlu Han, Yılak Hanı, Zincirli Han, Kaside Hanı, Sıracık Hanı, Kısas Han, Menzil Hanı, Zambakiye Hanı, Küçük Han ve Parmaksız Hanı gibi başka hanlar da inşa edilmiştir. Bkz. Gül 2008: 195-196.

2. Vakıf Personeli

Osmanlı şehir ve kır toplumunda çeşitli devlet hizmetlerini ifa etmekte olan askerî sınıf mensuplarının yanı sıra yine askerî sınıftan olup din, ilim ve hayır kurumlarında çalışan ve maaşlarını vakıflardan alan çok sayıda personel⁴¹ de bulunmaktaydı. Bu bağlamda, Antakya'daki vakıflar sayesinde toplam olarak 139 kişiye iş imkânı sağlanmıştı. Bunların 113'ü şehirde, 26'sı da nahiyelerdeki vakıflarda görev yapıyordu. Vakıf personeli içerisinde en önemli kesimi (toplam 92 kişi) cami ve mescitlerde görev yapan imam, müezzin, cüzhan ve hatipler oluşturuyordu. Ayrıca ferrâş, kayyım, kennâs, çırakçı ve türbedar gibi binaların temizlik, güvenlik ve aydınlatma işlerinde çalışan personel çeşitleri mevcut olduğu gibi, mütevellî, nâzır, kâtip ve câbi gibi vakıf yönetici ve görevlileri ile müderris, tabbâh, nakîb, dekkâk, şeyh ve muallim gibi eğitim, mutfak vb. işlerde çalışan personeller de vardı (bkz. Tablo-2).

Vakıf çalışanlarından olan *ferrâş* ve *kayyım* binaların iç ve bahçe temizliğinden, *kennâs* tuvaletlerin temizliğinden, *çırakçı* mum ve kandillerin yakılıp söndürülmesinden, *türbedar* türbenin bakımı ve korunmasından, *mütevellî* ve *nâzır* vakfın yönetiminden, *kâtip* gelir ve giderlerin kaydından, *câbi* ise vakıf gelirlerinin toplanmasından sorumluydu. Diğer vakıf personelinde olan *tabbâh* aşçıya, *nakîb* mutfakla yemekhane arasında yemek taşıyana, *dekkâk* uncuya, *şeyh* imaret yöneticisine, *müderris* medrese hocasına, *muallim* öğretmene, *cüzhan* da Kur'an-ı Kerim'den cüz okuyan kişi veya kişilere denirdi.

Tablo 2. Vakıf Personeli

Vakıf Personeli	Antakya Şehrinde	Köylerinde
Mütevellî ve Nâzır	9	3
İmam	28	13
Hatip	3	-
Müezzin	20	5
Cuma Müezzini	20	-
Ferrâş ve Çırakçı	6	-
Kurra/Cüzhan	8	-
Kâtip	2	-
Câbi	3	1
Murakkî ⁴²	1	-
Kayyım	1	-
Türbedar	1	-
Tabbâh	1	1
Dekkâk	1	-
Nakîb-i Taam	1	-
Şeyh (İmarette)	1	-
Kennâsü'l-Hela	1	-
Muallim-i Sıbyan	1	1
Tilavet-i Cüz (Muallimhanede)	2	-
Sıbyan Talî'ası ⁴³	1	-
Müderris	2	-
Şeyh (Zaviyede)	-	2
Toplam	113	26

3. Antakya Şehrindeki Vakıflar

3.1. Ulu Camii Vakfı

1536 tarihli Halep Sancağı Mufassal Tahrir Defterinde Antakya Ulu Camii vakfından söz edilmektedir. Fakat 1550 tarihli Halep Sancağı Mu-

41 Osmanlı resmî kayıtlarında "erbâb-ı cihât" veya "ashâb-ı cihât", bazan aynı anlamda "ashâb-ı vezâif, mürtezika-i evkâf" şeklinde de adlandırılan cihet sahipleri hukukî olarak askerî yani memur statüsünde sayıldığından kendilerine diğer askerîler gibi birtakım imtiyaz ve muafiyetler tanınmıştı (İpşirli 1993: 547).

42 Murakkî (مرقي), Arapçada "yükselten" demektir. 16. yüzyılda Antakya'da, bir vakıf personeli olarak murakkîye sadece Habîbü'n-Neccâr Camii'nde rastlanmaktadır. Murakkînin camideki vazifesi evkaf defterinde açıklanamamakla birlikte, maaşının camide temizlik işlerine bakan *ferrâşa* nazaran düşük olması, bunun daha basit bir görevi ifa ettiğini göstermektedir.

43 Talî'anın kelime anlamı "öncü" olup (bkz. Devellioğlu 1998: 1231), muhtemelen öğrencilere ders tekrarı yaptırılanları ifa ediyordu.

fassal Tahrir Defteri ile Halep Evkaf Defteri'nde Ulu Camii vakfı yer almaktadır. Dolayısıyla Ulu Camii (Cami-i Kebir) Vakfı 1537-1549 tarihleri arasında kurulmuş olmalıdır. Nitekim Antakya Nahiyesi'nde bu camiye vakfedilen köy ve mezra hisselerinin tamamı 1536 yılında evlâtlık⁴⁴ vakıf olup *Osman oğlu Ali* ve *Ahmed* adlı iki kardeşin tasarrufunda bulunuyordu. Öyle anlaşılıyor ki bu iki kardeşin elinde bulunan gelir kaynağının ½ hissesi camiye vakfedilmiştir. Mesela 1536'da Hâlisiye mezrasının 12 kırat⁴⁵ hissesi devletin, evlatlık vakıf olan diğer 12 kırat hissesi de Cündî lakaplı Osman oğlu Ali ve Ahmed'in tasarrufunda bulunuyordu (BOA, TD 397: 334). 1550 yılına gelindiğinde bu mezranın 12 kıratını yine devlete ait olarak görmekteyiz. Fakat diğer 12 kırat hissenin 6 kıratı Antakya Ulu Camii vakfı, 6 kıratı ise İbn Cündî evladı vakfı adına kaydedilmiştir (BOA, TD 454: 583). Bu durum, Antakya Nahiyesi'nde bahse konu olan camiye vakfedilen bütün köy ve mezra hisseleri için de söz konusudur⁴⁶.

Antakya Ulu Camii'nin vakıf gelirleri 1550 yılında 14.011 akçeydi. Bu gelirin 750 akçesi Süveydiye Nahiyesi'ne bağlı Cevheriye mezrasının ½ hissesinden, 250 akçesi yine aynı nahiyeye bağlı Hacı Hüseyinlü mezrasının 3/24 kırat hissesinden, 430 akçesi Antakya Nahiyesi'ne bağlı Menkûliye köyünün 12/24 kırat hissesinden, 300 akçesi aynı nahiyede yer alan Kürd Viranı⁴⁷ köyünün 12/24 kırat hissesinden, 558 akçesi yine Antakya Nahiyesi'nde yer alan ve Dikmece adıyla da bilinen Arkûd köyünün 6/24 kırat hissesinden, 500 akçesi aynı nahiyede yer alan Hancuğaz mezrasının 6/24 kırat hissesinden, 300 akçesi Deyr Şâyâ mez-

rasının 3/24 kırat hissesinden, 75 akçesi Libâbiye mezrasının 3/24 kırat hissesinden, 200 akçesi Hâlisiye mezrasının 6/24 kırat hissesinden, 150 akçesi Çorkerek (Çerakerâk⁴⁸) mezrasının 3/24 kırat hissesinden, 50 akçesi Meydancık mezrasının 4/24 kırat hissesinden, 378 akçesi Menbic Nahiyesi'ne bağlı Taşlı Fahhâr köyünün bir kırat ve bir kıratın 21/24'ü hissesinden, 150 akçesi Antakya Kazası nahiyelerinden olan Cebel-i Akra'ya bağlı Kemallu mezrasının 3/24 kırat hissesinden, 7.920 akçesi Antakya Şehri'nde bulunan 46 adet dükkânın kirasından, 200 akçesi de yine Antakya Şehri'nde olup üzerinde 34 dükkân inşa edilen arsanın kirasından sağlanıyordu.

Vakfın personel maaşı ile vakfiyesinde yapılması şart koşulan işler için ayrılan yıllık toplam gideri 13.200 akçeydi. Vakıf çalışanlarına ödenen ücretler ile diğer muayyen harcamalar günlük olarak hesaplanmaktaydı. Bu bağlamda, mütevelliyeye dört, hatibe⁴⁹ üç, beş vakit namazı kıldıran imama dört, öğle ve ikindi namazları cemaatle kılindikten sonra camiye gelen cemaate namaz kıldıran ikinci imama iki, beş vakit namazda vazife gören müezzine dört, caminin temizlik ve aydınlatılması işlerine bakan ferrâş ve münevvinin (çırakçı) her birine birer akçe, her sabah Ya-sin suresini okuyana bir, "eşhür-i hurum" olarak adlandırılan haram aylarda (Muharrem, Receb, Zilkade ve Zilhicce) Buharî'den hadis okuyana bir, Cuma günlerinde Kur'an'dan sûre okuyana bir, vakfın kâtibine de günlük bir akçe ödeniyordu. Cuma günlerinde vazife yapan 20 müezzine ise yıllık olarak 200 akçe maaş takdir edilmişti. Ayrıca mum, kandil ve hasır için günlük iki akçe, caminin önceden öngörülme-yen diğer masrafları için de yıllık 4.000 akçe ayrılmıştı.

Vâkîfın şartı gereği köy ve mezra hisselerinden ne hâsıl olursa caminin ihtiyaçları (mum, hasır, vs.) için harcanıyordu. Vazife sahiplerinin ücretleri ise dükkânların gelirinden ödeniyordu⁵⁰. 1550 yılın-

44 Vakıftan yararlananların vakfedenin zengin veya fakir hısımlarından meydana gelen ve fakirlerin yararlanması bunların ortadan kalkması şartına bağlı olan vakıflara evlâtlık veya zürri vakıf denilmektedir. Günay 2012: 478.

45 Kırat, gelir taksimatında kullanılan bir ölçü birimi olup Şam Eyaleti Kanunnâmesi'nde şu şekilde tarif edilmektedir: "Kırat, bir kanun-ı mukarrerdir. Her nesneyi bir miskâl ki, yirmi dört kıratdır, yirmidört hisse farz edüb taksim iderler." (Akgündüz 1994: 22). Bu ifadeden anlaşılacağı üzere, ekilebilir arazisine bakılmaksızın köy veya mezranın tamamı 24 kırat kabul edilir ve hisseler de buna göre belirlenirdi.

46 Belki de iki kardeşten biri kendisine ait olan hisselerini camiye vakfetmiştir.

47 Kürd Viranı 1536 yılında mezraydı ve hiç nüfusu bulunmuyordu (BOA, TD 397: 334). Fakat bu tarihten sonra buraya Satılmışlı Türkmenlerinden olan 26 hane yerleştirilerek köy statüsü kazandırılmıştır. Bkz. BOA, TD 454: 587.

48 Bkz. BOA, TD 397: 334; BOA, TD 454: 582.

49 Antakya'da bayram namazları (Ramazan ve Kurban) sur dışında bulunan ve Musallâ olarak adlandırılan yerde kılınıyordu. Buradaki hitâbet vazifesi de Ulu Camii hatibine mahsus-tu. Fakat bunun için kendisine ayrıca bir ücret ödenmiyordu. Bkz. VGMA, HD 1067: 178; VGMA, HD 1068: 160.

50 "Kurâ ve mezra'dan olan hisselerün cümlesi mühimmâta meşrût iken girü mühimmât olmayub harâba müşrif olmaya. Min-ba'd şart-ı vâkîf üzere kurâ ve mezârî'den ne hâsıl olursa mühimmâta sarf olunub erbâb-ı vezâife ta'yîn olunan vazife-leri dükkânlar mahsûlünden verile". TKA, Evkaf 556: 128^b.

da harcama kalemleri çıkıldıktan sonra vakfa 811 akçe kalıyordu.

Muayyen harcamalardan sonra, gelirin artan kısmı kadının marifetiyle yine caminin doğabilecek masrafları için kullanılıyordu. Zira cami binası Osmanlılardan önce yapıldığı için 1550 yılında oldukça köhne bir durumdaydı⁵¹.

Günümüze ulaşmış olan Ulu Camii, doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen planlı bir yapı olup, 1271 yılında Memlûk Sultanı Baybars tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Doğu ve batı yönündeki taç kapılardan girilen cami avlusu geniş, taş döşeli ve şadırvanlıdır. Birkaç defa tamir gördüğü anlaşılan minaresi ise şerefeli ve sivri külahlıdır. Ayrıca avluya açılan medresesi ve avlu ortasında bir şadırvanı da vardır (Şancı 2006: 41-47). Hurufat kayıtlarında, cami avlusundaki medresenin Ahmed Ağa binası olduğu ifade edilmektedir (VGMA, HD 1060: 171; VGMA, HD 1056: 169).

3.2. Habîbü'n-Neccâr Camii Vakfı

Antakya'da 16. yüzyılda Habîbü'n-Neccâr adını taşıyan iki ayrı vakıf bulunuyordu. Bunlardan biri cami, diğeri ise makam ve imaret için kurulmuştur. Osmanlılardan önce de mevcut olan bu vakıfları kim veya kimlerin kurduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat caminin Antakya'nın Müslüman Araplar tarafından alınışından hemen sonra Ubeyde bin Cerrah tarafından yaptırıldığı, daha sonra Memluk Sultanı Baybars tarafından yenilediği tahmin edilmektedir. Ayrıca günümüze ulaşınca kadar defalarca onarımdan geçtiği de bilinmektedir.

Cami, geniş gövdeli ve tepesinde ahşap şerefsi bulunan yüksek minaresi ile tanınmaktadır. Minarenin kürsü kısmının sağ ve solundaki iki odada ikişer azizin mezarları vardır. İlk odada Antakya halkını imana davet etmek üzere Hz. İsa'nın gönderdiği Yahya (Yuhanna) ve Yunus (Pavlos) adlı iki resulün sandukaları bulunmaktadır. Avlunun güneydoğusunda bulunan kapı, Habîbü'n-Neccâr ziyaretine açılmaktadır. Buradaki geniş mekândan sağda daha küçük bir mekâna geçilmekte ve oradan da yine merdivenlerle,

camii tabanından dört metre kadar aşağıda bulunan Habîbü'n-Neccâr ve Şem'un'a ait mezarların olduğu kısma inilmektedir. 16. yüzyılda burası *Habîbü'n-Neccâr Makamı* olarak biliniyordu ve adına bir vakıf kurulmuştu. Bu vakıf çerçevesinde oluşturulan imarette, makamı ziyarete gelenlerin yanı sıra medrese öğrencileri ile fakir ve dervişlere belirli vakitlerde ücretsiz yemek veriliyordu ki, bu vakıf üzerinde ileride durulacaktır.

Cami için kurulan vakfın 1550 yılında 7.689 akçe geliri vardı. Bu gelirin 4.562 akçesi Antakya Kazası nahiyelerinden Kuseyr'e bağlı Kozya köyü mahsulünün tamamı ile rûsûmunun tamamından, 1.627 akçesi Altunözü Nahiyesi'ne bağlı Buhşîn köyü mahsulünün 3/24 kırat hissesinden, 1.500 akçesi de Antakya surları içerisinde bağ ve bahçeye dönüştürülen bir arazi kirasının 12/24 kırat hissesinden sağlanıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 129^a). Vakıf gelirinin 5.940 akçesi personel maaşı için harcanıyor, geriye kalan 1.749 akçesi de caminin önceden kestirilemeyen diğer masrafları ile yağ ve hasır ihtiyacının karşılanması için kullanılıyordu. Vakıf personelinde ise; mütevelliyeye dört, imam ve hatibe dört, ferrâş ve çırakçıya iki, câbiye iki, müezzine iki, ikinci müezzine bir, cüzhana bir, murakkîye de yarım akçe günlük hesabıyla ücret ödeniyordu (TKA, *Evkaf 556*: 129^a).

Bugün Antakya'daki Habîbü'n-Neccâr Camii bir avlu içinde yer almaktadır. Bu avluda caminin yanı sıra medrese hücreleri ile bir şadırvan da bulunmaktadır⁵².

3.3. Şeyh Alaüddin bin Şeyh İbrahim el-Halvetî Camii Vakfı

Günümüzde Antakya'da Şeyh Ali adıyla bilinen bir cami vardır. Yine aynı adla anılan mahallede (Şeyh Ali) yer alan bu caminin Halvetî tarikatıyla bağlantısı olduğu bilinmektedir. Ayrıca vakfedilen gayrimenkuller arasında "Beyt-i Şeyh Ali" (Şeyh Ali Evi) olarak isimlendirilen bir evin de olması, Şeyh Ali Camii ile evkaf defterinde yer alan Şeyh Alaüddin bin Şeyh İbrahim el-Halvetî Camii'nin aynı camiler olduğuna işaret etmek-

51 "Zevâid deyü kimesneye virilmeyüb köhne binâ olub bu dahi ma'rifet-i kâdi ile mühimmâta sarf oluna". TKA, *Evkaf 556*: 129^a.

52 Habîbü'n-Neccâr Camii ve külliyesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şancı 2006: 13-24.

tedir⁵³. Nitekim 16. yüzyılda Antakya'nın mahal-
lelerinden biri de "Sofiler nam-ı diğer Şeyh Ali
Halvetî" adını taşıyordu (Çakar 2003-1: 52). Dola-
yısıyla bu mahalle Halvetî tarikatından olanların
faaliyet gösterdikleri bir iskân alanıydı ve adını
burada inşa edilen camiden ve tarikatın sofula-
rından alıyordu. Bugün külliye şeklinde olduğu
görülen ve birçok onarım geçirdikten sonra ilk
şeklini kaybettiği anlaşılan cami, düzgün kesme
taş kullanılarak yapılmış sade bir yapı olup, altı
adet odası olan medresesi, taş döşeli avlusu ve
şadırvanı da vardır⁵⁴.

Şeyh Alaüddin bin İbrahim el-Halvetî Camii Vak-
fı'nın yıllık geliri 1550 yılında 6.219 akçeydi. Bu-
nun 150 akçesi Süveyde Nahiyesi'ne bağlı Temu-
riye mezarı mahsulünün 6/24 kırat hissesinden,
50 akçesi yine aynı nahiyeye bağlı Ağca Pınar
mezarı mahsulünün 6/24 kırat hissesinden, 300
akçesi Antakya Nahiyesi'ne bağlı Çardekiye mez-
rası mahsulünün tamamından, 350 akçesi Altu-
nözü Nahiyesi'ne bağlı Ernita adlı mezarın 6/24
kırat hissesinden, 660 akçesi Antakya Nahiyesi'ne
bağlı Bacaklı köyü mahsulünün tamamından,
250 akçesi yine aynı nahiyeye bağlı Bereket adlı
mezra mahsulünün 6/24 kırat hissesinden, 100
akçesi dut ve incir ağaçları mahsulünden, 192
akçesi Şeyh Ali Evi'nden, 852 akçesi dokuz adet
dükkândan, 126 akçesi üzerinde altı adet ev inşa
edilen arsaların kirasından, 144 akçesi üç evin
kirasından, 1.200 akçesi 1.200 adet müteferrik
zeytin ağaçlarından, 200 akçesi müteferrik ceviz
ağaçlarından, 80 akçesi İbn-i Seffâh Hakûresi ola-
rak adlandırılan bir bahçenin kirasından, 20 akçe-
si de Maslağa (doğrusu Maslaba) Mahallesi'nde
yer alan bir küçük bahçenin (hâkûre) kirasından
sağlanıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 129^{a-b}).

Toplamı 6.219 akçe olan yıllık vakıf gelirinin 5.940
akçesi personel maaşı için harcanıyordu. Bu bağ-
lamda; mütevellî ve nazıra⁵⁵ dört, hatibe bir,

imama dört, iki müezzinin her birine bir buçuk,
ferrâş ve çırakçıya bir, câbiye de günlük bir akçe
üzerinden hesap edilen yıllık ücret ödeniyordu.
Ayrıca caminin aydınlatılmasında kullanılan mum
ve 10 adet kandil ile sergisinde kullanılan hasır
için de yıllık 720 akçe harcanıyordu. Bu harcama-
lardan sonra geriye kalan 279 akçe ise kimseye
verilmeyip yine vakfın doğabilecek diğer masraf-
ları için kullanılıyordu.

3.4. Erdebilî Camii Vakfı

Antakya'daki mahallelerden birinin "Cami-i Şeyh
Kasım el-ma'rûf Sofiyân-ı Erdebilî" adını taşıma-
sı (Çakar 2003-1: 52), mahallenin adını buradaki
camiden aldığını ve Erdebilî Camii'nin Şeyh Kasım
Camii adıyla da bilindiğini göstermektedir. Bura-
da adı geçen Şeyh Kasım'ın kimliği hakkında bilgi
sahibi olmamakla birlikte, onun Osmanlılardan
önce burada faaliyet gösteren ve adına bir cami
inşa edilen Erdebil⁵⁶ şeyhlerinden biri olduğunu
söyleyebiliriz.

Erdebilî Camii'nin yıllık vakıf geliri 1550 yılında
2.837 akçeydi. Bunun 1.300 akçesi Antakya Çar-
şısı'nda yer alan 17 dükkândan, 120 akçesi Şuğur
Nahiyesi'ne bağlı Kantûna köyünde yer alan bir
tahıl değirmenin ½ hissesinden, 550 akçesi 19
ev ve sahalarından, 60 akçesi Sâr adlı köy mah-
sulünün ½ hissesinden, 100 akçesi bir bahçe ile
caminin yanındaki beş arazisinin kirasından, 600
akçesi Kuseyr Nahiyesi'nde bulunan 600 zeytin
ağacından, 15 akçesi üç ceviz ağacından (ğirâs),
12 akçesi 40 incir ağacından, 80 akçesi de 600
asmanın olduğu üzüm bağından sağlanıyordu
(TKA, *Evkaf 556*: 129^b-130^a).

Toplamı 2.837 akçe olan yıllık vakıf gelirinin 2.525
akçesi cami ve vakıf personeli için harcanıyordu.
Buna göre; mütevellî ve nazıra iki, imam ve

53 1857 tarihli bir vakıf muhasebe kaydında da bu camiden
Şeyh Ali Camii olarak bahsedilmektedir. Bkz. BOA, *EV 14902*:
6^b.

54 Şeyh Ali Camii ve külliyesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.
Şancı 2006: 69-75.

55 Mütevellî-nâzır, ferrâş-çırakçı ve imam-hatip örneklerinde
olduğu gibi, bazen bir kişi aynı vakıfta iki farklı görevi birden
üstlenebiliyordu. Böylece, bir yandan personel giderlerinden
tasarruf sağlanırken bir yandan da bazı personelin daha
dolgun ücret almasına fırsat tanınıyordu.

56 Erdebil, İran'da Doğu Azerbaycan idarî bölgesinde yer alan
bir şehirdir. Burası İlhanlı hükümdarı Gazan Mahmud Han
döneminde Azerbaycan'ın en gelişmiş bölgelerinden biriydi.
Erdebil'deki Şeyh Safiyyüddin-i Erdebilî'nin kurucusu oldu-
ğu sûfi ocağının bölgenin mânevî hayatında önemli bir yer
tuttuğu, Gazan Han'ın ve vezirinin onun faaliyetlerini des-
tekledikleri bilinmektedir. 1334'te vefat eden Safiyyüddin,
Erdebil'deki dergâhının avlusuna defnedilerek sonradan
kabri üstüne türbe, yanına da yeni bir cami yapılmıştır. Şeyh
Safiyyüddin ve müridleri Şâfiî mezhebine mensup olmakla
birlikte tarikat daha sonraları Şiî bir temayül kazanmış ve
türbesi Şiî ziyaretgâhi haline dönüşmüştür. Muhammedoğlu
1995: 276-277.

hatibe üç, müezzine bir, kayyime de yarım akçe günlük hesabı üzerinden ücret ödeniyordu. Bu harcamalardan sonra geriye kalan 317 akçe ise caminin aydınlatılmasında kullanılan yağ ve sergisinde kullanılan hasır için sarf ediliyordu.

3.5. Yunus Fakih Camii Vakfı

Habîbü'n-Neccâr Mahallesi'nde⁵⁷ yer alan ve günümüze ulaşmayı başaramayan Yunus Fakih Camii'nin 1550 yılında 1.420 akçe yıllık geliri vardı. Bunun 120 akçesi Semâ Dükkânı'nın yarı hissesinden, 16 akçesi bir dükkân zemini kirasından, 234 akçesi cami yakınındaki beş evin kirasından, 730 akçesi Kuseyr Nahiyesi'ndeki 730 zeytin ağacından, 320 akçesi de Antakya'da yer alan Beytül-Mâ adlı değirmenin yarı hissesinden sağlanıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 130^a).

Yıllık vakıf gelirinin 1.350 akçesi ile cami ve vakıf personelinin maaşları ödeniyordu. Buna göre; hatibe bir, imam ve müteveliye de bir buçuk akçe günlük hesabıyla ücret ödenirken, müezzine 300 akçe, ferrâş ve kayyım da 150 akçe yıllık maaş takdir edilmişti. Personel ücretlerinden sonra, yıllık gelirden arta kalan 70 akçe ise caminin yağ ve hasır ihtiyacı ile caminin önceden hesap edilemeyen diğer masrafları için kullanılıyordu.

3.6. Şam Mescidi Vakfı

Evkaf defterinde hangi mahallede olduğu belirtilmeyen, günümüze ulaşmadığı için de bulunduğu yeri tespit edilemeyen bu mescidin 1550 yılında 459 akçe toplam vakıf geliri vardı. Bunun 40 akçesi bir havştan, 204 akçesi dört dükkândan, 60 akçesi şehirdeki bir ev bahçesi kirasından, 80 akçesi Kuseyr'e bağlı Baysût köyünde yer alan bir zeytinliğin kirasından, 60 akçesi yine Kuseyr'e bağlı Ercâmûs mezrasında yer alan bir zeytinliğin kirasından, 15 akçesi de bir ev yeri kirasından sağlanıyordu. Bu gelirden; yıllık 300 akçe imama ve 100 akçe de müezzine maaş olarak ödendikten sonra kalan 59 akçe ise yağ ve hasır ihtiyacının karşılanması için sarf ediliyordu (TKA, *Evkaf 556*: 130^b).

57 Evkaf Defterinde yeri belirtilmemekle birlikte, Hurufat kayıtlarında bu caminin Habîbü'n-Neccâr Mahallesi'nde olduğu ifade edilmektedir. Bkz. VGMA, *HD 1140*: 84; VGMA, *HD 1061*: 193; VGMA, *HD 1067*: 173.

3.7. Debbâğa Mescidi Vakfı

İsmi Antakya'daki dericiler esnafından alan bu mescit⁵⁸ günümüze ulaşmamıştır. Debbâğa Mescidi'nin 1550 yılındaki vakıf gelirlerini Halvânî Çarşısı'nda bulunan bir dükkân ve bir debbâğ dükkânı ile şehir yakınında bulunan bir bahçedeki 12 meyve ağacı ve Abdi Bey civarındaki bir arazinin kirası oluşturuyordu (TKA, *Evkaf 556*: 130^b).

Vakfın gelir kaynaklarını ağırlıklı olarak iki dükkân oluşturuyordu. Zira bu dükkânların ilkinden 144 akçe, bir derici tarafından kullanılan ikincisinden de 96 akçe yıllık kira geliri sağlanıyordu. Vakfın diğer gelir kaynaklarından ise; ağaçlardan 25 akçe, arazi kirasından da 30 akçe yıllık kazanç elde ediliyordu. Buna göre, 1550 yılında vakfın yıllık toplam geliri 295 akçe olup, bunun 180 akçesi imama, 100 akçesi de müezzine yıllık maaş olarak ödendikten sonra, kalan 15 akçesi ise mescidin aydınlatılması ve sergisinde kullanılan mum ve hasır ihtiyacının karşılanması için kullanılıyordu.

3.8. İbn-i Sofî Mescidi Vakfı

Bugün Antakya'da İplikpazarı Mahallesi'nde Sofular olarak bilinen bir cami vardır. 1872 depreminden sonra, eski binanın malzemesi de kullanılarak yeniden inşa edildiği tahmin edilen (Şancı 2006: 61, 63) bu cami, İbn-i Sofî Mescidi değildir. Çünkü 1864 yılına ait bir vakıf muhasebe kaydında Sofular Mahallesi'nde yer alan Sofular Camii'nin akarları ile İbn-i Sofî Mescidi'nin akarları tamamen birbirinden farklıdır (bkz. BOA, *EV 38966*: 8). Yine 1864 yılında Tabi-i Sofular Mahallesi'nde de Tabi-i Sofular Mescidi adlı başka bir mescit daha bulunuyordu (bkz. BOA, *EV 38966*: 48). Bu mescidin de vakıfları İbn-i Sofî Mescidi'nden farklıdır. Dolayısıyla İbn-i Sofî Mescidi günümüze ulaşmayan bir yapıdır.

1550 yılında İbn-i Sofî Mescidi'ne vakfedilenler arasında üç ev, iki havş ve üç dükkân ile dört dut ağacı bulunuyordu. Toplam miktarı 392 akçe olan yıllık vakıf gelirinin 384 akçesi ev, havş ve dükkân-

58 Hurufat kayıtlarında Debbâğhane Mescidi olarak bahsedildiğine göre (VGMA, *HD 1140*: 85; VGMA, *HD 1061*: 192; VGMA, *HD 1056*: 70), bu mescit tabakhane olmalıdır.

lardan, sekiz akçesi de dut ağaçları mahsulünden temin ediliyordu. Vakfın yıllık gelirinden her yıl 360 akçe mescidin imamına maaş olarak ödeniyor, kalan 32 akçe ise mescidin mum ve hasır ihtiyacının karşılanması için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 130^b-131^a).

3.9. Şenbek Mahallesi Mescidi

Antakya'nın Şenbek Mahallesi'nde yer alıyordu⁵⁹. Mescidin vakfı bir bakkal dükkânı ile aynı mahallede bulunan iki evden oluşuyordu. Kiraya verilerek işletilen bu yerlerden, 1550 yılında vakfa toplam 416 akçe gelir sağlanıyordu. Bunun 240 akçesi bakkal dükkânından, 176 akçesi de ev kiralardan temin ediliyordu. Vakıf gelirinin 250 akçesi mescidin imamına, 100 akçesi de müezzinine yıllık maaş olarak ödeniyor, kalan 66 akçesi ise mescidin mum ve hasır ihtiyacının karşılanması için sarf ediliyordu (TKA, *Evkaf 556*: 131^a).

3.10. Kubbelü Mescit Vakfı

Kubbelü Mescid günümüze ulaşmadığı gibi, evkaf kayıtlarında yeri de belirtilmemiştir. Mescidin vakıfları arasında üç adet dükkân, İbn-i Eyne Bey adıyla bilinen bir havş, Kara Mercüme adıyla bilinen başka bir havşın ½ hissesi ile bir cullâh dükkânı ve saman satılan bir veya birkaç dükkân bulunuyordu. Bunlardan vakfa 1550 yılında toplam 638 akçe yıllık gelir sağlanıyordu. Bu gelirin 360 akçesi mescidin imamına, 150 akçesi de müezzinine maaş olarak ödeniyordu. Yine vakıf gelirinden 58 akçe mescidin mum ve hasır ihtiyacının temini için harcanıyor, kalan 60 akçe de mescidin önceden öngörülmemiş işlerinde kullanılmak üzere ayrılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 131^a).

3.11. Sarı Mahmud Mescidi Vakfı

Antakya'nın Sarı Mahmud adlı mahallesinde bulunan bu mescidin vakfı yedi dükkân, mescit yanındaki iki oda, bir hallaç dükkânı ve başka bir hallaç dükkânının ½ hissesi ile Hacı Hüseyin adıyla bilinen bir havş ve Kara Mercüme adıyla bilinen başka bir havşın ½ hissesinden oluşuyordu (TKA, *Evkaf 556*: 131^b). Kara Mercüme Havş'ının diğer yarı hissesi ise Kubbelü Mescide vakfedil-

mişti. Vakfedilen gayrimenkul kiralrı arasında iki hallaç dükkânının olması, Antakya'daki hallaç esnafının bu mahallede örgütlendiğini göstermektedir.

1550 yılında mescide vakfedilen gayrimenkullerden toplam olarak 904 akçe yıllık gelir sağlanıyordu. Bu gelirin 720 akçesi mescidin imamına ve 130 akçesi de müezzinine yıllık maaş olarak ödendikten sonra kalan 54 akçesi ise mescidin aydınlatılması ve sergisinde kullanılan mum ve hasır için harcanıyordu.

3.12. Şırşır(?) Saray Mescidi Vakfı

Evkaf defterinde yeri belirtilmeyen ve günümüze ulaşmayan bu mescidin vakfı yedi dükkân ve üç havş ile Kuseyr'de bulunan bir zeytinlikten oluşuyordu. Bunlardan vakfa, 1550 yılında toplam 824 akçe yıllık gelir sağlanıyordu. Bu gelirden günlük bir akçe mescidin imamına, yıllık 180 akçe de müezzinine maaş olarak ödeniyordu. Yine vakıf gelirinden yıllık 180 akçe mescidin temizlik ve aydınlatılması işlerine bakan ferrâşa maaş olarak ödendikten sonra, kalan 104 akçe de yağ ve hasır satın almak için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 131^b).

3.13. Kastel Mescidi Vakfı

Evkaf defterinde bu mescidin nerede bulunduğu belirtilmemiştir. Fakat 16. yüzyılda Antakya mahallelerinden biri Kastel adını taşıyordu (Çakar 2003-1: 52). Dolayısıyla bu mescidin de Kastel Mahallesi'nde olması kuvvetle muhtemeldir. Mescide vakfedilenler arasında üç dükkân ve altı ev bulunuyordu. 1550 yılında bu gayrimenkullerden vakfa toplam 772 akçe yıllık gelir sağlanıyordu. Bu gelirin 500 akçesi mescidin imamına ve 150 akçesi de müezzinine yıllık maaş olarak ödendikten sonra kalan 122 akçe ise yağ, hasır ve sair ihtiyaçlarının temininde kullanılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 132^a).

3.14. İbn Ruteyl Mescidi Vakfı

Antakya'da Sûkü's-Semânîn denilen çarşının baş tarafında yer alan bu mescit günümüze ulaşmamıştır. Mescide vakfedilenler arasında sadece üç dükkân bulunuyordu. Bunlardan vakfa, 1550 yılında toplam 432 akçe yıllık gelir sağlanıyordu. Bu gelirin 300 akçesi mescidin imamına ve 100

59 Günümüze ulaşmamakla birlikte, 18. yüzyılın başlarına ait hurufat kayıtlarında bu mescidin mevcut olduğu görülmektedir. Bkz. VGMA, *HD 1159*: 19, 22.

akçesi de müezzinine yıllık maaş olarak ödendikten sonra kalan 32 akçesi ile mum ve hasır satın alınıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 132^a).

3.15. Ağca Mescid Vakfı

Bu mescit, bugün Çağılık Mahallesi'ndeki Dutdibi Sokak'ta yer almaktadır. Dikdörtgen bir alan üzerine oturtulmuş, iki sahnalı ve kırma çatılı bir yapıdır. 1842 tarihli olan bir onarım kitabesi de mevcuttur. Meyilli bir arazide kurulduğu için, içeriye merdivenle çıkılan bir kapıdan girilmektedir (Şancı 2006: 158-160). Bu yapı 1864 yılında cami olarak hizmet görüyordu (BOA, *EV 38966*: 10).

Evkaf defterinde, Ağca Mescid'in Hayyâk Mahallesi'nde bulunduğu ifade edilmektedir. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi, Antakya'nın bu isimde bir mahallesi mevcut değildi. Dolayısıyla bunun bir mevki adı olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Hurufat kayıtlarında Ağca Camii'nin Tut Mahallesi'nde olduğu açıkça ifade edilmektedir (VGMA, *HD 532*: 112; VGMA, *HD 1056*: 169; VGMA, *HD 1067*: 175).

Ağca Mescid'e yine aynı mahallede yer alan 10 ev ve 5 dükkân ile Kuseyr'de bulunan 190 zeytin ağacı vakfedilmiştir. Bunlardan vakfa 1550 yılında toplam 190 akçe yıllık gelir sağlanıyordu. Bu gelirden, günlüğü bir akçeden olmak üzere, yıllık 360 akçe vakfın mütevellisine ve 620 akçe de mescidin imamına maaş olarak ödeniyor, kalan 146 akçe ise mescitte kullanılan yağ ve hasır ihtiyacının karşılanması için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 132^a).

3.16. Nu'man Mescidi Vakfı

Nu'man Mescidi Antakya'nın Mahsen Mahallesi'nde yer alıyordu. Günümüzde mevcut olmayan bu mescide sekiz dükkân ve dört ev ile birkaç ev zeminin kirası vakfedilmişti. Bunlardan vakfa 1550 yılında toplam 1.474 akçe yıllık gelir sağlanıyordu. Bu gelirden günlük hesabı üzere 2,5 akçe mescidin imamına ve bir akçe de müezzinine maaş olarak ödeniyor, kalan 214 akçe ise mescidin yağ ve hasır ihtiyacının karşılanması amacıyla kullanılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 132^b).

3.17. Şeyh Ahmed Şenbek Mescidi Vakfı

Günümüzde mevcut olmayan bu mescidin yeri evkaf defterinde de belirtilmemiştir. Mescide vakfedilenler arasında, Meydan Mahallesi'ndeki bir küçük bahçe ile 10 dükkân ve 4 ev bulunuyordu. Bunlardan vakfa 1550 yılında toplam 254 akçe yıllık gelir sağlanıyordu. Bu gelirden, 230 akçe mescidin imamına maaş olarak verildikten sonra geriye kalan 230 akçe ile mescit için mum ve hasır satın alınıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 132^b).

3.18. Meydan Mescidi Vakfı

Meydan Mescidi, bugün İstiklal Caddesi'ndeki Meydan Hamamı Sokağı'nda yer almaktadır. Yine tarihi Meydan Hamamı da burada bulunmaktadır. Şadırvanlı olan avlusunun kuzeyinde yan yana sıralanmış medrese hücreleri ile bir muvakkithane mevcut olup, avluya minare altındaki taç kapıdan girilmektedir. Daha sonraki tarihlerde köklü bir onarımdan geçtiği anlaşılan bu yapı, yapılan yeni ilavelerle külliyyeye dönüştürülmüştür⁶⁰.

16. yüzyılda Meydan Mahallesi'nde yer alan bu mescidin vakfını şehrin çarşısında bulunan bir dükkân ile yine Meydan Mahallesi'ndeki üç ev oluşturuyordu. 1550 yılında bu gayrimenkullerden vakfa 280 akçe yıllık gelir sağlanıyordu. Bu gelirden yıllık 250 akçe mescidin imamına maaş olarak ödendikten sonra kalan 30 akçe de mescidin mum ve hasır ihtiyacının karşılanması amacıyla sarf ediliyordu (TKA, *Evkaf 556*: 132^b).

3.19. Mukbil Mahallesi Mescidi Vakfı

Antakya'nın Mukbil adlı mahallesinde yer alıyordu. Günümüzde mevcut olmayan⁶¹ bu mescidin vakıflarını şehrin çarşısında bulunan üç dükkân ile Hacı Ömer Evi olarak bilinen bir binanın yakınındaki bir zeminin kirası oluşturuyordu. 1550 yılında bu gayrimenkullerden vakfa 280 akçe yıllık gelir sağlanıyordu. Bu gelirden 250 akçe mescidin imamına maaş olarak ödendikten sonra geriye kalan 30 akçe ile mescit için mum ve hasır satın alınıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 133^a).

60 Cami ve medrese hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şancı 2006: 98-103.

61 17. yüzyılın sonlarına ait kayıtlarda bu mescidin mevcut olduğu görülmektedir. Bkz. VGMA, *HD 1159*: 23.

3.20. Hamamcıoğlu Mescidi Vakfı

Bugün Antakya'da bu isimde bir mescit bulunmamaktadır. Evkaf defterinde ise Hamamcıoğlu Mescidi'nin Henârik adlı mahallede bulunduğu ifade edilmektedir. Fakat mufassal tahrir defterlerinde Antakya'da bu isimde bir mahallenin mevcut olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla Henârik adı, bir mevki adı olabileceği gibi, bir mahallenin halk tarafından kullanılan ikinci adı da olabilir. Mescide vakfedilen gelir kaynaklarını, birkaç cullah dükkânı, iki ev, Suğra köyünde bulunan 40 zeytin ağacı ve Hâlisiyye⁶² köyündeki 15 zeytin ağacı ile mescidin bulunduğu mahalledeki bir arazinin kirası oluşturuyordu. 1550 yılında bu gayrimenkul kiralaları ile zeytin ağaçlarından vakfa 576 akçe yıllık gelir sağlanıyordu. Bu gelirden yıllık 360 akçe mescidin imamına, 100 akçe de müezzine maaş olarak verildikten sonra kalan 116 akçe ise mescidin yağ, hasır ve diğer ihtiyaçlarının satın alınması için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 133^a).

3.21. Şeyh Necm Mescidi Vakfı

Günümüze ulaşmayan ve evkaf defterinde Henârik Mahallesi'nde olduğu ifade edilen bu mescide, aynı mahallede bulunan 11 ev, çarşıda bulunan birkaç dükkân ve Betîrîn⁶³ köyünde bulunan 14 zeytin ağacı ile Kabâb⁶⁴ köyündeki 4 zeytin ağacı vakfedilmişti. 1550 yılında her zeytin ağacından vakfa yıllık 4 akçe (toplam 72 akçe) gelir sağlanıyordu. Gayrimenkul kiralardan elde edilen toplam gelir miktarı ise 696 akçe idi. Bunun 432 akçesi ev kiralaları, 264 akçesi de dükkân kiralardan elde edilmiştir (TKA, *Evkaf 556*: 133^a).

Toplamı 768 akçe olan yıllık vakıf gelirinden, günlük bir buçuk akçeden olmak üzere, yıllık 540 akçe mescidin imamına ve 150 akçe de müezzine maaş olarak verildikten sonra kalan 78 akçe ise mescide mum ve hasır satın almak için sarf ediliyordu.

62 Hâlisiye ve Suğra adlı köyler, 1550 yılında Antakya Kazası'nın Altunözü Nahiyesi'ne bağlıydı. Çakar 2003-1: 341, 342.

63 Betîrîn, 1550 yılında Antakya Kazası'nın Altunözü Nahiyesi'ne bağlıydı. Çakar 2003-1: 341.

64 Kabâb, 1550 yılında Antakya Kazası'nın Altunözü Nahiyesi'ne bağlıydı. Çakar 2003-1: 342.

3.22. Gazioğlu Mescidi Vakfı

Bugün mevcut olmamakla birlikte, 18. yüzyılda isminden *Abdullah Gazi Camii* olarak bahsedilmektedir (VGMA, *HD 532*: 113; VGMA, *HD 1056*: 169; VGMA, *HD 1060*: 171; VGMA, *HD 1067*: 174). Antakya'nın Hayyâk Mahallesi'nde⁶⁵ yer alan bu mescidin vakıf kaynaklarını üç dükkân ile aynı mahallede yer alan bir zeminin kirası oluşturuyordu. Bunlardan vakfa 1550 yılında toplam 260 akçe gelir sağlanıyordu. Bu gelirden, 230 akçe mescidin imamına maaş olarak verildikten sonra, kalan 30 akçe ile mescide mum ve hasır satın alınıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 133^b).

1750 yılına gelindiğinde Yeğen Mehmed Ağa tarafından camiye iki dükkân daha vakfedilmiştir. Bu dükkânların gelirinden ödenmek üzere, günlük bir buçuk akçe maaşla Safizade Hasan Efendi bu camide vaaz ve nasihat etmesi için görevlendirilmiştir (VGMA, *HD 1061*: 193).

3.23. Şuğurluoğlu Mescidi Vakfı

Bugün mevcut olmayan Şuđurluođlu⁶⁶ Mescidi, Antakya Şehri'nin Debbûs Mahallesi'nde yer alıyordu. Bu mescidin vakıfları, mescidin yanındaki bir oda (dar) ile Hacı Ahmed Evi'nden oluşuyordu ve bu gayrimenkullerden vakfa 1550 yılında toplam 190 akçe gelir sağlanıyordu. Bunun 160 akçesi mescidin imamına maaş olarak verildikten sonra, geriye kalan 30 akçe ile mescit için mum ve hasır satın alınıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 133^b).

3.24. Şeyh Haliloğlu Mescidi Vakfı

Evkaf defterinde hangi mahallede bulunduğu belirtilmeyen, günümüze ulaşmadığı için de yeri bilinmeyen Şeyh Haliloğlu Mescidi'ne dört dükkân, birkaç ev, bir havş ve bazı ev arsalarının kirası ile Büyük Burç⁶⁷ köyündeki 8 zeytin ağacı vakfedilmişti. 1550 yılında dükkân kiralardan 336 akçe gelir sağlanırken, havş ve ev kiralardan 100 akçe, ev yeri kiralardan 74 akçe, zeytin ağaçlarından da 32 akçe gelir elde ediliyordu. Genel toplamı 542 akçe olan vakıf gelirinin 360 akçesi

65 Hurufat kayıtlarında bu mahalleden Tut Mahallesi olarak bahsedilmektedir. Bkz. VGMA, *HD 532*: 113; VGMA, *HD 534*: 30.

66 Şuğur, Antakya Kazası'na bağlı nahiyelerden biri olup, nahiyeye merkezi de Şuğur adını taşıyordu. Bkz. Çakar 2003-1: 54.

67 Büyük Burç köyü, 1550 yılında Antakya Kazası'nın Altunözü Nahiyesi'ne bağlıydı. Çakar 2003-1: 341.

mescidin imamına ve 182 akçesi de müezzine maaş olarak ödeniyor, kalan miktar ise mescidin mum ve hasır ihtiyacının karşılanması için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 133^b).

3.25. Maslaba Mescidi Vakfı

Maslaba, Antakya'nın bir mahallesi olup, Hallabü'n-Nemle adıyla da biliniyordu (Çakar 2003-1: 52). Dolayısıyla, evkaf defterinde yeri belirtilmemekle birlikte, bu mescidin aynı mahallede olması kuvvetle muhtemeldir. Mescide, Hanya adıyla bilinen küçük bir bahçe vakfedilmişti ve yıllık geliri 1550 yılında 360 akçeydi. Bunun 330 akçesi mescidin imamına maaş olarak verildikten sonra kalan 30 akçe ile mescit için mum ve hasır satın alınıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 134^a).

3.26. İmran Mescidi Vakfı

Bugün mevcut olmayan İmran Mescidi, Antakya'nın İbn Şenbek Mahallesi'nde yer alıyordu. Betfirin⁶⁸ mezarındaki 70 zeytin ağacı, Miryas⁶⁹ köyündeki 18 zeytin ve 2 ceviz ağacı ile Şenbek Mahallesi'ndeki iki ev ve çarşıdaki üç dükkân İmran Mescidi'ne vakfedilmişti. Vakfın 1550 yılında toplam 762 akçe geliri vardı. Bu gelirin, günlükü bir buçuk akçeden olmak üzere, 540 akçesi mescidin imamına ve 180 akçesi müezzine yıllık maaş olarak verildikten sonra, geriye kalan 42 akçesi de mescidin mum ve hasır ihtiyacının karşılanması için ayrılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 134^a).

3.27. Ağıloğlu Mescidi Vakfı

Antakya'nın Şirince Mahallesi'nde yer alan, fakat günümüze ulaşmayan bu mescide, birinde turunç ve narenciye, diğerinde de beş dut ağacının olduğu iki küçük bahçe ile dört ev vakfedilmişti. Bu gayrimenkullerden vakfa 1550 yılında toplam 228 akçe gelir sağlanıyordu. 192 akçesi evlerden, diğer kısmı da bahçelerden sağlanan vakıf gelirin 200 akçesi mescidin imamına maaş olarak veriliyor, kalan 28 akçe de yine mescide mum ve hasır satın alınması için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 134^a).

3.28. Hümmâreoğlu Mescidi Vakfı

16. yüzyılda Antakya Şehri'ndeki mahallelerden biri *Süveyka ibn-i Hümmâre*⁷⁰ adını taşıyordu. Dolayısıyla bu mescidin Süveyka Mahallesi'nde⁷¹ olması kuvvetle muhtemeldir. Bugün mevcut olmayan Hümmâreoğlu Mescidi'ne dört dükkân ve bir ev zemini kirası ile Sefa Hamamı yanındaki bir adet küçük bahçe vakfedilmişti. Bu gayrimenkullerden vakfa 1550 yılında toplam 280 akçe gelir sağlanıyordu. Bunun 240 akçesini dükkân kirası, 24 akçesini bir zeminin kirası, 16 akçesini de bir bahçenin kirası oluşturuşuyordu. Vakıf gelirin 250 akçesi ile mescit imamının yıllık maaşı ödeniyor, geriye kalan 30 akçe ise mescidin mum ve hasır ihtiyacının karşılanmasında kullanılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 134^b).

3.29. Şeyh Habîbü'n-Neccâr Makamı Vakfı

Kur'an-ı Kerim'de anlatılan bir hadiseye dayanarak Habîbü'n-Neccâr'ın İslamiyet'ten önce Antakya'da yaşayan ve burada medfun olan mümin bir kişi olduğuna inanılmaktadır. Fakat Kur'an-ı Kerim'de ne Habîbü'n-Neccâr isminden ne de Antakya'dan bahsedilmektedir. Burada, karye halkını Hakk'a davet etmek için gelen iki elçiye destek olmak üzere bir üçüncüsünün gönderildiği, halkın bunlara karşı çıktığı, sadece şehrin uzak bir yerinden gelen bir kişinin iman edip onları desteklediği ve bu yüzden şehir halkı tarafından öldürüldüğü ve imanını sayesinde cennete girdiği, kendisine kötülük eden şehir halkının ise bir sayha ile helak edildiği anlatılmaktadır (bkz. Kur'an-ı Kerim, Yâsin 36/13-29). Müfessirlere göre elçilerin adları Yuhanna, Pavlus ve Şem'unü's-Safâ (Simun Petrus), gönderildikleri şehir de Antakya'dır. Bunların tebliğini kabul eden mü'min kişinin adı ise Habîbü'n-Neccâr olarak bilinen Habîb b. Musa, Habîb b. İsrail veya Habîb b. Mer'î'dir. Habîbü'n-Neccâr'ın dülger, ipekçi veya ayakka-bıcı olduğu ve kazancının yarısını ailesine ayırıp diğer yarısını da sadaka olarak dağıttığı, cüzzam hastalığına yakalandığı için şehirden uzak bir yerde oturup ibadetle meşgul olduğu, iman ettiğini açıklayıp halkı da iman etmeye çağırınca taşlana-

68 Betfirin, 1550 yılında Antakya Kazası'nın Altunözü Nahiyesi'ne bağlıydı. Çakar 2003-1: 341.

69 Miryas, 1550 yılında Antakya Kazası'nın Altunözü Nahiyesi'ne bağlıydı. Çakar 2003-1: 342.

70 Bu mahallenin adı Hümmâre ve Hammâre olarak okunmakla birlikte, Halep Salnamesinde Hammâre şeklinde harekelenmiştir. Bkz. 1288 Tarihli Halep Vilayet Salnamesi: 107.

71 17. yüzyıl ve sonrasına ait kayıtlarda bu mahalleden sadece "Hummâre" olarak bahsedilmektedir. Bkz. VGMA, *HD 1159*: 20.

rak, linç edilerek veya hızarla kesilerek öldürüldüğü, kesilmiş başını eline alıp yürüdüğü rivayet edilir. Fakat bu hadisenin ne zaman meydana geldiği ve iman ettiği bildirilen şahsın kimliği konusunda Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde açıklayıcı bir bilgi bulunmamaktadır. Hıristiyan kaynaklarında da Hz. İsa'nın tebliğ faaliyeti esnasında Antakya'ya elçi yolladığına dair bir bilgi yoktur. Hz. İsa'nın semaya yükselişinden sonra Kudüs'teki Hıristiyanlar tarafından Antakya'ya gönderilen Barnaba, Tarsus'ta bulunan Pavlus'u da yanına çağırarak, ikisi birlikte bir yıl süreyle orada yeni dini yaymışlardır. Pavlus ile Barnaba Antakya'da iken daha sonra Simun Petrus da oraya gitmiştir. Ahd-i Cedîd'de sözü edilen Agabus'un Habîbü'n-Neccâr olduğu ileri sürülmüşse de bunu ispat edecek hiçbir delil yoktur. Grekler Agabus'un Hz. İsa'nın seçtiği yetmiş şâkirdten biri olduğuna ve Antakya'da şehid edildiğine inanırlar. Antakya'da Habîbü'n-Neccâr Dağ'ının eteklerinde, aslı bir Roma tapınağı iken Bizans döneminde kiliseye, İslamî dönemde de camiye çevrilen ve aynı adı taşıyan binanın altındaki üç mezardan birinin ona ait olduğu ileri sürülmektedir (Ateş 1996: 373-374).

17. yüzyıl seyyahlarından olan Evliya Çelebi, Seyahatnâme'sinde Habîbü'n-Neccâr'ın başının aşağı şehirde merdiven ile inilen bir tekke içinde medfun olduğunu, Müslüman ve Hıristiyanlar tarafından ziyaret edildiğini, vücudunun ise kale içinde medfun olduğunu ve şehadetinden beri kabrinin sürekli kandille aydınlatıldığını zikretmektedir (Evliya Çelebi 1999: 38). 18. yüzyılda düzenlenen Hurufat kayıtlarında ise Habîbü'n-Neccâr Dağı üzerinde bir ziyaretgâh olduğu ve orada ücret almadan görev yapan bir şeyhin bulunduğu ifade edilmektedir (VGMA, HD 1068: 158). Başka bir kayıтта ise Habîbü'n-Neccâr Tekkesi'nden bahsedilmektedir (VGMA, HD 1159: 19).

Habîbü'n-Neccâr Ziyareti, dertlerine çare bulmak veya adaklarını yerine getirmek isteyenler tarafından asırlardır ziyaret edilmektedir. Bugün de çok sayıda insan tarafından ziyaret edilen bu makam 1967 yılına kadar bir şahsın elinde bulunuyordu ve türbe kapısının açılıp kapatılmasından bu şahıs sorumluydu. 1967 yılında şehrin valisi Ferit Kubat'ın isteğiyle ziyaret yerinin idaresi cami adına kurulan bir derneğe geçti. Türbenin kapısı, ziyaretçilerine dernek görevlileri tarafından açılıyor ve her ziyaretçiden bağış adıyla mu-

ayyen bir ücret alınıyordu. Bugün Habîbü'n-Neccâr Ziyareti'ni daha ziyade çocuğu olmayan kadınlarla iyileşmeyen hastalar ziyaret etmektedir (Tekin 1993: 53).

Öte yandan, Osmanlılardan önce Antakya'da Şeyh Habîbü'n-Neccâr Makâmı adına kurulmuş bir vakıf bulunuyordu. 1550 yılında bu vakfın toplam geliri 26.609 akçe olup, aşağıda zikredilen kalemlerden oluşuyordu (TKA, Evkaf 556: 135^a):

Cebel-i Akra' Nahiyesi'nin Kışlak köyü mahsulünün tamamı ile rûsûmundan elde edilen 5.294 akçe, Altunözü Nahiyesi'nin Yenicekend köyü mahsulünün tamamı ile rûsûmundan sağlanan 1.950 akçe, Altunözü'ne bağlı Velîdiye köyü mahsulünün altı kırat hissesi karşılığı olan 445 akçe, Altunözü'ne bağlı Arâhiyâ köyü mahsulünün üç kırat hissesi karşılığı olan 380 akçe, Altunözü'ne bağlı Bûhşin köyü mahsulünün üç kırat hissesi karşılığı olan 1.627 akçe, Altunözü'ne bağlı Dîmosa köyün mahsulünün altı kırat hissesi karşılığı olan 832 akçe, yine Altunözü'ne bağlı Badalkâ mezrası mahsulünün altı kırat hissesi karşılığı olan 250 akçe, Antakya Nahiyesi'ne bağlı yerlerden olan Kilisecik köyü mahsulünün sekiz kırat hissesinden sağlanan 1.182 akçe ve Deyrül-Muştâ köyü mahsulünün 18 kırat hissesinden sağlanan 1.387 akçe, Amik Nahiyesi'ne bağlı olup Mağaracık adıyla da bilinen Şu'aybiye köyü mahsulünün rub' (1/4) ve sümn (1/8) hissesi karşılığı olan 540 akçe, Kuseyr'e bağlı Kavrânsiye köyü mahsulünün altı kırat hissesi karşılığı olan 662 akçe, Rumkale'ye bağlı Meydan mezrası mahsulünün tamamı olan 700 akçe, Antakya Suru içinde yer alan bir bağ yeri kirasının 12 kırat hissesi karşılığı olan 2.000 akçe, 932 hicri (miladî 1525-26) yılında Hatim bin Yusuf el-Hamravî tarafından vakfedilen bir tahıl değirmeninden sağlanan 4.000 akçe, halkı dağılmış olan bazı köylerdeki zeytin ağaçlarının sahib-i arzına harac-ı eşcârı kanun üzere ödendikten sonra kalan mahsûlün karşılığı olan 1.500 akçe⁷², Antakya Çarşısı'ndaki dört dükkânın kirası olan 840 akçe, altı evin yer aldığı zeminin kirası olan 120 akçe ve icara verilerek işletilen zaviyenin bostanından sağlanan 900 akçe ile hayır sahiplerinin mezar-ı şerife getirdikleri

72 "Eşcâr-ı zeytûn perâkende karyelerde ba'zı zeytûn ağaçları olub sâhib-i arzına harâc-ı eşcârı kânûn üzere edâ olunduktan sonra bâkî mahsûlü sâhib-i hayr vakıf itmeğın vakfa zabt olunurmuş fi sene 1500". TKA, Evkaf 556: 135^a.

sadakalardan sağlanan ve tahminen 2.000 akçe civarında olan gelir.

Bütün bu gelir kalemlerinden vakfa 1550 yılında yıllık 26.609 akçe gelir sağlanıyordu. Bu gelirin % 31,79'una karşılık gelen 8.460 akçesi personel maaşı ve % 64,97'sine karşılık gelen 17.288 akçesi de mutfak masrafları için kullanılıyor, kalan 861 akçe ise makamın aydınlatılmasında kullanılan kandil yağı ve sergisinde kullanılan hasırların satın alınması ile doğabilecek diğer mühim işlerin masrafları için kullanılıyordu⁷³.

Tablo 3. Habîbü'n-Neccâr Makamı Vakfı'nın Gelir Çeşitleri (1550)

Gelir Çeşitleri	Yıllık Geliri (Akçe)	Toplam Gelir İçindeki Payı (%)
Köy ve Mezra Mahsullerinden Sağlanan Gelirler	15.249	57,31
Değirmen	4.000	15,03
Zeytin mahsulü	1.500	5,64
Dükkân kirası	840	3,15
Zemin kirası	2.120	7,97
Bostan icarı	900	3,38
Sadaka	2.000	7,52
Toplam	26.609	100

Tablo 4. Habîbü'n-Neccâr Makamı Vakfı'nın Gider Kalemleri (1550)

Gider Çeşitleri	Yıllık Gideri (Akçe)	Oranı (%)
Personel Maaşı	8.460	31,79
Yemek Giderleri	17.288	64,97
Yağ, kandil ve diğer masraflar	861	3,24
Toplam	26.609	100

⁷³ Personel ve yemek masrafları toplamı 25.748 akçe olmaktadır. Fakat Evkaf Defterinde masraf miktarı hatalı olarak 28.070 akçe olarak gösterilmiştir (bkz. TKA, *Evkaf* 556: 135*). Zira bu harcama miktarı toplam vakıf gelirinden fazladır.

Bu bağlamda, vakıf ve makamda hizmet gören personelden, vakfın yönetiminden sorumlu olan mütevelliyeye yedi akçe, imaretin şeyhine⁷⁴ beş akçe, vakfın gelir ve giderlerini kaydeden kâtime de üç akçe günlük ücret ödenirken, türbedar ve kapıcılık vazifesini birlikte üstlenmiş olan görevli ile vakıf gelirlerini toplayan câbi ve mutfakta yemek pişiren aşçıya (tabbâh) ikişer akçe, yemekleri taşıyan nakib, uncu (dekkâk) ve hela temizliğinden sorumlu olan kennâsa ise birer akçe günlük ücret ödeniyordu.

Mutfak harcamalarına gelince; sabahları yağlı pirinç çorbası, akşamları ise et ile buğday çorbası pişiriliyordu. Sabah pişirilen çorbada kullanılan yağ için günde dört akçe olmak üzere yıllık 1.304 akçe, pirinç için de günde beş akçe olmak üzere yıllık 1.630 akçe harcanıyordu. Ramazan ayı içerisinde ve her iki bayram ertesinde çorba pişirilmediğinden, yapılan masraflar toplam 326 gün için söz konusuydu.

Akşam için pişirilen et için, günlük yedi akçe olmak üzere yıllık 2.492 akçe harcanıyordu. Fakat yılın 356 günü et pişirilir, her iki bayram sonrasında ikişer günde pişirilmezdi. Buğday çorbası ise Ramazan geceleri ile Cuma geceleri ve her iki bayramdan sonraki ikişer günde pişirilmezdi. Dolayısıyla yılın 284 gününde pişirilen çorbanın masrafı için, günlük altı akçe olmak üzere, yıllık 1.704 akçe ayrılıyordu.

Günlük 14 akçe olmak üzere, yıllık 4.984 akçe sabah ve akşam vakitlerinde verilen ekmek için harcanıyordu. Fakat ekmek yılın 356 günü pişirilir, Ramazan ve Kurban bayramlarından sonraki ikişer günde ise pişirilmezdi.

Çorba ve ekmeklerin pişirilmesinde kullanılan odun için, iki bayramın ertesi günleri hariç olmak üzere, günlüğü üç akçeden yıllık 1.068 akçe masraf yapılıyordu. Yine çorba hazırlanmasında kullanılan soğan ve tuz için de, günlük bir akçe olmak üzere, yıllık 356 akçe harcanıyordu. Sabah ve akşam vakitlerinde hazırlanan yemek ve

⁷⁴ Bir Hurufat kaydında buna "Şeyhü't-ta'âm" denilmektedir. Bkz. VGMA, *HD* 1068: 163.

çorbaların vakfa yıllık toplam maliyeti ise 13.538 akçe idi.

Bütün bunlardan başka, Cuma gecelerinde de sumât⁷⁵ yemeği pişirilip hazır bulunan misafirler ile fakirlere dağıtılıyordu. Fakat bazı suhte taife-i yemeklerini imarete yemeyip meskenlerine götördükleri için misafir ve fukaraya pek bir şey kalmıyordu. Yapılan şikâyet üzerine, bunun önüne geçilmesine dair hükümet tarafından bir emir gönderilmiştir⁷⁶.

Sumât için günlük 12 akçe değerinde et kullanılıyordu. Fakat buna sekiz akçelik ilave yapılabileceğine dair bir karar alındığından her gece 20 akçelik et pişirilmekteydi. Yine sumât için sekiz menn⁷⁷ de piriñç kullanılıyor ve bunun için 28 akçe harcanıyordu⁷⁸. Fakat buna iki batman⁷⁹ daha ilave edilebileceğine dair bir karar alındığından her gece toplam olarak 10 batman piriñç kullanılıyordu. Yemek için kullanılan günlük yağ ise 15 akçe değerindeydi. Fakat bunun için de beş akçe ilave yapılacağına dair bir karar alınmıştır. Dolayısıyla yağ için günlük yapılan harcama 20 akçeye çıkabiliyordu. Netice itibarıyla, Cuma gecelerinde ikram edilen sumât yemeğinin hazırlanmasında, 12 akçesi et, 28 akçesi piriñç ve 15 akçesi de yağ için olmak üzere, günlük 55 akçe masraf yapılıyordu. Bunun vakfa yıllık maliyeti ise 2.640 akçe olup, toplam 48 geceyi (Cuma gecesi) kapsamaktaydı.

Öte taraftan, Ramazan gecelerinde misafirlere keşkül denilen bir tatlı da ikram ediliyordu. Bu-

75 Kullanılan malzemeden anlaşıldığına göre sumat, piriñç ve etle pişirilen bir yemek çeşidi idi.

76 "*Berây-ı sumât-ı leyletü'l-Cum'a. Hâzır bulunan misâfirin ve fukaraya tevzi' oluna. Ba'zı sühte tâifesi me'kelin yemeye rızâ göstermeyüb meskenlerine alub gitmek murâd idinüb ol sebeble olancasun sühtevât alub misafire ve fukarâya ekser zamanda kalmaz imiş. Min-ba'd kimesne meskenine alub gitmeyüb sâ'ir 'imâretler gibi hâzır bulunan misafirine ve fukaraya ve sühtele tevzi' oluna". TKA, Evkaf 556: 135^b.*

77 Halep bölgesinde 100 menn bir kantara eşitti. Bir kantar ise 228 kg ağırlığındaydı. Hinz 1990: 32.

78 Dolayısıyla 1550 yılında bir menn piriñcin narh fiyatı 3,5 akçeydi.

79 Batman bir ağırlık ölçüsü birimi olup, bölgelere göre değişen çeşitleri vardı. Mesela Mardin'de 3 kg, Doğu Anadolu bölgesinde de 6,157 kg idi. Daha fazla bilgi için bkz. Hinz 1990: 23-28.

nun için de iki Antakya kilesi buğday kullanılıyor ve 14 akçe harcanıyordu⁸⁰. Ayrıca altı akçelik de yağ kullanılıyordu. Dolayısıyla keşkül için günlük 20 akçe, yıllık ise 880 akçe masraf yapılıyordu⁸¹. Ayrıca Ramazan ve Kurban bayramlarında da pilav ve ekşi aşı pişirilir, her bayram için 115 akçe, iki bayram için ise toplam 230 akçe harcanırdı. Bunun için her bayramda 40 akçelik et, 35 akçe tutarındaki 10 menn piriñç, 20 akçelik yağ, 20 akçelik de ekşi harcı kullanılırdı. Fakat piriñcin 12 batman, yağın da 25 akçelik olabileceğine dair müsaadesi de alınmıştı.

3.30. Cafer Ağa Muallimhanesi Vakfı

1550 yılında kapı ağası görevini yürütmekte olan Cafer Ağa tarafından kurulmuş bir vakıftır. Mektephanenin vakfı sadece bir değirmenden meydana geliyordu. Harim Kasabası'nda yer alan bu değirmenin yıllık 20 bin akçe geliri vardı. Bunun 5.400 akçesi muayyen işler için harcanır, 14.600 akçesi de vakfa kalırdı. Buna göre sıbyan mektebi muallimine günlük altı akçe, sıbyan talî'asına günlük dört akçe, cüz tilaveti için sıbyan muallimine günlük bir akçe, cüz tilaveti için sıbyan talî'asına günlük bir akçe, yine cüz tilaveti için günlük bir akçe, muallimhane ferrâşına da günlük iki akçe ücret ödeniyordu (TKA, *Evkaf 556: 136^a*). Cafer Ağa vakfına, daha sonraki yıllarda yine Antakya Şehri'nde inşa edilen bir cami (Kuşunlu Camii VGMA, *HD 1061: 189; VGMA, HD 1056: 172*) de dâhil edilmiştir (Gül 2008: 164).

3.31. Fârisiye Medresesi Vakfı

İbn-i Sâhibü'l-Bâz adıyla da bilinen bu medresenin hangi mahallede olduğu Evkaf Defteri'nde belirtilmemiştir. Fakat bu medreseyi 15. yüzyılın başlarında Antakya'ya hâkim olan Doğancıoğlu Türkmenlerinin reisi Fâris ibn Sâhibü'l-Bâz

80 Bu durumda bir Antakya kilesi buğdayın narh fiyatı yedi akçeydi.

81 Bu toplam harcamanın 48 gece için söz konusu olduğu vakıf defterinde ifade edilmekle birlikte, günlük harcamanın 20 akçe olduğu hesaba katıldığında, bu masrafın ancak 44 gece için mümkün olabileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca vakıf defterinde keşkülün sadece Ramazan gecelerinde pişirildiği ifade edilmektedir. Oysa yapılan planlama takriben 1,5 aya göredir.

et-Türkmanî'nin yaptırmış olduğu anlaşılmaktadır⁸².

1550 yılında Fârisiye Medresesi vakfının yıllık 2.352 akçe geliri vardı. Bu gelirin 1.512 akçesi Çulha Çarşısı'ndaki 17 dükkân kirasından, 840 akçesi de Attârlar Çarşısı'ndaki 11 dükkânın kirasından sağlanıyordu. Vakıf gelirinin 144 akçesi mütevelliyeye, 1.224 akçesi müderrise, günlük iki akçesi de iki ayrı kurrâya maaş olarak ödeniyordu. Kalan 264 akçe ise medresenin aydınlatılması ve sergisinde kullanılan yağ ve hasır masrafı ile doğabilecek sair işlerin masrafı için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 136^a).

3.32. Gâziliyyetü'l-Berrâniye Buk'ası Vakfı

Buk'a, zâviye karşılığında kullanılmakla birlikte, genellikle medrese ile sıbyan mektebi arasındaki bir eğitim kurumunu ifade etmekteydi. Muhtemelen müderris maaşı 10 akçenin altında olan medreselere buk'a denilmekte ve buralara mahallî kadının teklifiyle tayin yapılmaktaydı. Ayrıca, bir medresede müderris olan kimseye aynı yerde bulunan bir buk'anın taltif maksadıyla ilâveten verildiği de oluyordu. Böylece müderrisin iki yerde ders verip ücret alması sağlanıyordu⁸³.

Ömer bin Yakub bin Ahmed bin Mansur el-Antakî tarafından inşa edilen Gâziliyyetü'l-Berrâniye Buk'ası'nın 1550 yılında 1.080 akçe vakıf geliri vardı. Bu gelir Antakya Çarşısı'ndaki 11 dükkân ve medrese civarındaki bir oda (dar) ile iki ekmek fırınından⁸⁴ sağlanıyordu. Vakıf gelirinin tamamı, günlük üç akçeden olmak üzere, müderrise maaş olarak veriliyordu (TKA, *Evkaf 556*: 136^a). 18. yüzyıl Hurufat kayıtlarında da bu buk'adan bahsedilmektedir (bkz. VGMA, *HD 1068*: 157).

3.33. Emiriahur İnal Eşfer Vakfı

Antakya Meydanı'nda bulunan Kansu adlı birinin türbesi için kurulmuştur. Vakfın gelir kaynağını

sadece bir tahıl değirmeni oluşturuyordu. Antakya Nahiyesi'nin Tell Cirânın adlı mezrasında ve Âsi Nehri üzerinde kurulu olan bu değirmen İbn-i Özeriyye adıyla biliniyordu ve gelirinin ¼ hissesi türbeye vakfedilmişti⁸⁵. Bu değirmen hissesinden vakfa 1550 yılında 900 akçe gelir sağlanıyordu. Bu gelirden günlük birer akçe vâkıfın türbesinde Kur'an-ı Kerîm okuyan iki şahsa ücret olarak ödeniyor, arta kalan 180 akçe ise türbenin yağ, hasır ve diğer ihtiyaçlarının temini için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf 556*: 136^b).

Antakya'da Emiriahur İnal Eşfer adına kurulmuş ikinci bir vakıf daha vardı. Bunun geliri ise yine Antakya Meydanı'nda bulunan İnal Eşfer'in türbesinde Kur'an-ı Kerîm okunması için vakfedilmişti. Vakfın gelir kaynağını Antakya'da İbn-i Mu'alla adıyla bilinen bir değirmenin ¼ hissesi oluşturuyordu ki bunun 1550 yılındaki gelir miktarı 1.200 akçeydi. Bu gelirden günlük bir akçe mütevellî ve nâzıra, iki akçe de her gün vâkıfın türbesinde Kur'an-ı Kerîm'den bir cüz okuyan şahsa veriliyordu. Arta kalan 120 akçe ise türbenin yağ ve hasır ihtiyacının karşılanmasında kullanılıyordu (TKA, *Evkaf*, nr. 556, v. 136^b).

3.34. Mağribiye Zaviyesi Vakfı

Antakya Şehri'nin Meydan adlı mahallesinde yer alan bu zaviyeye yine Antakya'nın Maslaba adlı mahallesinde bulunan ve yıllık kira geliri 1550 yılında 40 akçe olan bir ev vakfedilmişti. Bu gelir, zaviyenin yağ, hasır ve diğer ihtiyaçları için sarf ediliyordu (TKA, *Evkaf 556*: 136^b).

4. Nahiyelerdeki Vakıflar

4.1. Filincar Camii Vakfı

Kuseyr'e bağlı Filincar⁸⁶ köyünde bulunan bu caminin vakfı, yine aynı köyde bulunan ve 40 adet ağaçtan oluşan bir zeytinlikten meydana geliyordu. Vakfın yıllık geliri 1550 yılında 80 akçe idi. Vakıf geliriyle her yıl caminin yağ ve hasır ihtiyacı karşılanır, kalan miktarına ise imam ve hatip olanlar mutasarrıf olurdu (TKA, *Evkaf 556*: 139^b).

82 Fâris ibn Sâhibü'l-Bâz ve Doğancıoğlu Türkmenlerinin Antakya ve çevresindeki faaliyetleri konusunda bilgi için bkz. Gökhan 2013: 161-163.

83 İpşirli 1992: 386.

84 Vakıf defterinde "*Karye-i Habbâz 2 bâb fî sene 560*" olarak ifade edilmiştir (TKA, *Evkaf 556*: 136^a). Fakat 2 bâb denilmesi bunun köy değil fırın veya dükkân olduğu izlenimini vermektedir. Zira Antakya Kazası'nda 16. yüzyılda Habbâz isminde bir köy de mevcut değildi. Bkz. Çakar 2003-1: 340-347; Gündüz 2009: 193-215.

85 Bu değirmen 1536 yılında harap durumdaydı (bkz. BOA, *TD 397*: 320). Öyle anlaşılıyor ki bu tarihten sonra (1537-1549 yılları arasında) onarılarak tekrar çalışır duruma getirilmiştir.

86 Bu köy bugün Hatay ilinin Altınözü ilçesine bağlı olup, yeni adı Tokdemir'dir.

4.2. Kanbalit Camii Vakfı

Bu cami, Kuseyr'e bağı Kanbalit köyünde bulunuyordu. Cami vakfı yine aynı köyde bulunan bir zeytinlik ile bazı ceviz ağaçları ve üzüm bağından meydana geliyordu. Bunlardan sağlanan yıllık gelir 1550 yılında 500 akçe olup, bunun 360 akçesi (günlük bir akçe) caminin imamına maaş olarak verildikten sonra kalan 140 akçesi de yağ, hasır ve diğer masraflar için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf* 556: 139^b).

4.3. Kandûn Camii Vakfı

Cami, Şuğur Nahiyesi'ne bağı Kandûn⁸⁷ köyünde bulunmaktaydı. Vakfı, yine aynı köyde bulunan ve sayıları belirtilmeyen zeytin ve ceviz ağaçları ile bir üzüm bağından meydana geliyordu. Vakfının yıllık geliri de 1550 yılında 940 akçe idi. Bu gelirden 600 akçe caminin imamına, 200 akçe de müezzinine maaş olarak veriliyor, kalan 140 akçe ise yağ, hasır ve diğer masraflar için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf* 556: 139^b).

4.4. Kasım Bey Camii ve Mektebi ile Ferec Bey Mescidi Vakfı

Kasım Bey Camii ve Mektebi ile Ferec Bey Mescidi Antakya Kazası'na bağı Cebel-i Akra' Nahiyesi'nin *Ordu* adıyla bilinen yerleşim merkezinde bulunuyordu (TKA, *Evkaf* 556: 137^a). Cebel-i Akra' Nahiyesi bugün Hatay ilinin Yayladağı ilçesi sınırları dâhilinde yer almakta ve bahse konu olan Kasım Bey Camii de ilçe merkezinin Çamaltı Mahallesi'nde bulunmaktadır. Cami, şadırvanlı genişçe bir avlunun içerisinde yer almakta ve mihrap duvarına paralel üç sahnalı plana sahip bulunmaktadır. Minaresi ise bir köşede yapıdan bağımsız olarak yükselmektedir. Taş malzeme ile inşa edilen caminin damı kırma bir çatı ile kaplanmıştır. Bu caminin kim tarafından ve hangi tarihte yapıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Dulkadir beyi Alaüddövlé'nin oğlu Kasım Bey tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir (Şancı 2006: 527-529)⁸⁸. 16. yüzyılda varlığından bahsedilen mektep ve Ferec Bey adıyla bilinen mescit ise günümüze ulaşmamıştır.

87 Bugünkü Arslanyazı köyü olup Hatay'ın Yayladağı ilçesine bağıdır.

88 Hurufat kayıtlarında da bunun Kasım Bey binası olduğu belirtilmektedir. Bkz. VGMA, *HD 1068*: 160.

Kasım Bey Camii vakfının gelir kaynakları, gayrimüslim yerleşmelerinden olan Kozviran, Keseb, Helkin ve Çakçak adlı dört köyde⁸⁹ yaşayan 50 Hıristiyan reayanın cizyesinden oluşuyordu. 1550 yılında her şahıstan 61 akçe cizye alındığından vakfa sağlanan toplam gelir 3.050 akçeydi. Bu gelirden günlük bir akçe mütevelliyeye, üç akçe Kasım Bey Camii'nde imamet ve hitabet vazifesini yürüten şahsa, bir akçe yine aynı yerde müezzin ve ferrâş vazifesini yapan şahsa ve bir akçe sıbyan muallimine verilirken iki akçe de Ferec Mescidi'nin imam ve müezzinine veriliyordu. Artan 170 akçe ise mescidin yağ, hasır ve sair ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf*, nr. 556, v. 137^a).

Vakıf kaydına düşülen bir nottan anlaşıldığına göre, söz konusu cami ile mescit ve mektebin kadim vakfı mevcut olmadığı için Memlûk Sultanı Gavri zamanında yukarıda bahsedilen dört köyde yaşayan zimmîlerin cizyesi buraya vakfedilmiştir. Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra yapılan sayımda bu köylerde 46 reaya vardı. Fakat daha sonra çevreden gelen yeni göçler sebebiyle bu yerlerin nüfusu hayli arttı. Buna paralel olarak vakfın gelirinde de önemli bir artış meydana geldi. Bu sebeple vakfa câbi ve kâtibin yanı sıra günlüğü on akçe ile bir müderris tayin edildi. Kadının durumu hükûmete arzemesi üzerine önceden mevcut olan 46 kişinin haricindeki cizyenin hazine adına toplanmasına dair ferman çıkartıldı. Nitekim bahsedilen bu dört köyde toplam 204 nefer zimmî bulunuyordu. Fakat vakfa bağılanan 46 kişiden alınacak cizyenin masrafları karşılamaya kifayet etmeyeceğine ve caminin bu sebeple harap olacağına dair, vakıf yöneticilerinin hükûmete serzenişte bulunmaları üzerine, vakfa bağılanan zimmî sayısı elliye çıkarıldı. Kalan 154 kişiye ait cizyenin ise hazine için toplanmasına karar verildi.

4.5. Mekâbiros Mescidi Vakfı

Bu mescit Kuseyr'e bağı Mekâbiros köyünde bulunuyordu. Mescide, aynı köyde 180 zeytin ağacı ile üç ceviz ağacının olduğu bir bahçe vakfedilmişti ve bunun yıllık geliri 1550 yılında 500 akçeydi. Bu gelirin 360 akçesi mescidin imamına

89 Bu köylerin hepsi 1550 yılında Cebel-i Akra' Nahiyesi'ne bağılıydı. Bkz. Çakar 2003-1: 346.

maaş olarak veriliyor, kalan 140 akçe ise yağ, hasır ve diğer ihtiyaçların temini için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf* 556: 138^b).

4.6. Com Mescidi Vakfı

Bu mescit yine Kuseyr'e bağlı olan Com adlı köyde bulunuyordu. Mescidin vakfı, 90 ağacın olduğu bir zeytinlikten meydana geliyordu. 1550 yılında bu zeytinlikten sağlanan yıllık gelir 500 akçe olup, günlüğü bir akçeden olmak üzere toplam 360 akçesi mescidin imamına maaş olarak veriliyor, kalan 140 akçe ise mescidin yağ, hasır ve diğer ihtiyaçlarının satın alınması için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf* 556: 138^b).

4.7. Mağdeletü'n-Nasarâ Mescidi Vakfı

Kuseyr'e bağlı Mağdeletü'n-Nasarâ köyünde bulunan bu mescidin vakfı, yine aynı köyde olup 250 ağaçtan oluşan bir zeytinlikten meydana geliyordu ve yıllık geliri 500 akçe idi. Bu gelirden günlük bir akçe mescidin imamına maaş olarak verildikten sonra kalan 140 akçe de yağ, hasır ve sair ihtiyaçların masrafları için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf*, nr. 556, v. 138^b).

4.8. Kayacık Mescidi Vakfı

Kuseyr'e bağlı Kayacık köyünde bulunan bu mescidin vakfı, yine aynı köyde bulunan ve 150 ağaçtan oluşan bir zeytinlikten meydana geliyordu. 1550 yılında vakfın yıllık geliri 500 akçe olup, bunun 360 akçesi (günlüğü bir akçeden olmak üzere) mescidin imamına maaş olarak veriliyor, kalan 140 akçe ise yağ, hasır ve diğer ihtiyaçlar için sarf ediliyordu (TKA, *Evkaf*, nr. 556, v. 139^a).

4.9. Fâtikiye Mescidi Vakfı

Mescit, Kuseyr'e bağlı Fâtikiye köyünde bulunuyordu. Vakfı ise yine aynı köyde bulunan ve yıllık geliri tahminen 500 akçe olan bir zeytinlikten meydana geliyordu. Bu gelirden 360 akçe (günlük bir akçe) mescidin imamına maaş olarak veriliyor, kalan 140 akçe de yağ, hasır ve diğer ihtiyaçların temini için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf*, nr. 556, v. 139^a).

4.10. Bekreni Mescidi Vakfı

Kuseyr'e bağlı Bekreni köyünde bulunan bu mescidin vakfı, köyün yakınında bulunan ve 170

ağaçtan oluşan bir zeytinlikten meydana geliyordu. 1550 yılında bu zeytinlikten sağlanan yıllık gelir 500 akçe olup, bunun 360 akçesi (günlük bir akçe) mescidin imamına maaş olarak verildikten sonra kalan 140 akçe de yağ, hasır ve diğer masraflar için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf*, nr. 556, v. 139^a).

4.11. Aklanûs Mescidi Vakfı

Bu mescit Kuseyr'e bağlı Aklanûs köyünde bulunuyordu. Vakfı ise aynı köyde bulunan ve 100 ağaçtan oluşan bir zeytinlikten meydana geliyordu ve yıllık geliri 1550 yılında 200 akçe idi. Bu gelirle caminin yağ ve hasır ihtiyacı karşılandıktan sonra kalan miktarına imam ve hatip mutasarrıf olurdu (TKA, *Evkaf*, nr. 556, v. 139^b).

4.12. Meshânû Mescidi Vakfı

Bu mescit, Kuseyr Nahiyesi'ne bağlı Meshânû köyünde bulunuyordu. Mescide üç adet bahçe (ğirâs) vakfedilmişti. Bunlardan ilki aynı köyün yakınında bulunan bir zeytinlik ile miktarı belirtilmeyen ceviz ağaçlarından meydana geliyordu ve yıllık toplam geliri 300 akçe idi. İkincisi yine Kuseyr'e bağlı Ercâlis adlı mezrada olup 80 ağaçtan oluşuyordu ve yıllık geliri 150 akçeydi. Üçüncüsü ise Belâvâ (doğrusu Belîvâ) mezrasında olup yıllık geliri 130 akçeydi. Bu gelirden günlük bir akçe imama ve yarım akçe de müezzine maaş olarak verildikten sonra, kalan 40 akçe ise yağ, hasır ve diğer masraflar için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf* 556: 140^a).

4.13. Çorakiye Mescidi Vakfı

Mescit, Şuğr Nahiyesi'ne bağlı Çorakiye köyünde yer alıyordu. 1550 yılında, Garbeyaz köyünde bulunan zeytin ağaçlarından sağlanan 80 akçe, Çorakiye köyündeki bir kısım zeytin ağaçları mahsulünün yarısından elde edilen 240 akçe, Mağaracık köyündeki bazı zeytin ağaçlarından sağlanan 160 akçe ile yine Çorakiye köyündeki bazı ceviz ağaçlarından sağlanan 160 akçe vakfın gelir kaynaklarını oluşturuyordu. Vakfın toplam geliri 640 akçe olup, bunun 360 akçesi imam ve mütevelîye, 150 akçesi de müezzin ve hademeye maaş olarak ödeniyor, kalan 130 akçe ise kadının marifetiyle yağ, hasır ve diğer masraflar için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf* 556: 140^a).

4.14. Şeyh Abdi Vakfı

Kuseyr'e bağlı⁹⁰ Zeryol köyünde bulunan mescit ve zaviyeye vakfedilmişti. 1550 yılında vakıf gelirleri, Kuseyr'e bağlı Bostancık mezrası mahsulünün ¼ hissesine karşılık gelen 125 akçe ile Furcîn köyündeki zeytinliğin arazi kirası olan 200 akçeden oluşuyordu. Bu gelirlerin 200 akçesi ile imam ve müezzinin maaşı ödeniyor, kalan 125 akçe ise mescit ve zaviyenin yağ, hasır ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf* 556: 138^a).

4.15. Şeyh 'Areseddin Halil es-Samed Vakfı

Vakfın hangi amaçla kurulduğu evkaf defterinde belirtilmemekle birlikte, müteveli ve nâzırın haricinde şeyh ve aşçının da maaş alması bunun bir zaviye vakfı olduğuna işaret etmektedir. Arapça olan vakfiyesi hicri 919 (1513-14 miladi) tarihlidir.

Şeyh 'Areseddin Halil es-Samed Vakfı, Altunöz'üne bağlı Budak Burcu adıyla da bilinen Besidûn köyü mahsulünün tamamı, Kuseyr Nahiyesi'ne bağlı olup Zaviye adıyla da bilinen Mağedlâniye köyü mahsulünün tamamı, yine Kuseyr'e bağlı Mülk adlı köy mahsulünün 6/24 kırat hissesi ile Kamitâ adlı mezranın 12/24 kırat hissesinden oluşuyordu. Bu gayrimenkullerden vakfa 1550 yılında toplam 7.510 akçe gelir sağlanıyordu. Bu gelirin 5.000 akçesi Budak Burcu, 1.800 akçesi Zaviye ve 480 akçesi Mülk köyünden sağlanırken 230 akçesi de Kamitâ mezrasından elde ediliyordu.

Vakfın yıllık gelirinden; 751 akçe tevliyet ve nezâret hizmetini gören şahsa verilirken, günlük iki akçe de meşihat ve tabbâh (aşçı) hizmetini ifa eden personele veriliyordu. Bu harcamalardan sonra vakfa 603 akçe kalıyordu ki, bu miktar da kandil yağı, hasır ve sair levazımâtın temini için harcanıyordu. Şayet gelirden artan olursa, müteveli ve şeyhin marifetiyle gelip gidenlerin yemek masrafları için kullanılıyordu⁹¹.

90 Evkaf defterinde bu köyün Cebel-i Akra' Nahiyesi'ne bağlı olduğu ifade edilmiştir (bkz. TKA, *Evkaf* 556: 138^a). Fakat aynı tarihli tahrir defterinde burası Kuseyr'e bağlı köylerden biri olarak gösterilmiştir. Bkz. Çakar 2003-1: 376; Gündüz 2009: 203.

91 "Şart-ı vâkıf mücebince kandil yağı ve hasır ve sair levâzımı görüle. Sonra fazla ne kalırsa müteveli ve şeyh ma'rifetiyle âyende ve revendeye ta'âmına sarf olunub zevâid deyu kimesneye hilâf-ı şart-ı vâkıf nesne virilmeye". TKA, *Evkaf* 556: 138^a.

4.16. Fenk Zaviyesi Vakfı

Kuseyr Nahiyesi'nin Fenk adlı köyünde yer alan bu zaviyeye bir köy ve dört mezra ile bir değirmenin yıllık mahsulü vakfedilmişti. 1550 yılında zaviyenin bulunduğu Fenk köyünün mahsulü 800 akçe, Huveyz mezrasının mahsulü 150 akçe, Ferîkî mezrasının mahsulü 500 akçe, Antakya Nahiyesi'ne bağlı Deyrû'n-Nebât mezrasının mahsulü 1.500 akçe, Şeyzer Nahiyesi'ne bağlı Berîdîn mezrasının mahsulü 1.600 akçe, Şeyzer'e bağlı Celmidûn köyünde yer alan Hârûk adlı bir değirmenin mahsulü de 600 akçeydi. Bütün bu gayrimenkullerden vakfa sağlanan toplam gelir miktarı ise 5.150 akçeydi. Bu gelirden günlük dört akçe müteveliye, iki akçe câbiye, bir akçe şeyhe ve bir akçe de aşçıya verildikten sonra, arta kalan 2.270 akçe ise zaviyeye misafir olanların yemek masrafları için kullanılıyordu (TKA, *Evkaf* 556: 138^a).

Sonuç

Evkaf defterleri Osmanlı şehir çalışmaları açısından oldukça önemli kaynaklardır. Mufassal tahrir defterlerinde vakıflara ait bilgiler yer almakla birlikte, buradaki kayıtlar genellikle tarıma ayrılan topraklardan vakıflara tahsis edilen gelir kalemlerini göstermektedir. Vakıfların en önemli gelir kaynaklarını oluşturan dükkân, ev, bahçe, han, hamam vb. gayrimenkullerin ve bunlarla bağlantılı olarak çarşı ve pazarların tespiti ise daha ziyade evkaf defterleri sayesinde mümkün olabilmektedir. Ayrıca vakıf binaların bulunduğu mahaller ile vakıf çalışanlarının ücret ve çalışma şartlarına ait bilgiler de yine bu defterlerde yer almaktadır.

1550 tarihli Halep Evkaf Defteri, Antakya vakıfları konusunda oldukça kıymetli bilgileri ihtiva etmektedir. Zira bu defter, Halep ve kazalarına ait elimizdeki tek müstakil evkaf defteri özelliğini taşımaktadır. Dolayısıyla bu defter, 16. yüzyılın ortalarında Antakya'nın cami, mescit, mektep, medrese ve zaviyelerine ait gelir kalemlerinin yanı sıra vakıf çalışanlarının sayısı ve ücretleri hakkında bilgi veren en değerli kaynak özelliğini taşımaktadır.

Antakya uzun süre (170 yıl) Haçlı hâkimiyeti altında kaldıktan sonra 1268 yılında Memlûk idaresine geçmiştir. Dolayısıyla şehre İslâmî kimlik

kazandırmak ve burada yaşayan Müslümanların ihtiyaçlarına cevap vermek maksadıyla, bu dönemde (1268-1516) özellikle dinî ve ilmi yapıların oluşturulmasına daha fazla özen gösterilmiştir. Çünkü 1550 tarihli evkaf defterindeki kayıtlar, Antakya'da bu tarihte mevcut olan vakıf binaların (Cafer Ağa Muallimhanesi hariç) Memlûk döneminde inşa edildiğine işaret etmektedir. Fakat bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ihtiyaç hâsıl oldukça Osmanlı hayır sahipleri tarafından da yeni vakıf binalar yapılmıştır. Ayrıca yıpranmış olan mimari yapılar onarılmış, harabeye dönenlerin yerlerine de yenileri inşa edilmiştir. Bütün bu faaliyetler Antakya'nın Osmanlı döneminde sosyal ve ekonomik açılardan büyümesini hızlandırmıştır. Özellikle 16. yüzyılın sonlarına doğru Halep'in uluslararası ticaretinde İskenderun iskelesinin ön plana çıkmaya başlaması, İskenderun-Halep arasında yer alan Antakya'yı da olumlu yönde etkilemiş ve buradaki vakıf eserlerin çoğalmasına katkı sağlamıştır.

16. yüzyılda Antakya'da oturan veya şehre dışarıdan gelen Müslümanlar buradaki vakıf cami ve mescitlerde ibadetlerini yapıyor, tekke, zaviye ve imaretlerde karnını doyuruyor ve barınma imkânını buluyordu. Şehirde ve kırsal bölgelerde yaşayan Müslüman halk medrese, buk'a ve zaviyelerde ilmi eğitimini ve manevi terbiyesini alı-

yordu. Böylece bilgi akışı ve yayılışı kolaylaşıyor, vakıf müesseseleri sayesinde toplumsal adalet ve huzur sağlanıyordu. Bu hayır kurumlarına mali destek sağlamak maksadıyla inşa edilen çarşı ve dükkânlar da birer alışveriş merkezi olarak bölgenin ekonomik hayatına canlılık katıyordu. Vakıf müesseseleri aynı zamanda işsizliğin ortadan kalkmasında veya azalmasında da etkili oluyordu. Nitekim 1550 yılında 113'ü şehirde, 29'u da nahiyelerde olmak üzere, Antakya'da toplam olarak 142 aileye iş ve geçim imkânı sağlanmıştı.

Şehirdeki ticari hayat çarşı ve pazarlarda cereyan ediyordu. Camilerin bulunduğu alan, şehrin ana çarşılarını belirliyordu. Mescitler ise daha ziyade mahallelerde ve küçük çarşılarda yer alıyordu. Bunlardan taş yapılar olan camiler, çoğunlukla günümüze ulaşmayı başarmıştır. Fakat daha zayıf yapı malzemelerinden inşa edilen ve Memlûk dönemi yapıları olan mescitler ise zamana direnemeyerek ortadan kalkmıştır. Yine kırsal yerleşmelerde birer vakıf eseri olarak teşekkül eden ve Memlûk dönemi yapıları olan mescit ve zaviyeler de muhtemelen doğal afetler sonucunda yıkılarak fonksiyonunu kaybetmiştir. Dolayısıyla günümüzde Antakya'da mevcut olan tarihi binaların çoğu Osmanlı döneminde inşa edilmiştir. Memlûk dönemi yapıları ise muhtelif tarihlerde onarımlar görmek suretiyle ayakta kalabilmiştir.

Kaynakça

1. Arşiv Vesikaları

1.1. Başbakanlık Arşivi (BOA):

Tahrir Defterleri (TD): 271, 397 ve 454 numaralı Halep Sancağı Tahrir Defterleri.

Kâmil Kepeci (KK) Tasnifindeki Ruus Defterleri: 209 ve 239 numaralı defterler.

Kâmil Kepeci (KK) Tasnifindeki Mevkûfat Defterleri: 2684 numaralı defter.

Evkaf Muhasebe Defterleri (EV): 14902 ve 38966 numaralı defterler.

1.2. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TKA): 556 numaralı Halep Evkaf Defteri.

1.3. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA):

Hurufat Defterleri (HD): 532, 534, 1017, 1056, 1057, 1060, 1061, 1067, 1068, 1140 ve 1159 numaralı defterler.

2. Basılı Arşiv Vesikaları

998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530) II, Dizin ve Tıpkıbasım, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

3. Seyahatnameler

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (1999). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Kitap, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı). İstanbul.

4. Araştırma ve İncelemeler

Akgündüz, Ahmet (1994). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, VII, İstanbul.

Akgündüz, Ahmet (1998). *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara.

Ateş, Süleyman (1996). "Habîb en-Neccâr", *DİA*, 14, İstanbul, s. 373-374.

Bahadır, Gürhan (2013). "Kuruluşundan Memlûkler'e Kadar Hatay Tarihi", *Hatay Tarihi*, Ankara.

Çakar, Enver (2003-1). *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Elazığ.

Çakar, Enver (2003-2). "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/1, Elazığ, s. 351-374.

Çakar, Enver (2006). *17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*, Elazığ.

Çakar, Enver (2005). "17. Yüzyılın İkinci Yarısında Antakya Kazasında İskân ve Nüfus (1678/1089 Tarihli Avâriz-Hâne Defterine Göre)", *Bulleten*, LXVIII/252 (Ağustos 2004), Ankara, s. 431-459.

Deny, J. (1997). "Sancak", *İA*, X, s. 186-189.

Eroğlu, Cengiz-Babuçoğlu, Murat-Köçer, Mehmet (2007). *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, Ankara.

Gökhan, İlyas (2013). "Hatay Bölgesinde Memlûkler Dönemi", *Hatay Tarihi*, Ankara.

Gül, Abdulkadir (2008). *Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum.

Gün, Doğan (2010). "İngiliz Tâcirlerin Antakya Ahâlîsiyle İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Hatay Araştırmaları-I*, (ed. Ahmet Gündüz-Selim Kaya), Ankara, s. 69-75.

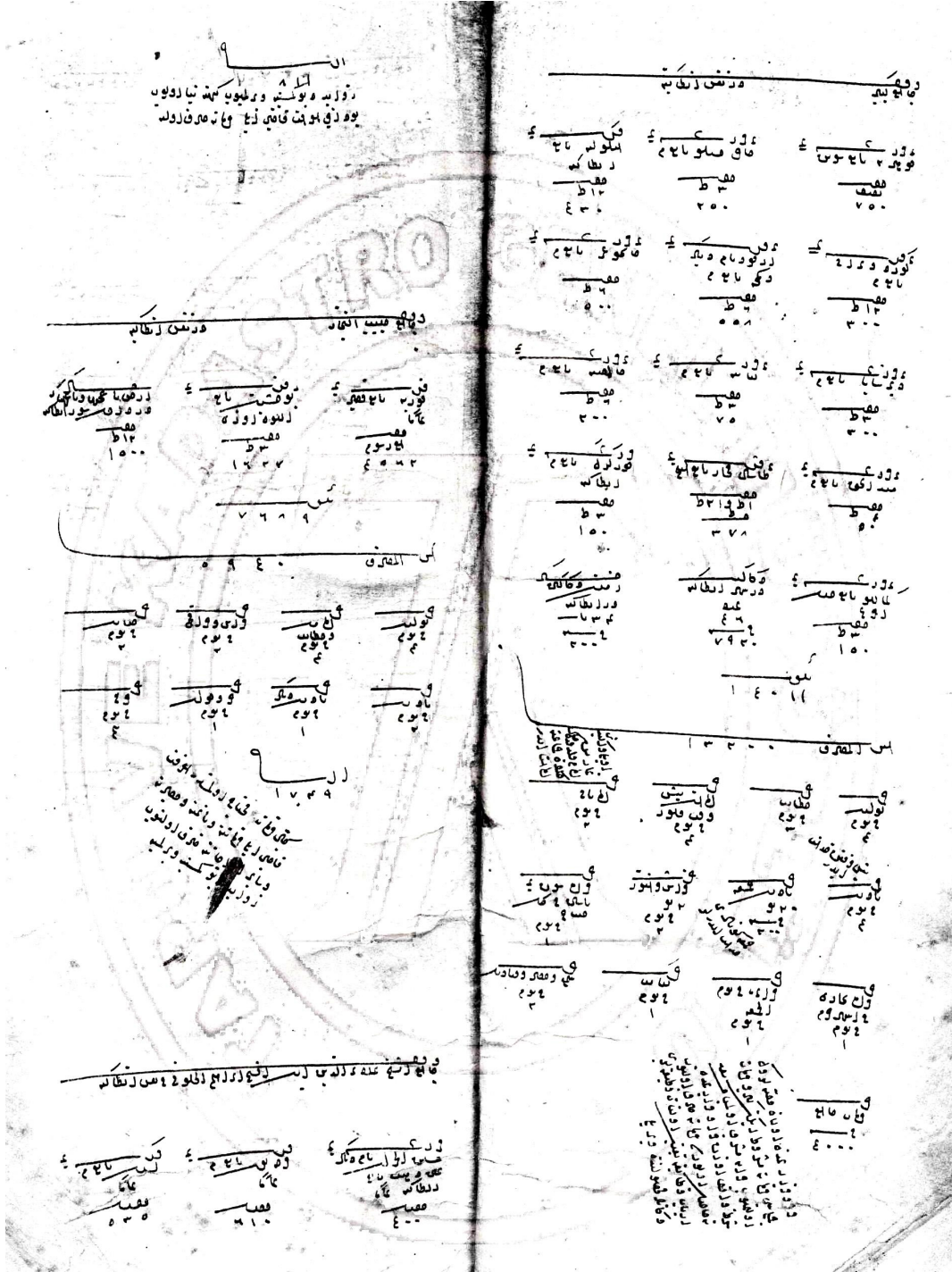
Günay, Hacı Mehmet (2012). "Vakıf", *DİA*, 42, İstanbul, s. 475-479.

Gündüz, Ahmet (2009). *XVI. Yüzyılda Antakya Kazası (1550-1584)*, Antakya.

- Gündüz, Ahmet-HİLOOĞLU, Cennet (2010). "Bazı Seyyahların Gözüyle Antakya", *Hatay Araştırmaları-I*, (ed. Ahmet Gündüz-Selim Kaya), Ankara, s. 27-37.
- Halaçoğlu, Yusuf (1992). "Belen", *DİA*, 5, İstanbul, s. 403-404.
- Işık, Sevgi-KADIOĞLU, Songül-YILDIRIM, Mehmet (2012). *Kuyûd-ı Kadîme Arşivi Kataloğu*, Ankara.
- İlhan, M. Mehdi (1991). "The Ottoman Archives and Their Importance For Historical Studies: With Special Reference To Arab Provinces", *Bellekten*, LV/213, Ankara, s. 415-472.
- İnalçık, Halil (2004). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul.
- İpşirli, Mehmet (1992). "Buk'a", *DİA*, 6, İstanbul, s. 386-387.
- İpşirli, Mehmet (1993). "Cihet", *DİA*, 7, İstanbul, s. 546-548.
- Kara, Adem (2004). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya (1800-1850)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Konukçu, Enver (2001). "Bazı Gezi Notlarına Göre Osmanlı Döneminde Antakya", *Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar Arası Bilgi Şöleni I*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, s. 275-285.
- Kurt, Yılmaz-ERDOĞRU, M. Akif (2000). *Çukurova Tarihinin Kaynakları IV-Adana Evkaf Defteri*, Ankara.
- Masters, Bruce (2003). "Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti", içinde: Edhem Eldem-Daniel Goffman-Bruce Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, (çev. Sermet Yalçın), İstanbul, s. 19-87.
- Muhammedoğlu, Aliyev Salih (1995). "Erdebil", *DİA*, 11, İstanbul, s. 276-277.
- Özdemir, Rifat (2002). *Antakya Esnaf Teşkilâtı (1709-1860)*, Antakya.
- Öztürk, Mustafa (1996). "Tahrir Defterine Göre 16. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/2, Elazığ, s. 327-333.
- Raymond, André (1995). *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul.
- Sahillioğlu, Halil (1991). Antakya, *DİA*, 3, İstanbul, s. 228-232.
- Şahin, İlhan (2004). "Nahiye", *DİA*, 32, İstanbul, s. 306-308.
- Şahin, İlhan (2009). "Sancak", *DİA*, 36, İstanbul, s. 97-99.
- Şancı, Fuat (2006). *Hatay İlinde Türk Mimarisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tekin, Mehmet (1993). *Antakya'lı Din Şehidi Habîb Neccâr*, Antakya.
- Tekin, Mehmet (2000). *Hatay Tarihi*, Ankara.
- Tozlu, Selahattin (2009). *Antakya (Hatay) Tarihi Bibliyografyası*, Elazığ.
- Wehr, Hans (1976). *A Dictionary of Modern Written Arabic*, (ed. J. Milton Cowan), New York.
- Yedi yıldız, Bahaeddin (2013). "Vakıf", *DİA*, 42, İstanbul, s. 479-486.

Ekler

Ek-1. Örnek Belgeler

TKA, Evkaf, nr. 556, v. 128^b-129^a

Handwritten musical notation on a manuscript page, featuring various musical staves with notes, clefs, and lyrics in Ottoman Turkish. The page is divided into two main sections by a vertical line.

Left Section:

- Top row: *در کمال زینت و در کمال کمال* (Derkamal Zeynet ve derkamal kamal)
- Second row: *در کمال کمال و در کمال کمال* (Derkamal kamal ve derkamal kamal)
- Third row: *در کمال کمال و در کمال کمال* (Derkamal kamal ve derkamal kamal)
- Fourth row: *در کمال کمال و در کمال کمال* (Derkamal kamal ve derkamal kamal)
- Bottom row: *در کمال کمال و در کمال کمال* (Derkamal kamal ve derkamal kamal)

Right Section:

- Top row: *در کمال کمال و در کمال کمال* (Derkamal kamal ve derkamal kamal)
- Second row: *در کمال کمال و در کمال کمال* (Derkamal kamal ve derkamal kamal)
- Third row: *در کمال کمال و در کمال کمال* (Derkamal kamal ve derkamal kamal)
- Fourth row: *در کمال کمال و در کمال کمال* (Derkamal kamal ve derkamal kamal)
- Bottom row: *در کمال کمال و در کمال کمال* (Derkamal kamal ve derkamal kamal)

The manuscript includes various musical notations such as *در کمال* (Derkamal), *کمال* (kamal), and *زینت* (zeynet). It also features a large, stylized signature or watermark in the center of the page.

TKA, Evkaf, nr. 556, v. 129^b-130^a

Resimler

Resim 1. Habîbü'n-Neccâr Camii

Resim 2. Ulu Camii

Resim 3. Şeyh Ali Camii

Tokat Kazası'nda Vakıf İdaresinin Teşkili ve Gelişimi (1835-1890)

Ali Açikel*

Öz

Osmanlı topraklarındaki bütün vakıfları tek çatı altında toplamak amacıyla 1826-1838 yılları arasında Evkâf-ı Hümayun Nezâreti oluşturulmuştur. Taşra vakıflarının bir idarî teşkilata kavuşturulması ise daha uzun bir süreçte olmuştur. Taşra vakıf idarelerinin teşkili ve gelişimi konusu tam olarak ortaya konamamıştır. Bu çalışmada Tokat Kazası'nda vakıf idaresinin kurulması ve gelişimi devrin kaynakları yardımı ile değerlendirilmiştir.

1839-1890 döneminde Tokat Kazası'nda vakıf idaresinin kademeli olarak teşkil edildiği görülmüştür. 1839'da Tokat Kazası'ndaki vakıflar *Mu'accelât Müdürü* tarafından idare edilmeye başlanmıştır. 1840-1842 yılları arasında taşrada kurulan Muhassıllıklar taşra vakıflarının idaresini de üstlenmişlerdir. Muhassıllık uygulamasının kaldırılmasıyla 1842-1845 yılları arasında taşra vakıflarının yönetimi, mahallî yetkililerin atadıkları memurlar eliyle yürütülmüştür. Bu uygulamanın başarısızlığı üzerine, Haziran 1845'te Dersa'adet'ten müstakil müdürler tayini kararlaştırılmıştır. 1864 yılı Vilâyet Nizamnamesi sonrasında, Tokat Kazası vakıfları Sivas sancak merkezindeki *Evkâf Müdürlüğü*nce idare edilmeye başlanmıştır. Sivas Vilâyeti'nde 1872-1875 yılları arasında bazı sancak merkezlerinde *Evkâf muhasebecilikleri*, bazı kaza merkezlerinde ise *Evkâf vekillikleri* kurulmuştur. 1879'da Tokat Kazası'nın sancağa dönüşmesiyle, Tokat Sancağı'nda da *Evkâf Müdürlüğü*, kazalarında ise *Evkâf vekillikleri* kurulmuştur. Böylece Tokat Sancağı'nda vakıf idare teşkilatı tamamlanmıştır.

Bu inceleme, 1838 sonrası Osmanlı taşra vakıf idarelerinin oluşturulması sürecini daha iyi anlamaya katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Tokat, Vakıf, Evkaf Nezareti, Evkaf Müdürlüğü, Evkaf Vekilliği, Osmanlı.

The Foundation and Development of Waqfs Administration in the District of Tokat (1835-1890)

Abstract

The Ministry of Pious Foundations was formed between 1826 and 1839 years in order to gather under one administration all pious foundations throughout the Ottoman lands. Being organized of provincial waqfs under one administrative structure also took place in a long period. The foundation and development of provincial waqfs administrations have just not been explained exactly. In this article, the foundation and development of the waqfs administration in the district of Tokat have been examined with the help of sources from that period.

During the period of 1839-1890, it has been seen that the waqfs administration in the district of Tokat was founded step by step. In 1839, the waqfs in the district of Tokat started to be administered by *Director of Waqfs Properties (Mu'accelât Müdürü)*. Tax-collectorship departments (Muhassıllık) founded in provinces also undertook the administration of provincial waqfs. After the abolition of tax-collectorship departments, the administration of provincial waqfs was carried out by civil servants appointed by local authorities during the period between 1842 and 1845 years. On being unsuccessful of this application, it was decided to appoint directors from the Capital in June of 1845. After the Provincial Regulation of 1864, the waqfs in the district of Tokat started to be administered by *the Directorship of Waqfs* in the sub-province of Sivas. During the period between 1872 and 1875 years, *Waqfs Accounting Departments* were established in some sub-provinces, *Waqfs Agencies* in some districts. With the becoming of sub-province of the district of Tokat in 1879, *the Directorship of Waqfs* was established in the sub-province of Tokat, *Waqfs Agencies* also in its districts. Thus, the waqfs administrative organisation has been completed in the sub-province of Tokat.

This study aims to provide contribution with better understanding the period of being formed of Ottoman provincial waqfs organisations.

Keywords: Tokat, Waqf, Ministry of Waqfs, Directorship of Waqfs, Waqfs Agencies, Ottoman.

* Prof. Dr.; Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. E.mail: ali.acikel@gop.edu.tr; ali.acikel66@yahoo.com.

1. Giriş

Ülke genelindeki vakıfları tek çatı altında toplamak, etkin bir şekilde denetimini sağlamak ve mali durumları iyi olmayan vakıfları desteklemek amacıyla 1826'da Evkâf-ı Hümayun Nezâreti kuruldu. 1834'e kadar Haremeyn-i Şerifeyn vakıfları haricindeki bütün vakıflar, bu nezârete bağlandı. Haremeyn vakıflarının idaresi için 1836'da Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf Nezâreti teşkil edildi. 1838'de ise bu nezâret, Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'ne bağlandı. Böylece ülke çapındaki bütün vakıfların bir nezâret idaresine bağlanarak denetim altına alınması ancak 1826-1838 yılları arasında on iki yıllık süreçte mümkün olabildi (Öztürk 1995: 68-72; Akgündüz 1996: 362-364).

Matbu kaynaklarda nezâretlerin birleştirilmesinden sonra, bu nezâretlere bağlı taşra *Mu'accelât Nâzırlıklarının* da birleştirilerek eyalet merkezlerine *Mu'accelât müdürleri*, önemli sancaklara ise birer *Evkâf müdürü* tayin edildiği bilgisi yer almaktadır (İbnü'l-Emin M. Kemal İnal ve H. Hüsameddin 1335: 35; Akgündüz 1996: 364). Hatta Ahmet Akgündüz, bu tayinlerin Rebiülevvel 1251/1835 tarihinde yapıldığını ifade etmektedir (Akgündüz 1996: 364). Nazif Öztürk ise, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde incelediği belgelere dayanarak bu bilgilerin doğru olmadığını, sadece bazı önemli yerleşim merkezlerine *Mu'accelât nâzırları* tayin edilmekle birlikte, bugünkü anlamda taşra evkâf müdürlerinin atanmasının 1261/1845 tarihinden sonra gerçekleştiğini belirtmektedir (Öztürk 1995: 81).

Bu bilgiler, nezâretlerin kurulması ve birleştirilmesi sürecinde vakıfların taşra idarelerinin nasıl oluşturulduğu hususunu tam olarak izah edememektedir. Bu nedenle şer'îye sicilleri ve vilâyet yıllıkları gibi yerel kaynaklara başvurarak taşra vakıf idarelerinin oluşumu ve gelişimi konusunun yeniden ele alınması gerekmektedir. Bu makede Tokat Kazası'nda vakıf idaresinin teşkili ve gelişimi; Tokat Şer'îye Sicilleri, salnâme kayıtları, vakıf nizamnameleri ve konu ile alakalı modern incelemeler yardımı ile değerlendirilecektir.

2. Tokat Kazası'nda Vakıf İdaresinin Teşkili ve Gelişimi (1835-1890)

Taşra vakıflarının kaza-sancak-eyalet/vilâyet sistematığında bir idarî teşkilata kavuşturulması uzun bir süreçte mümkün olmuştur. Bu süreci daha iyi anlayabilmek için konuyu belirli alt başlıklar çerçevesinde ele almak yararlı olacaktır.

2.1. 1835-1839 Arasında Tokat Kazası Vakıflarının İdaresi

Osmanlı Devleti'nde 1826-1838 yılları arasında vakıfların bir nezâret altına alınması sürecinde, önce Haremeyn-i Şerifeyn'e şart koşulan vakıflar Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf Nezâreti'ne; geriye kalan bütün vakıflar da Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'ne bağlanmıştır. Daha sonra bu iki nezâretin Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti çatısı altında birleşmesiyle Nezâretin vakfın idaresine müdahale edip etmemesi bakımından iki çeşit vakıf ortaya çıkmıştır. Bunlar, mazbut vakıflar ve mazbut olmayan vakıflardır. Mazbut vakıflar, ayrı tüzel kişiliğe sahip olmakla birlikte, Nezâret tarafından idare olunan vakıflardır ve üç kısma ayrılmaktadır: 1- Selâtin vakıfları (Sultanlar ve yakınları tarafından kurulan vakıflar); 2- Mütevellisi kalmayan vakıflar; 3- İdaresi Nezâretçe zapt olunan vakıflar. Mazbut olmayan vakıflar ise mülhak ve müstesna olmak üzere iki kısımdır. Mülhak vakıflar, mütevellileri tarafından müstakil olarak idare edilen ve evkâf idarelerinin denetimine tabi olan vakıflardır. Müstesna vakıflar, hükümet ve evkâf idarelerinin müdahalesi olmadan hususi mütevellileri tarafından serbestçe idare olunan vakıflardır. *Eizze* (din büyükleri) ve *guzât* (gaziler) vakıfları bu grup içinde yer almaktadır (Öztürk 1983: 92-104; Akgündüz 1996: 367-369).

1835-1839 yılları arasında Tokat Kazası, Sivas eyaleti içinde Sivas Sancağı'na bağlı idi (Açıkel 2003: 254). Bu dönemde kazada, Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf Nezâreti'ne bağlı 9, Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'ne tabi 167 adet vakıf tespit edilmiştir¹. Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf Nezâreti'ne bağlı vakıfların birisi mazbut, diğerleri ise mülhaktır. Aynı şekilde Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'ne tabi vakıflardan biri mazbut, kalanı ise mülhak vakıf durumundadır².

1 53 Numaralı Tokat Şer'îye Sicil'indeki (TŞS) vakıf muhasebe kayıtları incelenerek bu sonuçlara ulaşılmıştır.

2 Bu vakıfların toplu bir listesi için bkz. Ek 1.

Tokat Kazası'nda her iki nezârete bağlı vakıfların 1835-1839 yılları arasında *Mu'accelât Nâzırlığı* adı verilen ayrı yerel idari birimlerce yönetildikleri görülmektedir. Elimizde bu hususu teyit eden birkaç emr-i âlî kaydı bulunmaktadır. Örneğin, 40 Numaralı Tokat Şer'îye Sicili'nde yer alan 25 Safer 1251/22 Haziran 1835 tarihli emr-i âlî kaydında Haremeyn-i Şerifeyn Hazinesi müdürü es-Seyyid Mehmed Nazîf Bey'in yazısı üzerine, Amasya'da Haremeyn Hazinesi'ne mazbut Sultan Bayezid Vakfı kaimmakamı tarafından Amasya, Merzifon, Çorum, Niksar ve havalisinde adı geçen hazineye tabi olarak idare olunan evkâf ile Haremeyn'e meşrut bütün vakıfların muhasebelerini denetlemek üzere Lütfullah Bey'in tayin edildiği ifade edilmektedir (TŞS 40: 123/1). Aynı sicil defterinde Lütfullah Bey'in tayinini teyit eden ve onun idaresindeki vakıfların muhasebe defterleri ile hâsılat öşürlerinin Haremeyn Hazinesi'ne irsalini emreden başka kayıtlar da bulunmaktadır (TŞS 40: 124/1, 125/1, 148/2). Bu kayıtlardan Lütfullah Bey'in Haremeyn Hazinesi'ne bağlı Sivas eyaleti dâhilindeki bütün vakıfların nazırlığına atandığı anlaşılmaktadır. 48 numaralı Tokat Şer'îye sicilinde yer alan Gurre-i Cemaziyelahir 1252/13 Eylül 1836 tarihli bir emr-i âlî kaydında Lütfullah Bey, Amasya, Tokat, Çorum, Merzifon, Niksar, Sivas ve bunlara tabi yerlerde Haremeyn-i Şerifeyn'e bağlı vakıfların mu'accelât nâzırı olarak gösterilmektedir (TŞS 48: 51-52). Yine aynı ferman kaydında, Mu'accelât Nâzırı Lütfullah'ın Şam'a gitmesi nedeniyle yerine, Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf Nâzırı es-Seyyid el-Hac İbrahim Edhem'in tahriri ile söz konusu vakıfların vâridat ve masârifâtının tutulması ve denetlenmesi için Ali Ağa'nın atandığı bildirilmektedir. Bu fermanla yer alan bilgilerden 1836 yılı başında Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf Nezâreti'nin kurulmasıyla birlikte, Sivas eyaleti dâhilindeki Haremeyn vakıflarını idare eden Lütfullah Bey'in unvanının mu'accelât nâzırlığına çevrildiği, onun Şam'a gitmesi üzerine yerine Ali Ağa'nın atandığı anlaşılmaktadır.

49 numaralı Tokat Şer'îye Sicilinde Sivas eyaletinde Haremeyn-i Şerifeyn Hazinesine tabi mazbût ve mülhak bütün vakıfların mu'accelât nâzırı olan Ali Ağa'dan sonra göreve gelen el-Hac Surûrî Efendi'ye hitaben yazılmış 2 adet emr-i âlî ve 1 adet buyuruldu kaydı yer almaktadır. 2 Safer

1253/8 Mayıs 1837 tarihli ilk emr-i âlîde, Haremeyn-i Şerifeyn'e bağlı Sivas eyaletindeki vakıflar için Ali Bey, Kayseri ve civarında bulunan vakıflar için Ömer Bey'in Mu'accelât Nâzırı olarak atandığı ancak bunların görevlerini ihmal ettiklerinden Amasya'da Sultan Bayezid Han, Merzifon'da Çelebi Sultan Mehmed Han vakıflarıyla Sivas eyaletinde Sivas, Tokat, Amasya, Merzifon, Niksar, Zile, Turhal, Çorum, Osmaniçik ve sair kazalar ile Kayseri Sancağı ve civarındaki Niğde, Aksaray, Nevşehir, Ürgüp, Develi ve sair yerlerde Haremeyn-i Şerifeyn Nezâreti'ne tâbi olan ve Haremeyn-i Şerifeyn'e meşrut bütün vakıfların muhasebe işlemlerinin gözden geçirilmesi ve iyi idare olunması için Divân-ı Hümâyün kalemi katiplerinden el-Hac Surûrî Bey'in mu'accelât nâzırı olarak tayin edildiği bildirilmektedir (TŞS 49: 127).

7 Cemaziyevvel 1253/9 Ağustos 1837 tarihli ikinci emr-i âlîde, Mu'accelât Nâzırı el-Hac Surûrî Efendi'den Haremeyn-i Şerifeyn Hazinesince idare olunan vakıflardan Amasya'da Sultan Bayezid Han, Merzifon'da Çelebi Sultan Mehmed Han vakıflarıyla Sivas eyaletinde Sivas, Tokat, Amasya, Merzifon, Niksar, Zile, Turhal, Çorum, Osmaniçik ve sair kazalar ile Kayseri Sancağı ve civarındaki Niğde, Aksaray, Nevşehir, Ürgüp, Develi ve sair yerlerde Haremeyn-i Şerifeyn Nezâreti'ne tâbi olan ve Haremeyn-i Şerifeyn'e meşrut bulunan bütün vakıfların muhasebe işlemlerinin gözden geçirilmesi ve Amasya'da vaki Bülbül Hatun vakfının arazisine dışardan yapılan müdahalenin durdurulması talep edilmektedir (TŞS 49: 128). Daha sonra bu emr-i âlîdeki talepler 26 Receb 1253/26 Ekim 1837 tarihli bir buyuruldu ile tekit edilmiştir (TŞS 49: 129/1). Bu kayıtlardan anlaşılacağı üzere, Mu'accelât Nâzırı el-Hac Surûrî Efendi'nin idarî sorumluluğu Sivas eyaleti ile Kayseri ve civarındaki yerlerde bulunan bütün Haremeyn-i Şerifeyn vakıflarını kapsamaktadır.

1836-1841 yılları arasında Tokat Kazası ve Tokat muhassıllığındaki vakıfların muhasebe defterlerini ihtiva eden 53 numaralı Tokat Şer'îye Siciline göre, 19 Şevval 1254/5 Ocak 1839 tarihine kadar Tokat'ta Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'ne bağlı vakıfların idaresi için bir mu'accelât nâzırı görev yapmaktaydı. 3 Receb 1252-5 Rebiülevvel 1255/14 Ekim 1836-19 Mayıs 1839 tarihleri arasında Dergâh-ı Âlî kapıcıbaşlarından es-Seyyid Ebube-

kir Ağa, 23 Rebiülahir 1255-29 Zilhicce 1255/6 Temmuz 1839-4 Mart 1840 tarihleri arasında ise Hüseyin Efendi Evkâf-ı Hümayun Nezâreti mu'accelât nâzırı olarak Tokat'ta bulunuyordu (TŞS 53: 1-109, 110/1-152/2, 213). 49 numaralı Tokat Şer'îye Sicilinde yer alan 28 Cemaziyelahir 1253/29 Eylül 1837 tarihli bir emr-i âlî kaydında, Tokat, Niksar, Kaza-yı Erba'a, Kazâbâd ve Artukâbâd'da Nezâret-i Evkâf-ı Hümayûn'a bağlı vakıfların idaresine Tokat ileri gelenlerinden Ebubekir Bey mu'accelât nâzırı tayin edilmişken bu kazalardan Kazâbâd ve Artukâbâd'daki vakıflara Sivas eyaleti Mu'accelât Nâzırı Mîr Es'ad tarafından müdahale edildiği bildirilmekte ve bunun men'î emredilmektedir (TŞS 49: 120). Bu fermandaki bilgiden Evkâf-ı Hümayun Nezâreti tarafından Ebubekir Bey'in Tokat ve mülhakatı kazalarının mu'accelât nâzırı olarak atandığı, Sivas eyaletinin diğer kazalarındaki Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'ne bağlı vakıfların idaresinin ise Mîr Es'ad Bey'e ait olduğu anlaşılmaktadır.

Yine 53 numaralı Tokat Şer'îye Siciline göre, 1836-1839 yılları arasında, yukarıda adları geçen Ali Ağa (15 Şaban 1252-Gurre-i Muharrem 1253/25 Kasım 1836-7 Nisan 1837) ve el-Hac Surûrî Efendi (Gurre-i Zilkade 1253-19 Şevval 1254/27 Ocak 1838-5 Ocak 1839) Tokat'ta Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf Nezâreti'ne bağlı vakıfların mu'accelât nâzırlığını yapmaktaydılar³. 13 Haziran 1838 tarihinde Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf Nezâreti'nin Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'ne bağlanmasından sonra, 20 numaralı Sivas Şer'îye Siciline kayıtlı 19 Safer 1255/4 Mayıs 1839 tarihli bir emr-i âlîde belirtildiği üzere, Sivas eyaleti ile Kayseri ve civarındaki yerlerde bulunan bütün Haremeyn-i Şerifeyn vakıfları Mu'accelât Nâzırı el-Hac Surûrî, Amasya ve Sivas sancakları dahilindeki Haremeyn vakıflarına mu'accelât müdürü tayin edilmiştir. Ancak onun başka bir yere mu'accelât müdürü olarak atanması sebebiyle bu iki sancaktaki Haremeyn vakıflarının idaresi yine bu iki sancağın Evkâf-ı Hümayun Nezâreti mu'accelât müdürü olan Es'ad Bey'e devredilmiştir (Başol 2010: 53).

52 numaralı Tokat Şer'îye Sicilinde kayıtlı 19 Safer

1255/4 Mayıs 1839 tarihli bir emr-i âlîdeki bilgilerden Es'ad Bey'in, Tokat Kazası ve mülhakatındaki Evkâf-ı Hümayun Nezâreti ve Haremeyn'e bağlı vakıfların idaresinden sorumlu olmadığı görülmektedir. Bu kayıta, Tokat ve çevresindeki bütün vakıfların idaresinin evvela mu'accelât müdürü unvanıyla Bekir Bey'e verildiği ancak onun uygunsuz hareketi sebebiyle azledilerek yerine Tokat kalhânesi nâzırı Hüseyin Efendi'nin atandığı bildirilmektedir (TŞS 52: 50). Gerek bu emr-i âlîdeki bilgi ve gerekse TŞS 53'de yer alan vakıf muhasebe kayıtlarından, Mu'accelât Evkâf Müdürü Hüseyin Efendi'nin kazadaki bütün vakıfların idaresinden sorumlu olduğu anlaşılmaktadır⁴. Yine bu kayıtlardan, kaza dâhilindeki vakıfların idaresinden sorumlu birime *Mu'accelât Evkâf Müdürlüğü* adının verildiğini öğreniyoruz.

52 numaralı Tokat Şer'îye Sicilinde kayıtlı Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti tarafından hazırlanarak mu'accelât müdürlerine gönderilen Gurre-i Rebiülevvel 1255/15 Mayıs 1839 tarihli talimatnâme sûretinde ise, Evkâf-ı Hümayûn ve Haremeyn Hazinesi'ne ait taşradaki mazbut vakıf bina ve arazilerin *mahlulât mu'accelâtı, ferağ ve intikal harçları, fazla-yı evkâf, ma'aş-ı muharrir ve harc-ı muhasebe* gibi evkâf hazinelerine ait gelirlerin hangi oranlarda tahsil edileceği ve bu harçlardan mu'accelât müdürlerinin alacağı hisse miktarlarından bahsedilmektedir (TŞS 52: 51-53). Tanzimat fermanının ilanından kısa bir süre öncesine tesadüf eden bu talimatnâme, taşrada bulunan mazbut ve mülhak vakıfların idaresi hakkında Evkaf Nezâretince hazırlanarak yürürlüğe konulan ilk hukukî düzenlemedir.

2.2. 1839-1842 Arasında Tokat Kazası Vakıflarının İdaresi

Tanzimat fermanının malî alanda öngördüğü değişikliklerin hayata geçirilebilmesi için eyaletlerde idarî düzenlemelere gidilmesi üzerine, evvela vergi toplamada yürürlükte olan iltizam usulü 1840 yılı başlarında kaldırılarak eyaletlerde Muhasıllık idareleri teşkil edildi. Sivas eyaleti dâhilinde Sivas Sancağı'na tabi olan Tokat Kazası ile birlikte Artukâbâd, Kazâbâd, İpsile-Şarkipare

³ Bu şahısların isimlerinin geçtiği muhasebe kayıtları için bkz. TŞS 53, s. 9/2, 20/2, 21/1, 21/2; 24/1, 24/2, 25/1, 31/2, 32/2, 33/1, 53/2, 64/1, 75/3, 207/1, 207/2; 209/1, 209/2, 209/3; 210/1, 210/2.

⁴ Nitekim TŞS 53, s. 208'de kayıtlı Haremeyn-i Şerifeyn vakıfları muhasebe defterlerinde *Mu'accelât Nâzırı* olarak Hüseyin Efendi'nin ismi geçmektedir.

kazaları bir Muhassıllık bölgesi kabul edilerek Hilmi Efendi 1840 yılı Ocak ayı başlarında muhassıl tayin olundu. Hilmi Efendi, Muhassıllık Meclisi ile birlikte Tokat Muhassıllığı'nı idare etmeye başladı (Açık 2003: 256). Bu yeni idari yapı, Muhassıllık dâhilindeki vakıfların idaresini de üstlendi. 1836-1841 yılları arasındaki vakıf muhasebe defterlerini içeren 53 numaralı Tokat Şer'îye Sicilindeki kayıtlara göre, 1840-1841 yılları vakıf muhasebe defterleri; başta kadı (hâkim-i belde) olmak üzere, muhassıl, Muhassıllık Meclisi azaları ve vakıf mütevellilerinin işbirliği ile hazırlanmıştır⁵.

Taşrada bulunan mazbut ve mülhak vakıfların idaresi hakkında yürürlüğe konulan Gurre-i Rebiülevvel 1255/15 Mayıs 1839 tarihli ilk talimatnâme, 3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat fermanının ilanı ile birlikte ortaya çıkan yeni şartlar ve Muhassıllık idarelerinin teşkili sebebiyle Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nce yeniden hazırlandı ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve Umumiye'de görüşülerek karara bağlandı. Muharrem 1255/Mart 1839 tarihinden geçerli olmak üzere, 29 Zilhicce 1256/24 Ocak 1841 tarihinde sadır olan bir "irâde-i seniyye" ile yürürlüğe konulan ve 9 maddeden oluşan yeni talimatnâmede, ülke genelinde idaresi Evkâf-ı Hümâyûn ve Haremeyn hazinelerine ait mazbut vakıf bina ve arazilerin "mahlûlât mu'accelâtı", "ferağ ve intikal harçları", "fazla-yı evkâf", "ma'aş-ı muharrir", "harc-ı muhasebe" gibi evkâf hazinelerine ait gelirlerin hangi oranlarda tahsil edileceği ve diğer vakıf muamelatının Tanzimat'ın getirdiği yeni esaslara göre "hükkâm-ı belde" nezâretinde, mahalli meclislerce (Muhassıllık meclisleri) nasıl uygulanacağı ayrıntılı olarak açıklandı (Öztürk 1995: 81).

Tanzimat esasları ve talimatnâme hükümlerine göre, hâkim-i beldenin nezâreti altında muhassıl, muhassıllık meclisi azaları ve vakıf mütevellileri tarafından idare olunan taşra vakıflarının yıllık gelirleri, Evkâf Hazinesi'ne aktarılmak üzere, mahallî mirî sandıklarında toplanıyordu (Öztürk 1995: 81). 1842 yılına girildiğinde hem bu tarz

vakıf idaresinin hem de muhassıllık uygulamasının olumsuz sonuçları görüldüğünden her ikisi de kaldırıldı. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) 966 numaralı Defter-i Ahkâm-ı Evkâf'da yer alan taşra vakıf idaresindeki değişimi anlatan belgenin girişinde, belde hâkimleri şer'î işlerle meşgul olduklarından vakıf işlerine layıkıyla bakamadıkları, bu yüzden Evkâf-ı Hümâyûn ve Haremeyn hazineleri gelirlerinde büyük ölçüde azalma yaşandığı; bu uygulama ile vakıf işlerinin iyi idare edilemediği; hatta bu hususların erbâb-ı vukuf tarafından da ifade edildiği bildirilmektedir (VGMA, *Defter-i Ahkâm-ı Evkâf nr. 966*: 400).

Vakıfların idaresindeki problemleri çözmek amacıyla Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı Numan Bey, talimatnâmenin bazı maddelerinin değiştirilmesi ve yeni bir madde ilave edilmesi için 29 Zilhicce 1256/24 Ocak 1841 tarihli bir layiha hazırladı. Bu layihaya göre, belde hâkimleri vakıfların sadece hukukî işleri ile alakadar olacak; müşirler, defterdarlar ve kaymakamlar tarafından vilâyet ileri gelenleri arasından birer vasıflı memur tayin edilerek vakıflar hasılatının defterleriyle birlikte Evkâf-ı Hümâyûn Hazinesi'ne irsali sağlanacak ve adı geçen memura maaş tahsis edilecekti. Layihanın Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ve Umumiye'de görüşülmesi sırasında, vakıf hasılatının dikkatlice ve zamanıyla toplanması için her beldeye birer memur tayininin gerekli olduğu, memurların merkezden gönderilmesi halinde maaş ve harcırah verilmesi gerektiği, oysa mahallinden temin edilmesi halinde görev yapacağı mahallin vakıf gelirlerinin durumuna göre, kuruşta 1 paradan 10 kuruşta 1 kuruşa kadar vakıf gelirlerinden ücret ödenmesinin daha ekonomik ve vakıfların lehine olacağı değerlendirildi. Taşra vakıflarının idaresine atanacak memurların ise müşirler, defterdarlar ve kaymakamlarca yerli ileri gelenlerden veya gümrük emînleri arasından uygun görülen mutemet ve muktedir kimselerden seçilerek tayin edilmesi kararlaştırıldı. Bu şekilde karara bağlanan yeni talimatname, 13 Cemaziyelevvel 1258/22 Haziran 1842 tarihli fermanla yürürlüğe konuldu (VGMA, *Defter-i Ahkâm-ı Evkâf nr. 966*: 400)⁶. Bu talimatnâmenin son maddesi-

5 TŞS 53, s. 152/3-206/3'de yer alan vakıf muhasebelerinin açıklama paragraflarında, her bir vakıf muhasebesinin başta kadı (hâkim-i belde) olmak üzere, muhassıl, Muhassıllık Meclisi azaları ve vakıf mütevellilerinin işbirliği ile hazırlanmakta olduğu ifade edilmektedir.

6 Bu yeni talimatnâmenin bir sureti, Gurre-i Muharrem 1259/1 Şubat 1843 tarihli olarak TŞS 56, s. 24-26'da kaydedilmiştir.

ne göre, mahalleye tayin edilen vakıf memurları, müşir, defterdar ve kaymakamların gözetiminde çalışacaklar; her üç ayda bir vakıf gelirlerini “bir akçesi ketm ve ahz ve telef ve israf olunmaksızın” ve “Maliye Hazinesi emval ve muhasebâtına karıştırmadan”, sultan ve vezir vakıfları gelirleri ile mahallinde mütevellî ve mütevellî kaymakamı olmayan vakıfların ferağ ve intikal temessükleriyle beraber Evkâf-ı Hümâyûn Hazinesi'ne göndereceklerdi. Ayrıca, bu vakıf memurları arasında, talimat esaslarına aykırı davranışlar veya uygun olmayan davranışlarda bulunanlar olursa, derhal mazbataları hazırlanarak görevlerine son verilecekti (VGMA, *Defter-i Ahkâm-ı Evkaf nr. 966*: 399; Öztürk 1995: 81).

2.3. 1842-1867 Arasında Tokat Kazası Vakıflarının İdaresi

Muhassıllık uygulamasının kaldırılmasıyla eyaletlerde kazaların yönetimi *müdür* adı verilen ve kaza ileri gelenleri arasından seçilen kimselere bırakıldı. 1842-1867 yılları arasında Sivas eyaleti içinde Sivas Sancağı'na tabi bir kaza olarak Tokat, bir müdür tarafından idare edildi (Açıkel 2003: 257).

Muhassıllık uygulamasının kaldırılmasından hemen sonra taşra vakıflarının yönetimi hakkında yürürlüğe konan 22 Haziran 1842 tarihli talimat hükümlerine göre, taşradaki vakıfların idaresi ve gelirlerinin tahsili, mahallî meclislerin (memleket meclisi) gözetiminde vali, defterdar ve kaymakamların atayacakları memurlar eliyle yürütülmeye başlanmıştır. Ancak Tokat Şer'îye Sicillerinde kayıtlı 1843 ve 1844 yıllarına ait bazı belgelerde, Sivas eyaletindeki vakıf idarecileri için *mu'accelat müdürü*, *mu'accelât nâzırı* ve *evkâf müdürü* gibi unvanlar kullanılmıştır. Örneğin, 14 Rebiülevvel 1259/14 Nisan 1843 tarihli bir buyuruldu kaydına göre, 13 Mart 1843 tarihinden itibaren Sivas eyaletinde bulunan Evkâf-ı Şerife Müdürlüğüne Arif Efendi getirilmiştir. Buyuruldu da, Arif Efendi'den idaresi altındaki vakıfların muhasebe defterlerinin 13 Cemaziyelevvel 1258/22 Haziran 1842 tarihli talimatnameye göre tutulmasına dikkat ederek harçlar ile gelir fazlalarını Evkâf-ı Hümâyûn Hazinesi'ne göndermesi istenmektedir (TŞS 56: 24/1). 17 Rebiülahir 1259/18 Mayıs 1843 tarihli bir başka buyuruldu kaydında

Arif Efendi, Sivas eyâleti Mu'accelât nâzırı olarak geçmektedir (TŞS 56: 95/1). 13 Rebiülahir 1259/13 Mayıs 1843 tarihli bir mektub-ı sâmi kaydında ise, vazifeye meşrû ve merbût vakıfların yıllık muhasebelerinin evkâf müdürleri denetiminde yapılması, vakıf araziler üzerinde mülkiyet iddiası ile açılan davalarda vakıf müdürlerinin katılımı ile mahalli meclislerde inceleme yapıldıktan sonra yerel mahkemelerin karar vermesi gerektiği ifade edilmektedir (TŞS 56: 94/1). Son olarak, 25 Rebiülahir 1260/14 Mayıs 1844 tarihli bir buyuruldu kaydında, Sivas eyâleti Mu'accelât Nâzırı Arif Efendi'nin vakıf denetimleri için kazaları dolaşmaya başladığı hatırlatılarak yerel kadı, meclis azaları ve vakıf mütevellilerince mazbut ve gayri mazbut vakıfların yıllık muhasebe işlemleri ile gelir tahsilâtının yapılarak kendisine teslimi emredilmektedir (TŞS 57, s. 13/2). Sicillerde yer alan bu kayıtlardan, Sivas eyalet merkezinde *mu'accelat müdürü* ya da *mu'accelât nâzırı* unvanı taşıyan üst düzey bir vakıf yöneticisi, kazalarda ise *evkaf müdürü* unvanlı bir vakıf idarecisi bulunduğu anlaşılmaktadır.

1845 yılına gelindiğinde, mahallen tayin edilen memurlar eliyle taşra vakıflarının istenilen seviyede idarelerinin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Mütevellî ve câbiler tarafından yapılan suistimallerin önüne geçilememesi ve vakıflardan sağlanan gelirlerin zamanında Evkâf Hazinesi'ne gönderilmesinde sıkıntılar yaşanması, sistemin değiştirilmesini zorunlu kılmıştır. Haziran 1845'te vakıfların iyi idarelerini temin etmek, yönetimlerinde yaşanan sıkıntıları aşmak ve disiplini sağlamak amacıyla Dersa'adet'ten müstakil müdürler tayini ve bunların maiyetine yeteri kadar kâtip verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar gereğince merkezden atanan evkâf müdürlerinin eline verilmek üzere, taşra vakıflarının idaresini düzenleyen 9 maddelik 22 Haziran 1842 tarihli talimatın “gedik”le ilgili bendi çıkarılarak 14 madde halinde yeniden hazırlanmış ve 27 Cemaziyelevvel 1261/3 Haziran 1845 tarihli “irade-i seniyye” ile yürürlüğe konulmuştur (Öztürk 1995: 83; TŞS 58: 23/1; VGMA, *Defter-i Ahkâm-ı Evkaf nr. 967*: 46-48).

Haziran 1845'ten itibaren taşra vakıflarının idarelerinden sorumlu olan evkâf müdürleri, yeni talimatnâme hükümleri ile vakfiye şartlarını dik-

kate alarak görev yapacaklardı. Yeni talimatnâme hükümlerine göre, evkâf müdürleri mazbut ve mülhak vakıfların yıllık muhasebe işlemlerinin takip edilmesi, vakıf bina ve arazilerden mahlul olanların ihalesi ve mu'accelât rüsumlarının tahsili, ferağ ve intikal işlemlerinde uygulanan muharrir, muhasebe ve sair harçların alınması, vakıf gelir fazlalarının toplanması ve tahsil edilen bütün gelirlerin Evkâf-ı Hümâyûn Hazinesi'ne gönderilmesinden sorumlu idiler (TŞS 58: 23-26).

3 Haziran 1845 tarihli yeni talimatnâmenin 58 numaralı Tokat Şer'îye Sicilinde yer alan 8 Haziran 1845 (2 Cemaziyelahir 1261) tarihli suretinin sonuna ilave edilen paragrafta, Sivas eyaleti dâhilindeki bütün vakıfların idaresi için Ali Ağa'nın atandığı kaydı düşülmüştür (TŞS 58: 26). 15 Zilka'de 1261 /15 Kasım 1845 tarihli bir fermada ise 1258/1843 yılında Sivas eyaleti evkâf-ı şerife müdürlüğüne getirilen Arif Efendi'nin görevini hakkıyla yerine getiremediğinden azledilerek yerine Hacı Ali Ağa'nın atandığı bilgisi yer almaktadır (TŞS 58: 21). Bu kayıtlardan eyaletin merkezden atanan ilk evkâf müdürünün Hacı Ali Ağa olduğu anlaşılmaktadır.

25 Zilka'de 1264 / 23 Ekim 1848 tarihli bir buyruldu kaydında, Sivas eyâleti Evkâf Müdürü Hacı Fettah Efendi'nin bir istid'asına yer verilmiştir (TŞS 59: 164/2). Evkâf müdürü bu dilekçesinde mütevellilerin vakıf muhasebelerini hazırlayıp Evkâf Hazinesi hisselerini havale etmeden önce mâlikâne sahiplerine bir şey vermemesi, aksine davrananların cezalandırılmasını istemektedir.

25 Şa'ban 1266/6 Temmuz 1850 tarihli emirnâmede taşrada bulunan bazı zaviye ve müstesna vakıfların hâsılatlarından harç alınmaması ve muhasebelerinin hasbî olarak yapılması istenilmektedir (TŞS 61: 16/2). 21 Zilka'de 1266 / 28 Eylül 1850 tarihli bir diğer emirnâmede, taşradaki evkâf-ı şerife arazi ve binalarından hâsıl olan ferağ ve intikal harçlarının yarısının Evkâf Hazinesi'ne, diğer yarısının müteveli, kâtip ve câbi gibi vakıf hademesine verilmesi, vakıf hademesi olmayan vakıflarda bütün harçların Evkâf Hazinesi'ne gönderilmesi, vakıf hademesi olan vakıflarda ise ilgili harçların yarısından yarım hissenin müteveliye ödenmesi, kalan yarım hissenin ise câbi ve kâtip arasında eşit şekilde paylaşılması

gerektiği hususları evkâf müdürlerine hatırlatılmıştır (TŞS 61: 16/1).

Taşrada bulunan vakıfların iyi bir şekilde idare edilmelerini sağlamak amacıyla 13 Rebiülahir 1278 / 18 Ekim 1861 tarihinde alınan bir kararla maaşları Evkâf Hazinesi'nden karşılanmak üzere 68 evkâf müdürlüğüne kapı çuhadarları tayin edilmiştir (Öztürk 1995: 84). Bundan iki sene sonra, taşra vakıflarının idaresi hakkında "Taşralarda Kâin Bircümle Evkâf-ı Şerife'nin Cihât-ı İdaresiyle Evkâf Müdürleri'nin Harekât ve İcraâtı Hakkında Atik Layiha" adıyla 9 fasıl 54 bendden oluşan kapsamlı yeni bir düzenleme yapılmıştır (Düstur I/II 1280: 146-169). Bu yeni düzenlemeye göre, evkâf müdürleri *Memleket Meclisi* azası olduklarından muayyen günlerde bu meclis toplantılarına katılacaklar, sair günlerde mahalli hükümet dairesinde maiyetlerinde bulunan kâtiplerle vakıf işlerine bakacaklardır.

Bu dönemde (1842-1876) Tokat Kazası'nda "vakıf müdürlüğü" biriminin mevcut olduğuna dair elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2.4. 1867-1880 Arasında Tokat Kazası Vakıflarının İdaresi

1864 yılı Vilâyet Nizamnâmesi gereğince 1867'de gerçekleştirilen idarî taksimat sonucu, Sivas eyaletinin adı "Sivas Vilâyeti" oldu. Sancak sayısı ise 3'den (Sivas, Amasya ve Çorum, Divriği) 4'e (Sivas, Amasya, Aziziye, Koçgiri)⁷ çıkarıldı. 1873 yılında Sivas Vilâyeti sancakları yeniden düzenlenerek sancak sayısı 4'den 3'e indirildi. Bu durum Aziziye ve Koçgiri sancaklarının dışarıda bırakılması ve Karahisar-ı Şarki Sancağı'nın eklenmesiyle meydana geldi. Böylece Sivas Vilâyeti; Sivas, Amasya ve Karahisar-ı Şarki sancaklarından müteşekkil hale getirildi⁸. 1867 idarî taksimatı ile Tokat Kazası eskiden olduğu gibi Sivas Sancağı'na bağlı kaldı. Bu son idarî durum, Tokat'ın sancak statüsü elde ettiği 1879 yılına kadar muhafaza edildi (Açıkel 2003: 258).

1867-1872 yılları arasında Sivas Vilâyeti'ndeki vakıflar, sancak merkezlerindeki evkâf müdürleri ve maiyetlerinde bulunan kâtipler tarafından

7 1284/1867 Yılı Devlet Salnamesi, s. 178-179.

8 1290/1873 Yılı Devlet Salnamesi, s. 250-251.

idare edildi. 1287/1870 ve 1288/1871 yılları Sivas Vilâyet salnâmelerine göre, Sivas ve Amasya sancaklarında birer evkâf müdürü ile ikişer kâtip, Karahisar-ı Şarki Sancağı'nda ise bir evkâf müdürü ile bir kâtip görev yapmaktaydı⁹. Sivas Vilâyeti yıllıklarından 1872-1875 yılları arasında Sivas Vilâyeti'nde sancak merkezlerinde "evkâf muhasebecilikleri", bazı kaza merkezlerinde ise "evkâf vekillikleri" birimlerinin oluşturulduğu görülmektedir¹⁰. Bu dönem yıllıklarında Tokat Kazası'nda "evkâf müdürlüğü" veya "evkâf vekilliği" biriminin mevcut olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Devlet giderlerinin azaltılması ve kamu harcamalarında tasarrufa gidilmesi amacıyla devlet dairelerinin yeniden düzenlenmesi, 26 Şevval 1296/13 Ekim 1879 tarihli bir irade-i seniyye ile karara bağlandı (Öztürk 1995: 85). Bu karar çerçevesinde, vilâyet ve müstakil idare olunan mutasarrıflıklardaki evkâf muhasebecilikleri aynen muhafaza, liva evkâf muhasebecilikleri müdürlüğe tahvil edildi. Bu yeni düzenlemeye göre, vakfa emeği geçenler arasında yapılan imtihanla başarılı olanlar, doğrudan Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretince muhasebeciliklere tayin edilecekti. Evkâf müdürleri doğrudan Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretince tayin edilebileceği gibi, vilâyet meclisleri ve evkâf muhasebecileri tarafından inha edilen kimseler arasından da seçilebilecekti. Vilâyet evkâf muhasebecileri, liva mutasarrıflarının görüşlerini de almak suretiyle liva evkâf müdürlerinin çalışmalarını, hal ve hareketlerini altı ayda bir teftiş edecekler, muhasebelerini vilâyet meclisleri marifetiyle gözden geçirecekler, vakıf gelir ve giderlerini masraf makbuzlarına dayalı olarak Evkâf Hazinesi'ne göndereceklerdi (Öztürk 1995: 86).

1879 yılı itibariyle Sivas Vilâyet merkezinde Evkâf muhasebeciliği, Amasya ve Karahisar-ı Şarki sancaklarında Evkâf Müdürlükleri bulunmaktaydı (Öztürk 1995: 95). Aynı yılın sonunda (13 Aralık 1879) Tokat Kazası'na, Sivas Vilâyeti içinde sancak statüsü verilmesiyle (Mercan 2002: 5-13; Gökbilgin 1979: 410; Şemseddin Sami 1308: III, 1692) Tokat Sancağı'nda da Evkâf Müdürlüğü ku-

ruldu¹¹. Başlangıçta Tokat Evkâf Müdürlüğü'nde, bir müdür ile bir kâtip görev yapmaktaydı. 1880-1889 yılları arasındaki süreçte, Tokat Sancağı'na tabi Erbaa, Niksar ve Zile kazalarında evkâf vekillikleri oluşturularak sancak dâhilinde vakıf idare teşkilatı tamamlandı¹².

3. Sonuç ve Değerlendirme

15. asırdan Tanzimat'a kadar olan süreçte, Sivas eyaleti içinde Sivas Sancağı'na tabi olan Tokat Kazası'nda, 53 numaralı Tokat Şer'iye sicilindeki kayıtlara göre, 1835-1839 yılları arasında Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf Nezâreti'ne bağlı dokuz, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne tabi 167 adet vakıf tespit edilmiştir. Bu vakıfların idaresi, 1890'a kadar olan süreçte bazı aşamalardan geçerek kurulan ve farklı adlar taşıyan idarî birimler tarafından gerçekleştirilmiştir.

İlk olarak, 1836-1839 yılları arasında Tokat Kazası'nda her iki nezârete bağlı vakıfların "Mu'accelât Nâzırlığı" adı verilen ayrı yerel idari birimlerle yönetildikleri görülmektedir. Tokat, Niksar, Kaza-yı Erba'a, Kazâbâd ve Artukâbâd'da Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn'a bağlı vakıfların idaresi bir *evkâf-ı hümâyûn mu'accelât nâzırı* tarafından yürütülmüştür. Sivas eyaletinin diğer kazalarındaki Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne bağlı vakıfların idaresi için diğer bir evkâf-ı hümâyûn mu'accelât nâzırı tayin edilmiştir. Sivas eyaletindeki bütün Haremeyn vakıfları için ise bir *Haremeyn Mu'accelât Nâzırlığı* teşkil edilmiştir. Bu nazırlığın sorumluluk alanı, Sivas eyaleti ile Kayseri ve civarındaki yerlerde bulunan bütün Haremeyn-i Şerifeyn vakıflarını kapsamaktaydı. Sivas eyaletinde sadece bir adet Haremeyn Mi'accelât Nâzırlığı'nın bulunması ve Kayseri bölgesi Haremeyn vakıflarının da buraya bağlanması, eyalet dahilinde Haremeyn vakıflarının sayısının az olmasından kaynaklanmış olmalıdır.

3 Haziran 1838 tarihinde Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf Nezâreti'nin Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne bağlanmasıyla *Mu'accelât Nâzırlığı* makamı, *Mu'accelât Müdürlüğü*ne çevrilmiştir. Daha sonra Amasya ve Sivas sancakları dâhilindeki Hare-

9 1287/1870 Yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 49, 65, 77; 1288/1871 Yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 49, 65, 78.

10 1289/1872 yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 99; 1292/1875 Yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 67, 73-85.

11 1298/1881 Yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 119, 123.

12 1298/1881 Yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 129; 1300/1883 Yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 116, 119, 120, 128.

meyn vakıflarının idaresi bu iki sancağın Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti Mu'accelât Müdürlüğü'ne aktarılmıştır.

İkinci olarak, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti, taşrada bulunan mazbut ve mülhak vakıfların idaresi hakkında ilk hukukî düzenleme sayılan 15 Mayıs 1839 tarihli talimatnâmeyi hazırlayarak yürürlüğe koymuştur. Bu talimatnâmede, Evkâf-ı Hümâyûn ve Haremeyn hazinelerine ait taşradaki mazbut vakıf bina ve arazilerin *mahlulât mu'accelâtı, ferağ ve intikal harçları, fazla-yı evkâf, ma'aş-ı muharrir* ve *harc-ı muhasebe* gibi evkâf hazinelerine ait gelirlerin hangi oranlarda tahsil edileceği ve bu harçlardan Mu'accelât müdürlerinin alacağı hisse miktarları tespit edilmiştir.

Üçüncü olarak, 1840 yılı başlarında iltizam usulü kaldırılarak eyaletlerde Muhassıllık idareleri teşkil edildiğinden Sivas eyaleti dâhilinde Sivas Sancağı'na tabi olan Tokat Kazası ile birlikte Artukâbâd, Kazâbâd, İpsile-Şarkipare kazaları bir Muhassıllık bölgesi kabul edilmiştir. Bu yeni idari yapı, Muhassıllık dâhilindeki vakıfların idaresinden de sorumlu tutulmuştur. 15 Mayıs 1839 tarihli ilk vakıf idare talimatnâmesi, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretince yenilenerek 24 Ocak 1841 tarihinde yürürlüğe konmuştur. Bu yeni talimatnâmeye göre, taşra vakıfları hâkim-i beldenin (kadı) nezâreti altında muhassıl, muhassıllık meclisi azaları ve vakıf mütevellileri tarafından idare olunarak taşra vakıflarının yıllık gelirleri, Evkâf Hazinesi'ne aktarılmak üzere, mahallî mirî sandıklarında toplanacaktı. 1842 yılına girildiğinde hem bu tarz vakıf idaresinin hem de muhassıllık uygulamasının olumsuz sonuçları görüldüğünden her ikisi de kaldırılmıştır.

Dördüncü olarak, muhassıllık uygulamasının kaldırılmasından hemen sonra taşra vakıflarının yönetimi hakkında yürürlüğe konan 22 Haziran 1842 tarihli talimat hükümlerine göre, taşradaki vakıfların idaresi ve gelirlerinin tahsili, mahallî meclislerin (memleket meclisi) gözetiminde vali, defterdar ve kaymakamların atadıkları memurlar eliyle yürütülmeye başlanmıştır. Tokat Şer'îye Sicil kayıtlarından 1842-1845 yılları arasında Sivas eyalet merkezinde *mu'accelat müdürü* ya da *mu'accelât nâzırı* unvanı taşıyan üst düzey bir vakıf yöneticisi, kazalarda ise *evkâf müdürü* unvanlı bir idareci bulunduğu anlaşılmaktadır.

1845 yılına gelindiğinde, mahallen tayin edilen memurlar eliyle taşra vakıflarının istenilen seviyede idarelerinin mümkün olmadığı anlaşılmaması üzerine, Haziran 1845'te vakıfların iyi idarelerini temin etmek, yönetimlerinde yaşanan sıkıntıları aşmak ve disiplini sağlamak amacıyla Dersa'adet'ten müstakil müdürler tayini ve bunların maiyetine yeteri kadar kâtip verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar gereğince merkezden atanan evkâf müdürlerinin eline verilmek üzere, 3 Haziran 1845 tarihli yeni bir talimatname hazırlanmıştır. Bu dönemde Sivas eyaletinin merkezden atanan ilk evkâf müdürünün Hacı Ali Ağa olduğu anlaşılmaktadır.

Beşinci olarak, taşrada bulunan vakıfların iyi bir şekilde idare edilmelerini sağlamak amacıyla 18 Ekim 1861 tarihinde alınan bir kararla maaşları Evkâf Hazinesi'nden karşılanmak üzere 68 evkâf müdürlüğüne kapı çuhadarları tayin edilmiştir. Bundan iki sene sonra, taşra vakıflarının idaresi hakkında *Taşralarda Kâin Bilcümle Evkâf-ı Şerife'nin Cihât-ı İdaresiyle Evkâf Müdürleri'nin Harekât ve İcraâtı Hakkında Atık Layiha* adıyla 9 fasıl 54 bendden oluşan kapsamlı yeni bir düzenleme yapılmıştır. Bu yeni düzenlemeye göre, evkâf müdürleri Memleket Meclisi azası olduklarından muayyen günlerde bu meclis toplantılarına katılacaklar, sair günlerde mahalli hükümet dairesinde maiyetlerinde bulunan kâtiplerle vakıf işlerine bakacaklardı. Bu dönemde Tokat Kazası'nda "vakıf müdürlüğü" biriminin mevcut olduğuna dair elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Altıncı olarak, 1864 yılı Vilâyet Nizamnâmesi gereğince, Sivas eyaletinin adı *Sivas Vilâyeti*'ne çevrilirken Tokat Kazası eskiden olduğu gibi Sivas Sancağı'na bağlı kalmıştır. 1867-1872 yılları arasında Sivas Vilâyeti'ndeki vakıflar, sancak merkezlerindeki evkâf müdürleri ve maiyetlerinde bulunan kâtipler tarafından idare edilmiştir. Sivas Vilâyeti yıllıklarından 1872-1875 yılları arasında Sivas Vilâyeti sancak merkezlerinde *Evkâf muhasebecilikleri*, bazı kaza merkezlerinde ise *Evkâf vekillikleri* birimlerinin oluşturulduğu görülmektedir. Bu dönem yıllıklarında Tokat Kazası'nda *Evkâf müdürlüğü* veya *Evkâf vekilliği* biriminin mevcut olduğuna dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Son olarak, 13 Ekim 1879 tarihinde yürürlüğe giren bir düzenleme ile vilâyet ve müstakil idare olunan mutasarrıflıklardaki evkâf muhasebecilikleri aynen muhafaza, liva evkâf muhasebecilikleri müdürlüğe tahvil edilmiştir. 1879 yılı itibariyle Sivas Vilâyet merkezinde evkâf muhasebeciliği, Amasya ve Karahisar-ı Şarki sancaklarında evkâf müdürlükleri bulunmaktaydı. Aynı yılın sonunda

(13 Aralık 1879) Tokat Kazası'na, Sivas Vilâyeti içinde sancak statüsü verilmesiyle Tokat Sancağı'nda da Evkâf Müdürlüğü kurulmuştur. 1880-1889 yılları arasındaki süreçte, Tokat Sancağı'na tabi Erbaa, Niksar ve Zile kazalarında *Evkâf vekillikleri* oluşturularak sancak dâhilinde vakıf idare teşkilatı tamamlanmıştır.

Kaynaklar

Tokat Şer'îye Sicilleri (TŞS):

TŞS 40, s. 123/1, 124/1, 125/1, 148/2; TŞS 48, s. 51-52; TŞS 49, s. 120, 127, 128, 129/1; TŞS 52, s. 50-53; TŞS 53, s. 9/2, 20/2, 21/1, 21/2, 24/1, 24/2, 25/1, 31/2, 32/2, 33/1, 53/2, 64/1, 75/3, 110/1, 152/2, 207/1, 207/2, 208, 209/1, 209/2, 209/3, 210/1, 210/2, 213; TŞS 56, s. 24/1, 24-26, 94/1, 95/1; TŞS 57, s. 13/2; TŞS 58, s. 21, 23-26; TŞS 59, s. 164/2; TŞS 61, s. 16/1, 16/2.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA):

VGMA, *Defter-i Ahkâm-ı Evkâf* nr. 966, s. 399-400; VGMA, *Defter-i Ahkâm-ı Evkâf* nr. 967, s. 46-48; Düstur: I/II 1280, s. 146-169.

Devlet ve Sivas Vilâyeti Salnâmeleri:

1284/1867 Yılı Devlet Salnamesi, s. 178-179; 1290/1873 Yılı Devlet Salnamesi, s. 250-251; 1287/1870 yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 49, 65, 77; 1288/1871 Yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 49, 65, 78; 1289/1872 Yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 99; 1292/1875 Yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 67, 73-85; 1298/1881 Yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 119, 123, 129; 1300/1883 Yılı Sivas Vilâyet Salnamesi, s. 116, 119, 120, 128.

Araştırma Eserler (Kitap ve makaleler)

Açık, Ali (2003). "Tanzimat Döneminde Tokat Kazası'nın İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27/2 s. 253-265.

Akgündüz, Ahmet (1996). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul.

Başol, Ömer (2010). *20 Numaralı Sivas Şer'îye Sicilinin Transkripsiyonu*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Tokat.

Gökbilgin, Tayyib (1979). "Tokat", *İslam Ansiklopedisi* (İA), C. 12/1 (İstanbul), s. 410.

İbnü'l-Emin M. Kemal (İnal) ve H. Hüsameddin (1335). *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nuzzârın Terâcüm-i Ahvâli*, Dâru'l-hilâfetül'l-âliye.

Mercan, Mehmet (2002). "Tokat'ın Mutasarrıflık Oluşuna Dair Bir Belge", *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, 17 (Tokat), s. 5-13.

Öztürk, Nazif (1983). *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara.

Öztürk, Nazif (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara.

Şemseddin Sami (1308). *Kâmusü'l-Âlâm*, İstanbul, III, s. 1692.

Ekler**Ek 1. Evkâf Nezâreti'ne Tabi Mülhak ve Mazbut Tokat Kazası Vakıfları**

Vakfın adı	Vakfın türü (Mülhak/ Mazbut)	Sayfa No
Abdülbaki bin Emin	Mü	22, 46, 145
Abdülvehab Ruhayi	Mü	181
Acebşir câmi'i	Mü	149, 206
Acebşir tekyesi zâviyesi	Mü	15, 52, 155
Ahî Akbal Bey ve Ahmed Bey	Mü	176
Ahî Evren	Mü	21, 24, 127, 129, 194
Ahî Mahmud zâviyesi(Kazâbâd-Karaltan)	Mü	158
Ahî Muhyiddin	Mü	38, 61, 88, 124, 189
Ahî Paşa	Mü	21, 24, 72, 112, 126, 128, 129, 178, 180, 194
Ahi Paşa-zâde Mustafa Bey ve Ahî Bey (Sivas)	Mü	170
Ahî Tayi ve Ahî Kâmil	Mü	50, 66, 87, 151, 206
Ahmed bin Affân	Mü	8, 104, 150, 186
Ahmed Çelebi (Danişmend/Artukâbâd)	Mü	185
Ahmed Efendi ve Mihmad Bey ve Bahtiyar Bey	Mü	98, 147, 183
Aksu Kadı Hasan mâ'-i lezizi	Mü	73, 126, 185
Ali Baba (Sivas) vakfının Tokat'ta karyeleri	Mü	156, 181
Ali Dede (Sivas)	Mü	169
Ali el-Mağribi	Mü	11, 50, 91, 118, 153
Ali Paşa câmi'i	Mü	26, 45, 114, 134, 154
Ali Paşa câmi'i hitabet ve seccâde-nişinliğe meşrût Şerîfe bint-i Ağa-zâde Mehmed Çavuş	Mü	145
Arâkiyeci	Mü	142
Ayas Ağa	Mü	32, 106, 116, 161
Aynî Hatun	Mü	179
Bahri Paşa	Mü	205
Bayram Bey (Ceğet-Kafirni)	Mü	34, 136, 187
Bektaş zâviyesi (Dimorta/Kazâbâd)	Mü	199
Bergosiye	Mü	7, 46, 132, 197

Vakfın adı	Vakfın türü (Mülhak/ Mazbut)	Sayfa No
Beyler Çelebi	Mü	98, 148
Beyler Çelebi validesi Fâtma Hatun	Mü	162
Buzluk vakfı/Şeyh Abdurrahman bin Sa'deddin el-Cüherî	Mü	74, 144
Câmi'-i kebir (Turhal) hitabet cihetine meşrut	Mü	187
Câmi'-i kebir mevkuûf dekâkin der sük-ı kazgancıyân	Mü	22
Cemâl Bey bin Pazarlı Bey	Mü	27, 76, 110
Cemal Yahya	Mü	13, 73, 76, 117, 166
Cemâl Yahya mescidi minberi	Mü	125
Şeyyidullah bin Cüneyd (Tozanlı)	Mü	54, 172
Çağırğan Baba zâviyesi (Beyli karyesi)	Mü	99, 144
Çağırğan Dede (Frenkhisarı ve Yartaş/Erek)	Mü	182
Çakırı Salar	Mü	177
Çilehâne	Mü	204
Dârü'l-hadîs	Mü	16, 149, 190
Dârürraha vakfından Abdülvehab Rahati ve Hacı Abdurrahman zâviyesi	Mü	182
Dârüşşifa medresesi (Sivas)	Mü	198
Derviş Bey	Mü	9, 53, 109, 134, 168
Dıraz-ı Müslim mescidi	Mü	171
Doğan Şah (Erek)	Mü	152
Durgut Paşa	Mü	66, 103, 120, 166
Ebu Tâlib İsfahanî	Mü	20, 57, 86, 138, 156, 176
El-Hac Mehmed bin Hamza	Mü	59
El-Hac Pîr Ahmed bin Satılmış	Mü	88
Emir Ahmed, Hoca Ali ve Pîr Hamîd	Mü	42, 51, 143, 193
Emir Nâzır ve Seyyid Ali	Mü	104, 157, 183
Fağfur Paşa	Mü	169
Fâtma bint-i Hasan	Mü	38, 79
Fâtma bint-i Mehmed Ağa	Mü	60

Vakfın adı	Vakfın türü (Mülhak/ Mazbut)	Sayfa No
Fâtma bint-i Mustafa	Mü	77
Fâtma bint-i Yusuf	Mü	27
Fenk karyesi (Komanat) câmi'i	Mü	35, 79, 184
Garibler câmi'i	Mü	152, 172
Gaybi mahallesi mescidi	Mü	77
Genç Mehmed Paşa câmi'i	Mü	23, 80, 96, 183
Gülbahar Hatun evkâfı musakkafatından Tokat'ta kain Taş Han	Ma	83, 151
Güzelaşçı mahallesi câmi'i	Mü	28, 148, 159
Hacı İbrahim mah. Câmi'i nukûd-ı mevkûfesi	Mü	200, 201
Hacı İbrahim mah. nüzül ve avâz tekâlifine meşrûd nukûd-ı mevkûfe	Mü	66, 82, 200, 202, 203, 211, 212
Hacı İvaz Paşa	Mü	18, 48, 94, 174
Hacı Mehmed bin Hamza	Mü	104, 148
Halef Sultan zaviyesi	Mü	1, 58, 111, 115, 166
Hallac oğlu	Mü	22, 54, 75, 142
Hamza Bey	Mü	55, 63, 77, 107, 121, 173
Hamza Bey mescidi	Mü	14, 68, 88, 121, 124, 158
Hane-i Mehmed bin Seyyid Ali	Mü	22
Hatun Paşa bint-i Emîr Veled Bey (Sivas)	Mü	170
Hatuneyn-i Ali	Mü	143
Havva bint-i Ali ve mahalle-i Acebşîr	Mü	54
Haydarhâne	Mü	103, 152
Hızır Paşa	Mü	160
Hisâriye medresesi ve Emir Hisârî	Mü	29, 62, 109, 119, 167
Hoca Ali	Mü	42, 60, 84, 115, 196
Hoca Bezek	Mü	5, 69, 151, 197
Hoca Cüneyd câmi'i	Mü	36
Hoca Münir	Mü	19, 56, 83, 139, 192
Hoca Ömer câmi'i	Mü	204
Horuş câmi'i	Mü	37

Vakfın adı	Vakfın türü (Mülhak/ Mazbut)	Sayfa No
Hüseyin bin Mîrzâ	Mü	34, 79, 145
İbrahîm Çelebi ibn-i İskender	Mü	198
İbrahîm Paşa	Mü	14, 51, 142, 199
İmadüddin	Mü	7, 46, 132, 197
İsmihan Hatun	Mü	4, 57, 125, 155
Ka'be mescidi	Mü	26, 101, 146
Kâbilî Mehmed Paşa ve İbrahîm Paşa	Mü	39, 69, 70, 80, 91, 130, 195
Kadı Hasan Buk'ası	Mü	16, 149, 175, 189
Kadı Hasan zevcesi Fâtıma Hatun	Mü	17, 60
Kal'a câmi'i	Mü	141
Kameriye medresesi	Mü	43, 102, 137
Kara Doğan türbesi	Mü	3, 57, 93, 133, 159
Karaca Ahmed	Mü	17, 191
Kâsım Bey (Tozanlı)	Mü	65, 146, 171
Kaya mahallesi mescidi	Mü	36
Kemer karyesi (Komanat) zâviyesi	Mü	97, 137, 185
Kürt Ahmed Ağa	Mü	73, 125
Lahoriye zâviyesi	Mü	7, 44, 87, 135, 164
Lülü Ağa (Turhal)	Mü	205
Ma'lûm Seyyid	Mü	180
Mehmed Bey	Mü	163, 198
Mehmed Bey ve İbrahîm Bey benân-ı İskender Bey	Mü	11, 52, 105, 116
Mehmed Çelebi	Mü	167
Mehmed Paşa (Amasya)	Mü	13, 85, 206
Mehmed Paşa mahallesi mescidi	Mü	105
Melik İslim Paşa Hatun (Kulu/Tozanlı)	Mü	176
Melik Mevrus	Mü	180
Melik Seyfeddin	Mü	41, 69, 113, 175
Mevlânâ-zâde	Mü	103, 146, 157
Mîr Ebu'l-Feth	Mü	12, 62, 90, 119, 160

Vakfın adı	Vakfın türü (Mülhak/ Mazbut)	Sayfa No
Misafir Bey	Mü	5, 56, 140, 141, 171
Molla Muhyiddin	Mü	188
Muzaffer Çelebi bin Fağfur Paşa	Mü	153, 165, 169
Mü'min Çelebi	Mü	179
Nakîbü's-şeref Mehmed Efendi ve Zahide Hatun	Mü	172
Oğul Bey suyu	Mü	35, 145
Pervâne Bey	Mü	20, 53, 84, 139, 192
Pîr Ahmed Attar	Mü	2, 68, 87, 134, 167
Pîr Ahmed Satılmış	Mü	2, 68, 134, 157
Pîr Ahmed ve Ahmed Bey	Mü	37, 99, 123, 184
Pîr Ahmed, Hoca Ali ve Pîr Hamîd	Mü	108
Pîr Hoca Çelebi	Mü	8, 94, 138, 168
Rüstem Çelebi câmi'i	Mü	3, 57, 93, 165
Sa'dullah oğlu mescidi	Mü	46
Safa Paşa	Mü	23, 59, 110, 132
Sarı Müfti	Mü	33, 77
Semer kand mahallesi mescidi	Mü	153
Seyfullah bin Cüneyd	Mü	147
Sinan Paşa zevcesi	Mü	23, 55, 76, 147
Siyağuş ve Seyfeddin	Mü	162
Suiçmez mahallesi mescidi	Mü	144, 177
Sultan Mahmud Gaznevî zâviyesi	Mü	74, 97
Sultan Mehmed Han (Ladik kasabası) vakfının Komanat-Gevle divanisi	Mü	156
Sultan Murâd Han câmi'i	Mü	29, 67, 136
Sünbül zâviyesi	Mü	15, 43, 74, 100, 135
Şah Ağa Hatun	Mü	58, 102, 112, 191
Şerîfe bint-i Hüseyin	Mü	16
Şerîfe Ümmühan bint-i Ağa-zâde Mehmed Çavuş	Mü	33
Şeyh Ali el-Tusî türbesi	Mü	49, 61, 82, 114, 165, 199
Şeyh Asayış zâviyesi (Tavukcu-Tokat)	Mü	150, 200

Vakfın adı	Vakfın türü (Mülhak/ Mazbut)	Sayfa No
Şeyh Bektut	Mü	12, 62, 90, 120, 161
Şeyh Burhan	Mü	2, 63, 86, 140, 164
Şeyh Çoban (Sivas)	Mü	197
Şeyh Gazi	Mü	6, 65, 102, 133, 179
Şeyh Hasan Dede (Cincife)	Mü	6, 54, 154
Şeyh Muhterem	Mü	173
Şeyh Pir Ali	Mü	63, 85
Şeyh Şerefüddin	Mü	173
Takiyeciler câmi'i	Mü	30, 31, 49, 50, 75, 186
Toygur zâviyesi	Mü	188
Ulema	Mü	163
Vâhide Hatun ve Emine Hatun	Mü	22, 61, 97
Vezir Ahmed Paşa	Mü	4, 44, 45, 89, 123, 190
Vezir Ahmed Paşa sebîlhânesi	Mü	34, 100, 118
Vezir Mahmud Paşa câmi'i	Mü	68
Ya'kûb Paşa	Mü	178, 181
Yağlıbasan (Tokat)	Mü	108, 117, 159, 188
Yağlıbasan (Niksar)	Mü	155
Yar Ahmed mah. Hacı Ömer câmi'i	Mü	36, 75, 150
Yedi Koyunlu nd Emir Sa'id	Mü	28, 141, 158
Yılduzî Emîr Mahmud Çelebi	Mü	193
Zileli Hacı Yusuf mescidi	Mü	31, 65, 79, 162
Zilevî Hacı Mehmed mahallesinde bir bâb mu'allimhâne vakfi	Mü	144

Ek 2. Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf Nezâreti'nin Tokat Kazası Haremeyn Vakıfları

Vakfın adı	Vakfın türü (Mülhak / Mazbut)	Sayfa No
Ahmed Bey Ahî Akbal Bey ibn-i Kemâleddin	-	33, 209
Çakır Salar	-	32, 207, 208, 210
Gülbahar Hatun câmi'i	-	75, 143
Hacı Hasan Ağa (Zile)	Mü	195
İskender Bey bin Dursun	-	31, 53, 210
Kâbilî Mehmed Paşa ve İbrahîm Paşa	-	9
Kiblelî-zâde	-	184, 207, 208, 209
Sünnetci-zâde el-Hac Abdullah	-	209, 210
Yıldızî Emir Mahmud Çelebi	-	25, 64, 150, 207

1828-1829 Rus İşgali Sonrasında Silistre Vakıflarının Vaziyeti*

Ahmet Köç**

Öz

XIX. yüzyıl başlarından itibaren Tuna Nehri'nin güneyine inen Rus orduları; Şumnu, Rusçuk, Varna ve Silistre şehirlerinde ölümlere ve yıkımlara neden olmuştur. 1828-1829 savaşlarında Edirne'ye kadar ilerleyen Rus askerlerinin attığı toplar, Silistre şehrinde cami, minare, medrese, mektep farkı gözetmeden evleri, dükkanları ve kale civarındaki askeri binaları tamamen yerle bir etmiştir. Çalışmada 1828-1829 yıllarındaki Rus işgali sırasında Silistre'de yıkılan Osmanlı vakıf eserlerinin yapım süreci üzerinde durulacaktır. Eserlerin yeniden yapılması vakıf bütçelerinin elverişsizliği nedeniyle gecikmiştir. Devrin padişahları II. Mahmud ve Abdülmecid'in Rumeli şehirlerine yaptığı geziler, 1828-1829 yıllarında Rusların yıktığı binaların yeniden yapılması konusuna dinamizm kazandırmıştır. Bu manada Osmanlı padişahlarının ve devlet büyüklerinin ilgi ve alakaları, yıkılan binaların yapım sürecini hızlandırmıştır. Esasında Silistre'deki vakıf eserlerin tamirinde yaşanan 30 yıllık gecikmenin, o dönemde yeni oluşturulan Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nin mali durumu ile yakından ilgisi de vardır. Yaşanan gelişmelerin çeşitli açılardan ele alındığı bu çalışmada; Osmanlı ve Vakıflar Arşivlerindeki belgelerden faydalanarak sondaj metoduyla Silistre vakıflarının XIX. yüzyıl ortalarındaki görünümü verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 1828-29 Osmanlı- Rus Savaşı, Balkanlar, Silistre, Vakıf,

The Condition of the Silistra Waqfs Following the Russian Occupation of 1828-1829

Abstract

The Russian armies moving to the south of the Danube from the early nineteenth century onward caused deaths and destruction in the cities of Shumnu, Ruschuk, Varna and Silistra. Cannonballs fired by the Russian troops that advanced as far as Edirne in the wars of 1828-1829 completely destroyed mosques, minarets, schools, houses, shops, and military buildings around the castle, in the city of Silistra. The study is focused on the process of reconstruction of the Ottoman waqf works destroyed in Silistra during the Russian occupation in the years 1828-1829. Reconstruction was delayed by the lack of funds in the budgets of waqfs. The visits paid by Mahmud II and Abdulmecid, the sultans of the period, to the cities of Rumelia gave impetus to the reconstruction of the buildings destroyed by the Russians in the years 1828-1829. The interest of the Ottoman sultans and state officials in this respect accelerated the process of reconstruction of the destroyed buildings. In fact, the 30-year delay in the repair of the waqf works in Silistra was also closely related with the financial condition of the recently created Ministry of Imperial Waqfs. In this study, where the developments are considered from various points of view, an attempt has been made to present the condition of the Silistra waqfs in the mid-nineteenth century through the probing method using the documents in the Ottoman and Waqf Archives.

Keywords: 1828-1829 Ottoman-Russian War, Balkans, Silistra, Waqf

* Balıkesir Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Proje Birimi tarafından 2015-02/068 numara ile desteklenmiştir.

** Doç. Dr. Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, akoc@balikesir.edu.tr

Giriş: Coğrafi saha ve teorik çerçeve

Şehirler zaman içerisinde siyasi, askeri, ticari boyutları ile farklı görüntüler çizebilmişlerdir. Bir arada yaşamının gereği olarak şehirlerde ortaya konan faaliyetlerin düzgün bir şekilde sürdürülebilmesi için planlı yapılara ihtiyaç duyulmuştur. Vakıf müesseseleri ihtiyaç duyulan bu binaların oluşturulmasında en büyük sektör haline gelmiştir. Silistre şehrinin kendi kimliğini kazanması konusunda vakıf kurumları o şehre özgü yeni sektörler meydana getirmişlerdir. Özellikle Tuna Nehri'nin öteki yakasında devam eden savaşlarda Silistre, Vidin ve Rusçuk şehirleri daha güvenli olmalarının yanı sıra, askeri faaliyetlerin organize edildiği merkezler durumuna gelmişlerdir. Bu dönemde Silistre şehrindeki bedesten, hanlar ve meşhur saraçlar çarşısındaki dükkanlar kadar; medreseler, mektepler ve camiler cepheye giden, cepheden dönen veya Tuna'nın diğer tarafı ile bu tarafı arasında ticaret yapan kişilerin buluşma yerleri olmuştur. Vakıf binalarının bu anlamda halkı buluşturma ve kaynaştırma vazifesi gördüğünü belirtmek gerekir. Şehirde yaşayan halkın günlük hayatını kolaylaştıran vakıf müesseseleri, dolaylı olarak toplumun rahat bir şekilde yaşamasına katkıda bulunmuştur.

Evliyâ Çelebi, Silistre şehrindeki; cami, medrese, mektep, hamam, çeşme ve hanlardan uzun uzun övgüyle bahseder. Şehirdeki yapılar kadar, burada yaşayan insanlar hakkında da seyyahın söyleyecek sözleri vardır. Seyyaha göre; Silistreliler dürüst, mütevazı ve aynı zamanda misafirine ikram etmeyi seven cömert insanlardır (Evliya Çelebi 1999: 193). Balkanların kilidi olarak ifade edilen Silistre kazası, Tuna'nın kenarında bir liman şehridir. Osmanlı döneminde Silistre'de çeşitli büyüklüklerde gemi inşa edildiği ve nehir taşımacılığı konusunda şehrin geliştiği belirtilmektedir¹. Orman ürünlerinin bölgede bol miktarlarda bulunması, gemi yapımı faaliyetlerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca bölgenin bol yağış alması ve yeşil bir bitki örtüsüne sahip olması, tarım ve hayvancılık için avantaj

1 Nehir gemilerinin yapıldığı yerlerden birisi Silistre tersanesidir. Bakz. Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli I*, (haz. A. Özcan- Y. Uğur- B. Çakır- A. Z. İzgöer), İstanbul 2013, s. 539. Benzer bilgiler için; Şânî-zâde Mehmed Atâullah Efendi, *Şânî-zâde Târîhi I- II*, (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2008, s. 899.

oluşturmuştur². Öte yandan Osmanlı deniz taşımacılığının ana maddesi olan hububatın, ağırlıklı olarak Tuna Havzası ve Batı Karadeniz kıyılarından temin ediliyor olması, Silistre'deki nehir ticaretini de hareketlendirmiştir. İhtiyaç dönemlerinde Silistre'den İstanbul'a gemilerle zahire gönderildiği gibi; kimi zaman da Tuna Nehri üzerinden öte yakaya ordu zahiresi gönderilirken bu liman kullanılmıştır. Özellikle Rusya, Avusturya ve Lehistan ile yapılan savaşlar sırasında Silistre şehrinin önemi daha da artmıştır. Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıldaki stratejik konumu nedeniyle, Tuna Nehri kenarındaki Silistre, Vidin ve Rusçuk kalelerine büyük miktarlarda zahire depolayarak, nehir gemileri ile buradan sevkiyatlar yapmıştır. Bu yüzden XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Silistre iskelesi ileri karakol haline getirilerek son dönem savaşlarının vazgeçilmez merkezi haline gelmiştir (Selçuk 2013: 653-656).

Tarih boyunca şehirler sahip oldukları stratejik önemleri ve zenginlikleri nedeniyle daima savaşların merkezinde yer almışlardır. Örneğin Roma İmparatorluğu'nda şehirlerin ele geçirilmesinde en önemli husus ganimet elde etmek iken, ulus devletlerin ortaya çıktığı dönemlerde şehirler, savaşların sembolik olarak sonucunu belirleyen nirengi noktaları olmuştur. Savaşlar toplumların asırlar boyunca biriktirdiği maddi kültür izlerini birden ortadan kaldırabilmektedir. Aslına bakılırsa savaşlarda şehirler, hedef haline gelen ilk yerlerdir. Bu yüzden şehirler üzerinde şiddet ve çatışma sarmalının izlerini her zaman görmek mümkündür. Silistre örneğinde Rus saldırıları sırasında yaşananlar da bunlardan farklı değildir.

2 Evliya Çelebi şehrin hemen kenarından geçen Tuna Nehri'nden övgüyle bahseder. Başlı başına Tuna Nehri şehre bolluk ve bereket kattığından, sadece nehir suları değil, aynı zamanda dağlardan süzülüp gelen suların değirmenlere enerji, toprağa bereket kattığını ifade eder. Suyun bolluğu şehirde çok sayıda çeşmenin yapılmasına imkan sağlamıştır. Şehrin soğuk olması hasebiyle burada kürk imalatı da meşhurdur. Öte yandan serhat şehri olmasından dolayı at takımları, eyerler ve ok yapımı üzerine faaliyet gösteren saraçlar çarşısında pek çok dükkan vardır. Yine soğuk kış mevsiminden nehir balıklarının oluşturduğu çeşitlilik; Evliya Çelebi'nin dikkatini çekmiştir. Öte yandan Silistre civarında yetişmiş kıvrık koyun ve sığırların etleri seyahatnameye konu edilmiştir. Bakz. Evliya Çelebi, *Seyahatname III*, (haz. S. Ali Kahraman- Y. Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 190- 195.

Savaş tarihi çalışmalarında çarpışmaların süresi kadar, düşman askerlerinin şehir binalarına verdiği zararın boyutu da hesaba katılmalıdır. Aylarca kuşatılan, teslim olmaya zorlanan bölgelerde yaşanan ölüm korkusu ve yıkımlar elbette ki halkın endişelerini arttırmıştır. Bu manada Silistre kuşatması uzadıkça şehirdeki ölümler, askeri ve vakıf binalarının yıkımı da büyük boyutlara ulaşmıştır. Silistre'den sonra Rusların, Edirne'ye doğru yürüyüşe devam etmesi, savaş alanında yıkılan binaların yeniden yapılması meselesinde gecikmelere neden olmuştur. Bu yüzden belgelerde acil olarak vakıf binalarının tamiri meseleleri gündeme getirilmiş olmasına rağmen, mali zorlukların da işin işine girmesiyle vakıf binalarının yeniden ayağa kaldırılması kolay olmamıştır.

Bilindiği gibi Osmanlı devrinde kurulan vakıf binalarının korunması ve tamirinin nasıl olacağına dair büyük vakıfların vakfiyelerinde bilgiler vardır. Vakfiyelerde binaların korunmasına yönelik çeşitli hukuki kuralların varlığı, doğal olarak o kurumlardan sorumlu olan mütevellilere sorumluluklar yüklemiştir. Örneğin mütevelliler yapıların korunması için denetleme yapma, tahribat sonrasında teknik eleman temin etme, tamirata yönelik mali altyapı oluşturma konularında yetkilere sahiptirler. Esas olarak Osmanlı devrinde vakıf binaların korunmasına yönelik faaliyetlerin düzenli bir sistematiği olmakla birlikte, ansızın ortaya çıkan gelişmelerin yıkıcı etkisiyle vakıf binaları yok olabilmektedir. Yaşanan şiddetli rüzgar, yangın, deprem, yağmur, sel, kar, dolu ve yıldırım düşmesi gibi doğal olaylarda zarar görerek yıkılan binalar, vakıf yönetimleri için öngörülebilmektedir. Bunların dışında ülkenin bir bölgesinde yaşanan düşman saldırısı veya aniden başlayan savaşlar nedeniyle meydana gelen yıkımlar vakıf yöneticilerinde daha büyük şokların yaşanmasına neden olmuştur. Bu yüzden geçmiş yüzyıllarda zamanın ve tabiat olaylarının eserlere verdiği tahribattan daha yıkıcı ve daha elem verici olanı *insan eliyle* gerçekleştirilen yok etme politikalarıdır.

Osmanlı devrinde halkın ihtiyaçlarını gören; daha doğrusu onların hayatını kolaylaştıran vakıf binalarının korunmasının nasıl yapıldığı veya doğal afetler sonrasında yıkılan binaların yeniden nasıl

ayağa kaldırıldığı konuları az bilinen alanlardır. Her ne kadar askeri binaların ve vakıf binalarının tamirat ve masraf defterlerinin varlığından haberdar olsak da aslında yıkılan eserlerin yeniden inşası uzun ve meşakkatli bir süreçtir. Özellikle yıkılan binaların sınır boylarında olması durumu zorlukları daha da arttırmıştır.

Osmanlı devrinde olağanüstü gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan savaşların yaktığı vakıf binalarının yeniden tamiri hususunda vakfiyelerde herhangi bir açıklama bulunmadığından yıkılan eserlerin yeniden ayağa kaldırılması vakıflarda soruna dönüşmüştür. Vakıf kurumlarının onarım harcamaları ifade edilirken genellikle düşük maliyetlerle yapılabilecek işler yani; duvar tamiri, çatlakların tamiri sıva ve boya işleri gibi kısa sürede bitirilebilen; mali açıdan bütçeye fazla yük getirmeyen yapı işleri akla gelmektedir. Oysa deprem, yangın ve doğal afetler sonucu yıkılan binalarda veya savaşlarda düşman askerleri tarafından bilinçli olarak yerle bir edilen yapıların yeniden yapımı, öngürül(e)meyen harcamalar sınıfında değerlendirilmektedir. Bu durumda mütevellilerin yüksek maliyetli onarımları yapabilmeleri vakıf bütçelerini aştığı için kurumlarda zorlu bir süreç başlamaktadır. Sonuç olarak vakıf müesseseleri -önceden kestirilemeyen- maliyetli tamir giderlerini karşılamakta zorlanınca, vakıf binaların onarımlarının yapılması yıllarca gecikmiştir.

a. XIX. yüzyılın Ortalarına Doğru Osmanlı Devleti ve Silistre Şehri

XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti toprak bakımından bölgesinin en büyük ülkesi idi ve bu durum onun; Akdeniz'in büyük bir kısmında kurduğu hakimiyet ile kendini ispat ediyordu. Öte yandan Balkanlarda Bulgaristan'dan Yunanistan'a, Romanya'dan Arnavutluk'a ve Karadağ'a kadar geniş toprak parçasında devlet varlığını sürdürmekteydi. Osmanlı Devleti XIX. yüzyıl başlarında geniş bir coğrafyada varlığını sürdürürken aynı zamanda yaklaşık 25 milyon insanı bir arada tutabiliyordu. Bu dönemde en büyük sıkıntı; ülke toprakları üzerinde yaşayan insanların dil, din ve kültür bakımından farklı yapılara sahip olmaları idi.

Devlet teşkilatı açısından şimdiye kadar yeniçeri askerlerinin karıştığı isyanlar, bozulan askeri düzenin bir an evvel yeniden ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Çünkü XVIII. yüzyılın ikinci yarısından başlayan süreç, XIX. yüzyıl başlarında Rusya'yı askeri açıdan korkunç bir devlet haline getirmişti. Yine Osmanlı Devleti'nin askeri, siyasi ve iktisadi açılardan zayıf görünümü, Avusturya ve Rusya devletlerinin toprak ele geçirmelerini kolaylaştırıyordu. Nitekim Özi kalesinin ardından Kırım'ın Rusların eline geçmesi, endişe verici gelişmelerin başlangıcıydı. Her ne kadar Kırım bölgesi Osmanlı Devleti tarafından geri alınmış olsa da esas sorun; Osmanlı askerlerinin savaşlardaki disiplinsizliği ve harp sanatındaki zayıflığı idi³. Padişah III. Selim ve ardından II. Mahmud devirlerinde bahsedilen askeri sorunların çözümü için adımlar atılmış olsa da Rusya ve diğer Avrupa ülkelerinin Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmak üzere görüşmeler yürüttüğü bir gerçektir⁴. Örneğin Rusya ve Fransa'nın anlaşarak; Eflak, Boğdan'dan sonra Dobruca ve Kuzey Bulgaristan'ı işgal etmesi; Osmanlı Devleti'nde endişelerin artmasına neden oluyordu. Balkan topraklarının Ruslar tarafından işgal edilmesi, hem siyasi faaliyetlerinin artmasına, hem de Rusya'nın dini açıdan Ortodoksların hamiliği politikalarını yüksek sesle dile getirmesine yol açıyordu.

XIX. yüzyıl başlarında Ruslar, Silistre şehrine ilk kez 20 Rebi'ü'l-âhir 1224/4 Haziran 1809 tarihinde saldırarak şehri ele geçirmişlerdir. Buradan sonra düşmanın doğrudan İstanbul'a doğru yürüyüşe geçmesi, şehirde büyük yankı uyandırmıştır. Bütün bu gelişmeler Navarin olayı ile bir faciaya dönüşerek, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki savunma gücünü zayıflatmıştı. Nitekim bu dönemde Silistre Kalesi'nin savunma durumu Rusçuk, Varna ve Şumnu kalelerinden çok daha kötü du-

rumda olduğundan, Rusların buraya yönelmesine yol açacaktı⁵.

Rusların H.1224/M.1809 tarihindeki saldırıları gibi, H.1243/M.1828-1829 yılı saldırıları da Tuna nehri kenarındaki Silistre şehri için yıkım anlamına geliyordu. Şehirde yaşayan yaklaşık yirmi bin kişi, arka arkaya yaşanan Rus saldırılarından endişelenmeye başlamışlardı. Diğer taraftan siyasi olarak XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kritik durum nedeniyle Silistre şehrinin önemi daha da artmaya başlamıştır. Hassas bir çizgi üzerinde bulunan şehirde geçmişten beri ün yapmış atları yetiştiren Türk boyları ve Tatarlar yaşarken; XVIII. yüzyılın sonlarına doğru bölgeye Zaporijya Kazakları da yerleştirilmiştir.

M.1809 yılının üzerinden 19 yıl geçmiş olmasına rağmen, Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin şartları yıldan yıla kötüleşmiştir. Siyasi olarak Ruslar, M.1828 yılında prenslik meselesi, Kafkasya kalelerinin durumu ve sınırlar konularında Osmanlı Devleti'ni mevcut antlaşmalara uymaya çağırırken diğer taraftan da bu maddeleri bahane ederek faaliyetlerini Varna-İbrail, Şumnu ve Silistre'ye doğru taşımaya başlamışlardı. Askeri açıdan dönemin en büyük sıkıntılarından biri, yeni kurulmuş ve deneyimsiz Asâkir-i Mansûre askerleri idi⁶. Ordunun tecrübesizliğinin farkında olan padişah II. Mahmud, Rus saldırıları sırasında büyük bir felaket yaşanmaması için Tuna Nehri'nin karşı kıyısını boşalttırmıştı. Rusların bu dönemde Tuna Nehri'nin güneyindeki savaş stratejisi M.1828 yılının ilk yarısında Nisan ayında anlaşılmaya başlanmıştı. Ruslar, bir taraftan Vidin-Rusçuk, diğer taraftan da Silistre ve Varna hatlarından ilerleyerek hızla İstanbul'a doğru yürüyüşe geçmişlerdi. İbrail'in alınmasından sonra buradaki 30 bin askerini Tuna'nın güneyine kaydıran Çar Nikolay, Osmanlı ordusunu Silistre'ye çekilmeye zorlamıştı. Ardından Rusların sırasıyla Hırsova, İsakça, Tulcea ve Kolcea'yı almaları üzerine buralardaki askerlerin, Silistre'deki garnizon ve kalelere yerleştirilmelerine karar verilmişti. Rus saldırılarının üç koldan devam ettiği düşünüldüğünde Pazarlık-Varna hattında Osmanlı askerleri başarılı bir savunma ortaya koymuşlardı. Ruslar bu gelişme

3 XIX. yüzyıl başlarında askeri alanda Osmanlı padişahlarının uyguladığı yenileşme faaliyetleri dikkat çekicidir. Osmanlı askerlerinin kullandığı silahlardan kullandıkları kıyafetlere kadar hemen her alanda değişim söz konusudur. O dönemde bir kaynak Osmanlı askerinin giyim tarzını şöyle anlatır: üzerinde Rus ceketi, onun altında Türk şalvarı, kullandığı atta Tatar eyeri, Fransız üzengi ve nihayet askerin elinde İngiliz kılıcı vardır.

4 Rus Çarı Aleksandr'ın Napolyon ile yaptığı görüşmede; İstanbul ve boğazları ondan istemesi üzerine "...İstanbul tek başına bir imparatorluğa değer..." diyerek Rus çarını kendi yanına çektiği ifade edilmektedir. Bakz. İ. H. Uzunçarşılı *Osmanlı Tarihi IV*, Ankara 1995, s. 99.

5 Ziya N. Aksun, *Osmanlı Tarihi III*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1994, s. 205.

6 Virginia H. Aksun, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri(1700- 1870)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 361

üzerine Şumnu tarafına yönelerek burayı almaya çalışmışlardı. Varna şehrinin Karadeniz'deki konumu nedeniyle deniz kesiminden yaptıkları saldırılarla şehre saldırılarını yoğunlaştıran Ruslar, Mehmed Selim Sırrı Paşa'nın askerleriyle karşı karşıya gelerek; M.1828 yılı yazına kadar çatışmaları sürdürmüşlerdi⁷.

Kış mevsimi nedeniyle Varna'nın kuzeyine çekilen Rus askerleri, M.1829 yılı baharında Sadrazam Mehmed Selim Sırrı Paşa'nın başarısızlığı üzerine yeniden saldırıya geçmişlerdi. Aynı yıl içerisinde Mehmed Selim Sırrı Paşa'nın başarısızlıkları üzerine, yerine Darendeli Topal İzzet Mehmed Paşa'nın sadrazam atanması gerekli görülmüştür. M.1829 yılının Mayıs ayında Silistre'yi kuşatan Rus askerleri sayıca fazla olmanın verdiği avantajı iyi kullanmışlardı. Silistre'yi savunan Sert Mehmet Paşa'nın askerleri altı hafta ancak direnebilmişti. Bu dönemde Silistre halkı askeri istihkamların zayıflığını görerek gönüllü olarak savaşmayı kabul etmiştir. 13 Temmuz 1829 tarihine kadar direnen Sert Mehmed Paşa geri çekilmek zorunda kalarak, şehirdeki silah ve mühimmatı Ruslara bırakılmıştı. Rusların galip gelmesi, Doğu Rume- li'deki Aydos, Misivri ve Burgaz'ın kısa sürede elden çıkmasına yol açmıştı. Hızla ilerleyen Ruslar, Edirne önlerine gelerek şehrin istisnasız teslim olmasını emretmişlerdi. Nihayet barış teklifini kabul eden Osmanlı Devleti, daha önce reddettiği şartları tekrar önünde bulmuştur. Edirne'de alınan kararlarla Rusya, Osmanlı Devleti'nin uzun süredir kabul etmeye yanaşmadığı Sırbistan meselesinde istediğini kabul ettirmiş ancak, prensliklerde asker bulundurulması karşılığında Tuna Nehri'nin güneyinde almış olduğu toprakları geri vermeyi de taahhüt etmişti. İmzalanan Edirne Antlaşması ile Rusların eskiden olduğu gibi Tuna Nehri'nin öte yakasında kalması sağlanarak Şumnu, Silistre ve Edirne şehirleri kurtarılmıştı⁸.

7 O dönemde Ruslar için bölgede rahatsızlık yaratan tek mesele Türklerin ani saldırıları değildir. Bütün bunların yanında Rus askerleri arasında yayılmaya başlayan tifüs, humma, dizanteri, veba ve iskorbüt ölümlere neden olmuştur. Bakz. Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars(1700-1870)*, p. 368.

8 Rus Çarı I. Nikola Osmanlı Devleti'ni; *...kollarımız arasında hasta bir adam var. Çok hasta, gereken tedbirleri almadan önce onu günün birinde kaybetmemiz felaket olacaktır. Devlet ansızın ölebilir. Bu taktirde ölüleri diriltemeyiz* şeklinde tanımlamıştır. Bakz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi IV*, İstanbul 1995, s. 222. Ayrıca Kemal Beydilli "Mahmud II", *TDVİA. XXVII*, İstanbul 2003, s. 353.

b. Dönüşüm Çağında Vakıflar ve Rus Tahribatı

1828-1829 Rus savaşlarının devam ettiği süreçte devletin geri kalma sebepleri daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştı. Bu dönemde ortaya atılan düşünceye göre: adalet tam olarak tesis edilebilirse; ülkenin mamur, müreffeh ve mesut olması sağlanabilecekti. Esasında bahsedilen adalet ve eşitlik hususları içerisinde devlet mekanizmasının sorunsuz işlemesi için nazırlıklar arasında acilen uyumun sağlanması da isteniyordu. Devlet kademeleri içindeki düzenin yeniden sağlanması bir anlamda bozulan sistemin düzeltilmesiyle mümkündü. Düzendeki bozulmadan kasıt; eğitim meselesi gibi evkâf meselesini de içeriyordu. XIX. yüzyılda resmî daireler içerisinde ıslaha muhtaç olan evkaf nezaretinin merkezîyetçi biçimde yapılandırılması bu sürecin sonucudur.

Yeni oluşturulan Evkâf-ı Hümâyün Nezareti'nin tesisi, tam da Rus savaşları öncesine denk gelmiştir. Nezaretteki alt dairelerin oluşturulması Rusların Tuna Nehri'nin güneyine inmeye başladıkları yıllara tesadüf etmektedir. İdari olarak vakıfların bir kısmı Evkâf Nezâreti'ne, Osmanlı sultanlarının vakıfları ve mütevellisi bulunmayan vakıflar da hazineye bağlanmıştır. Öte yandan mütevelliler marifetiyle idare edilen mülhak vakıfların işlerine Hazine nezâret ederken; muhasebelerine ise hükkâm-ı şer'î ile evkaf memurları bakacaktır⁹. Bu yıllarda Evkaf Nezareti'nin gelirleri merkezi hazineye alınarak daha acil görülen askeri işlere aktarıldığından, nezarete mali sıkıntılar başlamıştır.

Evkaf Nezâreti kurulup vakıfların bir kısmı buraya bağlandıktan sonra tamir ve onarımlar için tespitler yapılmıştır. Buna göre bir taraftan keşifler hazırlanmış, diğer taraftan da vakıfların M.1818-1831 yıllarına ait muhasebeleri görülerek, bütçelerinin tamirata yetip yetmeyeceği hususları raporlanmıştır. Raporlarla gelirleri olan vakıfların bilançoları bağlı buldukları dairelere gönderilerek tamirat işlemlerinin başlatılması sağlanmıştır. Diğer taraftan geliri hayratın tamirini karşılamayan vakıfların mahlulât ve muaccelât

9 Ahmet Köksal, "II. Meşrutiyet Döneminde Vakıfların Yeniden Organizasyonuna Dair İki Eser: Halil Hamdi'nin Layihası", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* 56, Ankara 2014, s. 357.

ve diğer vergi gelirlerinin tamiratın bitmesine kadar mütevellilere verilmemesi kararlaştırılmıştır. Böylece vakıfların tüm gelirleri nazırlar tarafından toplanarak vakıf binaların tamiri için kullanılacaktır. Yapılan incelemelerde geliri olmayan vakıf binaları için Haremeyn Muhasebesi'nden karşılanmak kaydıyla Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin elemanlarının kontrolünde bir miktar tamirat bedelinin ayrılması kararlaştırılmıştır¹⁰.

Nezaret kurulmasından sonra vakıf yapılarının tamiri için ayrılan ödenekler kimi zaman yeterli gelmiş, kimi zaman da onarımlarda sorunlar yaşanmıştır. Aslına bakılırsa; nezaret bütçesinin aynı anda tüm yapıları onarmaya parası yetmediğinden; uzun süre kurumların tamir edilmek için bekletildiği belgelerden anlaşılmaktadır. Binalarının tamiri konusunda gelirleri onarım giderlerini karşılamayan vakıflara, Evkaf-ı Hümayun Hazinesi mahlulât muaccelâtı ve fazla-i muhasebât zührâtından borç para verilmesi kararlaştırılarak gerekli restorasyonların başlatılması düşünülmüştür.

Diğer taraftan geliri giderini karşılamayan vakıf binalarının tamiri konusunda; Osmanlı devlet adamları her zaman alternatif yollar da bulmuşlardı. Özellikle Evkaf Nezareti'nin ödeme yapmadığı, tamiratların durduğu yıllarda, restore edilmeyi bekleyen binaların padişahların özel hazinesinden paraların aktarılmasıyla tamir işleri sürdürülmeye çalışılmıştır. Osmanlı padişahlarının hayırsever davranışları sorunların aşılmasında önemli bir yöntem olarak kabul edilmelidir. Sadece Osmanlı padişahları ve hanedan üyeleri değil, aynı zamanda durumu müsait olan varlıklı devlet adamlarının tahsisatları ile savaştan zarar gören binaların tamir ettirilmesi düşüncesi padişahın otoriter gücünün bir göstergesidir. Bu şekilde Silistre'de tamire muhtaç olduğu için himaye edilmeyi bekleyen vakıf yapılarının çeşitli kişiler tarafından tamir ettirilerek yeniden toplumun hizmetine kazandırılması, savaş yıllarının en güzel görüntüleri olmalıdır. XIX. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti'nin aynı anda birkaç ülkeyle sürdürdüğü savaş durumu, hem müessesât-ı hayriyyenin düşman tarafından toplanması yol açmış, hem de şehir halkının bık-

ıklık içinde mali sıkıntılarla yüzyüze gelmesine neden olmuştu. Silistre halkının ve vakıf müesseselerinin zayıflığını fark eden devlet adamları; onların fakr ü zaruret içinde kalmasını istemediğinden çeşitli yollarla parasal kaynak temin ederek onarım faaliyetlerini başlatmışlardır.

XIX. yüzyıl başlarında vakıf binaların tamirine alternatif çözüm yolları bulan padişahlardan biri II. Mahmud'dur. Padişah II. Mahmud ilk defa İstanbul dışına çıkan sultan olarak memleketin durumunu yerinde görmek, halkın ihtiyaçlarını tespit etmek ve şikayetlerini dinlemek için 2 Safer 1253/8 Mayıs 1837 tarihinde çıktığı Rumeli seyahati sırasında Silistre'ye de uğramıştır. Halkın yoğun ilgisiyle karşılaşan padişah II. Mahmud, Silistrelilere bir takım müjdelere vermiştir¹¹. Padişah, Silistre şehirden ayrılmadan önce Cuma namazını şehirde kılarak, şehirdeki binalar hakkında bilgi almıştır¹².

c. 1828- 1829 Osmanlı- Rus Savaşlarında Yıkılan Eserlerin Tamiri Sorunu

Geçmiş asırlarda Türkler, Balkan şehirlerinin siluetlerini değiştirecek sivil ve askeri yapıların inşasına ağırlık vermişlerdir. Bölgede yapılan cami, mescit, medrese, mektep, tekke, zaviye, türbe, imaret, hamam, konak, çeşme, bedesten, han, kervansaray, köprü gibi eserlerle devlet, Balkan topraklarının görünümünü, Anadolu şehirlerinden farksız duruma getirmiştir. Osmanlı Devleti kuruluş döneminde olduğu gibi diğer dönemlerde de vakıflar aracılığıyla hizmete aldığı yapıları, şehirlerin gelişiminde bir fırsata çevirmiştir. Nitekim Bulgaristan'da Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, I. Mahmud, I. Abdülhamid, II. Mahmud, Abdülmecid ve diğer padişahların eserlerinin olması; onların siyasi güçlerinin balkanlara yerleştirildiğinin canlı şahitleridir. Aynı şekilde hanedan üyelerinden Hafsa Sultan'ın, Hürrem Sultan'ın ve

11 Silistreliler padişaha büyük ilgi göstermiştir. Kendisini görebilmek için yollara dökülmesi üzerine, çeşitli hediyelerle onları sevindirmiştir. Şehirde bulunduğu süre içerisinde Eflak ve Boğdan voyvodalarının yanı sıra, kaleyi gezmiş, Moltke'nin çizdiği planı incelemiştir. O sırada şehirde uzun süredir beklenen yağmur yağmış ve halkı büyük sevinç kaplamıştır.

12 Abdülkadir Özcan "II. Mahmud'un Memleket Gezileri", *Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi), İstanbul 1991, s. 375.

10 Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995

İsmihan Sultan'ın Silistre Sancağı'ndaki mülkleri, devlet düzeninin devamı için bölgeye yapılmış önemli katkılardır. Yine ümerâ sınıfından Mehmed Paşa, İvaz Paşa, Hasan Paşa, Sinan Paşa, Mustafa Paşa ve İskender Paşa'nın vakıfları başta olmak üzere, diğer ümerâ mensupları da yaptırdıkları eserlerle yöre halkını sahiplendiklerini göstermişlerdir.

Son asır başlarında Silistre kaza merkezinde 40 cami, 8 medrese, 40 okul, 10 **çeşmenin** olduğu ifade edilmektedir¹³. Oysa **Şemseddin Sami**, Silistre'de sadece 9 caminin kaldığını ifade ettiğine göre, Türk eserlerinin tahrip edilmesi esas olarak M.1860 yılındaki Silistre bozgunundan sonra hızlanmıştır. Bozgun sonrasında şehrin boşaltıldığı bilindiğinden¹⁴, bundan sonra vakıf binaların akıbeti belirsizdir. Asırlardan beri Silistre'de yapılan vakıf müesseseleri, Müslümanların kültürlerinin bölgeye yayılıp yerleşmesinde belirleyici rol oynadığından, bugünkü Bulgaristan topraklarında Türk kültürünün ayakta kalmasında bahsi geçen kişilerin yaptırdıkları eserlerin büyük etkisi vardır¹⁵.

XIX. yüzyıl ortalarına doğru siyasette yaşanan kırılmalara bağlı olarak Silistre vakıfları zorlu bir döneme girmiştir. Dış siyasette yaşanan sorunların savaşa sürüklenmesi, özellikle Tuna Nehri'nin ötesindeki topraklarda ve nehrin beri yakasındaki Silistre şehri için felaket dönemi olarak anılmasına yol açmıştır. İslam şehirlerinin silüetinde göze çarpan en önemli yapılar olarak camiler ve onların minareleri doğrudan Rus topçularının hedefi haline gelmiştir. Bu yüzden Silistre Kalesi ve

çevresinde bulunan vakıf yapıları *harâb ve münhedim* olarak raporlarda yer almaya başlamıştır.

Silistre valiliği tarafından önce nezarete oradan da padişaha sunulan bir arzda; Silistre'de Rus saldırıları sırasında yerle bir edilen altı camii, altı minare, iki medrese ve bir mektep, şadırvan, hamam ve suyollarından bahsedilmektedir. Yıkılan Mehmed Selim Sırrı Paşa Camii¹⁶, Kurşunlu Camii, Saturî Hacı Mehmed Camii, İvaz Mehmed Paşa Camii, Hacı Ahmed Bey Camii ve Akkapı Câmii'nin yanı sıra, İvaz Mehmed Paşa ve Akkapı medreseleri ve Saturî Hacı Mehmed Vakfı mektebinin yeniden termimi bu dönemde gündeme gelmiştir. Osmanlı arşivinde tespit edilen belgelerde Rusların Silistre şehrine saldırısı üzerinden 8 sene geçmiş olmasına rağmen yıkılan cami, mescit, medrese, mektep ve minarelerin henüz daha yapılamadığı belirtilmektedir. Silistre'de yıkılan vakıf binalarının yeniden yapılması için 11 Receb 1253/11 Ekim 1837 tarihinde sunulan arzda; "...Silistre'de vâki' Satûrî Câmî-i şerîfi Silistre muhârebesei hengâmında külliyyen harâb olduğu..." ifade ediliyordu. Bunun üzerine padişahın izniyle caminin inşaatının yeniden yapılabilmesi için emr-i şerif gönderilmiştir.

Padişah Silistre'de yeniden inşası düşünülen binaların ihyası için kendisi gibi, etrafındaki ileri gelen devlet yöneticilerini de organize etmiştir. Örneğin *Vidin Vâlîsi vezîr-i rûşen-zamîr devletlü Hüseyin Paşa hazretleri kemâ-kân câmî-i mezkûru ve kurbunda bir bâb mekteb ve iki bâb medrese odalarını kendi yedinden müceddeden inşâ ve ihyâ etmek üzere üstlenmiş ve bunun için mimar Yusuf Ağa'yı yetkilendirmiştir* (BOA. HAT. 1331/51896- A). 29 Cemâziye'l-âhir 1253/ 30 Eylül 1837 tarihinde Satûrî Hacı Mehmed Câmii'nin, padişah II. Mahmud tarafından tamir ettirileceği belirtilerek, görevlendirilen mimar Yusuf Ağa'nın cami, mektep, iki bab oda ve minarenin ikmalini gayret ve sadakatla tamamlaması istenmiştir (BOA. HAT.1331/51896-B).

16 Aslen Benderli olan Mehmed Selim Sırrı Paşa, sadrazam olmadan önce Silistre'de valilik yapmıştır. Asâkir-i Mansûre ordusunun Silistre'de kurulması konusunda emeği geçmiştir. Aynı zamanda şehirde kendi adıyla bilinen camiyi yaptırmıştır. Bakz. Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri(1700- 1870)*, s. 349.

13 Evliya Çelebi, *Seyahatname III*, İstanbul 1999, s. 330.

14 O. Keskiöğlü-A.Taha Özaydın, "Bulgaristan'da Türk- İslam Eserleri", *Vakıflar Dergisi XVII*, Ankara 1983, s. 120.

15 Son dönemde gerçekleştirilen Rus saldırılarında kullanılan topraklar, İslam eserlerini yok etmiştir. Savaş sırasında camiler, mescitler, mektep ve medreseler, hatta dükkanlar ve evler fark gözetilmeden vurulmuştur. Vezir Sinan Paşa'nın şehirde yaptırdığı büyük kubbeli ve taş minareli Kurşunlu Camii'nin minaresi yok edilmiştir. Yine Eski Camii, Akkapı Camii, Mahkeme Camii, Pazaryeri Camii, Haraççı Camilerinin bir kısmı ilgisizlikten harap olmuştur. Öte yandan Silistre kuşatması sırasında Rusların esas olarak hedef aldıkları kısım, şehir kalesi ve civarı olduğundan buradaki yıkım daha ağır olmuştur. Nitekim Tuna nehri kıyısından atılan topraklar; padişah Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı Kale Camii'ni yerle bir etmiştir. Şehrin daha önceki yüzyıllardaki vaziyeti için bakz. Ahmet Cebeci *XVI. yüzyılda Silistre Sancağı Vakıfları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994, s. 91-95

21 Şevval 1253/20 Kasım 1837 tarihinde Silistre valiliğinden gelen arz doğrultusunda *Saturî Hacı Mehmed Câmî-i şerîfi* ve minâresi inşâsı için taraf-ı şahânedan gönderilen mimar vasıtasıyla cami, minare, yine camiye bitişik vaziyetteki bir bâb mektep ve iki bâb medrese odalarının masraflarının belirlendiği görülmektedir (BOA. HAT. 51896). Savaş yıllarında *Saturî Hacı Mehmed Câmî-i şerîfi*, medresesi ve minâresinin yeniden yapılabilmesi için vakıf gelirleri yeterli gelmemiştir. Savaşın üzerinden 16 yıl geçmiş olmasına rağmen H.1261/M.1845 yılında, Silistre'deki *Saturî Hacı Mehmed Vakıflarının tamiratının bitirilemediği* ifade ediliyordu. O yıllarda tahrip edilen vakıf binalarının yapılması için vakıf bütçesinde toparlanma beklendiğinden, *Saturî Hacı Mehmed Vakfı gelirlerinin toparlanması yaklaşık 15 seneyi bulmuştur. Nitekim H.1267/1851 yılında Saturî Hacı Mehmed Vakfı'nın gelirleri 525 kuruş iken, giderleri 621 kuruş seviyelerindedir* (BOA. EV. d. 14188).

Osmanlı arşivindeki 12397 numaralı evkaf defterine göre; Rusların saldırılarında Silistre'de zarar gören sabık *Özi Valisi Hasan Paşa Vakfı* yapılarının durumu daha kötüdür. Geliri giderini karşılamadığından vakıf yapılarının tamirâtı uzamıştır. Nitekim yapılan incelemelerde M.1828-1829 yıllarındaki Rus saldırılarının üzerinden 16 yıl geçmiş olmasına rağmen, H.1261/1845 tarihinde *Özi Valisi Hasan Paşa Vakfı'nın gelirleri 552 kuruş, giderleri ise 878 kuruştur. O yıllarda vakıf mütevellisi gelir-gider dengesini kurabilmek için 326 kuruşluk açığı önceki seneden ayrılan kısımdan karşılamaya çalışmıştır. Nihayet H.1267/1851 tarihine geldiğinde, Özi Valisi Hasan Paşa Vakfı bütçesinin düzeldiği en azından gelirinin, giderinden fazla olduğu görülebilmektedir* (BOA. EV. d. 12397 ve BOA. EV. d. 14188). Öte yandan savaşta tahrip edilen *İvaz Mehmed Paşa Camii ve Medresesi*¹⁷ tamiri hususunda da sorun çıkmıştır. XVIII. yüzyıl ortalarında sadrazamlık yapan *Hacı İvaz Paşa'nın oluşturduğu vakıf eserleri, savaştan sonra tamir edilemediğinden padişah II. Mahmud'un yardım ve himmetlerine ihtiyaç duymuştur. Aynı şekilde M.1828-1829 Rus savaşında*

*Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa'nın yaptırdığı cami de büyük zarar görmüştür. Onun Silistre valisi olduğu dönemde yaptırdığı büyük, ihtişamlı ve tek kubbeli cami, Silistre şehir meydanında bulunuyordu. Cami, Tuna Nehri'nin diğer yakasından rahatlıkla görülebildiği için, M.1828-1829 savaşları esnasında Ruslar tarafından hedef seçilmiştir*¹⁸. Belgelerde *Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa Camii'nin; "...mes'ele-i zâ'ilede müşrif-i harâb olduğundan tamiri..."* hususu açıkça dile getirilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak gönderilen irade-i seniyye (BOA. A.MKT. UM 311/30) ve 16 Şaban 1274/1 Nisan 1858 tarihinde verilen cevapta; mabedin acilen yapılması gerektiği belirtilmiştir.

M.1828-1829 yılı savaşlarında yıkılan diğer bir eser ise *Kurşunlu Camii* idi. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Mimar Sinan'ın öğrencilerinden *Dülger Mustafa'ya, Vezir Sinan Paşa'nın yaptırdığı Kurşunlu Camii, büyük minareli ve taş kubbeli idi. Sinan Paşa Vakıfları adına yapılan cami, bugün Balkanların en eski eseri olma özelliğini de taşımaktadır. Rus saldırılarında yıkılan vakıf caminin gelirleriyle tamiri mümkün olmadığından, yine devrin padişahından yardım talebinde bulunulmuştur. M.1828-1829 yılı savaşlarından sonra hazırlanan hem H.1261/1845 tarihli Evkaf defterinde, hem de H.1267/1851 tarihli Evkaf defterinde Sinan Paşa Vakfı'na ait Kurşunlu Camii'nin gelirlerinin yazılmadığı görülmektedir. Uzun süreden beri şehir merkezinde bulunan yine Rus saldırılarında zarar gören diğer eserler ise *Hacı Ahmed Bey ve Akkapı camileridir*¹⁹.*

Rus saldırıları sırasında sadece Silistre şehir merkezindeki yapılar yıkıma uğramamıştır. Aynı zamanda Silistre Sancağı dahilinde yer alan di-

17 İvaz Paşa vakıflarının şehirde mektebinin yanında gelir getiren buzhane, değirmen, çiftlik, tarla, bostanlıklar ve dükkanları vardır. Bakz. VGM. Def. 624, s. 373-375.

18 Machiel Kiel, "Silistre", *Diyanet İslam Ansiklopedisi XXXVII*, Ankara 2009, s. 204.

19 Vakıf kurumu aracılığıyla yürütülen onarım faaliyetlerinde, vakfın ebedi olabilmesi için onun ayakta kalmasını sağlayacak çeşitli büyüklükte restorasyonlar yapılmıştır. Yapıların onarım ihtiyaçları 18.yy belgelerinde temizlikten sağlamaştırmaya, onarımdan yeniden inşaaya kadar uzanan müdahale türleri ile belirtilmiştir. Bu durum kimi yapılarda var olanı tamir etme şeklinde görülürken, kimi durumlarda yapı harap ise yeniden yapılabilmesi şeklinde olabilmektedir. Harap yapıların yeniden inşası durumunda genellikle eski yapının aynen restore edildiği, hatta harap yapı enkazının yapı malzemesi olarak tekrar kullanıldığı görülmüştür. Bakz. Tuba Akar, "Tanzimat Öncesinde Vakıf Kurumu ve Yapıların Korunması", *Vakıflar Dergisi XXXIII*, s. 91.

ğer bölgelerde de tahribat meydana gelmiştir. Örneğin Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda Silistre Eyaleti'ne bağlı bulunan *Hezargrad/Razgrad kasabasındaki İbrahim Paşa Camii şerifinin, medresesinin şadırvan ve suyollarının, hamam ve diğer gelir getiren mülklerinin* savaştan zarar gördüğü belirtilmektedir. Hezargrad'daki İbrahim Paşa Vakıflarının harap vaziyetten kurtarılabilmesi için 23 Rebi'ü'l-evvel 1267/26 Ocak 1851 tarihinde tezkire yazılmıştır (BOA. A. AMD 29/19).

Yukarıda bahsedilen mekteb, minare, medrese ve camilerin tamiri için H.1253/M.1838 tarihinde Silistre valisi Mehmed Said Paşa'ya gönderilen fermanında Varna, Şumnu ve Silistre sancaklarında savaşta zarar gören yapılardan; *"...Silistre Kal'ası derûnunda harâb ve münhedim olup kendi cânibinden ve bazı vüzerâ-yı izâm ve bende-gân taraflarından tamir ve inşâları muktezâ-yı irâde-i seniyyeden olan cevâmi'-i şerîfenin dahi levâzimât-ı inşâiyyesi tehiyye ve istihzâr olunarak bu günlerde tamir ve inşâlarına mübâşeret..."* olunması istenmiştir (BOA. HAT. 590/29008-A). Silistre sancağı valisi Said Paşa'nın cevabında harap ve yıkılmış olan yapıların tamir ve inşasına bir an evvel başlanacağı ifade edilmiştir. Padişah hazretleri Silistre kazası merkezinde Rusların yıktığı yapıları; *"...kendi cânibinden ve bazı vüzerâ-yı izâm ve bende-gân taraflarından tamir ve inşâları..."* sürecine karar verdiğinden, Silistre valisinin bu konuda malzemenin temini ile işe başlaması istenmiştir. Yapılan hazırlıklardan sonra; Mehmed Selim Sırrı Paşa Camii, Kurşunlu Camii, Saturî Hacı Mehmed Camii ve Medresesi, İvaz Mehmed Paşa Camii ve Medresesi, Hacı Ahmed Bey Camii, Akkapı Camii tamiriyle müceddeden medresesinin inşasına padişah II. Mahmud ve devletin önde gelen ümerâsının hayırlarıyla başlanabildiği.

Padişahın öncülük ettiği bu himaye programında adı geçen altı cami, altı minare, iki medrese ve bir mektep, hamam, suyolları ve odaların yeniden yapımı konusunda proje hazırlanmış ve buna göre yapım işleri çeşitli zevata paylaştırılmıştır. Bu faaliyette; *"...müteveffâ Selim Paşa Câmii Şerîfiyle, Kurşunlu Camii'nin taraf-ı kemterîden..."* yani padişah II. Mahmud tarafından yaptırılacağı ifade edilmiştir. Osmanlı padişahları vakıf müesseselerini kurma ve yaşatma konusunda ulemâ ve ümerâya göre daha hassas davran-

mışlardır. Aslına bakılırsa padişahların yaptırdığı veya tamir ettirdiği binaların sayısal büyüklükleri ulemâ ve ümerânın yaptırdıklarıyla kıyas bile kabul etmez. Padişahların yaptığı hayırsever davranışlar, çağdaşı olan ulemâ ve ümerâ tarafından yakından takip edilmiştir. Bu yüzden ulemâ ve ümerâ, padişahların öncülük ettiği davranışlara destek vermişlerdir. Nitekim Silistre'de padişah II. Mahmud'un aynı anda hem Mehmed Selim Sırrı Paşa, hem de Kurşunlu Camilerinin tamirini sahiplenmesi, diğer devlet adamlarına da örnek teşkil etmiştir.

Rus saldırısı sonrasında Silistre şehrinde yeniden yapılmasına karar verilen Saturî Hacı Mehmed Camii, minâre, medrese, mekteb ve diğer yapılarının yeniden tamir edilmesi işi Vidin muhâfızı devletlü Hüseyin Paşa tarafından üslenilmiştir. Aynı yardımlaşma kervanına İvaz Mehmed Paşa Camii ve medresesini onarma sözünü veren Edirne müşîri devletlü Mustafa Paşa'yı da saymak gerekmektedir. Yine Akkapı Camii'nin ve medresesinin yeniden yaptırılması işini, Dergâh-ı Âlf kapıcıbaşlarından Tırnova Voyvodası Derviş Bey'in karşılaması hususuna 3 Muharrem 1253/9 Nisan 1837 tarihinde karar verilmiştir. Öte yandan Silistre'deki Hacı Ahmed Bey Camii'nin termimi konusunda vakıf mütevellisinin ifadeleri doğrultusunda karar verilmiştir. Muhtemelen Hacı Ahmed Bey Camii yönetimi, gelirlerini beyan ederek cami masraflarını karşılayabilmeyi düşünmektedir²⁰.

Görüldüğü üzere; insanoğlunun felaket zamanlarında kendi ihtiyaçlarını tek başına karşılamakta çaresiz kaldığı durumlarda, padişah ve devlet adamlarına büyük iş düşmektedir. Sıkıntılı dönemlerde toplum fertlerinin birbirleriyle yardımlaşması, dayanışma içinde olması; yaşanan acıları unutturmakta ve insanların yeniden hayata bağlanmalarını kolaylaştırmaktadır. Osmanlı padişahı II. Mahmud'un Silistre'de öncülük ettiği yardımlaşma ve dayanışma örneği, arka arkaya belgelere de yansımıştır. Ancak yeri gelmişken belirtmek gerekirse; Padişah II. Mahmud'un yaptırmaya söz verdiği Mehmed Selim Sırrı Paşa ve Kurşunlu camileri, onun 1839 yılında ölümüyle tamamlanamamıştır. Rus saldırısında yıkılan ve

20 Belgenin aslı için bakz. Ek-I ve çevirisi için Ek- II.

tamamlanmayı bekleyen eserlerle ilgili 17 Rebi'ü'l-evvel 1263/5 Mart 1847 tarihli raporda; Kurşunlu Camii'nin geliri olmadığından bu caminin bitirilmesi içinde sultan II. Mahmud vakıflarından yardım talebinde bulunulmuştur²¹. Ancak o dönemde sultan II. Mahmud vakıflarının giderlerinin fazla olması nedeniyle Kurşunlu Camii'nin masraflarını karşılamaya yanaşmadığı görülmektedir.

XIX. yüzyıl ortalarında Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa Vakfı'nın gelirlerinin az olduğu göze çarpmaktadır. Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa Vakfı'nın Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne mülhak olması yanında, mali açıdan zayıf ve nezarete borçlu olması hasebiyle Maliye Nezareti hazinesinden bir mahalle masraf gösterilememiştir. Caminin masrafları için; "...Evkâf-ı Hümâyûn zuhûrât-ı vâridâtına masraf kaydıyla tesviyesinden başka çaresi bulunamayacağından..." bahsedilerek masrafların doğrudan nezaret bütçesinden karşılanması kararlaştırılmıştır. Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa'nın yaptırdığı cami, savaştan 23 sene sonra yani H.1268/M1852 tarihinde Silistre Kaymakamı İbrâhim Paşa tarafından kısmen tamir ettirilebilmiştir. Yapılan tamiratın yeterli olmadığı, bu tarihten sonra yapılan yeni keşiflerden anlaşılmaktadır. Nitekim 21 Receb 1271/9 Nisan 1855 tarihinde Binbaşı mühendis Eşref Efendi'nin öncülüğünde yıkılan binaların keşif ve muayeneleri yapılarak yeni bir defter hazırlanmıştır (BOA. A. MKT. NZD. 143/24).

M.1828-1829 saldırılarında yıkılan Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa'nın Silistre'de yaptırdığı caminin yeniden tamiri hususu H.1274/M.1858 tarihinde tekrar gündeme geldiğine göre yıkımın üzerinden yaklaşık olarak 30 sene geçmiştir. Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa Vakfı'na ait yapıların termimi meselesinin uzamasında vakıf bütçelerinin zayıflığı etkili olmuştur. Nitekim tablo- l'de, adı geçen vakfın H.1261/M.1845 yılı hasılat kaydına bakıldığında akarının 2592 kuruş, masrafının ise 3223 kuruş olduğu görülmektedir. Öte yandan eski sadrazam Benderli Mehmed Se-

lim Sırrı Paşa'nın cami vakfının H.1267/M.1851 senesi bilançosu, gelir-gider dengesi açısından belirli bir iyileşme göstermiştir. Bu yıllarda savaşın kötü etkilerini üzerinden atmış olan vakıf, 4524 kuruş gelire karşılık, 2664 kuruş gidere sahiptir. Anlaşıldığı üzere Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa Vakfı'nın savaşta zarar görmesi üzerine, tamiratların yapılması ve bilançosunun düzelmesi için otuz seneye ihtiyaç duyulmuştur.

Silistre'de tamiratları bitirilemeyen camilerin durumu, Padişah Abdülmecid devrinde yeniden gündeme getirilmiştir. Padişah Abdülmecid, Rumeli'ye yaptığı gezi sırasında Silistre'de gündeme gelen ve para yetersizliği yüzünden bitirilemediği anlaşılan binalar için devlet hazinesinden faydalanılmasını istemiştir²². Mehmed Selim Sırrı Paşa ve Kurşunlu camilerinin durumu konusunda yazılan arzda; "... Kurşunlu Câmî-i Şerîf ile sadr-ı esbak-ı merhûm Mehmed Selim Paşa'nın câmî-i şerîfi muhtâc-ı tamir olarak masârif-i vâkî'anın Hazîne'ce îcâbına bakılmak..." gerektiği beyan edilmiştir. Bu sebeple Selim Paşa Camii'nin tamiri için 14795.5 kuruş, Kurşunlu Camii'nin tamiri için 24777.5 kuruş olmak üzere 39573 kuruş masraf edildiği, adı geçen masrafın *Silistre Mal Sandığı* hesabından düşülmesi talep edilmiştir (BOA. İ. DH. 139/169).

Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa Vakıflarının tamirat işleri savaşın üzerinden geçen uzun süreye rağmen bir türlü bitirilememiştir. Nitekim 22 Cemâziye'l-âhir 1274/7 Şubat 1858 tarihli arzda, eski sadrazam Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa'nın Silistre'de yaptırdığı caminin yeniden tamirâtı konu edilmiştir. Mehmed Selim Sırrı Paşa'nın yaptırdığı caminin *mesele-i zâilede harâb*²³

21 Padişah II. Mahmud aynı zamanda Rumeli ziyareti ile buradaki tebâ'anın ilgisiyle karşılaşmıştır. Seyahati sırasında incelemelerde bulunan padişah, kimi zaman inşaatları denetlemiş, kimi zaman da yeni binaların tamiri ve yapımı için onay vermiştir. Bu süreçte Silistre'ye de gelen padişah II. Mahmud şehirde incelemelerde bulunmuştur.

22 Padişah II. Mahmud'un başlattığı gezi geleneğinin bir devamı olarak oğlu Abdülmecid'in de memleketin ahvalini yerinde görmek için Rumeli'yi dolaşmıştır. 10 Cemâziye'l-âhir 1262/5 Haziran 1846 tarihinde Ruscuk üzerinden Silistre'ye oradan da Şumnu güzergahına giden padişah Abdülmecid, Silistre'de Rus Generali Grayev ve Avusturyalı General Dohs ile görüşmüştür. Padişah Abdülmecid, 5 Haziran Cuma günü Silistre Müşiri Said Paşa'nın çarşı içinde tamir ettirdiği camide Cuma namazı kılmış ve namazdan sonra müftü, naibler ve kaza idarecilerinin rütbeleri terfi ettirilerek nişanlarla taltif edilmişlerdir. Bakz. Mehmet Mercan, "Sultan Abdülmecid'in Rumeli Gezisi Hakkında Bazı Tespitler", *Tarih İncelemeleri Dergisi XXIV*, s. 92.

23 Mesele-i zâile ifadesiyle sona eren devamlı olmayan mesele ifade edilmektedir. Tarihi süreçte Silistre'ye yapılan Rus saldırı sonrasındaki istilayı ifade etmektedir.

ve Silistre Kal'ası'nın istilâdide olması cihetiyle müşrif-i harâb olup, uzun süreden beri tamir edilmeyi beklediği belirtilmiştir. Belgede; ...bundan otuz sene mukaddem yani kırk dört senesi muhârebesinde kalede yaşanan muhasara sırasında atılan lağımların tesiri, gülle ve humbara isabetinden dolayı duvar ve kubbesinin yıkıldığı uzun süreden beri eserin tamire muhtaç halde beklediği ifade edilmiştir (BOA. MVL. 320/72-1). Caminin üzerindeki örtü ise uzun süredir tamir edilemediğinden zamanla tamamen çökmüştür.

Tarihi olaylar Silistre halkının kaderini yakından belirlediği kadar, burada bulunan dini yapıların akibetini de yakından belirlemiştir. Tuna kıyısındaki güzel şehrin camileri uzun süre tamir edilmeyi beklemiştir. Başka bir belgede kaleye; *mes'ele-i zâ'ile hengâmında kal'a-i mezkûrun tekrâr vukû'-ı muhâsarasından nâşi Rusyalu tarafından kesret üzre atılan gülle ve humbaralar câmi'-i şerif-i mezkûrun her bir tarafına pek çok isâbet eylediğinden hemen inhidâm hâlini kesb eder gibi harâb olup, yeni bir heyet oluşturularak şehrin bu büyük camisinin tamiri, din ve devlet için aciliyet kesp etmiştir. 11 Cemâziye'l-evvel 1274/29 Aralık 1857 tarihli belge ekinde büyük masraf gerektiren cami tamirinin padişahın ih-saniyla ancak yapılabileceği bildirilmiştir (BOA. MVL. 320/72-2).*

Silistre kuşatması sırasında şehir halkının gösterdiği gayret ve hamiyet takdire şayandır. Bu yüzden Osmanlı padişahının 24 Şaban 1273/19 Nisan 1857 tarihinde gönderdiği fermanla mukafât olarak; şehir halkının üç yıl vergiden ve askerlikten muaf tutulduğu belirtiliyordu (BOA. A. MKT. UM.235/30)²⁴. Silistrelilere mahsus yapılan bu düzenlemeler dışında, kalenin tamiri sorunu ise belki de şehirdeki en büyük imar faaliyetinden birisi olacaktı (BOA. D.BŞM. d. 5379). Kaledeki ambarlar, kışla ve surların yeniden tamiri sorunu büyük çaplı mali yatırım gerektiriyordu. Silistre şehrinin özellikle kale civarında Rus toplarının saldırılarıyla yerle bir edilen camiler, minareler, medreseler, mektepler, medrese odaları, şadırvan, hamam ve suyollarının yanı sıra, mahallelerdeki evler, ticarethaneler yıkılmıştır. Bu yüzden Rus saldırısı sırasında sadece kale civarın-

daki askeri tesislerin tamiri ve savaşın yaralarının sarılması için yaklaşık bir milyon kuruşa ihtiyaç olduğu belirtilmiştir²⁵.

Rus saldırıları nedeniyle M.1828-1829 yıllarında meydana gelen bu karışıklıklar sonrasında şehirdeki binalar ancak 30 senede toparlanabilmiştir. Evkaf defterlerinden gözlemlendiğine göre; o yıllarda vakıfların mali yapısının kötü olması nedeniyle binaların yeniden yapımı ertelenmiştir. Tablo I'de verilen H.1261/M.1845 tarihli Silistre Evkaf Defteri ve Tablo II'de verilen H.1267/M.1851 tarihli Silistre Evkaf Defteri durumu açıkça özetlemektedir. Bu defterlere göre, H.1261/M.1845 tarihinde şehirde muhasebesi verilen 27 adet vakıftan geliri, giderinden fazla olan vakıf sayısı on, geliri giderini karşılamayan vakıf sayısı ise on bir adettir. Defterde geliri belirtilmeyen 3 vakıf ve geliri giderine denk olan 2 vakıf bulunmaktadır (BOA. EV. d.12397). Buna karşın H.1267/M.1851 tarihinde muhasebesi verilen 22 adet Silistre vakfından geliri giderinden fazla olan vakıf sayısı on iki adettir. Diğer taraftan geliri giderini karşılamayan vakıf sayısı ise beşe düşmüştür. Defterde geliri giderine denk olan yine beş vakıf bulunmaktadır (BOA. EV. d. 14188). Bu yüzden Kırım Savaşı öncesinde Silistre vakıflarının mali yapısında H.1261/1845'ten H.1267/1851'e giden süreçte gözle görülür bir toparlanma söz konusudur.

Sonuç

Savaş sırasında çok sayıda simgesel yapının hedef alınmasının temelinde, bu yapıların Osmanlı Devleti'ni daha doğrusu, Silistre'de yaşayan Müslümanları temsil ediyor olması yatmaktadır. M.1828-1829 yıllarında Ruslar, şehirdeki Müslüman toplumun kültürel değerlerini kısa zaman içerisinde yok ederek ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Rusların, Tuna kıyısındaki Silistre şehrine saldırması, şehre ait kültürel değerlerin yok edilmesini amaçladığı için, doğal olarak burada yaşayan insanların hayatını da zorlaştırmıştır.

Vakıf müesseselerinde her yıl tamirat ve bakım giderleri adı altında pay ayrılıyor olsa da bu gi-

25 8 Ramazan 1271/25 Mayıs 1855 tarihinde Silistre mahallerine göre zarar ve kayıp raporları düzenlenmiştir. Bakz. BOA. İ. DH. 321/20887

24 Ayrıca bkz.: BOA. İ. DH. 332/21729 ve BOA. İ. DH. 334/21914

derler olağandışı yani öngörül(e)meyen yüksek maliyetli bakım ve tamir işlerini karşılamaktan uzaktır. Bu yüzden tamiratların yapılamadığı veya geciktiği dönemlerde alternatif çarelere başvurulmuştur. Böylece Osmanlı devlet adamları uzun yıllar boyunca restore edilmeyi bekleyen vakıf binalarının tamirâtı için gönüllü paylaşım esasına dayalı bir yöntem geliştirmişlerdir. Bu paylaşım esasında yıkılan binaların kimisi padişahların özel hazinesinden aktarılan paralarla, kimisi de durumu müsait olan varlıklı devlet adamlarının servetleri ile yeniden ayağa kaldırılabilmiştir. Her dönemde olduğu gibi elbette ki yıkılan binaların yeniden yapılmasını organize edecek bir kişiye ihtiyaç vardır; o kişi de özel gayret ve himayeleri ile toplumun en büyük hayırseveri olan padişah-tır. Bu durum esasında Osmanlı tipi hayırseverliğin en açık göstergesidir. İfade edilen hayırseverlik modelinde padişah ve ümerâ tamire muhtaç

olan müessesât-ı hayriyyeyi yeniden ayağa kaldırmak amacıyla oluşturulan işbirliği; Silistre’de Rus işgali ile yok edilen devlet-vakıf-halk bütünlüşmesini yeniden tesis etmiştir.

Vakıf müesseseleri açısından bakıldığında; XIX. yüzyılda savaflara bağılı olarak ortaya çıkan gelişmeler nedeniyle vakıf kurumlarında büyük bir kaos söz konusudur. Rus savaflarının sürdüğü yıllarda Evkaf Nezareti’nin yeni kurulmuş olması ve bu süreçte nezaret gelirlerinin devlet hazinesine aktarılması durumu, yıkılan vakıf binalarını kimin yaptıracağı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Bu yüzden M.1828-1829 tarihindeki Rus işgalinin üzerinden 30 sene geçmiş olmasına rağmen, tamir edilmeyi bekleyen vakıf binalarının olması, dönemin siyasi, askeri, idari ve mali sıkıntılarını ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

BOA. A. AMD. 29/19, BOA. A. MKT. NZD. 143/24, BOA. A. MKT. NZD. 292/28, BOA. A. MKT. NZD. 281/102, BOA. A. MKT. UM. 311/30, BOA. A. MKT. UM. 235/30, BOA. İ. MVL. 51/977, BOA. A. MKT. 129/55, BOA. A. MKT.133/74, BOA. HAT. 590/29008-A, BOA. HAT. 590/29008-B, BOA. HAT. 51896, BOA. HAT. 51896-A, BOA. HAT. 51896-B, BOA. BEO. 828, BOA. D. BŞM. D. 5379, BOA. EV. d. 12397-BOA. EV. d 14188- BOA. İ. DH. 321/20887, BOA. İ. DH. 332/21729, BOA. İ. DH. 334/21914, BOA. İ. MVL. 320/72-1, BOA. İ. DH. 139/16,

VGM. Deft. 624

Akar, Tuba (2010). "Tanzimat Öncesinde Vakıf Kurumu ve Yapıların Korunması", *Vakıflar Dergisi XXXIII*, Ankara, s. 89- 110.

Aksan, Virginia H. (2010). *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri(1700- 1870)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Aksan, Virginia H. (2013). *Ottoman Wars(1700-1870)*, Routledge, London- New York.

Aksun, Ziya N. (1994). *Osmanlı Tarihi III*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Beydilli, Kemal (2003). "Mahmud II", *TDVİA. XXVII*, İstanbul, s. 352- 357

Cebeci, Ahmet (1994). *XVI. yüzyılda Silistre Sancağı Vakıfları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Evliya Çelebi (1999). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi III*, (haz. S.Ali Kahraman- Y. Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Evliya Çelebi (2001). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi V*, (haz. S.Ali Kahraman- Y. Dağlı- İ. Sezgin), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Faroqhi, Suraiya (2000). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

Genca, Elif (2014) "Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi(Evkaf-ı Hümayun Nezareti)", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası 72*, İstanbul, s. 531- 554.

Keskioğlu, Osman -A.Taha Özyaydın (1983). "Bulgaristan'da Türk- İslam Eserleri", *Vakıflar Dergisi XVII*, Ankara, s. 109-140.

Kiel, Machiel (2009). "Silistre", *Diyanet İslam Ansiklopedisi XXXVII*, Ankara, s. 202- 205.

Köksal, Ahmet (2014). "II. Meşrutiyet Döneminde Vakıfların Yeniden Organizasyonuna Dair İki Eser: Halil Hamdi'nin Layihası", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi 56*, Ankara, s. 343- 385.

Küçük, Cevdet (1988). "Abdülmeçid", *TDVİA I*, İstanbul, s. 259- 263

Mercan, Mehmet (2009). "Sultan Abdülmeçid'in Rumeli Gezisi Hakkında Bazı Tespitler", *Tarih İncelemeleri Dergisi XXIV*, İzmir, s. 81- 100.

Memişoğlu, Hüseyin (2007). *Bulgaristan'da Türk- İslam Kültürü ve Sanatı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Tarih Araştırmalar Serisi III, İstanbul.

Râşid Mehmed Efendi- Çelebizâde İsmail. Âsım Efendi (2013). *Târîh-i Râşid ve Zeyli I*, (haz. A. Özcan- Y. Uğur- B. Çakır- A. Z. İzgöer), İstanbul.

Özcan, Abdülkadir (1991). "II. Mahmud'un Memleket Gezileri", *Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi), İstanbul, s. 361- 379.

Öztürk, Nazif (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Selçuk, Hava (2013). "Ziştovi ve Yaş Anlaşması Arasında Tuna Kıyısında Bir Osmanlı Kenti: Silistre(1791-1793). *Turkish Studies 8/5*, ilkbahar, s. 645- 674.

Şânî-zâde Mehmed Atâullah Efendi (2008). *Şânî-zâde Târîhi I- II*, haz. Yılmaz, Ziya, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1995). *Osmanlı Tarihi IV*, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara.

Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, TTK. Yayınları, Ankara.

Tablolar

Tablo 1. EV. d. 12397 Numaralı Deftere Göre 1261/1845 Senesinde Silistre Vakıfları Muhasebesi

No	Adı	Gelir/ Kuruş	Gider/ Kuruş	Fazla/Borç Durumu
1	Özi Valisi Hasan Paşa Vakfı	552	878	-326
2	Sünbülzâde Vakfı	129	102	+27
3	Satûrî-zâde Hacı Osman Ağa Vakfı	198	240	-42
4	Akkapı Câmii Vakfı	575	409	+166
5	Mehmed Efendi Medresesi Vakfı	898	976	- 78
6	Sâ'at-i Kebîr Vakfı	192	228	-36
7	İvaz Paşa Câmii Vakfı	732	422	+310
8	Satûrî-zâde Hacı Mehmed Ağa Câmii Vakfı	420	490	-70
9	Merhûme Zâhide Hâtun Vakfı	315	242	+73
10	Ali Bey Medresesi Evkâfı	552	587	-35
11	Satûrî-zâde Hacı Mustafa Ağa Sebîl-hâne Vakfı	433	563	-130
12	Sadr-ı esbak Selim Paşa Câmii Vakfı	2592	3223	-631
13	Merhûm Vali Hacı Ahmed Paşa Vakfı	1017	922	+95
14	Satûrî-zâde Hacı Mustafa Ağa'nın Kitâbhânesi Vakfı	52	150	-98
15	Seydî Efendi Câmii Vakfı	551	551	denk
16	Mehmed Çelebi Mescidi Vakfı	420	485	-65
17	Hacı Sefer Mescidi Vakfı	415	936	-521
18	Kocalı Mescidi Vakfı	293	243	denk
19	Melek Ahmed Paşa Vakfı	201	39	+162
20	Muhsinzâde Ahmed Paşa Evkâfı	902	730	+171
21	Merhûm Hacı Mütessellim Mehmed Ağa Evkâfı	216	204	+12
22	Semerci Vakfı	240	9	+231
23	Merhûm Hammâmîzâde Ali Ağa Mescidi Vakfı	324	314	+10
24	Hacı Ömer Ağa'nın Evkâfı	-	-	-
25	Muhsin-zâde Câmii Vakfı	8	41	-33
26	Hacı Ahmed Efendi Medresesi Vakfı	-	-	-
27	Hacı Ömer Ağa'nın Evkâfı	-	-	-

Tablo 2. EV.d.14188 Numaralı Deftere Göre 1267/1851 Senesinde Silistre Vakıfları'nın Muhasebesi

No	Adı	Gelir Kuruş	Gider Kuruş	Nakit Para	Nakdin Getirisi	Fazla/Borç Durumu
1	Hacı Sefer Mescidi Vakfı	694	662	190	28	+32
2	Muhsinzâde Mehmed Paşa Vakfı	1640	1512			+128
3	Rüstem Çelebi Vakfı	516	609	400	60	-93
4	Akkapı Câmii Vakfı	1025	980	608	90	+45
5	Mehmed Çelebi Câmii Vakfı	552	552			denk
6	Satûrî Hacı Mehmed Ağa Vakfı	525	621			-96
7	Sâ'at-i Kebîr Vakfı	325	326			-1
8	Esbak Silistre Vâlisi Hacı Ahmed Paşa Camii	1050	1177			-127
9	Semerci Vakfı	120	9			+111
10	Melek Ahmed Paşa Vakfı	771	148	10500		+523
11	Cizyedâr Câmii Vakfı	7737	11020	5909		-3283
12	Selim Mehmed Paşa Vakfı	4524	2664			+1860
13	Sâtûrî el-Hâc Mustafa Ağa Vakfı	485	115			+360
14	Sünbülzâde Vakfı	145	105			+40
15	Râbi'a Hâtûn Evkâfi	310	116			+194
16	Saturîzâde Hacı Mustafa Ağa Kütübhânesi Vakfı	90	90			denk
17	Mehmed Efendi Medresesi Vakfı	313	310			+3
18	Hacı Osmân Ağa Evkâfi	45	45	600	45	denk
19	Özi Vâlisi Hasan Paşa Vakfı	550	450			+100
20	Ali Bey Medresesi Vakfı	1195	1195			denk
21	İvaz Paşa Vakfı	800	734			+66
22	Seyyid Efendi Câmii Vakfı	546	546			denk

Ek 2. Belgenin Çevirisi(HAT 590/29008-A)

Devletlü inâyetlü âtîfetlü, übbehetlü, merhametlü veliyyü'n-ni'am kesîrû'l-lutfi ve'l-kerem efendim sultânım hazretleri

Silistre kal'ası derûnunda harâb ve münhedim olup bundan akdem bâ-irâde-i seniyye ma'rifet-i âcizâ-nemle keşf ü mu'âyene etdirilerek masârifâtlarını mübeyyin defteri irsâl ve takdîm-i hâk-i pâ-yi âlîleri kılınan cevâmî'-i şerîfeden müteveffâ Selîm Paşa Câmi'-i Şerîfiyle Kurşunlu Câmi'-i'nin taraf-ı kemterî-den ve Satırcı Hacı Mehmed Câmi'-i'nin ve minâre ve mekteb vesâiresinin Vidin muhâfızı devletlü Hüseyin Paşa hazretleri tarafından ve İvaz Mehmed Paşa Câmi'-i Şerîf ve medrese-i münîfinin dahi Edirne müşîri devletlü Mustafa Paşa hazretleri cânibinden ve Hacı Ahmed Bey Câmi'-i vâkıfı mîr-i mûmâ-ileyh ve Akkapı Câmi'-i'nin tamîriyle müceddeden medresesinin inşâsı Dergâh-ı Âlî kapıcıbaşlarından Tırnova Voyvodası Derviş Bey taraflarından ta'mîr ve inşâları husûsuna irâde-i kerâmet-âde-i hazret-i şehin-şâhî ta'alluk buyurulmuş olduğundan icrâ-yı iktizâsına mübâderet-i bendegânemi âmir şeref-pîrâyı frak-ı ta'zîm olan bir kıt'a emir-nâme-i sâmi-i cenâb-ı vekâlet-penâhînin müfâd-ı âlîsi karîn-i iz'ân-ı abd-i müstedîmleri olmuş ve zikr olunan cevâmî'-i şerîfenin taraf-ı ubeydânemden ta'mîr ve inşâları husûsuna müte'allik buyurulan emr ü irâde-i seniyye-i şâhâne bâdî-i mübâhât ve mefharet-i bendegânemi müstelzim olarak leyl ü nehâr muvâzıbı olduğum da'avât-ı mahsûsa-i hazret-i zıllu'llâhî tekrârına müdâvemet kılınmıştır. Rabbimiz Te'âlâ ve Tekaddes hazretleri veliyy-i ni'met-i âlem ve veliyy-i ni'met-i bî-minnetimiz şevket-me'âb-ı kudret-nisâb efendimiz hazretlerine tükenmez ömr ü şevket ve ikbâl-ı inâyet ve ihsân buyursun. Sâye-i mekârim-vâye-i şehin-şâhîlerinde bu misillü âsâr-ı hayriyyenin bi'l-iftihâr hakk-ı tanzîm ve temşiyeti husûsuna sarf-ı nakdîne-i iktidâr farîza-i zimmet ve mütehattim-i uhde-i rıkkıyetimiz olduğundan cevâmî'-i şerîfe-i mezkûrenin levâzimât-ı inşâiyeleri kâmilen tehyi'e ve istihzâr kılınmış ve bi-mennihi Te'âlâ mevsim-i binâ dahi hulûl ve idrâk eylemiş olmağla tbc-ı emr ü irâde-i seniyye üzere bu günlerde kemâl-i sıdk u iftihâr ile ta'mîr ve inşâlarına mübâşeret ve gâyet metîn ve evvelkiden a'lâ ve rasîn olmak üzere hüsn-i itmâmına vüfûr-ı i'tinâ ve dikkat olunarak keyfiyet-i hitâmı hâk-i pâ-yi mekârim-peymâ-yı dâverânelerine arz ve inhâya mübâderet kılınacağı beyânı ve bu husûs-ı hayret-nusûsa me'mûriyyet-i bendegânemin teşekkürünü havî arzuhâl-i ubeydânem terkîmine ibtidâr ve takdîm-i hâk-i pâ-yi hidivâneleri kılındığı inşâ-Allâhü Te'âlâ lede'l-vusûl muhât-ı ilm-i kâinât-şümûl-i dâverâneleri buyuruldukda ol bâbda emr ü fermân devletlü fehâmetlü âtîfetlü übbehetlü merhametlü veliyyü'n-ni'am kesîrû'l-lutf ve'l-kerem efendim sultânım hazretlerindir.

Fî 3 Muharem sene 1253.

XIX. Yüzyıl Ortalarında Midilli’de Zeytinyağı Üretimi ve Mihrişah Valide Sultan’a Ait Vakıf Zeytinlikleri

İbrahim Oğuz*

Öz

1462 tarihinde Osmanlı Devleti tarafından fethedilen Midilli, stratejik önemi ve verimli toprakları sayesinde devletin özel ilgisine sahip olmuştur. Hem bu durum hem de başkente olan yakınlığı, adayı **İstanbul** ve saray için bir gıda tedarikçisi haline getirmiştir.

Bahsedilen bu durumlar nedeniyle Midilli adası devlet adamları ve hanedan üyeleri açısından iyi bir yatırım alanı olarak görülmüş, adada normal vakıflar yanında çok miktarda yüksek dereceli memur ve hanedan üyelerine ait vakıflar kurulmuştur. Midilli’de vakıf kuran hanedan mensuplarından birisi de Mihrişah Valide Sultan’dır. Bu çalışmada, hem adadaki zeytincilik ve zeytinyağı üretimi konusunda, hem de Mihrişah Valide Sultan vakıf zeytinlikleri özelinde adada XIX. yüzyıl ortalarında görülen sosyo-ekonomik yapı hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Midilli, Mihrişah Valide Sultan, Vakıf, Zeytinyağı, Zeytinlik.

Olive Oil Products and Mihrishah Valide Sultan’s Vaqf Olive Groves on Lesbos in the Middle of the 19th Century

Abstract

Lesbos island which was conquered by the Ottoman Empire in 1462, due to its strategic significance and fertile soil, was of special interest to the state. Owing to this and its close proximity with the capital city, it gradually became main supplier of food products for both palace and Istanbul.

All the reasons listed above resulted in the formation of an opinion that the island is an excellent investment opportunity hence numerous vaqf emerged there including those of high ranking state officers and Ottoman dynasty members. One of the ruling dynasty family member to establish a vaqf on Lesbos was Mihrishah Valide Sultan. This work targets at providing information on the activities of Mihrishah Valide Sultan’s vaqf olive groves on the island in the 19th century, and by its example, illustrating the socio-economic situation on Lesbos.

Keywords: Lesbos, Mihrishah Valide Sultan, Vaqf, Olive Oil, Olive Groves.

* Dr., Tarih Öğretmeni, Mersin Nevit Kodallı Güzel Sanatlar Lisesi, iboguzz@yahoo.com.

Giriş

Türkçe’de Midilli, Yunanca ve batı dillerinde Lesvos veya Lesbos olarak bilinen Midilli Adası, Doğu Sporatlar adı verilen Kuzey Ege adalarının en büyüğüdür. Adanın Türkçedeki ismi, Ortaçağ’dan beri adanın merkezini oluşturan Mytilene kasabasından gelir. Bilinen tarihi, İ.Ö. 3üncü bin yıla kadar dayanan bu ada, üzerinde egemen olan her uygarlık için önemli bir jeo-stratejik avantaj sağlamıştır. Çünkü ada, Karadeniz-Akdeniz ticaretinin en önemli geçiş noktası olan boğazların giriş ve çıkışını kontrol eder bir konumdadır.

Midilli Adası yumuşak bir iklim ve verimli topraklara sahiptir. Bazı kaynaklarda adanın ziraata uygun olmadığını söylene de (Darkot 1993: 283) kastedilen, en önemli besin hammaddesi olan tahıl olmalıdır. Çünkü Midilli Adası, tahıl veya sebze üretimi yapmaya uygun yer şekillerine sahip değildir. Adanın engebeli olması ve düz alanların azlığı, Midilli’yi tahıl bakımından Anadolu’ya bağımlı kılmıştır. Şemseddin Sami (1996: 4242), bölgeden önemli miktarda hububat elde edildiğinden bahseder. Buna karşılık XVII. yüzyılda adaya gelmiş olan İskoç Gezgin William Lithgow (1650: 95), adanın hububat olarak Anadolu’ya olan bağımlılığını doğrular. Ada, Anadolu’ya zeytin ve zeytinyağı vermiş, karşılığında ise hububat ihtiyacını elde etmiştir. Bir diğer seyyah olan Pockocke’ye göre bu bağımlılığın sebebi, toprağın bölge insanı tarafından kötü ve bilinçsiz kullanımıdır (Doğan 2008: 81).

Adadaki en önemli tarım ürünlerinden birisi de üzümdür. Midilli’deki alçak yamaçlar baştanbaşa üzüm bağları ile kaplıdır (Arıkan 2010: 1045). Üzümden yaş ve kuru meyve halinde yararlanılabildiği gibi, pekmez ve şarap olarak da kullanmak mümkündür. Seyyah Randolph (1998: 43) ve Tournefort (2005: 251) adada üretilen şarabın

kalitesini överken, diğer bir seyyah olan Motraye de (2007: 64) Aristo tarafından Midilli şarabının, Rodos şarabına tercih edildiğini söyler. Yine adadan zaman içinde saraya fıstık getirilmiş (Sak 2006: 147) ve bir ara İstanbul’un beyaz peynir ihtiyacını karşılamıştır (Arıkan 2006: 7).

Adaya fizikî olarak baktığımızda, bitki örtüsü olarak doğu kesiminin daha verimli olduğunu, zeytinlik ve çamlıklarla kaplı bulunduğunu görebiliriz. Ormanlık alanlar, burada donanma için gemi inşasına da olanak vermiştir. XVIII. yüzyılda Osmanlı donanması için 12 kalyon ve daha çok nehir ve göllerde kullanılan ince donanma gemileri inşa edildiği bilinmektedir. XIX. yüzyıldan itibaren adada, firkateyn ve korvet tipi gemi yapımına da girilmiştir. Bu gemi yapımı sırasında kullanılan kerestenin bir kısmı adadaki ormanlardan sağlanmıştır (Özdemir Gümüş 2011: 202-210-222).

Adanın batı kesimi çorak arazilere sahiptir. Buralarda fazla çorak arazi bulunması, tuzun yoğun şekilde olmasıyla da açıklanabilir. Tuz, ticarî değeri nedeniyle bir zenginlik kaynağı olduğu gibi sanayide, yiyecek maddelerinin uzun süre saklanmasında ve gündelik tüketimde fazlasıyla ihtiyaç duyulan bir madde olmuştur (Demirtaş 2004: 24). Osmanlı döneminde, burada üretilen tuz üzerinde bir tekel bulunduğu ve yerli halkın başka yerden tuz almasının yasak olduğu bilinmektedir (Arıkan 2010: 1045). Bunun nedeni, tuzun köy köy, kasaba kasaba dolaştırılmasının yasak olması ve kendi mahallinde tüketim mecburiyetidir (Demirtaş 2004: 26). Midilli’deki tuzlalar özellikle Kalonya Körfezi çevresinde yoğunlaşmıştır. Güneyde ise Yera Körfezi çevresinde zeytinlikler yine önemli bir yer kaplar. Kuzey kısımlarda üzüm bağları ve zeytinliklerin yanı sıra, palamutluk arazilere de rastlanmaktadır.

Doğu ve güney kesimin verimli ve dolayısıyla zengin olup, batı ve kuzey kesimlerin ise dağlık

ve fakir olduğu, resmî kayıtlarda da dile getirilmiş bir durumdur. Midilli'ye ait 1774 yılına ait bir şer'iyeye sicili kaydında, Molova kazası reayaları, kaza ve karyelerinin arazisinin dağlık ve halkının fakir olmasına rağmen her yıl Kaptanpaşa masraflarına katıldığını belirtmektedir. Buna karşılık Midilli kazası reayasının zengin olmasına rağmen bu masraflardan men edildiğinden şikâyet etmektedir. Belgede, Midilli kazası ve çevresinin mamur, birçok zeytin ağacı, bağ, bahçe ve mülklerle sahip olduğu, buna karşılık Molova kazasının "sengistân" yani taşlık olup, reayasının fakir olmasına rağmen Midilli kocabaşlarının hem Molova'ya yardım etmekten imtina gösterdikleri, hem de Midilli'nin masraflarını da Molova reayalarından istedikleri belirtilmektedir (MŞS, 45: 50/66).

Midilli'de Zeytincilik ve Zeytinyağı Üretimi

Adaya ününü veren ve zenginlik kaynağı olan ürün zeytindir. Seyyahlardan William Wittman (1803) seyahatnamesinde geminin limana yaklaşmasıyla birlikte zeytinliklerin görülmeye başlandığından ve adanın her yerini zeytin ağaçlarının kapladığından bahseder. Wittman ayrıca zeytinin kullanılış biçimlerini de anlatarak, burada üretilen zeytinin sadece sofralık olarak değil, aynı zamanda zeytinyağı ve sabun üretiminde de kullanıldığını söyler (Doğan 2008: 78). Gerçekten de Midilli, bir zamanlar Osmanlı sarayının ve İstanbul'un, özellikle sabun ve zeytinyağı ihtiyacının merkezi olmuştur. XVIII. yüzyılda zeytinlikler, Midilli'nin en büyük ekonomik gücünü oluşturur (Arıkan 2010: 1045).

1794-95 yılında Midilli'den zeytinyağı ile yüklenen on gemi, 1798'de 5.000 kantar¹, 1801'de

30.805 testi² ve 1802'de ise 2.955 kantar zeytinyağı İstanbul'a gönderilmiştir (Arıkan 2006: 15-16-17). H. 1251 (M. 1835) yılına ait bir kayıta, İstanbul'daki cami, türbe, hayrat gibi yerlerin kandillerinde kullanılan ve İstanbul esnafından alındığı bildirilen zeytinyağının çamurlu ve tortulu olması nedeniyle, Midilli adasından toptan alınması istenmiştir. Midilli'den alınması istenen miktar senelik 1.500 kantardır (BOA, C.EV, 632/31857).

H. 1252 (M. 1836) yılına ait başka bir belge, Midilli'nin zeytinyağı açısından önemini açıkça göstermektedir. Belge adı geçen yıla ait, adadaki zeytin bahçelerinden elde edilen zeytinyağının, Evkafı Hümayun Hazinesi'ne mülhak camiler için nasıl bölüştürüldüğünden bahsetmektedir. Bağcı Küçük Nikola eliyle verilmesi amacıyla yazılan tezkirede zeytinyağının, İstanbul'daki büyük camiler ve imaretlere nasıl dağıtılacağı açıklanmaktadır. Buna göre Laleli imaretine 550 kuruşluk, Selimiye Cami-i Şerifi'ne 1.250 kuruşluk, Mihrişah İmaretine 1.000 kuruşluk, Fatih Sultan Mehmet İmaretine 1.250 kuruşluk, Süleymaniye İmaretine 2.000 kuruşluk başta olmak üzere çeşitli vakıflara zeytinyağı gönderilmiştir. Belgeye göre o yıl İstanbul'a gönderilen zeytinyağı miktarı 66.000 kantar civarındadır (BOA, Ev.d., 10800). Ertesi yıl ise İstanbul'un ihtiyacı olan 150.000 kantar sabun ve zeytinyağının, 67.950 kantarı Midilli'den sağlanmıştır (Arıkan 2006: 21). Bu durum bize başkent zeytinyağı ve sabun ihtiyacının neredeyse yarısının Midilli'den sağlandığını gösterir. Aynı yıla ait bir kadı sicili, Midilli'de 1835-1836 yılı zeytin hâsılâtından elde edilebilecek zeytinyağı miktarını ve bunun nerelerde kullanılacağını açıklamaktadır (Ceyhan 2010: 344-345).

1 Bir kantar, Anadolu'da bugünkü ölçülere göre 56,443 kg'a eşdeğerdirdi. Aynı zamanda bir kantar zeytinyağı, 7 testi zeytinyağına eşitti. Bu durumda 1 testi zeytinyağı yaklaşık 8 kg. civarında olmaktadır. Kantar ölçüsü ile ilgili bkz: Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (Çeviren: Acar SEVİM), Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 21, İstanbul, 1990, s. 33.

2 Midilli'deki ölçülere göre adada bir testi zeytinyağı beş bardaktan oluşmaktaydı. Bkz: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d.)*, Gömlek No: 22525, H. 9 Safer 1271 (M. 1 Kasım 1854).

Tablo 1: H. 1251 (M. 1835-1836) Yılında Midilli Adası’nda Hâsıl Olan Zeytinden Tahminî Olarak Çıkacak Zeytinyağı Miktarı ve Kullanım Alanları

KAZA	Elde Edilen Zeytinyağı Miktarı (Testi)	İstanbul’un İhtiyacı İçin Ayrılan Miktar (Testi)	Gelecek Yıl İçin Ayrılan Miktar (Testi)	Yemeklik ve Fazlası (Testi)
Midilli	581.260	251.150	125.575	204.535
Molova	292.745	126.480	63.240	103.025
Kalonya	133.595	53.120	26.560	53.915
TOPLAM	1.007.600	430.750	215.375	361.475

Kaynak: Muhammed Ceyhan, *H. 1249-1253 (M. 1833-1837) Tarihli Şer’iyye Sicil’inin Transkripsiyonu ve Tahlili (Midilli Adası)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s. 344-345

Midilli’de üretilen zeytinyağı ile sarayın ve İstanbul’un haricinde, Osmanlı donanmasının gereksinmelerinin de karşılandığı görülmektedir. Nitekim Midilli şer’iyye sicillerinde bulunan 1774 yılına ait bir belgede, donanma için lazım olan zeytinyağının, Midilli adasından karşılanması için bazı yazışmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Kayıta, Donanma-i Hümayun kalyonlarında bulunan zabıt ve neferlerin yiyecekleri için lazım olan zeytinyağının Midilli adasından temini için gerekenin yapılması ve bu zeytinyağının “vukiyye”sine (1 vukiyye = 1,28 kg.) 10 para ödeneceği bildirilmektedir. Gerekli zeytinyağı miktarı ise 4.500 vukiyye olarak belirtilerek, karşılığındaki tutar 1.125 kuruş olarak verilmektedir (*MŞS 45: 40/48*).

Midilli’de zeytinyağı fiyatları H. 1250 (M. 1835) yılına ait bir fermana göre, mahallinde testisi 14 kuruş olarak belirlenmiştir. Aynı kayıta, yabancıların zeytinyağına fazla para ödeyerek almaları yüzünden fiyatın 20 kuruşa fırladığı belirtilerek önlem olarak, bir sonraki sene için saklanan bu zeytinyağının yabancılarla satılmaması istenmektedir (Ceyhan 2010: 171-172-173). H. 1279 (M. 1862-1863) yılına gelindiğinde ise zeytinyağının bir testisinin, 39 kuruş olduğu anlaşılmaktadır. Adaya ait muhasebe kayıtları, vakıfların aldığı veya sattığı zeytinyağının fiyatlarını, miktar ve ücret olarak göstermektedir. Örneğin, Molova’daki Barszâde camisinin 14 aylık revgân-ı zeyt harcaması 8 testi olmuştur ve bunun karşılığında 312 kuruş ödenmiştir. O yıl için bütün Midilli’de fiyatların bir istisna olmak üzere aynı olduğu tes-

pit edilmiş, sadece Molova’ya bağlı Eftaronde köyündeki bir vakıf, H. 1279 yılı için, bir yıllık 4 testi zeytinyağına 175 kuruş ödemiştir. Bu durumda zeytinyağının testi fiyatı 43,75 kuruşa gelmiş olmaktadır (BOA, *Ev.d.*, 17866).

1303 (M.1885) Salnamesine göre Midilli’de zeytin üretimi yıllık 45.161.290 kg, zeytinyağı üretimi ise 11.612.550 kg’dı (Arıkan 2006: 23). Bu miktar o dönem için önemli bir rakamdır. Bu duruma devlet de gereken değeri göstermiş ve zeytinliklerin korunması adına bazı çalışmalar yürütmüştür. 1898 yılına ait bir kayıta, Midilli’deki Amerikan Konsolosluğu tercümanının bazı vakıf zeytinliklerini zapt etmeye çalıştığından bahisle, konunun başkente bildirildiği, merkezin de bu konuda gerekli yazışmaları yaparak, konuyu araştırdığı görülmektedir (BOA, *BEO*, 1117/83738).

Mihrişah Valide Sultan Vakıf Zeytinlikleri ve Üretim

Elimizde bulunan belgeler, adada bulunan zeytin ağaçları, bunlarla ilgili yapılan masraflar, elde edilen zeytinyağı miktarı gibi konularda bizi aydınlatmakta ve ada ile başkent arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak, adanın zeytinyağı üretimi olarak imparatorlukta önemi görmemize yardımcı olmaktadır. Ayrıca belgeler bize, hanedanın da burada önemli yatırımları bulunduğunu göstermektedir. Bunlardan en önemlisi, Mihrişah Valide Sultan’a ait olan vakıf zeytinlikleridir.

Mihrişah Valide Sultan (1745-1805), padişah III. Mustafa’nın eşi ve III. Selim’in annesidir. Bu

yüzden “valide sultan” olarak anılmaktadır. Gürcü asıllı olan Mihrişah Valide Sultan, güzelliği ve ince duyguları ile öne çıkmış, oğlu III. Selim’i de bu ince duygularıyla beslemiş bir kadındı (Karal 1988: 13). Sultan III. Mustafa ile padişah olduktan sonra evlenmiş, padişah 1774’de vefat edene kadar da evli kalmıştır. En önemli özelliği, diğer bazı valide sultanların yaptığı gibi aksine devlet yönetimine hiç karışmamış olmasıdır. Hayır işlerini sevmesi ve dindarlığı ile tanınmıştır. Sadece İstanbul’un çeşitli semtlerinde 13 tane çeşmesi vardır. Bahçeköy’de, İstanbul’a su veren ve “Valide Bendi” denen baraj, Haliç Köprüsü civarında kendi adıyla anılan bir cami, misafirhane, hamam, yine İstanbul’da 2 ayrı cami, medrese, kütüphane, imaret ve kızı Fâtima Sultan için yaptırdığı eserler yanında daha birçok hayır eseri de bulunmaktadır. Ayrıca, bu hayır eserlerinin devamı için de vakıflar kurmuştur. Mihrişah Valide Sultan, 60 yaşında Topkapı Sarayı’nda vefat etmiş ve Eyüp’teki türbesine defnedilmiştir (Pazan 2007: 118-119).

H.19 Rebiyülâhır 1269 (M. 30 Ocak 1853) tarihli Hazine-i Hassa Defteri’nde, H. 1268 (M. 1851-1852) yılına ait olmak üzere Mihrişah Valide Sultan’ın Midilli Adası’nda olan zeytin bahçeleri yağ hâsılatı ve bu bahçelere yapılan masraf hakkında bilgiler bulunmaktadır. Zeytinliğin bulunduğu nahiyeye, köy ve yer isimleri verilerek hazırlanmış olan belge, hangi mahalden ne kadar zeytinyağı üretildiğini, bu zeytinliklere yapılan bakım ve onarım masrafının yevmiye ve kuruş olarak hesabını ve zeytinlikleri kiraya tutanların isimlerini göstermektedir (Tablo Ek:1; BOA, *HH.d.*, 22531).

Kayıttan, Mihrişah Sultan’a ait vakıf zeytinliklerinin adanın güney ve doğu bölgelerinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda bu zeytinlikler, Midilli kazasının kuzeyi ve batı yönüne düşen köylerdedir. Zaten arşiv begeleri bize, adanın özellikle Yera Körfezi adı verilen güney-güneydoğu bölgesi ile adanın doğusundaki alanların zeytincilik bakımından en uygun yerler olduğunu göstermektedir. Yera nahiyesinin bulunduğu bu bölgeye dâhil olan köyler; Uskuplo, Mesagüre, Palakado, Papaslık, İpyoz, Katartöz, Ahtande ve Keleme’dir. Kayıttan, Ahtande, Katartöz, İpyoz ve Keleme köyleri Yera Nahiyesi’nden ayrı olarak verildiğine göre, Yera nahiyesi adı altında Uskup-

lo, Mesagüre, Papaslık ve Palakado köylerinden bahsediliyor olmalıdır. Belgede adı geçen Kula, Sarlıçe, Komi ve aşağıda bahsedeceğimiz Bigi (Pigi) köyleri ise adanın doğusuna, Midilli kazasının ise kuzeyine düşmektedir.

Belgede, bazı hesaplama veya yazım hatalarının olduğu da göze çarpmaktadır. Örneğin Ahtande köyünde iki çift yevmiyesi görünmesine rağmen, toplama dört çift yevmiyesi olarak geçildiği, Sarlıçe köyünde ise çift yevmiyesinin 21,5 kuruş, rençper yevmiyesinin 194 kuruş olmasına rağmen olduğundan fazla yazıldığı görülmektedir.

H. 15 Receb 1270 (M. 13 Nisan 1854) tarihli bir diğer Hazine-i Hassa defter kaydı, elimizdeki bu bilgileri tamamlamakta ve 1851-1853 yılı hasatındaki zeytinyağı üretimi hakkındaki bilgileri teyit etmektedir (BOA, *HH.d.*, 22526). Hem H. 1268 (M. 1851-1852), hem de H. 1269 (M. 1852-1853) yılları zeytinyağı üretimi hakkında bilgi veren bu defterdeki bilgilerin, *HH.d.* 22531 numaralı defterle hemen hemen uyumlu olduğu görülür. Fakat bu defterler arasında, bazı yanlış kayda geçme, hesaplama hataları veya eksik bilgiler olduğu da gözden kaçmamaktadır. İki defter de H. 1268 yılı için toplamda aynı rakamlara ulaşırsa da köyler ve bunlara ait mahallerdeki üretim konusunda yazım hatalarından olduğunu düşündüğümüz bazı uyumsuzluklara rastlanmaktadır (Tablo Ek: 2; BOA, *HH.d.* 22526).

Her iki belgeye göre H. 1268 (M. 1851-1852) yılında Midilli’deki Valide Sultan’a ait zeytinliklerden elde edilen toplam zeytinyağı hâsılatı 131 testi, 3,5 bardaktır. Ayrıca yine bu zeytinliklere ait olan 2 kıt’a tarla, 1 kıt’a bahçe ve 1 kıt’a hamamdan 767,5 kuruş kira elde edilmiş, buna karşın zeytinliklerin onarım ve bakım masrafı ise 13.260 kuruş olmuştur.

Bu yıl içinde verimin en yüksek olduğu köyün 52 testi, 3,5 bardak zeytinyağı ile Sarlıçe köyü olduğu görülmektedir. Bu köydeki en verimli alan Taksan Deresi bölgesidir. Buradan H. 1268 (M. 1851-1852) senesinde 27 testi 1 bardak zeytinyağı elde edilmesi ve rençper yevmiyesi olarak yazılan tutarın 70 yevmiye olması, alanın büyüklüğü ve verimi hakkında bize fikir verebilir. Oysa, Ahtande köyüne bağlı Dimatri isimli mahaldeki

bir zeytin bahçesine aynı yıl için 100 yevmiyelik rençper hesabı yazılmasına karşın, buradan alınan zeytinyağı miktarı sadece 1 bardaktır (BOA, *HH.d.* 22531).

Belgelerde karşımıza çıkan diğer bir durum, Valide Sultan’a ait bu zeytinliklerin icara verildiği kişilerin adlarının da deftere işlenmiş olmasıdır. Defterde bazı kişilerin, birden fazla yeri kiraladıkları, bazılarının ise tek bir bahçenin icara verildiği anlaşılmaktadır. İcar olarak zeytinliklere sahip olanların sayısı toplam 38 kişidir. Bunlardan 8 tanesi gayrimüslim Osmanlı vatandaşıdır. Bu 8 gayrimüslim, toplam 15 mahallin kiracısı olarak kayıtlarda yer almaktadır. Bazı yerlerden ise zeytinlik olarak deftere yazılmasına, çift ve rençper yevmiyesi hesaplanmasına rağmen ürün alınamadığı ve kiracısı olmadığı görülmektedir. Bu yerler büyük ihtimalle zeytinde görülen verimli-verimsiz yıl düzeninin ötesinde, yeni ekim yapılan alanlar veya o yıl ürün alınamayan, ağaçların kurumuş olduğu, verimsiz zeytinlikler olmalıdır. Nitekim defterin son kısmında yazılan sonuç raporu, nihai hesabı verdikten sonra verim düşüklüğünün sebebini de açıklamaktadır. Raporda:

“...cümleye ma’lum olduğu üzere Midilli ceziresinde geçen senelerde şiddet-i şitâ vuku’uyla cezire-yi mezbûrede vâki’ zeytin eşcârlarının ekserisi kurumuş ve sağlamca kalan eşcârlar dahi zedelenmiş olduğundan hasilât-ı vâkıa tedenni bulmuş ve bundan böyle eşcâr-ı mezkûre yeniden hayat bularak inâyet-i Rabbâniye ile mahsûl göstereceği me’ûl ve şâyet bu senelik tazhirine başlamadığı halde külliân telef olması mâlûmât idiği beyânıyla...”

denilerek, H. 1268 (M.1851-1852) yılı ve önceki yıllardaki kötü hava şartlarının ağaçlara ve ürüne olan etkisinden bahsedilmektedir. Buna göre, önceki yıllardaki kötü hava şartları ağaçları etkilemiş ve kurumasına yol açmıştır. Bu da yıllık ürün miktarının düşmesine sebep olmuştur. Aynı zamanda merkez uyarılarak, gerekli özenin gösterilmemesi ve gerekli önlemlerin alınmaması halinde ağaçların tamamen telef olabileceği belirtilmektedir (BOA, *HH.d.*, 22531).

Ağaçlarla ilgili yaşanan bu olumsuz durum, adaya daha sonraki yıllarda gelen Namık Kemal ta-

rafından da dile getirilmiştir. 1877 yılında adaya sürgün edilen ve 1884 yılına kadar adada kalan, 1879-1884 yılları arasında adanın mutasarrıflığı görevinde de bulunan Namık Kemal (Arıkan 2006: 21), adaya geldiği andan itibaren, adanın zeytin üretimindeki önemini görmüş ve zeytinciliğin gelişmesi adına önemli gayretler sarf etmiştir. Namık Kemal, anılarında 1848-1849 kışının çok şiddetli geçmesinden dolayı bütün zeytin ağaçlarının donduğundan bahisle, bu tarihten sonra zeytin ağacı yetiştirmenin ve zeytinciliği yeniden canlandırmanın pek kolay olmadığını belirtmektedir (Tansel, 1973-IV: 41, Arıkan 2006: 21-22). Namık Kemal’e göre Midilli’de zeytinciliğin çöküşünü engellemek için tek çare, halka uzun vadeli kredi sağlayabilecek bir banka şubesinin açılmasıdır (Tansel, 1973-IV, 38). Ayrıca suyla çalışan zeytin değirmenlerinin iklim nedeniyle, ancak Kasım ayında çalışmaya başlayabilmesi, Eylül ayında dolgunlaşan zeytinin, Kasım’a kadar ağaçta kalmasına sebep olmakta ve bu da ürün rekoltesini düşürmektedir (Tansel, 1973-III: 37-38).

Bu uyarıların işe yaradığı, H. 15 Receb 1270 (M.13 Nisan 1854) tarihli raporda görülmektedir. Rapora göre vakıf zeytinliklerden H. 1269 (M. 1852-1853) yılında elde edilen toplam zeytinyağı miktarı, bir önceki yıla göre iki kattan daha fazla artarak 276 testi, 1,5 bardağa yükselmiştir (Tablo Ek: 3; BOA, *HH.d.*, 22526). Tabii ki bu yıllık ürün artımında, zeytinde görülen verimli-verimsiz yıl düzeninin de etkili olabileceği dikkate alınmalıdır.

Belgeye bakıldığında, yazılan ürün miktarı ile toplamlar arasında bazı tutarsızlıklar olduğu görülmektedir. Örneğin, Yera nahiyesi ürün miktarı toplandığı zaman, elde edilecek miktar 48,5 testi, 24 bardak olmalı, bu da toplamda 52,5 testi 4 bardak ürün etmelidir. Oysa belgeye baktığımızda miktar 53 testi, 1,5 bardak olarak görünmektedir. Yine benzer bir durum İpyoz köyü için de geçerlidir. Burada toplam 25 testi zeytinyağı elde edilmesi gerekirken, kayıta 24 testi, 1 bardak olarak yazılmıştır. Keza, Sarlıçe köyünde olması gereken 88,5 testi, 7 bardak ve toplamda 89,5 testi, 2 bardakken, kayıta 96 testi, 4,5 bardak olarak belirtilmiştir. Bu hataların genel toplamı da etkilediği gözden kaçmamaktadır. Hatalı toplamlar alındığında 275 testi, 16,5 bardak yani

278 testi 1,5 bardaklık bir genel toplama ulaşılması gerekirken, belgede çıkan rakam 276 testi, 1,5 bardaktır. Bu hatalar yine büyük ihtimalle bir hesap veya yazım hatasını akla getirmektedir.

H. 1269 (M. 1852-1853) yılı üretimi, H. 1268 (M. 1851-1852) yılı ile karşılaştırıldığında, Kelemye karyesi hariç her alanda önemli bir artış olduğu görülmektedir. Bu artış bazı alanlarda iki kata, bazılarında ise sekiz kata kadar ulaşmaktadır. Yalnızca Kelemye'de, H. 1268 (M. 1851-1852)'de bir testi zeytinyağı elde edilmesine rağmen, bu oran aynı ekim alanlarından H. 1269 (M. 1852-1853) yılı için sadece bir bardaktır ki bu önemli bir düşüşü göstermektedir (BOA, *HH.d.*, 22526).

H. 1269 (M. 1852-1853) yılına ait raporda, çift ve yevmiye hesabı yapılmamış, ekilen alanlarla ilgili kiracı listesi de verilmemiştir. Fakat diğerinden ayrı olarak bu defa, mahsul alınamayan alanlar ayrıca belirtilmiştir. Rapordaki gayrimenkullere ait icar gelirleri ise H. 1268 (M. 1851-1852) yılı icar gelirleri ile aynı miktarda yani 767 lira 20 kuruş olarak belirtilmiştir. Buna göre bu iki yılın toplam gayri menkul icar geliri 1.535 kuruş, yekûn zeytinyağı miktarı ise toplam olarak 408 destidir (BOA, *HH.d.*, 22526).

H. 1270 (M. 1853-1854) yılına ait rapor ise Valide Sultan Evkafı zeytinliklerinde durumun genel olarak bir önceki seneye aynı olduğunu göstermektedir. Fakat yine az da olsa bir artış söz konusudur. Merkeze gönderilen H. 9 Safer 1271 (M. 1 Kasım 1854) tarihli raporda, adı geçen alanlar için H. 1270 (M. 1853-1854) yılı zeytinyağı rekoltesi 309 desti 2 bardak olarak belirtilmiştir. Bu kaydın diğerlerinden farklı olan özelliği, belgede adı geçen alanlardaki zeytin ağacı sayısının da verilmiş olmasıdır (Tablo Ek: 4; BOA, *HH.d.*, 22525).

Belgeden, Mihrişah Valide Sultan'a ait vakıf zeytinliklerinde toplam 11.431 adet zeytin ağacının bulunduğu anlaşılmaktadır. Ahtande köyü, toplam 3.493 ağaç ile en çok zeytin ağacına sahip köy olarak öne çıkmaktadır. Bu zeytinlikler içinde en çok ağaca sahip mahal, 1.001 adet ile Katartöz köyüne bağlı Gazi Murad, en az ağaca sahip mahal ise toplam 7 ağaç ile Yera nahiyesindeki Arab Mezarlığı isimli yerlerdir.

Alan olarak duruma bakıldığında, Ahtande, İpyoz ve Sarlıçe'de önceki yıllara göre üretim düşerken, diğer alanlarda ise artış göze çarpmaktadır. İpyoz'daki düşüş bir önceki yılın nerdeyse 5 katına ulaşırken, Ahtande'de yarıya yakın bir düşüşün olduğu görülmektedir. Sarlıçe'de ise sadece 4 testilik ufak bir düşüş dikkat çeker. Kelemye'de hem H. 1268 (M. 1851-1852) hem de H. 1269 M. 1852-1853)'da rekolte yok denecek kadar azken, H. 1270 (M. 1853-1854) yılında ise 20 testiye ulaşmıştır (BOA, *HH.d.*, 22525).

H. 1270 yılındaki zeytinlikleri kiralayanlarla, H. 1268 (M. 1851-1852) yılı kayıtlarındaki kiracılar karşılaştırıldığında, kiracıların çoğunluğunun değiştiği görülmektedir. Bu durumda, zeytinliklerin kısa sürelerle kiraya verilmekte olduğu anlaşılabilir. Öte yandan belgelerde bahsedilen H. 1268 ve öncesi yıllardaki olumsuz hava şartlarından dolayı zarar eden üreticilerin, zeytinlikleri yeniden kiralayacak maddi güce ulaşamadıkları ve zarar etmiş oldukları da düşünülebilir. Kiracı isimlerine bakıldığında, H. 1268 (M. 1851-1852) yılındaki kiracılarla aynı olan kişi sayısının sadece 5 olduğu görülmektedir. Kiracıların 11 tanesi gayrimüslim Osmanlı tebaasıdır. Bu arada H. 1268 (M. 1851-1852) ve H. 1270 (M. 1853-1854) tarihli belgeler karşılaştırıldığında, bazı yer isimlerinin sadece bir kayıta olduğu, diğer yıla ait belgede bu isimli bir yer bulunmadığı, bazı yer isimlerinin belgenin birinde tek olarak yer alırken, diğer yılın belgesinde iki defa geçtiğine de rastlanılmaktadır.

H. 1270 (M. 1853-1854) yılına ait raporda verilen gayrimenkullerle ilgili kira miktarına bakıldığında ise, H.1268 (M. 1851-1852) ve H. 1269 (M. 1852-1853) yıllarına göre hafifi bir yükseliş göze çarpmaktadır. H.1268 (M. 1851-1852) ve H. 1269 (M. 1852-1853) yıllarındaki vakfa ait gayrimenkul kira geliri sabit olarak 767 kuruş 20 para iken, 1270 yılı için miktarın 780 kuruşa yükseldiği görülmektedir. Farkın nedeni, senelik 50 kuruş olan 2 kıt'a tarla kirası ve Katartöz'deki bahçe kirasının 402,5 kuruştan, 405 kuruşa yükselmesidir. Buna karşılık önceki senelerde 265 kuruş olan başka bir tarla kirası ise 225 kuruşa gerilemiştir (BOA, *HH.d.*, 22525).

Sonuç

Midilli adasındaki en önemli iktisadî faaliyet zeytinle, zeytinden elde edilen sabun ve zeytinyağı üretimidir. Adada üretilen zeytinyağının çok kaliteli olması, Midilli adasının şöhretinin en önemli nedenidir. Verimli topraklar, zeytinciliğe uygun iklim ve coğrafi yapı, kaliteli zeytinyağı üretiminin nedenleridir. Bu durum adayı yüksek dereceli devlet adamları ve hanedan üyeleri için gözde bir mekân kılmış, burada çeşitli yatırımların yapılmasına vesile oluşturmuştur.

Bunlardan birisi olan Mihrişah Valide Sultan da vakıf kurma yoluyla adada çok geniş zeytinliklere sahip olmuş ve Midilli’deki önemli miktarda zeytinyağı üretimine katkıda bulunmuştur. Valide Sultan vakıf zeytinliklerinin, adanın güney ve doğusundaki zeytinciliğe elverişli alanlarda, özellikle Yera Körfezi çevresinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu vakıf zeytinlikler zeytinyağı üretiminin artmasına fayda sağlamış, aynı zamanda kiraya verilerek, yerli halk için bir geçim kaynağı ve üretim aracı haline gelmiştir.

Adadaki zeytinliklerin 1848 yılı ve sonrasındaki birkaç yılda meydana gelen kötü hava şartlarından etkilendikleri anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti’nin, özellikle başkent ve sarayın gıda ihtiyaçlarının önemli bir bölümünü Midilli adasından karşılaması, devletin adadaki zeytincilik ve zeytinyağı-sabun üretiminin devamı için bazı tedbirler almasını, üretimin devamını sağlamak ve arttırabilmek adına çalışmalar yapmasını gerekli kılmıştır. Belgelerden anlaşıldığı üzere, alınan önlemler ve yapılan çalışmalar sayesinde zeytinyağı üretimi her yıl biraz daha artmıştır.

Mihrişah Valide Sultan’a ait vakıf zeytinlikleri ile ilgili belgeler sayesinde zeytinciliğin Midilli açısından ne kadar hayati bir öneme sahip olduğu anlaşılabilir. Zeytinlikler ve buralardan elde edilen ürün, Midilli adasının sosyo-ekonomik gelişiminde önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynaklar

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- Bâb-ı Âli Evrak Odası* (BEO), D. no:1117, G. no: 83738, H. 7 Zilhicce 1315 (M. 29 Nisan 1898).
Cevdet-Evkaf (C..EV.), D. no: 632, G. no: 31857, H. 22 Safer 1251 (M. 18 Haziran 1835).
Evkaf Defterleri (Ev.d.), G. no: 10800, H. 1252 (M. 1836); G. no: 17866, H. 5 Şaban 1282 (M. 24 Aralık 1865).
Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d.), G. no: 22525, H. 9 Safer 1271 (M. 1 Kasım 1254); G. no: 22526, H. 15 Receb 1270 (M. 13 Nisan 1854); G. no: 22531, H. 19 Rebiyülahır 1269 (M. 30 Ocak 1853).

Vakıflar İstanbul Bölge Müdürlüğü Arşivi

- Midilli Şer'iyye Sicilleri* (MŞS), No: 45, Sayfa no: 40, Hüküm no: 48, H. 17 Rebiyülevvel 1188 (M. 28 Mayıs 1774); No: 45, Sayfa no: 50, Hüküm no: 66, H. 1 Safer 1188 (M. 13 Nisan 1774).

2. Araştırma Eserleri

- Arıkan, Zeki (2006). "Midilli-İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXV (40): 1-28.
- Arıkan, Zeki (2010). "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Midilli", *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, (XV): 1045-1074.
- Ceyhan, Muhammed (2010). *H. 1249-1253 (M. 1833-1837) Tarihli Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Tahlili (Midilli Adası)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Darkot, Besim (1993). "Midilli", *İslam Ansiklopedisi*, (8. cilt, ss. 282-284). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Demirtaş, Mehmet (2004). "Osmanlı Devleti'nde Tuz Üretimi ve Dağıtım", *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1): 23-28.
- Doğan, Güner (2008). *İngiliz ve Fransız Seyyahlara Göre 17. ve 18. Yüzyıllarda Ege Adaları (Midilli, Sakız, Sisam, Rodos) ve Çevresi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara.
- Hinz, Walther (1990). *İslam'da Ölçü Sistemleri*, (Acar Sevim, Çev.), İstanbul: Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Karal, Enver Ziya (1998). *Osmanlı Tarihi, V*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Lithgow, William (1650). *Total Discourse of the Rare Adventures & Painfull Peregrinations of Long Nineteene Yeares Travayles from Scotland to the Most Famous Kingdomes in Europe, Asia and Affrica*, London
- Motraye, Aubry de La (2007). *La Motraye Seyahatnâmesi*, (Nedim Demirtaş, Çev.), İstanbul: İstiklâl Kitabevi
- Özdemir Gümüş, Şenay (2011). "XVIII. Yüzyılda Midilli'de Osmanlı Donanması İçin Gemi İnşası", Haydar Çoruh, M. Yaşar Ertaş & M. Ziya Köse (Ed.), *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, 201-238.
- Pazan, İbrahim (2007). *Padişah Anneleri*, İstanbul: Bâbiâli Kültür Yayıncılığı.
- Randolph, Bernard (1998). *Ege Takımadaları: Arşipelago*, (Ümit Koçer, Çev.), İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayınları.
- Sak, İzzet (2006). "Osmanlı Sarayının İki Aylık Meyve ve Çiçek Masrafı", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXV (40), 141-176.

Şemseddin Sami (1996). *Kamusu’l-A’lam* (Tıpkıbasım), Cilt: 6, Ankara: Kaşgar Neşriyat.

Tansel, Fevziye Abdullah (1973). *Namık Kemal’in Hususi Mektupları, Midilli Mektupları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tournefort, Joseph de (2005). *Tournefort Seyahatnâmesi*, (Zülal Kılıç, Çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi.

3. Elektronik Kaynaklar

<http://aydinticaretborsasi.org.tr/pdf/zeytin-raporu.pdf>. Erişim tarihi: 13.08.2014.

Tablolar

Tablo 1. Mihrişah Valide Sultan Evkafından Midilli Adası'nda Olan Zeytinliklerin H. 1268 (M. 1851-1852) Yılı Yağ Hâsılatı, Masrafları ve Kiracı İsimleri (BOA, HH.d. 22531)

Yer adı	Cinsi	Çift masrafı (Kuruş/ yevmiye)	Rençper masrafı (Kuruş/ yevmiye)	Kıt'a	Testi	Bardak	Kiracısı
YERA NAHİYESİ							
Kavalık	Zeytinlik	1,5	6	1	1	3	Giridî Mustafa
Kavalık	Zeytinlik	1,5	2	1	-	1	Molla Bekir
Sulu	Zeytinlik	2	4	1	-	1	Molla Bekir
Büyük Kırbağ- lar	Zeytinlik	8	25	1	4	-	İbrahim Osman Reis
Küçük Kırbağlar	Zeytinlik	1	3	1	-	1	Dimitrac Acı Di- mitrac
Melisa	Zeytinlik	0,5	1	1	-	1	Dimitrac Acı Di- mitrac
Motri	Zeytinlik	4	7	1	-	2	Molla Bekir
Motri	Zeytinlik	1,5	6	1	-	2,5	Molla Bekir
Koraşna	Zeytinlik	-	12	1	1	-	Hacı Salihoglu Sofu
Darzokak (Dar- sokak)	Zeytinlik	-	12	1	-	1	Dimitrac Acı Di- mitrac
Motri	Zeytinlik	-	8	1	1	0,5	Dimitrac Acı Di- mitrac
İbşa	Zeytinlik	1,5	6	1	-	1	Buldanlı Halil
Kocadağ	Zeytinlik	-	4	1	-	2	Sofu Hacı Salih
Arap Mezarlığı	Zeytinlik	-	2	1	-	1	Molla Bekir
Pirinyo	Zeytinlik	2	8	1	-	0,5	Molla Bekir
Pirinyo	Zeytinlik	1	10	1	-	2	Sofu Hacı Salih
Mince	Zeytinlik	-	20	1	-	0,5	Molla Bekir
Mince	Zeytinlik	-	12	1	4	-	Dimitrac acı Di- mitrac
Pirnooğlu	Zeytinlik	-	20	1	-	2	Mustafa Ağa
Kokucu	Zeytinlik	-	15	1	-	2	Korucu Mehmed
Tarti	Zeytinlik	-	8	1	-	0,5	Giridî Mustafa
Selvi	Zeytinlik	-	35	1	4	-	Abdi Bey
İbşice	Zeytinlik	-	8	1	-	1	Giridî Mustafa
Kalemcik	Zeytinlik	-	20	1	3	1	İbrahim Osman
Kamara	Zeytinlik	-	1	1	-	-	-
Pilambo	Zeytinlik	-	2	1	-	-	-

Yer adı	Cinsi	Çift masrafı (Kuruş/ yevmiye)	Rençper masrafı (Kuruş/ yevmiye)	Kıt’a	Testi	Bardak	Kiracısı
Karaağaç	Zeytinlik	1,5	7	1	-	-	-
Karaağaç	Zeytinlik	1	3	1	-	-	-
İbşa	Zeytinlik	2	6	1	-	-	-
Kırmızı Topraklar	Zeytinlik	1	3	1	-	-	-
Aya Nikola	Zeytinlik	1	4	1	-	-	-
İbşa	Zeytinlik	-	4	1	-	-	-
Kavalık	Zeytinlik	1	2	1	-	-	-
Taşi	Zeytinlik	1	5	1	-	-	-
Diralya	Zeytinlik	2	6	1	-	-	-
Huruma	Zeytinlik	1,5	5	1	-	-	-
İbşice	Zeytinlik	-	8	1	-	-	-
İstavroz	Zeytinlik	-	6	1	-	-	-
Pirnooğlu	Zeytinlik	-	60	1	-	-	-
Birgi	Zeytinlik	0,5	2	1	-	-	-
Manastraç	Zeytinlik	-	9	1	-	-	-
Şamyoti	Zeytinlik	-	20	1	-	-	-
Kalami	Zeytinlik	-	6	1	-	-	-
Tarti	Zeytinlik	-	8	1	-	-	-
Tarti	Zeytinlik	3	8	1	-	-	-
Kızıl Topraklar	Zeytinlik	-	3	1	-	-	-
İbşa	Zeytinlik	-	2	1	-	-	-
Çamlık	Zeytinlik	2	3	1	-	-	-
Saçak Baba	Zeytinlik	-	8	1	-	-	-
Aya Nikola	Zeytinlik	-	20	1	-	-	-
Ayani Köyünde Hamam	Hamam	-	-	1	-	-	Senelik Kira: 100 Kuruş
Sapuni Köyünde Arsa	Arsa	-	-	1	-	-	-
Toplam		46,5	508		23		

KATARTÖZ KÖYÜ

Kuyucuk	Zeytinlik	5	20	1	3	-	Hacı İbrahim
Lahne	Zeytinlik	25	60	1	3	-	Hacı Mustafa
Lahne	Zeytinlik	5	20	1	1	2	Nikola Atanas
Beranye	Zeytinlik	1,5	6	1	-	1	Halil Ağa
Kırçala	Zeytinlik	10	20	1	1	1	Halil Leylek
Gazi Murad	Zeytinlik	34	80	1	5	-	Halil Eyyüb
Piritri	Zeytinlik	5	13	1	-	1,5	Arab Hasan

Yer adı	Cinsi	Çift masrafı (Kuruş/ yevmiye)	Rençper masrafı (Kuruş/ yevmiye)	Kıt'a	Testi	Bardak	Kiracısı
Kurtla	Zeytinlik	3	22	1	1	3	Ahmedoğlu
Tırca	Zeytinlik	-	10	1	1	1	Ahmedoğlu
Manavi	Zeytinlik	3	10	1	-	-	-
Lankada	Zeytinlik	-	50	1	1	-	Halil Eyyüb
Anbarlı	Zeytinlik	-	25	1	-	2,5	Bakkal Hacı Şerif
Halıka	Zeytinlik	-	25	1	-	3,5	Çetmi Mustafa
Buru	Zeytinlik	-	30	1	-	1	Cafer
Kavaklı	Zeytinlik	-	25	1	-	1	Çetmi Mustafa
Beranye	Zeytinlik	-	10	1	-	-	-
Kayalık	Zeytinlik	-	10	1	-	-	-
Kaburye	Bahçe	-	-	1	-	-	402,5 Kuruş se- nelik icar Nikola Atanas arsasında
Toplam		91,5	446		18	4	
AHTANDE KÖYÜ							
İskardo	Zeytinlik	2	30	1	3	2	Nikola Menaki
Köy civarında	Zeytinlik	-	40	1	7	1	Kurtalioğlu
" "	Zeytinlik	-	60	1	3	1	Şeyhoğlu Ali Bey
" "	Zeytinlik	-	40	1	5	-	Şeyhoğlu Ali Bey
" "	Zeytinlik	-	20	1	3	-	Nikola Menaki
" "	Zeytinlik	-	10	1	1	-	İmam İsmail Efendi
" "	Zeytinlik	-	12	1	-	1	İmam İsmail Efendi
" "	Zeytinlik	-	20	1	-	0,5	Nikola Menaki
Kakolankada	Zeytinlik	-	60	1	-	1,5	Kurtalioğlu Süleyman
Dimatri	Zeytinlik	-	100	1	-	1	Nikola Menaki
Dimatri	Zeytinlik	-	30	1	-	2,5	İmam İsmail Efendi
Maçla	Zeytinlik	-	150	1	-	2,5	İmam İsmail Efendi
Dimatri	Zeytinlik	-	70	1	-	-	-
Üç Analar	Zeytinlik	-	40	1	-	-	-
İskardo	Zeytinlik	-	20	1	-	-	-
Toplam		4	702		24	3	

Yer adı	Cinsi	Çift masrafı (Kuruş/ yevmiye)	Rençper masrafı (Kuruş/ yevmiye)	Kıt’a	Testi	Bardak	Kiracısı
KELEMYE KÖYÜ							
Larsu	Zeytinlik	-	50	1	1	-	Kurtalioğlu Süleyman
Çam Tarla	Zeytinlik	-	5	1	-	-	-
Kuşdere	Zeytinlik	-	15	1	-	-	-
Kalemcik	Zeytinlik	-	7	1	-	-	-
Helvacı	Zeytinlik	1	5	1	-	-	-
							Kahveci Mustafa
Yer ismi yok	Tarla	-	-	1	-	-	Senelik İcarı: 225 Kuruş
Toplam		1	82		1	-	
İPYOZ KÖYÜ							
Köy civarında	Zeytinlik	2	8	1	-	4	Berberoğlu Ha- san
Bayır	Zeytinlik	-	100	1	3	-	Berberoğlu Ha- san
Toplam		2	108		3	4	
SARLIÇE KÖYÜ							
Çamlı Tarla	Zeytinlik	-	7	1	8	-	Ahmed Bey
Kızıl Topraklar	Zeytinlik	-	4	1	2	-	Dokuzbabalı Panayot
Kara Koncalos	Zeytinlik	2	3	1	2	-	Salih Usta
Taksan Deresi	Zeytinlik	-	70	1	27	1	İbrahim Ağa
Forçiti	Zeytinlik	16	60	1	3	1	Yüzbaşı Mustafa Ağa
Forçiti	Zeytinlik	-	20	1	-	2,5	Sağiroğlu Ahmed
Çokale	Zeytinlik	-	8	1	9	-	Hacı Hüseyin Ağa
Elçinbe	Zeytinlik	-	8	1	-	1,5	Vasil Nikol
Çokale	Zeytinlik	2	3	1	-	-	-
Kumluk	Zeytinlik	-	6	1	-	0,5	Hazıroğlu
İlica	Zeytinlik	-	2	1	-	3	Şeyhoğlu
Toca	Zeytinlik	1,5	3	1	-	-	-
(Yer ismi yok)	Tarla						Senelik icar: 40 Kuruş
Toplam		24,5	211		52	3,5	

Yer adı	Cinsi	Çift masrafı (Kuruş/ yevmiye)	Rençper masrafı (Kuruş/ yevmiye)	Kıt'a	Testi	Bardak	Kiracısı
KOMİ KÖYÜ							
Ayobharmi	Zeytinlik	-	40	1	1	1	Pabuçcuoğlu Osman
Taş	Zeytinlik	-	5	1	1	-	Şerif Hasan
Bigi Tepesi	Zeytinlik	-	20	1	3	-	Peraşkoh Dimitri
Tenbe Deresi	Zeytinlik	4	15	1	-	3	Şerif Hasan
Kavlice	Zeytinlik	-	30	1	-	-	-
Toplam		4	120		5	4	
KULA KÖYÜ							
Iskarlato	Zeytinlik	1	13	1	-	2	Kahveci Mustafa
Vayoz	Zeytinlik	1	13	1	-	-	-
Ayaloş	Zeytinlik	1	10	1	-	-	-
Turalı	Zeytinlik	1	13	1	-	-	-
Toplam		4	51		-	2	
Midilli civarın- da Kumku nâm mahal	Zeytinlik	-	12	1	1	3	Nikola
Lutra köyünde Pilato nâm Mahal	Zeytinlik	-	50	1	-	-	-
GENEL TOPLAM					131	3,5	Kira Tutarı: 767,5 Kuruş
Onarım ve Ba- kım Masrafı		177,5 Yevmiye	2.390 Yevmiye				13.260 Kuruş

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d.)*, Gömlek no: 22531, H. 19 Rebiyülahır 1269 (M. 30 Ocak 1853).

Tablo 2.

Mihrişah Valide Sultan Evkafından Midilli Adasında Olan Zeytinliklerin H. 1268 (M. 1851-1852) Yılı Yağ Hâsılatı (BOA, HH.d. 22526)

Yeri	Cinsi	Kıt’a	Testi	Bardak	Açıklama
YERA NAHİYESİ					
Kavalık	Zeytinlik	1	1	3	-
Kavalık	Zeytinlik	1	-	1	-
Sulu	Zeytinlik	1	-	1	-
Büyükkirbağlar	Zeytinlik	1	4	-	-
Küçükkirbağlar	Zeytinlik	1	-	1	-
Melisa	Zeytinlik	1	-	1	-
Motri	Zeytinlik	1	-	2	-
Motri	Zeytinlik	1	-	2,5	-
Koraşna	Zeytinlik	1	1	-	-
Darsokak	Zeytinlik	1	-	1	-
Motri	Zeytinlik	1	1	0,5	-
İbşa	Zeytinlik	1	-	1	-
Kocadağ	Zeytinlik	1	-	2	-
Arap Mezarlığı	Zeytinlik	1	-	1	-
Pirinyo	Zeytinlik	1	-	0,5	-
Pirinyo	Zeytinlik	1	-	0,5	-
Mince	Zeytinlik	1	-	0,5	-
Mince	Zeytinlik	1	4	-	-
Pirnooğlu	Zeytinlik	1	-	2	-
Kokucu	Zeytinlik	1	-	2	-
Tarti	Zeytinlik	1	-	0,5	-
Selvi	Zeytinlik	1	4	-	-
İbşiceardı	Zeytinlik	1	-	1	-
Kalemcik	Zeytinlik	1	3	1	-
Kamara	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
Pilambo	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
Karaağaç	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
Karaağaç	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
İbşa	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
Kırmızı Topraklar	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
Aya Nikola	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
İbşa	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
Kavalık	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
Taşı	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı

Yeri	Cinsi	Kıt'a	Testi	Bardak	Açıklama
Diralya	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
Huruma	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
İbşice	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
İstavroz	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
Pirnooğlu	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
Pirgi (Birgi)	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
Manastraç	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
Şamyoti	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
Kalami	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
Tarti	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
Tarti	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
Kızıl Topraklar	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
İbşa	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
Çamlık	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
Saçak Baba	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
Aya Nikola	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
Ayani	Hamam	1	-	-	Senelik Kira:100 Kuruş
Toplam			23	-	-

KATARTÖZ KARYESİ

Kuyucuk	Zeytinlik	1	2	-	-
Lahne	Zeytinlik	1	3	-	-
Lahne	Zeytinlik	1	1	2	-
Beranye	Zeytinlik	1	-	1	-
Kırçala	Zeytinlik	1	1	1,5	-
Gazi Murad	Zeytinlik	1	5	-	-
Piritri	Zeytinlik	1	-	1,5	-
Kurtla	Zeytinlik	1	1	3	-
Tırca	Zeytinlik	1	1	1	-
Manavi	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Lankada	Zeytinlik	1	1	-	-
Anbarlı	Zeytinlik	1	-	2,5	-
Halıka	Zeytinlik	1	-	3,5	-
Buru	Zeytinlik	1	-	1	-
Kavaklı	Zeytinlik	1	-	1	-
Beranye	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Kayalık	Zeytinlik	1	-	1	-
Kaburye	Bahçe zeytinlik	1	-	-	Senelik Kira: 402,5 Kuruş
Toplam			18	4	

Yeri	Cinsi	Kıt’a	Testi	Bardak	Açıklama
KELEMYE KÖYÜ					
Larsu	Zeytinlik	1	1	-	
Çam Tarla ve Kalemciik	Zeytinlik	2	-	-	Mahsulü Olmadığı
Helvacı	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
Kuşdere	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü olmadığı
(İsim Yok)	Tarla	1	-	-	Senelik Kira: 220 Kuruş
Toplam			1	-	
İPYOZ KÖYÜ					
Karye Civarında	Zeytinlik	1	-	4	
“ “	Zeytinlik	1	3	-	
Toplam			3	4	
AHTANDE KÖYÜ					
İskardo	Zeytinlik	1	3	2	-
Karye Civarında	Zeytinlik	1	7	1	-
“ “	Zeytinlik	1	3	1	-
“ “	Zeytinlik	1	5	-	-
“ “	Zeytinlik	1	3	-	-
“ “	Zeytinlik	1	1	-	-
“ “	Zeytinlik	1	-	1	-
“ “	Zeytinlik	1	-	0,5	-
Kakolankada	Zeytinlik	1	-	1,5	-
Dimatri	Zeytinlik	1	-	1	-
“	Zeytinlik	1	-	2,5	-
Maçla	Zeytinlik	1	-	2,5	-
Dimatri	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Üç Analar	Zeytinlik	2	-	-	Mahsulü Olmadığı
İskardo	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Toplam			24	3	
SARLIÇE KÖYÜ					
Çamlı Tarla	Zeytinlik	1	8	-	-
Kızıl Topraklar	Zeytinlik	1	2	-	-
Kara Koncalos	Zeytinlik	1	2	-	-
Taksan Deresi	Zeytinlik	1	27	-	-
Forçiti	Zeytinlik	1	3	1	-
“	Zeytinlik	1	-	2,5	-
Çokale	Zeytinlik	1	9	-	Mahsulü Olmadığı
Elçinbe	Zeytinlik	1	-	1,5	-
Çokale	Zeytinlik	1	-	-	-

Yeri	Cinsi	Kıt'a	Testi	Bardak	Açıklama
Kumluk	Zeytinlik	1	-	0,5	-
Ilıca civarında	Zeytinlik	1	-	3	-
“ “	Tarla	1			Senelik Kira: 40 Kuruş
Toca	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Toplam			52	3,5	
KOMİ ve BIGİ (PIĞI) KÖYLERİ					
Ayobharmi	Zeytinlik	1	1	1	-
Taş	Zeytinlik	1	1	-	-
Bigi Tepesi	Zeytinlik	1	3	-	-
Tenbe Deresi	Zeytinlik	1	-	3	-
Kavlice	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Toplam			5	4	
KULA KÖYÜ					
İskarlato	Zeytinlik	1	-	2	
Vayoz	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Ayaloş	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Turalı	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Midilli civarında	Zeytinlik	1	1	3	-
Kumku nâm mahalde					
Lutra Karyesinde	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Pilanu nâm mahalde					
Toplam			2	-	
GENEL TOPLAM			131	3,5	Kira Tutarı 767,5 Kuruş

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d.)*, Gömlek no: 22526, H. 15 Receb 1270 (M. 13 Nisan 1854).

Tablo 3. Mihrişah Valide Sultan Evkafından Midilli Adasında Olan Zeytinliklerin H. 1269 (M. 1852-1853) Yılı Yağ Hâsılatı (BOA, HH.d. 22526)

Yeri	Cinsi	Kıt’a	Testi	Bardak	Açıklama
YERA NAHİYESİ					
Büyükkırbağlar	Zeytinlik	1	1	-	-
Küçükkırbağlar	Zeytinlik	1	-	1	-
Melisa	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Palobiyele	Zeytinlik	1	3	4	-
Motri	Zeytinlik	1	3	1	-
Motri	Zeytinlik	1	1	-	-
Kamara	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Karaağaç	Zeytinlik	1	18	-	-
Karaağaç	Zeytinlik	1	-	3	-
Koraşna	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Kalamiçe	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
İbşa	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Kırmızı Topraklar	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Kocadağ	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Zinbatori	Zeytinlik	1	-	2	-
Aya Nikola	Zeytinlik	1	-	2	-
İbşa	Zeytinlik	1	-	0,5	-
Darsokak	Zeytinlik	1	1	-	-
Motri	Zeytinlik	1	6	-	-
Sulu	Zeytinlik	1	1	-	-
Kavalık	Zeytinlik	1	-	3	-
Kavalık	Zeytinlik	1	1	1	-
Kavalık	Zeytinlik	1	-	1	-
Manastraç	Zeytinlik	1	5	3	-
Şamyoti	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Kokucu	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Kalami	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Tarti	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Tarti	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Tarti	Zeytinlik	1	7	-	-
Selvi	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Çamlık	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Saçak Baba	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Pirgami	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Pirinyo	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Pirinyo	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı

Yeri	Cinsi	Kıt'a	Testi	Bardak	Açıklama
Taşı	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
İbşice	Zeytinlik	1	1,5	-	-
İbşice	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Arab Mezarlığı	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Pirnooğlu	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Pirnooğlu	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Kızıl Topraklar	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Dorume	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Diralya	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
İstavroz	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Dağ Aya Nikolası	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Yenice	Zeytinlik	1	-	1,5	-
Yenice	Zeytinlik	1	-	1	-
Ayani Karyesinde Kain Hamam	Hamam	1	-	-	Senelik Kira:100 Kuruş
Toplam			53	1,5	-

KATARTÖZ KÖYÜ

Gazi Murad	Zeytinlik	1	-	0,5	-
Beranye	Zeytinlik	1		0,5	-
Lahne	Zeytinlik	1	17	-	-
Kuyucuk	Zeytinlik	1	-	0,5	-
Anbarlı	Zeytinlik	1	1	0,5	-
Buru	Zeytinlik	1	-	0,5	-
Lahne	Zeytinlik	1	3	-	-
Halıka	Zeytinlik	1	1	2	-
Lankada	Zeytinlik	1		0,5	-
Piritri	Zeytinlik	1	-	0,5	-
Kurtla	Zeytinlik	1	-	0,5	-
Kayalık	Zeytinlik	1	-	0,5	-
Manavi	Zeytinlik	1	-	0,5	-
Beranye	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Harace	Zeytinlik	1	-	3,5	-
Kaburye	Bahçe Zeytinlik	1	-	-	Senelik Kira: 402,5 Kuruş
Kuyuculu	Zeytinlik	1	20	1	-
Kavaklı	Zeytinlik	1	-	0,5	-
Toplam			44	2	

AHTANDE KÖYÜ

Dimatri	Zeytinlik	1	2	-	-
---------	-----------	---	---	---	---

Yeri	Cinsi	Kıt’a	Testi	Bardak	Açıklama
Dimatri	Zeytinlik	1	1	-	-
Kakolankada	Zeytinlik	1	-	1	-
Kakolankada	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Kergi civarında Haryano nâm mahalde	Zeytinlik	1	1	-	-
Karye civarında	Zeytinlik	1	5	2	-
“ “	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
“ “	Zeytinlik	1	-	0,5	-
“ “	Zeytinlik	1	-	0,5	-
“ “	Zeytinlik	1	-	0,5	-
İskardo	Zeytinlik	1	10	2	-
İskardo	Zeytinlik	1	-	2	-
Maçla	Zeytinlik	1	23	1	-
Üç Analar	Zeytinlik	1	-	0,5	-
Karye civarında	Zeytinlik	1	-	0,5	-
Dimatri nâm ma- halde	Zeytinlik	1	2	2	-
Toplam			46	2,5	

KELEMYE KÖYÜ

Köy içinde Helvacı Bahçesi	Bahçe	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Köy içinde Çam Tarla nâm ma- halde	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Köy içinde Larsu nâm mahalde	Zeytinlik	1	-	1	-
Köy içinde Çam Tarla- Kalemçik	Zeytin Bah- çesi	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Kuş Dere	Zeytin Bah- çesi	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Toplam			-	1	

İPYOZ KÖYÜ

Köy civarında	Zeytinlik	1	3	4	-
Köy civarında	Zeytinlik	“	20	1	-
Toplam			24	1	

KOMİ VE BIGİ (PİGİ) KÖYLERİ

Bigi Tepesi	Zeytinlik	1	9	-	-
Bintaş	Zeytinlik	1	1	1	-
Ayobharmi	Zeytinlik	1	-	3	-

Yeri	Cinsi	Kıt'a	Testi	Bardak	Açıklama
Tenbe Deresi ve Kavlice	Zeytinlik	2	-	-	Mahsulü Olmadığı
Toplam			10	4	
SARLIÇE KÖYÜ					
Taksan Deresi	Zeytinlik	1	6	-	-
Çamlı Tarla	Zeytinlik	1	5	-	-
Forçiti	Zeytinlik	1	18	1	-
Kumluk	Zeytinlik	1	25,5	-	-
Kızıl Topraklar	Zeytinlik	1	-	1	-
Elcinbe	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Çokale	Zeytinlik	1	-	1	-
Kara Koncalos	Zeytinlik	1	2	-	-
Forçiti	Zeytinlik	1	19	3	-
Tombe	Zeytinlik	1	2	-	-
Çokale	Zeytinlik	1	11	-	-
Ilıca yakınında	Zeytinlik	1	-	1	-
“ “	Tarla	1			Senelik Kira: 40 Kuruş
Toplam			96	4,5	
KULA KÖYÜ					
İskarlato	Zeytinlik	1	-	7	
Vayoz	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Ayaloş	Zeytinlik	1	-	3	-
Turalı	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Toplam	Zeytinlik		2	-	
Midilli civarında Kumku nâm mahalde	Zeytinlik	1	2	-	-
Lutra Karyesinde Pitanu nâm mahalde	Zeytinlik	1	-	-	Mahsulü Olmadığı
Toplam			2	-	
GENEL TOPLAM			276	1,5	Kira Tutarı: 767,5 Kuruş

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d.)*, Gömlek no: 22526, H. 15 Receb 1270 (M. 13 Nisan 1854).

Tablo 4. Mihrişah Valide Sultan Evkafından Midilli Adasında Olan Zeytinliklerin H. 1270 (M. 1853-1854) Yılı Yağ Hâsılatı, Masrafları ve Kiracı İsimleri (BOA, HH.d. 22525)

Yer Adı	Kıt’a	Ağaç Sayısı	Testi	Bardak	Kiracısı
YERA NAHİYESİ					
Papaslık Köyü Darsokak mahal	1	42	1	3	İsmailoğlu Hamdi
Darsokak	1	29	4	-	Bolaranlıoğlu Halil Ağa
Karaağaç	1	36	5	-	Kocaoğlu Ahmed Ağa
Büyük Kırbağlar	1	211	2	1	Pirnaroğlu Hasan
Motri	1	47	2	1	Osmanoğlu Ömer
İbşa	1	27	-	0,5	Emiralioluğlu Hamdi
Motri	1	35	-	0,5	Müezzinoğlu Molla
Şamyoti	1	35	-	1	Müezzinoğlu Molla
Manastraç	1	34	-	4	Müezzinoğlu Molla
Sadi	1	152	1	3,5	Bolaranlıoğlu Halil
Tarti	1	43	-	-	Mahsulü Olmadığı
Koncalık	1	12	-	-	Mahsulü Olmadığı
Aya Nikola	1	31	-	4	Pirnaroğlu Hasan
Taşi	1	20	3	1,5	Berber Şaban
Aya Nikola	1	21	3	2	Kaptanzâde Hacı Mehmed Ağa
Kokucu	1	25	-	-	Mahsulü Olmadığı
Yenice	1	65	-	2	Emiralioluğlu Hamdi
Yenice	1	106	3	-	Palaskaoğlu Hasan Ağa
Kızıl Topraklar	1	36	-	-	Mahsulü Olmadığı
İbşa	1	23	-	-	Mahsulü Olmadığı
Pilanyo	1	23	-	0,5	Pirnaroğlu Hasan
Komane	1	10	-	-	Pirnaroğlu Hasan
Çamlık	1	41	-	-	Pirnaroğlu Hasan
Diralye	1	61	-	-	Müezzin Molla Bekir
Küçük Kırbağlar	1	36	2	-	Emiralioluğlu Hamdi
Karaağaç	1	16	7	3,5	Pirnaroğlu Hasan
Koncalık	1	41	3	1,5	Bolaranlıoğlu Halil
Pirinyo	1	17	2	1	Berber Şaban
Pirgami	1	10	-	0,5	Emiroğlu Osman
İşcarone	1	44	1	2,5	Hanımoğlu Osman
Tarti	1	53	-	4,5	Osmanoğlu Emin
Saçak Baba	1	41	-	0,5	Mahsulü Olmadığı
Tarti	1	44	2	1,5	Berbatinoğlu Mehmed Emin
Pirnooğlu	1	178	4	0,5	Nikola Sinyadino zımmî

Yer Adı	Kıt'a	Ağaç Sayısı	Testi	Bardak	Kiracısı
Pirnooğlu	1	62	7	1,5	Kocaoğlu Ahmed
Arab Mezarlığı	1	7	-	3	Müezzin Molla Bekir
Kocadağ	1	14	-	1,5	Osmanoğlu Emin
Kırmızı Toprak	1	63	-	-	Mahsulü Olmadığı
İbşa	1	36	-	-	Mahsulü Olmadığı
İbşa	1	16	-	1	Pirnaroğlu Hasan
Koraşna	1	77	-	-	Mahsulü Olmadığı
Darsokak	1	21	-	-	Mahsulü Olmadığı
Motri	1	64	2	-	Cinoğlu Ali
Melisa	1	14	1	2,5	Pirnaroğlu Hasan
Tolu	1	44	2	3,5	Müezzin Molla Bekir
Koncalık	1	24	1	1,5	Pirnaroğlu Hasan
Hadrone	1	24	-	2	Osmanoğlu Ömer
İstorone	1	13	2	-	Osmanoğlu Ömer
İşcarone	1	89	6	-	Hanımoğlu Osman
Tarti	1	44	-	0,5	Osmanoğlu Emin
Ayani Köyünde Hamam	1 Bâb	-	-	-	Senelik icarı: 100 Kuruş Deli İbrahimioğlu Hasan uhdesinde
Sapuni Köyünde Arsa	1	-	-	-	-
Toplam		2.257	79	2,5	

KATARTÖZ KÖYÜ

Gazi Murad	2	1.001	-	10	Velioğlu Mustafa
Beranye	1	28	1	-	Velioğlu Mustafa
Lahne	1	418	15	-	Ağriyeli Salih
Kuyucuk	1	67	2	-	Nikola Reis
Anbarlı	1	134	-	3	Kel İbrahim
Buru	1	49	-	1	Şerbetçi Hüseyin
Lahne	1	124	5	-	Şerif Osman
Halıka	1	91	3	-	Arab Abdullah
Lankada	1	102	6	-	Çiryotoğlu Halil
Piritri	1	128	2	-	Baklacı Şerif
Kurtla	1	206	5	-	Çiryot Hacı İbrahim
Kayalık	1	57	2	-	Hafız Ömer Efendi
Manavi	1	363	3	-	Oğul Ahmed
Herace	1	91	2	-	Gemicioğlu Mehmed
Kuyuculu	1	118	3	-	Velioğlu Mustafa
Kavaklı	1	33	-	1	Şatırağazade Bican

Yer Adı	Kıt’a	Ağaç Sayısı	Testi	Bardak	Kiracısı
Kaburye	1	8	-	-	Senelik olarak Halil Ağa iltizamında
Beranye	“	64	-	-	70 senesi icarı: 405 Kuruş Mahsulü Olmadığı
Toplam	-	3.018	60	-	405 Kuruş kira parası
AHTANDE KÖYÜ					
Dimatri	1	225	-	2,5	İmam Hafız Efendi
Dimatri	1	125	1	1,5	Değirmenci Konstandi zimmî
Kakolankada	1	166	-	1,5	Kurt Ali
Kakolankada	1	160	-	-	Mahsulü Olmadığı
Köy civarında Kapsolo nâm mahalde	1	250	12	3,5	Panayot Kapancı
Köy civarında	1	149	1	2	Kurt Ali
Köy civarında	1	110	2	1	Kurt Ali
Köy civarında	1	106	-	0,5	İmam Mustafa Efendi
Köy civarında	1	60	-	1	Kurtalioğlu Ali Molla
Köy civarında	1	43	-	-	Mahsul Olmadığı
İskardo	1	155	1	1	Kurtalioğlu Ali Molla
İskardo	1	76	-	-	Mahsul Olmadığı
Maçla	1	700	5	-	İmam Mustafa Efendi
Üç Analar	1	135	-	1	Pavli zimmî
Köy civarında	1	63	-	-	Mahsul Olmadığı
Dimatri	1	970	-	-	Mahsul Olmadığı
Toplam		3.493	25	0,5	
İPYOZ KÖYÜ					
Köy civarında	1	63	1	2,5	Berber Hüseyin
Köy civarında Bayır nâm mahalde	1	520	4	0,5	Arap Ömer Bey
Toplam		583	5	3	
KELEMYE KÖYÜ					
Helvacı	1	22	-	0,5	Veli Kethüda
Çam Tarla	1	38	-	-	Mahsul Olmadığı
Larsu	1	180	20	1	Şefik Ali Molla
Çam Tarla Kalemcik	1	19	-	-	Mahsulü Olmadığı
Kuşdere	1	81	-	-	Mahsulü Olmadığı
Köy civarında tarla	1	-	-	-	Senelik olarak Kahveci Mustafa iltizamında
Toplam		340	20	1,5	Senelik icar: 225 Kuruş 225 kuruş kira parası

Yer Adı	Kıt'a	Ağaç Sayısı	Testi	Bardak	Kiracısı
KOMİ KÖYÜ					
Tenbe Deresi	1	48	-	1	Derviş Ahmed
Ayobharmi	1	114	-	2,5	Pabuçcuoğlu Osman
Bintaş	1	57	2	2,5	Pabuçcuoğlu Osman
Bigi Tepesi	1	72	8	-	Topal Atanas zimmî
Kavlice	1	170	-	-	Mahsulü Olmadığı
Toplam		461	11	1	
SARLIÇE KÖYÜ					
Taksan Deresi	1	100	40	-	Serdarzâde Hacı Hüseyin Ağa
Çamlı Tarla	1	37	6	3	Canbazoğlu Kostas
Forçiti	1	183	13	-	Topal Vasil zimmî
Kumluk	1	40	-	1	Karamustafaoğlu Salih
Kızıl Topraklar	1	13	4	-	Panayot Marki
Elçinbe	1	17	-	-	Mahsulü Olmadığı
Çokale	1	32	13	-	Çolakoğlu Osman
Kara Koncalos	1	63	8	-	Reisoğlu Mustafa
Forçiti	1	118	4	0,5	İslemetobili Acı zimmî
Tombe	2	23	3	-	Tarla-Ali Kuzu
					Senelik Kira: 10 Kuruş
Çokale	1	34	-	2	Dervişoğlu Mustafa
İlica	2	13	-	3	Tarla-Hacı Mustafa
					Senelik Kira: 40 Kuruş
Toplam		673	92	4,5	Senelik Kira Geliri: 50 Kuruş
KULA KÖYÜ					
Vayoz	1	33	-	-	Mahsulü Olmadığı
İskarlato	1	231	-	2	Mustafa Ağa
Ayaloş	1	81	-	-	Mahsulü Olmadığı
Turalı	1	44	-	-	Mahsulü Olmadığı
Midilli civarında Kumku nâm mahalde	1	36	11	-	Likode nasrâni
Lutra	1	181	3	2	Apostol Mihail zimmî
Toplam		606	14	4	
GENEL TOPLAM		11.431	309	2	Toplam Kira Ücreti (senelik): 780 Kuruş

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d..)*, Gömlek no: 22525, H. 9 Safer 1271 (M. 1 Kasım 1854).

Sultan Abdülmecid Vakıflarından Çırağan Mecidiye Camii

Şefaattin Deniz*

Öz

Sultan Abdülmecid, 1839 yılında babası II. Mahmud vefat edince Osmanlı tahtına çıkmış ve 1861 yılındaki ölümüne kadar tahtta kalmıştır. Kendisi batılı bir anlayış ve yaşam tarzına sahip olmasına rağmen Osmanlıların geleneksel vakıf uygulamasını devam ettirmiş, başta İstanbul olmak üzere Mekke, Medine ve Taif gibi kutsal topraklarla imparatorluğun değişik yerlerinde hayır eserleri inşa ettirmiştir. Bunlardan birisi de Çırağan'da bulunan Mecidiye Camii'dir. Bir vaiz, iki imam, üç müezzin, bir kapıcı, gazcı ve mahfel-i hümayûn bekçisi olmak üzere sekiz personelin görev yaptığı camide, ayrıca her yıl düzenlenen Sakal-ı şerif merasimine katılan görevliler de vardı. Personelin giderleri vakıfların imparatorluk dâhilinde bulunan gayrimenkullerinden elde edilen gelirlerden karşılanmaktaydı. Cami inşa edildikten sonra burada Cuma Selamlığı törenleri de yapılmaya başlanmış, padişah gidiş gelişlerinde saray ve cami görevlilerine bahşişler dağıtmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sultan Abdülmecid, Mecidiye Camii, Vakıf, Cuma Selamlığı.

From the Waqfs of Sultan Abdulmecid: Mecidiye Mosque in Çırağan

Abstract

Abdülmecid I, ascended the throne in 1839 after the death of his father, Mahmud II and ruled the Empire until his death in 1861. Despite his European point of view and life style, he maintained the traditional understanding of Waqf of the Ottomans and had many charity works constructed in different places of the Empire, particularly in Istanbul, as well as in the Holy such as Land Mecca, Medina and Taif. One of these works is Mecidiye Mosque in Çırağan. Eight personnel, including one preacher, two imams, three muezzins, one doorkeeper, one gatekeeper for the Sultan's Lodge (Mahfil-i Hümayun) and the heating room were employed in Mecidiye Mosque. Besides, there were many participants in the Ceremony of Holy Prophet Muhammad's beard (known commonly as the "Sakal-i Serif"), organized every year. The cost of the personnel was covered from the incomes of the real estate property of the Waqfs within the Empire. After Mecidiye Mosque was built, Friday Salutation Ceremony was also held in there and the Sultan gave gratuities to certain people during this ceremony.

Keywords: Abdülmecid I, Mecidiye Mosque, Waqf, Personnel, Friday Salutation

* Dr. İstanbul Beşiktaş Bilim ve Sanat Merkezi, sefaattin@gmail.com.

Giriş

Sultan II. Mahmud ile Bezmiâlem Valide Sultan'ın oğlu olan Sultan Abdülmecid, 25 Nisan 1823 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Batılı bir eğitimle yetiştirilmiş ve batı tarzı bir yaşam sürmüş bir padişah olmasına rağmen, büyük bir hayırseverlik örneği göstererek imparatorluğun birçok yerinde çok sayıda hayrat yaptırmış bir padişah'tır. İstanbul'un Ortaköy, Çırağan, Maçka, Kadıköy gibi semtlerine camiler yaptırmakla kalmamış; Trabzon, Sakız, Romanya Dobruca, Beyrut, Mekke, Medine, Taif gibi yerlere de "Mecidiye" namıyla cami, muvakkithane, kütüphane gibi hayır eserleri yaptırarak yaşadığı yüzyıla "hayırsever" bir padişah olarak mührünü vurmuştur. Yirmi iki yıl saltanat sürmüş olan Sultan Abdülmecid'in hayratı şimdiye kadar akademik bir araştırmaya konu olmamıştır. Biz bu makalede Sultan Abdülmecid'in Çırağan'da inşa ettirdiği camiyi konu edineceğiz.

Diğerlerinde olduğu gibi Sultan Abdülmecid'in Çırağan Sahilsarayı civarına inşa ettirdiği camiye de adına nispetle "Mecidiye" ismi verilmiştir¹ (VGMA, *Defter 1419*: 14); Mehmed Râif 1314:290). Cami, Beşiktaş ilçesi Yıldız Mahallesi'nde, Çırağan Sarayı'nın arkasındaki Yıldız Parkı girişine doğru uzanan koru yolunun üzerinde yer almaktadır (S. Batur 1998: 164; S. Batur Tarihsiz: 61). Güney bahçesinin önünden Çırağan Caddesi geçmektedir. Caminin batı yönünde biri avluya (cümle kapısı), diğeri ise doğrudan camiye açılan (hünkâr kapısı) iki kapısı vardır. Doğu yönünde Yahya Efendi yokuşu, kuzeyde ise Beşiktaş Emniyet Amirliği Polis Mühimmat deposu yer alan cami, avlu duvarları ile çevrilidir (Yücel vd. 2014: 8).

XIX. yüzyılda İstanbul'da inşa edilen mimari yapıların büyük çoğunluğu yüzyılın önemli mimar ailelerinden Balyanlar'a atfedilmektedir. Ancak söz konusu yapıların bazıları için bu görüşe ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir (Can 2010). Çünkü

Balyanlara atfedilen eserlerden II. Mahmud Türbesi Mühendis Abdülhalim Efendi, Dolmabahçe Sarayı Tiyatrosu ile Baltalimanı Sahilsarayı İtalyan Gaspere Fossati, Taşkışla ve Harbiye Mektebi İngiliz Mimar William James Smith, Yıldız Hamidiye Camii Rum Nikolaki Efendi ve Sarayburnu Antrepoları'nın Alman August Jasmund tarafından yapılmış olması bu durumu doğrular niteliktedir (Can 2007: 43-44). Ayrıca Ortaköy Camii inşaat defterlerinin tamamı tarafımızdan taranarak Ortaköy Camii'ni inşa eden kalfaların Balyan ailesinden olmadıkları ortaya konulmuştur (Deniz 2014: 697-699). Bu ayrıntının özellikle mimarlık tarihi açısından fevkalade önemli olduğu kanaatindeyiz. Çünkü mimarlık fakültelerindeki akademisyenler, mevcut bilgilerden hareketle, kalfaların İstanbul'daki yapıları inşa ederken nasıl bir mimari üslup ortaya koyduklarını ifade etmemişlerdir. Yapıyı inşa edenler hakkındaki yanlış bilgi, yapılan yorumların temelsiz kalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla tarihi olay-olgu hususlarında olduğu gibi sanat tarihi ve mimarlık alanında da tarihçilerin arşiv kayıtlarına dayanarak yapacağı çalışmalar ve doğru tespitler büyük önem arz etmektedir.

Mevzumuzda dönecek olursak; Kevork Pamukçyan (Koçu 1960: 2093) ve Pars Tuğlacı'ya göre (Tuğlacı 1981: 172, 196) Çırağan Mecidiye Camii'ni inşa eden kişi Nikogos Balyan'dır. Ancak Nikogos Balyan'ın kardeşi Sarkis Balyan 1857 yılında yayımlanan bir makalede Çırağan'daki Mecidiye Camii'nin Karabet Balyan tarafından yapıldığını belirtmiştir (Eyice 2002: 528). Sanat tarihçimiz Semavi Eyice ise, bu farklı bilgilerden yola çıkarak, caminin Balyanlar'dan hangisi tarafından yapıldığı konusunun belirsiz olduğu kanaatine varmıştır (Eyice 2002: 528).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki 998 numaralı defterin 21. sayfasındaki bilgiler bu kafa karışıklığını önemli ölçüde gidermektedir. Buradaki bilgilere göre, caminin sekiz adet levhalarının değiştirilmesi ve sekiz adet abdesthanelerinin yıkılıp, avluda üzeri saçaklı bir abdesthanenin yeniden inşasının masrafları ile ilgili bir defter Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti'ne Karabet Balyan tarafından takdim edilmiştir (VGMA, *Defter 998*: 21). Bu bilgi camiyi inşa eden kişinin Karabet Balyan olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ancak

1 Bugün Ortaköy Camii "Büyük Mecidiye", Çırağan Sarayı civarındaki cami ise "Küçük Mecidiye" olarak adlandırılmaktadır. Ancak gerek Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde, gerekse Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız çalışmalar neticesinde böyle bir isimlendirmeye rastlamadık. Belgelerde Ortaköy'de bulunan cami "Ortaköy Camii ya da Ortaköy Mecidiye Camii", Çırağan'da bulunan cami ise "Mecidiye Camii" olarak isimlendirilmiştir.

camii inşaat defterlerine henüz ulaşmamış olmamız, şimdilik nihaî ve kesin bir hükme varmamızı engellemektedir.

Cami, üzerindeki kitabeden de anlaşılacağı üzere H. 1265 (M. 1848) yılında inşa ettirilmiştir. Camiye girişteki şiirin yazarı Ziver Bey, hattatı ise devrin meşhur hattatlarından Kazasker Mustafa İzzet Efendi'dir. Talik hatla yazılmış kitabede;

“Sâhib-i zamân-ı saltanat Hâkân-ı ahd-i ma’delet
Yaptı sarayı nezdine bir câmi-i vâlâ zehî
Bünyânını tahsîn idüb Ziver didi târîhini
Abdülmeccid Hân câmi-i âlî binâ kıldı behî”

yazmaktadır. Burada şiirle birlikte Sultan Abdülmecid'in tuğrası ve camii tamamlandığı tarih yazılıdır.

Cami, bir yerleşim yerinin içinde olmadığına göre tam karşısında sahilde inşa edilmiş Çırağan Sarayı'nın müstemilatı olarak düşünülmüş olmalıdır. Sultan Abdülmecid burada, II. Mahmud'un yaptırmış olduğu eski Çırağan Sarayı'nın yerine şimdi otele dönüştürülmüş olan mevcut Çırağan Sarayı'nı yaptırmıştır. Arkadaki geniş koruluk bir bakıma sarayın has takı biçiminde bir köprü ile bağlanmıştır (Eyice 2002: 528).

1. Fiziki Yapısı

Mecidiye Camii, XIX. yüzyıl camileri içinde, plan şemasına getirdiği yenilikler açısından özel bir yere sahiptir. XVII. yüzyıldan itibaren camilerde hünkâr köşkü, hünkâr kasrı, hünkâr dairesi olarak adlandırılan yapılar ortaya çıkmaya başlamıştır (İnci 1985: 227). Hünkâr mahfilleri padişahların maiyetiyle beraber gelip ibadet ettiği, dinlendiği yerler olmuştur (İnci 1985:227). Küçük Mecidiye Camii'nin kuzeyinde bulunan iki katlı hünkâr mahfili, alışlageldiği gibi doğu-batı doğrultusunda değil, kuzey-güney doğrultusunda yapıya eklenmiş, hacim bakımından da cami ana mekânı ile yarışan bir büyüklüğe ulaşmıştır (Çelik 2000: 42; A. Batur 1985: 1062). Bu durum plan şeması açısından önemli bir yenilik olarak kabul edilmektedir.

Caminin kuzeyinde bulunan duvarlarla çevrili avluya, batı tarafındaki kapıdan ulaşılmaktadır. Avlunun doğusunda müezzin ve imam konutu

olarak kullanılan mekânlar uzanmaktadır. Cami ile bu yapılar arasındaki açıklıktan abdest musluklarının bulunduğu kısma geçilmektedir (Çelik 2000:42-43). Caminin batı cephesinde Sultan için yapılmış revaklı bir giriş bulunmaktadır. Son iki yüzyıldır alışlagelen mihrap nişi bu camide yoktur, güney duvarı düz bitirilmiştir. Caminin tek minaresi, yapının rahat algılanabilen diğer üç cephesinde değil, istinat duvarına yakın olan doğu cephesinde bulunmaktadır. Minare, batı cephesindeki hünkâr girişi ile aynı aks üzerindedir (Çelik 2000: 43).

Yapıya kuzeyden dört basamaklı bir merdivenden çıkılarak girilmektedir (Selçuk Batur 1998:164). Üç giriş kapısından ortadaki daha geniş tutulmuştur. Hünkâr kasrının, oval kitleler oluşturacak şekilde simetrik olarak öne çıkarılmış olması yapıya çağdaşları arasında farklı bir hareketlilik kazandırmış, tasarım açısından yenilik katmıştır (Çelik 2000:43). Diğer camilerden farklı olarak ilk defa bu camide, Osmanlı camilerinin temel özelliklerinden biri olan son cemaat yeri kaldırılmış, dağılım işlevini kapalı hol görmüştür (A. Batur 1985:1062; Çelik 2000: 43; S. Batur 1998:165). Hol, iki yandan karşılıklı kapılarla yan sofalara açılmaktadır. Batı kanatta bulunan sofa, aynı zamanda hünkâr girişi sofasıdır. Merdivenin tam karşısındaki oval planlı oda, padişaha ayrılmıştır (Çelik 2000: 43; Yücel vd. 2014:9). Hünkâr locası üzerindeki kubbe, Osmanlı geleneğinde derin köklere sahip olan ve tanrısal gücü sembolize eden cami ana mekânındaki kubbenin yanında hükümdara ait gücün ifadesi olarak düşünülebilir (Çelik 2000: 96-97). Hünkâr mahfili bir konsolla ibadet mekânına açılmaktadır (Çelik 2000: 97).

Cami ibadet mekânının planı, bir kenarı yaklaşık 12,50 metre olan bir kare şeklindedir (S. Batur 1998:164); Tuğlacı 1981:196). Kuzeyden üç açıklıkla giriş holüne bağlanan ibadet alanının, alt hizada doğu ve batısında üçer pencere, güneyinde mihrabın iki yanında birer pencere bulunmaktadır (Çelik 2000: 97; Yücel vd. 2014:9). Zemine yakın bir seviyeden yüksek ve bol pencereler açılmış olması caminin aydınlık ve ferah bir atmosfere sahip olmasını sağlamıştır (Çelik 2000: 97).

Hünkâr dairesi, kurşunla kaplanmış ahşap bir çatıya sahiptir. Caminin harim bölümü, tek kubbe

ile örtülüdür (S. Batur 1998:164; Çelik 2000: 59; Öz 1965:46). Caminin güney cephesinde, alt sırada mihrabın arkasına rastlayan pencere kapatılarak sağır bir kemer oluşturulmuştur. Ayrıca bu cephenin önünde fıskiyeli küçük bir havuz yapılmıştır (Çelik 2000: 61). Caminin minaresi, iki sıra tuğla ve bir sıra kesme taştan oluşan düzenle örülmüştür. Şerefenin dolaşılabilir bölümünün çevresinde on iki tane küçük sütun bulunmaktadır. Burada bulunan üç dilimli sivri kemerler Gotik mimariden alınmış, şerefenin üstü, İran ve Hint minarelerinden alınan bir formla örtülmüş, nihayetinde minare taştan bir külahla bitirilmiştir (Çelik 2000: 61).

Camiyi dekor özellikleri açısından değerlendirmek gerekirse, avlu girişinde bulunan kitabenin üzerinde Sultan Abdülmecid'in tuğrası ve yanlarında akant yaprağından süslemeler bulunmaktadır (Çelik 2000: 119). Eklektik tarzdaki minarede, kemerlerin içi Gotik sanatta görülen oymalarla bezenmiştir. Şerefeyi, ortasında çiçek motifi bulunan madeni korkuluklar çevrelemektedir. Harim bölümü pencereleri, geometrik ve bitkisel bezelidir, pencere kemeri yayı içinde yarım çiçek motifi bulunmaktadır. Oval planlı Hünkâr daireesinde, iç mekânda pencerelerin üstü kıvrım dal ve çiçeklerle bezenmiştir. Hanımlara ayrılmış odanın yuvarlak kemerli pencereleri, kemer yayı içinde yarım çiçek motifi ile bezenmiştir (Çelik 2000: 120). Camide görülen alçı kabartma süsler Türk mimarisine yabancıdır (Çelik 2000: 123).

Güney cephedeki mihrap, som beyaz mermerden yapılmış olup mihrap nişi dilimlidir. Mihrabın üst bölümüne istiridye kabuğunu anımsatan bir biçim verilmiştir. Nişin her iki yanında mermer kabartma bitki motifleri ve palmet yaprakları bulunmaktadır (Öz 1965: 46). Mihrabın üzerinde Âli İmrân suresi 37. ayeti bulunmaktadır. Mermer vaaz kürsüsü, kaide, korniş, konsol ve taht kısımlarından meydana gelmiştir. Üst sıra pencere kemerlerinin kısa olanlarının üzerine, siyah zemin üzerine yıldızla yazılmış, Allah, Muhammed, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan ve Hüseyin ibarelerini içeren yuvarlak levhalar yerleştirilmiştir. Hünkâr locasındaki kubbe çiçek motifi, bitkisel bezemeler ve kıvrım dallarla dekore edilmiştir. Harimi örten kubbenin merkezinde bir ayet bulunmaktadır. Dekoratif olarak, çiçek yap-

rakları, yeşil zemin üzerine hafif kabartma çiçek ve kıvrım dal motifi ile süslenmiştir (Çelik 2000: 125-126).

Restorasyon sırasında kubbedeki kurşun örtü sökülmeğe başlayınca farklı bir doku ile karşılaşılmıştır. Kurşun altında birbirine değer bir vaziyette yerleştirilmiş künkler tespit edilmiş, lokal olmak kaydıyla birkaç noktadan kaldırılan kurşunun altında, künklerin tüm kubbe yüzeyinde devam ettiği anlaşılmıştır (Yücel vd. 2014: 11). Klasik tuğladan örülmüş kubbenin yüzeyi künklerle kaplanmış, kubbe formu hafif bir malzemeye, kubbeye zarar vermeden yükseltmek istenmiştir. Böyle bir uygulama ile İstanbul camileri arasında ilk kez karşılaşılmıştır (Yücel vd. 2014: 11). Kurşun örtünün montajı için gerekli olan yüzey, künklerle zarar vermeden künkleri koruma amaçlı tasarlanmıştır (Yücel vd. 2014: 12).

2. Vakıfların Kuruluşu

Çırağan'da bulunan Mecidiye Camii'nin Abdülmecid vakıflarından sadece bir cüz olduğunu vakfiyesinden anlıyoruz (VGMA, *Defter 1419*). Vakfiyede, Sultan Abdülmecid'in, üzerinde çalıştığımız camisinden başka, Sakız Adası'nda iskele başında bulunan camisi ile muvakkithanesi, Mekke'de bir kütüphanesi, Taif ve Trabzon'da muvakkithaneleri de bulunmaktadır (VGMA, *Defter 1419*: 14-15). Vakıfların kuruluşu Darphane-i Âmire nazırı Tahir Paşa'nın odasında gerçekleşmiş olup (VGMA, *Defter 1419*: 13), vakfa Darphane-i Âmire muhasebecisi Mehmed Nuri Efendi atanmıştır (VGMA, *Defter 1419*: 13). Vakıfların kurulduğu tarih 02 Zilhicce 1264/31 Ekim 1848'dir. Kuruluşuna Evkâf muhasebecisi Sâib Efendi, büyük vezirlerin kapı kethüdalarından Nesim Efendi, Valide Sultan'ın hazine kâtibi Zekeriyya Vahdetî Efendi, Tahir Paşa'nın mühürdarı Mustafa Râşid Efendi, el-hâc İbrâhim Ağa ve diğerleri katılmıştır (VGMA, *Defter 1419*: 192-193).

Bu vakfiyeye 28 Rebiülahir 1267/2 Mart 1851 tarihinde bir zeyil yapılmıştır. Böylece vakfın gelir kaynaklarına yeni ilaveler yapıldığı gibi vakıf şartlarında da birtakım değişikliklere gidilmiştir. Zeyil vakfiyenin tescil işlemleri Hazine-i Hassa nazırı Ali Şefik Bey'in odasında gerçekleşmiştir. Vakıflar kurulurken Darphane-i Âmire nazırı olan

Mehmed Nuri Efendi bu defa Hazine-i Hassa muhasebecisi olarak görülmektedir (VGMA, *Defter 1419*: 195-196). Ayrıca tescil işlemlerinin şahitlerinin de değiştiği tespit edilebilmektedir. Hazine-i Hassa muhasebesi mümeyyiz-i evveli es-Seyyid Hasan Râgıb Efendi, mümeyyiz-i sânisî es-Seyyid Ahmed Bîcan Efendi, Vakfın kâtibi Süleyman Kamil Efendi, câbisi Hasan Efendi ve diğerleri de hazır bulunmuşlardır (VGMA, *Defter 1419*: 216).

25 Zilkade 1268/10 Eylül 1852 tarihinde vakfiye-ye ikinci bir zeyil daha yapılmıştır. Bu defa mahkemenin yeri, vakfın mütevellisi, mütevellinin görevi ve şahitleri konusunda herhangi bir değişiklik yapılmamıştır (VGMA, *Defter 1419*: 219-220, 266-267).

3. Mecidiye Camii'nin Gelir Kaynakları ve İşletimi

Sultan Abdülmecid, yaptırdığı hayratın giderlerinin karşılanması için gerek menkul gerekse gayrimenkul niteliğinde birçok kaynağını kurduğu vakıflarına aktarmıştır. Ancak bu gelir kaynakları, sadece makalemizin konusunu oluşturan Çırağan Mecidiye Camii'ne değil, tüm vakıflarına tahsis edilmiştir. Vakıfların ülkenin değişik yerlerinde bulunan ve farklı ekonomik etkinliklerle ilgili olan gelir kaynaklarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. 2.500.000 kuruş (VGMA, *Defter 1419*: 12) nukud (nakit para).
2. Çatalca'daki kuru mera, tarla, arsa, bağ, bahçe, menzil, çeşitli binalar, harman yerleri, müştemilatıyla birlikte çiftliklerin gelirleri (VGMA, *Defter 1419*: 16, 17, 20, 21, 22, 36, 37, 51, 52, 68).
3. Silivri kasabasındaki dükkân, mera, tarla, çiftlik menzilleri ve Küçükçekmece'deki tarlalar (VGMA, *Defter 1419*: 74-75, 142-143).
4. Cezayir-i Bahr-i Sefid'e bağlı Midilli Adası'nın nahiye ve köylerinde zeytinlikler ve zeytinyağı mengeneleri (VGMA, *Defter 1419*: 78-119); İzmir'de kahvehane ve kayıkhaneler (VGMA, *Defter 1419*: 119).
5. Selanik ve Karaferye (Veria) kazalarında çiftçi menzilleri, çiftlikler, ziraata elverişli araziler, ormanlar, kıraç araziler (VGMA, *Defter*

1419: 122-135); Halep Eyaleti'ne bağlı Amik Ovası'nda araziler, dağ ve çeşitli müştemilat (VGMA, *Defter 1419*: 135).

6. Tekfurdağı'nda (Tekirdağ) kuru, tarla, çiftlikler, bu çiftliklerde bulunan demirbaş ziraat aletleri, bakır kap-kacaklar, hububat ve hayvanlar (VGMA, *Defter 1419*: 144-146), Filibe'de dink² ve un değirmenleri (VGMA, *Defter 1419*: 146-147).
7. Anadolu ve Rumeli'de bulunan zımpara madenleri (VGMA 1419: 158-159), Kütahya Sancağı Kula kazasındaki zımpara maden arazileri, İzmir Muhassıllığı'na bağlı Söke ve çevresindeki dağlarda bulunan zımpara maden arazileri (VGMA, *Defter 1419*: 161), Karadeniz sahilinde bulunan Amasra, Hisarönü ve Ereğli'deki madenler (VGMA, *Defter 1419*: 162-167).
8. İstanbul Boğaziçi Yeniköy'de bulunan padişaha ait bir sahilhane ile Üsküdar'daki çeşitli menziller (VGMA, *Defter 1419*: 148-154, 167-168).
9. Sultan Abdülmecid birinci zeyil vakfiye ile vakıflar için yeni gayrimenkuller satın almıştır. Bunlar; İstanbul Karagümrük, Eyüp (VGMA, *Defter 1419*: 199-200), İstinye (VGMA, *Defter 1419*: 226-227, 231, 242), Fındıklı (VGMA, *Defter 1419*: 228-229), Yalı Mahallesi (VGMA, *Defter 1419*: 239), Sarıyer (VGMA, *Defter 1419*: 242-244), Rum Mehmed Paşa Mahallesi (VGMA, *Defter 1419*: 244), Unkapanı Elvanzade Mahallesi (VGMA, *Defter 1419*: 247), Kadıköy (VGMA, *Defter 1419*: 249) Galata Emekyemez Mahallesi ve Kızılrağası Mahallesi'ndeki menziller.
10. Yazın müşteri ve kışın tatlı su taşıma işinde kullanmak için Anadolu Kavağı'nda bulunan iki kayık (VGMA, *Defter 1419*: 206-207), Eyüp'te bir ada arazisi (VGMA, *Defter 1419*: 206-207), Şehzade Mehmed ile Mimar Sinanüddin mahallelerinde birer bahçe ve İstinye'de bir sahilhane (VGMA, *Defter 1419*: 227-228, 241, 242, 250).

2 Türk Dil Kurumunun Büyük Türkçe Sözlüğünde, pirinci kabağundan ayırmak veya bulgur dövmek için kullanılan dibek anlamı verilmiştir.

11. Edremit ve Kızılcatuzla kazasında zeytinlikler (VGMA, *Defter 1419*: 201-202), Sakız'da arsalar ve on bir adet mağaza (VGMA, *Defter 1419*: 206).

Vakfın yukarıda bahsettiğimiz menkul ve gayrimenkul gelir kaynaklarının nasıl işletileceği hususu da vakfiyede açıklığa kavuşturulmuştur. Sultan Abdülmecid vakfettiği 2.500.000 kuruş nakit paranın ya %15 kârla işletilmesini (kredi olarak verilmesini) ya da bu para ile vakıflara yeni akarlar satın alınmasını istemiştir (VGMA, *Defter 1419*: 170)³. Gayrimenkul niteliğindeki vakıf varlıkların ise, *icâre-i vâhide*⁴ ya da *icâreteyn*⁵ sistemi ile kiralanmasını şart koşmuştur (VGMA, *Defter 1419*: 171).

4. Vakıfların Yönetimi Ve Mecidiye Camii Personeli

Vakıfların kurucusunun padişah olması hasebiyle bu hayır kurumlarını yönetmesi ve vakıflarla ilgilenmesi imkân dâhilinde değildir. Bundan dolayı vakıf işleriyle ilgilenecek bir mütevellî tayin edilmiştir. Vakfın mütevellisi daha önce mevzu bahis edildiği üzere önce Darphane-i Âmire muhasebecisi, daha sonra Hazine-i Hassa muhasebecisi olan Mehmed Nuri Efendi'dir. Vakfiyede mütevellî Mehmed Nuri Efendi'nin sorumlulukları belirtilmediği gibi kendisine herhangi bir ücret de tahsis edilmemiştir. Aynı şekilde vakıf yönetim kadrosunda bulunan kâtip ve câbiye de herhangi bir görev veya ücret tahsisi yapılmamıştır. Vakfın kâtip ve câbisi bulunduğu, kâtibin Süleyman Kamil, câbinin de Hasan Efendi olduğu *şuhûdu'l-hâl*

3 Para vakıfları ve bunların işletilmesi ile ilgili bkz. Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

4 Vakfa ait herhangi bir mülkün muayyen bir müddet için kiraya verilmesi hakkında kullanılan bir tabirdir. Bu müddet, arazi ise üç, bina ise bir seneden fazla olamaz ve akdin sona erişinde kiracı hiç bir hak iddia ve kiraladığı şeyi başkasına ciro edemezdi. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 158.

5 Vakif olan bir arazi veya binanın, değeri tutarında bir miktarı peşin ve bundan başka aylık veya yıllık bir kira almak suretiyle müddetsiz olarak kiraya verilmesi. Bu şekilde kiralayan kiraladığı şeyine tamamen mutasarrıf olur ve bu hakkını isterse başkasına satar, devir veya hibe edebilirdi. Kendisi vakif tarafından bir daha bu hakkından men olunamazdı. Bu işlemde peşin olarak verilen kiraya *icâre-i muaccele*, aylık veya yıllık olarak verilen kiraya ise *icâre-i müeccele* denirdi. Bu tasarruf hakkı miras olarak da intikal ederdi. Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 158.

bölümünden anlaşılmaktadır (VGMA, *Defter 1419*: 216).

4.1. Vaiz: Bilindiği üzere vaizler dini konularda toplumu bilgilendirme ve bilinçlendirme sorumluluğu olan görevliler olup, haftanın belli günlerinde ve özellikle de Cuma günlerinde namaz öncesinde bu vazifeyi yürütmekteydiler. Mecidiye Camii'nin vaizi de Cuma vaizi olarak görevlendirilmiştir. Yani sadece Cuma günleri irşâd vazifesiyle yükümlü tutulmuştur. Cami hizmete girdikten sonra bu vazife Bergamalı Hafız Mustafa Hulusi Efendi'ye tevdi edilmiştir. Görevi mukabili olarak ona aylık 60 kuruştan başka, günlük 2 tane de fodula⁶ tahsis edilmiştir (VGMA, *Defter 1419*: 178). Vaizin yıllık geliri 720 kuruştur.

4.2. Hatip ve Birinci İmam: Osmanlı toplumu içindeki önemli kişiliklerden birisi kuşkusuz imamdır. İmam sadece beş vakit namaz kıldıran bir kişi değildir. O, aynı zamanda güvenilir kişiliğinden dolayı kadı mahkemelerinde şahit, mahalleye gelen giden yabancılar hakkında bilgisi olan bir muhtardır. Kısaca imam sosyal konularda sorumluluğu olan önemli bir şahsiyettir.

İmamlar camilerde hitabet ve imamet görevlerini yürütmekteydiler. Mecidiye camiine de "imam-ı evvel" ve "imam-ı sâni" diye iki imam görevlendirildi. Birinci imam Hacı Hafız Musa Kudsi Efendi, Darussaade Ağası'nın imamıyken bu göreve getirilmiştir (BOA, HAT/1646; VGMA, *Defter 997*: 19). Musa Kudsi Efendi hitabet için 30, imamet için 60, devirhanlık için 10, sabah namazından sonra okunacak Yasin suresi için 5, ikindiden sonra okunacak Nebe suresi için 5, bayram namazlarındaki vaazlık talimi için 5, öğle namazından sonra okunacak "Âmenerresûlü" için 5 kuruş olmak üzere 120 kuruş aylık alacaktır (VGMA 1419: 168; VGMA, *Defter 997*: 19, 29).

İmamın hangi namazdan sonra hangi sureyi okuyacağı meselesine biraz dikkat edilirse bugünkü-

6 "Fodula" fazla mayalanmış özsüz hamurdan yapılan imaretlerde pişirildikten sonra istihkaklarına göre günlük olarak verilen bir çeşit ekmeği. "Fodula" ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Feridun Emecen, "Fodula", *DİA*, c. XIII, İstanbul 1996, s. 167; Mecidiye Camii personeline verilecek fodaluların bugünkü dayıları Abdülmecid Vakfı tarafından Hamidiye İmaretine verilecek, orada hazırlandıktan sonra personele dağıtılacaktı. Verilen fodalular Darphane-i Âmire'ye kaydedilecek, durumdan Evkâf-ı Hümâyûn da haberdar edilecekti 4 R 1264, VGMA, *Defter 997*, s. 19.

den oldukça farklı olduğu görülecektir. Zira bugün sabah namazından sonra Yasin, öğle namazından sonra “Âmenerresûlü” okuma geleneği yoktur.

Birinci imamın aylıktan başka gelirleri de bulunmaktadır. O, vakıftan aylık 50 kuruş “taamiye”, yani yemek parası, günlük 3 tane de fodula almaktaydı (VGMA, *Defter 1419*: 168; VGMA, *Defter 997*: 19, 29). Yine Mevlid kandilinde okunan hatmi şeriften ve aynı gece camide tertip edilen *hilye-i saadet* yani *sakal-ı şerif* merasimindeki hizmetinden dolayı da senelik 40 kuruş almaktaydı (VGMA, *Defter 1419*: 180). Zaman içinde düzenlenen zeyil vakfiyelerle kendisine aylık 60 kuruş kira, senelik 75 kuruş da yakacak (kömür) yardımı yapılmıştır (VGMA, *Defter 1419*: 209). Her gece nöbet odalarında yakılmak üzere 1 vukiyye⁷ “revgan-ı zeyt” yani zeytinyağı verilmiştir (VGMA, *Defter 1419*: 209-210; VGMA, *Defter 997*: 19, 29).

Yukarıda da görüldüğü üzere, birinci imamın hem aynî hem de nakdî gelirleri vardır. Aynî gelirleri günlük 3 tane fodula ile aydınlatma için 1 vukiyye zeytinyağıdır. Nakdî gelirleri aylık ve yıllık olmak üzere iki çeşittir. Aylık görevleri karşılığı maaş, yemek parası, ev kira yardımı, yıllık gelirleri ise, mevlid kandili programı ve sakal-ı şerif programından gelen ücretlerle yakacak (kömür) yardımınıdır. Böylelikle imamın yıllık toplam nakdî geliri, 2875 kuruşluk bir meblağa ulaşmıştır.

4.3. İkinci İmam: Daha önce de ifade edildiği üzere Mecidiye’de iki imam görev yapmaktaydı. İkinci imam imamet vazifesi için 60 kuruş almaktaydı. O aynı zamanda devirhan grubunun başı, yani ser-mahfilî devir için 10, sabah namazından sonra okuduğu Fetih suresi için 10, Yasin suresi için 7, Nebe için 6,5 ve Âmenerresûlü için 6,5 olmak üzere toplam 100 kuruş aylık almaktaydı. Birinci imam gibi ona da aylık 50 kuruş “taamiye” ve günlük 3 fodula verilmekteydi (VGMA, *Defter 1419*: 178; VGMA, *Defter 997*: 19).

Vakfiyenin tescili ile birlikte caminin ikinci imamlığına Hazine-i Hümayûn vekilinin imamı es-Seyyid Hafız Mehmed Tefik Efendi bin El-hâc Emin atanmıştır (VGMA, *Defter 997*: 19). Vakfiyedeki şartlar gereği o, Mevlid kandillerinde okunan

hatm-i şerif ve sakal-ı şerif ziyaret merasiminde yaptığı görev/hizmet mukabilinde vakıftan senelik 40 kuruş ücret alacaktır (VGMA, *Defter 1419*: 180). İkinci imama yine aylık 60 kuruş kira yardımı ile senelik 75 kuruş kömür yardımı yapılmaktaydı. İmamlara verilen zeytinyağının bir vukiyyesini kullanma hakkı ikinci imama aitti (VGMA, *Defter 997*: 19, 29).

Aynî gelirler bakımından ikinci imam birinci imamla aynı haklara sahiptir. Ancak nakdi gelirler bakımından birinci imamın yıllık gelirleri toplamı 2.875 kuruş iken ikinci imamın gelirleri ise 2.635 kuruştur. İmamların gelirleri mukayese edildiğinde, birinci imamın ikinci imamdaki 240 kuruş fazla geliri olduğu anlaşılmaktadır.

4.4. Birinci Müezzin: Mecidiye Camii’nde üç tane müezzin görevlendirilmiştir. Birinci müezzin, müezzinlik ve tarifhanlık⁸ görevlerini icra etmekte bu görevlerine mukabil aylık 40 kuruş almaktaydı. Kendisine aylık 30 kuruş mukabili ikinci kayyım, kandillerin yakılması, halıların yayılması, temizlenmesi gibi işler de tevdi edilmiştir. Birinci müezzine, sabaha karşı minarelerden temcid ve sala okuyuculuğu için 5 kuruş daha tahsis edilmiştir. Destek kabilinden aylık 30 kuruş yemek yardımı, aynı olarak günlük 3 çift fodula ve her yıl tertip edilen sakal-ı şerif merasimi münasebetiyle 20 kuruş verilmiştir (VGMA, *Defter 1419*: 180). Yine destek kabilinden aylık 50 kuruş kira ve senelik 50 kuruş kömür yardımı uygun görülmüştür (VGMA, *Defter 1419*: 209; VGMA, *Defter 997*: 19, 29). Böylece birinci müezzinin bütün bu nakdi gelirleri yıllık olarak toplam 1.930 kuruşa ulaşmıştır.

4.5. İkinci Müezzin: İkinci müezzine müezzinlik ve tarifhanlık için 35, birinci kayyım, kandillerin yakılması, halıların yayılması, temizlenmesi gibi işler için 30, temcid ve sala okuyuculuğu için 5 kuruş olmak üzere aylık toplam 70 kuruş maaş bağlanmıştır. Kendisine aylık 30 kuruş taamiye, 50 kuruş kira ve senelik 50 kuruş da kömür yardımı yapılmıştır. Böylece ikinci müezzinin yıllık nakdi geliri toplam 1.850 kuruştur. Ayrıca kendisine günlük 3 çift fodula tahsis edilmiştir (VGMA, *Defter 1419*: 179; VGMA, *Defter 997*: 19).

8 Cami ve tekkelerde namazdan evvel peygamberimizle büküklerin evsafına dair cemaate izahlarda bulunan vazife sahipleri hakkında kullanılan bir tabirdir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, c. III, s. 401.

7 Okka, dört yüz dirhemlik tartıya verilen isimdir.

4.6. Üçüncü Müezzin: Üçüncü müezzine müezzinlik için 30, üçüncü kayyımlik için 15, mahfel-i hümayunun korunması görevi için 7,5, cami ve minare kandillerinin yakılması için 7,5 ve saat ile ilgili görevleri için 5 kuruş olmak üzere toplam 65 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Bunların dışında 30 kuruşluk taamiye parası ile aylık geliri 95 kuruşa ulaşmıştır. Diğer müezzinler gibi ona da aylık 50 kuruş kira ve senelik 50 kuruş kömür yardımı yapılmıştır. Ayrıca o da günlük 3 çift fodula almaktaydı. Üçüncü müezzinin yıllık nakdi geliri 1.790 kuruşu bulmaktaydı. Müezzinler nöbet odasını ortak kullanmaktaydılar. Bu odanın aydınlatılmasında kullanılması için kendilerine 2 vukiyye zeytinyağı verilmekteydi (VGMA, *Defter 1419*: 179; VGMA, *Defter 997*: 19, 29).

Yukarıda görüldüğü gibi müezzinlere dini vazifeleri dışında cami ve minare kandillerinin yakılması, halılarının yayılması, temizlenmesi gibi sorumluluklar da yüklenmiştir. İmamlara ayrı odalar tahsis edilirken, müezzinlere ortak kullanmaları için tek oda tahsis edilmiştir.

4.7. Kapıcı: Müezzinlere caminin bakım ve temizliği ile ilgili sorumluluklar yüklenirken bevva (kapıcı) da cami dışındaki bakım ve temizlik işleri bırakılmıştır. Kendisine kapıcılık görevi için aylık 20, hamam ve tuvaletlerin temizliği için 12,5 ve hamam, şadırvan ve tuvaletlerin aydınlatılması için 7,5 olmak üzere aylık toplam 40 kuruş maaş ile günlük 2 fodula verilmekteydi (VGMA, *Defter 1419*: 179; VGMA, *Defter 997*: 19).

Vakfiyedeki bilgilere göre, ilk kapıcılık görevi el-hac Abdülkerim Efendi'ye tevcih edilmiştir. Ona da diğerleri gibi aylık 40 kuruş kira, senelik 50 kuruş kömür parası yardımı yapılmıştır (VGMA, *Defter 1419*: 257-258). Böylece kapıcının yıllık nakdi geliri 1.010 kuruşu bulmaktaydı.

4.8. Gazcı ve Mahfil-i Dâire-i Hümayûn Bekçisi: Bu göreve Ahmed Ağa tayin edilmiş, kendisine aylık 100 kuruş gazcılık, 150 kuruş da bekçilik olmak üzere toplam 250 kuruş maaş tahsis edilmiştir (VGMA, *Defter 1419*: 210; VGMA, *Defter 997*: 29). Ahmed Ağa'nın yıllık geliri 3.000 kuruştur. Görüldüğü üzere Ahmed Ağa cami personeli içinde en yüksek gelire sahip kişidir. Muhtemelen bu yüksek gelirden dolayı kendisine, yemek

parası, hane kirası ve kömür yardımı gibi destek kabilinden ilave yardımlar yapılmamıştır.

Ahmed Ağa vefat edince yerine Hacı Hüseyin Ağa tayin edilmiştir. Vefat ettiğinde 400 kuruş olan Ahmed Ağa'nın maaşının 100 kuruşu hanımına, kalan 300 kuruş ise yerine tayin edilen Hacı Hüseyin Ağa'ya verilmiştir. Ancak hanımının da vefatı üzerine 100 kuruş da Hüseyin Ağa'nın maaşına zam olarak yansımıştır (BOA, İ.DH/918-72874).

Çırağan Sahilsarayı civarındaki Mecidiye Camii'nin personeli hususunda verdiğimiz bilgileri toparlayacak olursak, camide bir vaiz, iki imam, üç müezzin, bir bevva, bir gazcı ve ser mahfil bekçisi olmak üzere toplam 8 personel görev yapmaktaydı. Ayrıca bir duacı şeyh efendi ile hatimhan efendiler de yılda bir kez sakal-ı şerif merasiminde hizmet etmek suretiyle vakıf gelirlerinden istifade etmekteydiler. Duacı şeyh efendi 20 kuruş, 8 kişilik hatimhan ekibi ise 5'er kuruştan toplam 40 kuruş almaktaydı. Bütün bu verilerden yola çıkarak Çırağan Mecidiye Camiinde daimi ve geçici personele yıllık 15.870 kuruş ödendiğini söyleyebiliriz.

5. Mecidiye Camii'nde Cuma Selamlığı Merasimi

Sultan Abdülmecid Mecidiye Camii yapıldıktan sonra buraya Cuma namazı kılmaya gelirdi. Namazdan sonra burada "Cuma selamlığı" merasimi düzenlenirdi. Bilindiği üzere "Cuma selamlığı", sadece merasim ve dini yönüyle değil, hukuki, sosyal ve kültürel açılardan da büyük önem taşırdı. Osmanlılarda padişahların Cuma günü saraydan çıkıp dönünceye kadar gerek yol boyunca gerekse uğradıkları yerlerde oldukça ilgi çekici merasimler ve hadiseler cereyan ederdi. Cuma selamlığı, sırasında ilmi, askeri ve mülki erkân üniforma ve resmi kıyafetleriyle hazır bulunurlar, merasime iştirak ederlerdi. Cuma selamlığı bir bakıma halkın dilek ve şikâyetlerini şifahî veya yazılı olarak bizzat hükümdara ulaştırması için bir fırsattı. Bu durum hükümdar-tebaa münasebetleri açısından fevkalade önemliydi (İpşirli 1993: 91).

Sultan Abdülmecid devrinde Çırağan'daki Mecidiye Camii'nde ilk Cuma selamlığı merasimi 27 Safer 1266/11 Ocak 1850 tarihinde gerçekleşmiş, törende bahşiş dağıtılmıştır (VGMA, *Defter 998*: 17). Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere bahşiş

alanların tamamı saray, cami ve evkaf personeli- dir. Tabloda gösterilmiş olan kayık ücretini padi- şahın Dolmabahçe Sarayı'ndan Çırağan Sarayı'na kadar kayıkla geldiği, oradan arabayla Mecidiye Camii'ne geçtiği şeklinde yorumlayabiliriz.

Tablo 1. 27 Safer 1266/11 Ocak 1850 tarihli Se- lamlık töreninde dağıtılan bahşişler

Sıra No	Bahşiş Alanlar	Miktarı (kuruş)
1	Mabeyn hademeleri	250
2	Yol hademeleri	150
3	Hünkâr müezzinleri	100
4	Mehterhane Takımı	150
5	İskemlecibaşı	50
6	Evkaf kahvecibaşı	50
7	Evkaf İbrikdarı	50
8	Evkaf Kilercibaşı	50
9	Jürnal Memuru	25
10	Camii Şerif hademeleri	60
11	Paşa Kahvecibaşı	50
12	Paşa İbrikdarı	50
13	Paşa Kılarcı	50
14	Kayık Ücreti	41
15	Müstahfız-ı Mahfel-i Hüma- yun ve Gaz Memuru Ahmed Ağa'ya	50
	Toplam	1176

Sonuç

Sultan Abdülmecid batılı bir yaşam tarzını benim- semesine rağmen, başta başkent İstanbul olmak üzere İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde yap- tırdığı eserlerle yüzyılın en hayırsever padişah- larından birisi olduğunu ortaya koymuştur. Onun Çırağan Sarayı'nın arkasına yaptırdığı Mecidiye Camii, devrin mimari üslup ve tarzlarıyla müte- nasiptir. Cami hâlihazırda Vakıflar Genel Müdü- rüğü'nün nezaretinde restore edilmektedir.

Mecidiye Camii de dâhil olmak üzere Sultan Ab- dülmecid tarafından tesis edilen vakıfların yöne- tim sorumluluğu Hazine-i Hassa'ya bırakılmıştır. Vakfın gelir kaynaklarının hayratın giderlerini rahatça karşılayabilecek nitelikte olduğu vakfiye- lerden rahatça anlaşılabilir. Gelir kaynak- ları içinde tarım arazileri ve çiftlikler olduğu gibi, menzil adını verdiğimiz konaklar, madenler ve ormanlar gibi kaynak türleri de bulunmaktadır. Cami personel sayısının 8 ile sınırlı kalması, per- sonel açısından abartılı sayılabilecek bir düzey- de olmadığını göstermektedir. Personelin hem nakdi hem de aynı gelirleri bulunmaktadır. Nakdi gelirler bugünkü maaşla eş değer olup, kömür yardımı, yemek yardımı, fodula yardımı gibi ge- lir türleri ise, personelin sosyo-ekonomik hakları olarak değerlendirilebilir. Müezzinlere dini vazife- ler yanında, caminin iç bakım, temizlik ve ay- dınlatma görevleri de verilmiştir. Mecidiye Camii gazla ısıtılmakta olduğundan cami in bir gascısı bulunmaktadır. Bu da yüzyıl açısından bir yenilik olarak kabul edilebilir. Ayrıca burası bir selatin camii olması hasebiyle *mahfel-i hümûyunu* ve görevlisi de bulunmaktadır. Saraya yakın olması nedeniyle burada "Cuma Selamlığı" törenleri ya- pılmıştır.

Mecidiye Camii'nde imamların namazlardan sonra okuduğu surelerle bugünküler mukaye- se edildiğinde, zaman içindeki değişim ortaya çıkmıştır. Zira bugün camilerde sabah namazın- dan sonra Yasin, öğle namazından sonra "Âme- nerresûlü" okuma geleneği yoktur. Günümüzde özellikle "Âmenerresûlü" yatsı namazından sonra okunmaktadır. Mecidiye Camii'nde her yıl Mevlid kandilinde sakal-ı şerif merasimi de tertip edil- mekteydi.

Son tahlilde, barok üslubuyla yapılmış olan Me- cidiye Camii, devrinin mimari üslup anlayışı ile uyumlu bir halde olup, personele maaş dışında verilen kira ve kömür yardımı gibi haklar da, im- paratorluğun değişen yüzünün bir yansıması ola- rak değerlendirilebilir.

Kaynaklar

Arşiv Vesikaları

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Defterler: 1419, 997, 998.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Hatt-ı Hümayun (HAT) / 1646.

İrade Dâhiliye (İ.DH), nr. 918 / 72874.

Araştırma Eserleri

Batur, Afife (1985). "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 1038-1067.

Batur, Selçuk (1998). "Mecidiye Camii" *Dünden Bugüne Beşiktaş*, Editör: Nuri Akbayar, İstanbul: Beşiktaş Belediye Başkanlığı Yayınları, 164-166.

Batur, Selçuk (Tarih Yok). "Mecidiye Camisi", Editör: Ahmet Keskin, Prof. H. Kemal Söylemezoğlu'na, s. 61-78.

Can, Selman (2010). *Son Dönem Osmanlı Mimarlığı*, Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İstanbul.

Can, Selman (2007). "XIX. Yüzyıl Mimarları ve Ermeniler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2007/167:39-47.

Çelik, Gözde (2000). İstanbul'da 19. Yüzyıl Abdülmecid Camileri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Deniz, Şefaattin (2014). "Ortaköy Camii'nin İnşa Sürecinde Gayri Müslim Yönetici, Usta ve Tüccarların Rolü", *Osmanlı İstanbulu II : Bildiriler: 27-29 Mayıs 2014, Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu*, Editörler: Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2014, s. 693-707.

Emecen, Feridun (1996). "Fodula", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 167-170.

Eyice, Semavi (2002). "Küçük Mecidiye Camii", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXVI, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 527-528.

İnci, Nurcan (1985). "18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler", *Vakıflar Dergisi*, 1985/19: 223-236.

İpşirli, Mehmet (1993). "Cuma Selamlığı", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. VIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 90-92.

Koçu, Reşat Ekrem (1960). İstanbul Ansiklopedisi, c. IV, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, s. 2092-2093.

Mehmed Raif (1314). *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul: Alem Matbaası.

Öz, Tahsin (1965). İstanbul Camileri, c. II, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özcan, Tahsin (2003). *Osmanlı Para Vakıfları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

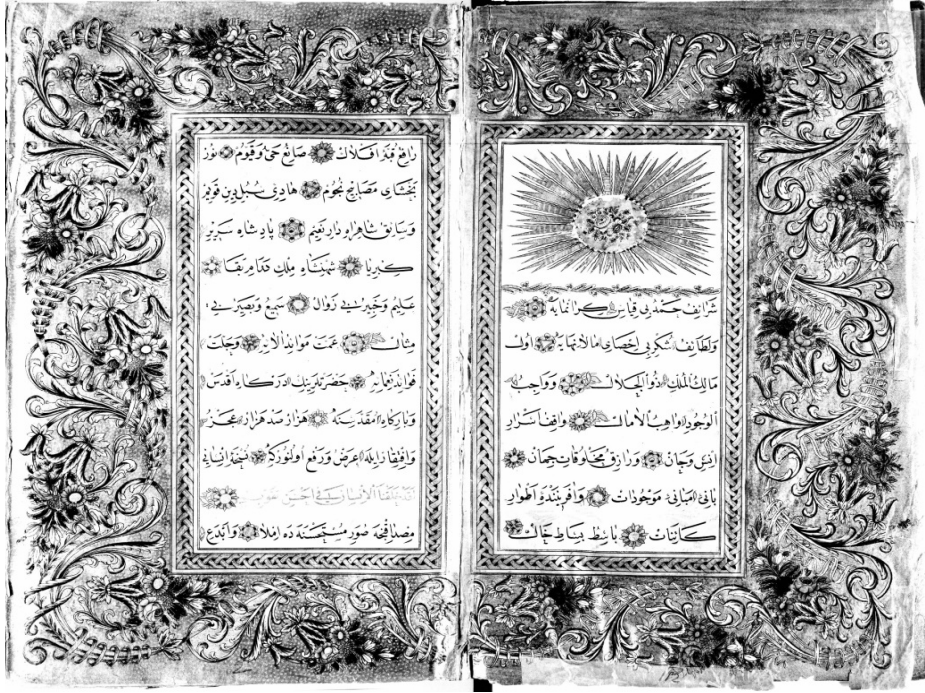
Sertoğlu, Midhat (1986). *Osmanlı Tarih Lûgati*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Tuğlacı, Pars (1981). *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.

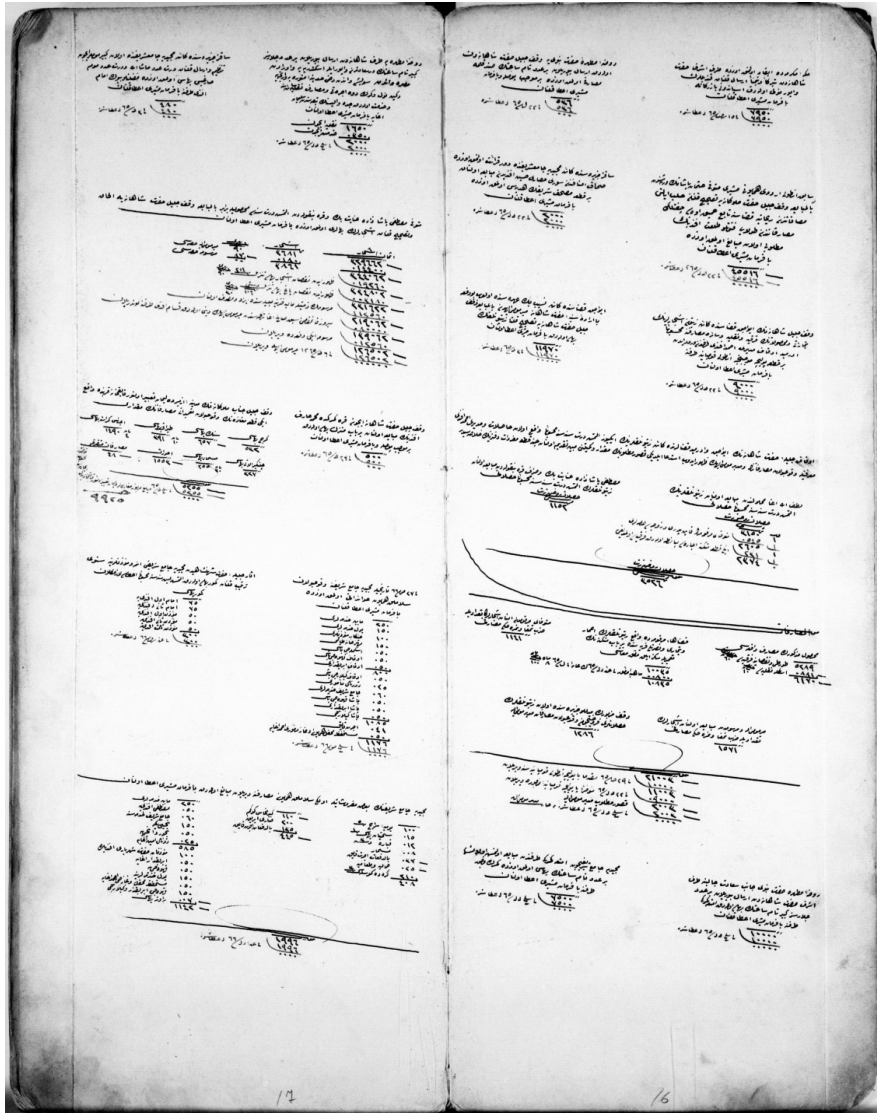
Yücel, Utku; Bekiroğlu, Havva Ekşi; Özel, Oktay; Boran, Asude Tomris (2014). "Küçük Mecidiye Camii" Kubbe Künk Sistemi ve Uygulama Süreci, *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, 2014/8:8-14.

Ekler

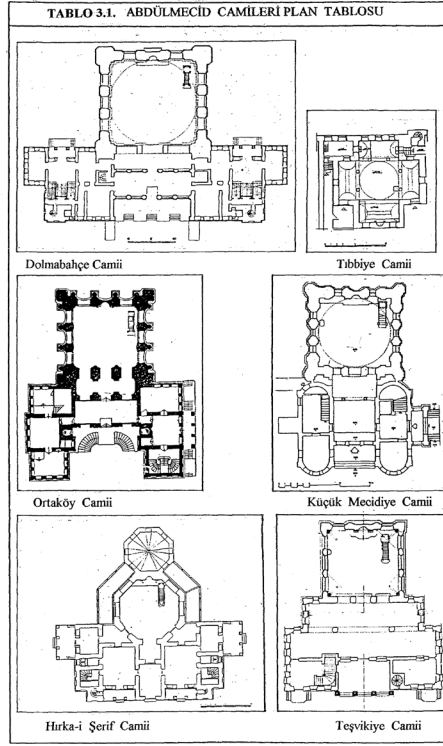
Ek 1. Vakfiyenin başlangıç sayfası (VGMA 1419)

Ek 2. Abdülmecid'in İlk Cuma Selamlığı törenine ait belge (VGMA, Defter 998)

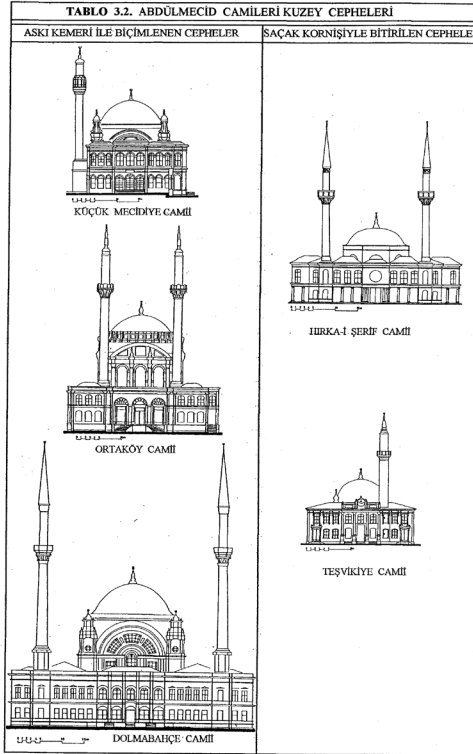

Resimler

55

Resim 1. Çırağan Mecidiye Camii Plan Tablosu (Çelik 2000: 55)

88

Resim 2. Çırağan Mecidiye Camii Kuzey Cephesi (Çelik 2000: 88)

Resim 3. Mecidiye Camii'nden bir görünüm

Urfa'da Vakıf Kitaplar Üzerine Bir Değerlendirme

Mehmet Kurtoğlu* -Enver Karakeçili**

Öz

Urfa'da Osmanlı dönemi kitap ve kütüphane konusuna değinen bu makalede, üçü yeni, biri de daha önce yayınlanmış olan dört adet vakfiye üzerinden kitap ve kütüphane konusu incelenmektedir. Söz konusu incelemede Urfa'daki kitap ve kütüphane kültürü ile bunun şehrin kültürel hayatına yansımaları anlatılmış olup, Şeyh Ramazan Efendi Vakfı, Hacı Hafız Mustafa bin Hasan, Dede Osman Efendi ve Hacı Kurra Efendizâde Mehmed Halid Efendi Vakıflarına ait vakıf kitaplara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Urfa, Vakıf, Kütüphane, Vakıf Kitaplar.

An Evaluation of the Waqf Books in Urfa

Abstract

In this article that addresses the issue of books and libraries of the Ottoman period, the issue of books and libraries are examined in the light of three new waqf books and also another one which was published previously. In this work, the book and library culture in Urfa and the reflection of this culture to the general cultural life of the city is described and also it is given place to the waqf books which belongs to the Sheikh Ramadan Efendi, Al-Hajj Hafız Mustafa bin Hasan, Dede Osman Efendi and Hacı Kurra Efendizade Mehmed Halid Efendi Waqfs.

Keywords: Urfa, waqf, library, waqf books.

* Vakıflar Genel Müdürlüğü, Müdür

** Vakıflar Genel Müdürlüğü, Musahhih

Giriş

Eçmiş günümüzden on iki bin yıl öncesine tarihlenen (Schmidt 2007: 102) tarihî Harran ve Edessa (Urfa) okullarıyla (üniversite) ve Ortaçağ İslam dünyasında önemli bir kültür merkezi olması münasebetiyle Urfa'nın düşünce tarihimizdeki yeri yadsınamaz.¹ Tarih boyunca ilim ve kültür merkezi olan Urfa, tarihî Harran ve Urfa Üniversitesi'nde yetiştirdiği ilim adamlarıyla ve bunların düşünce tarihine kazandırmış olduğu kitap ve Risâlelerle, Yunan felsefesinin İslam âlemine taşınmasında aracı rol oynamış, bundan dolayı "Doğunun Atinası" sıfatını almıştır (Çetinkaya 2013: 113).

Şehirdeki kütüphanecilik tarihinin de köklü olduğu ve M.Ö. 610'lı yıllara kadar dayandığı, Urfa ve Harran arasında yapılan kazılarda elde edilen ve Nergal'a ait olduğu sanılan arşivden anlaşılmalıdır (Yıldız 2003: 16). M.S. IV. yüzyılda Urfa'da bir okul kütüphanesinin olduğunu Ermeni tarihçi Khoreneli Moses'ten öğreniyoruz (Yıldız, 2003: 308). Hıristiyanlık döneminde ise Urfa'da halka ait belgelerin de içinde yer aldığı arşivlerin bulunduğu ve bunlar arasında Süryanice ve Eski Yunanca belgeler ile vergi kayıtlarının, tapınak *annallerinin* bulunduğu belirtilmektedir (Yıldız, 2003: 16 vd).

1517 tarihinde Osmanlı hâkimiyetine giren Urfa, eğitim ve öğretim bakımından en istikrarlı dönemini yaşamıştır; birçok han, hamam, cami, medrese, kütüphane bu dönemde vakıflar aracılığıyla yapılmış, mimarî ve kültürel anlamda şehir büyük bir gelişme göstermiştir. XVII. yüzyılda üç adet olan medrese sayısı, XIX. yüzyıla gelindiğinde on dörde yükselmiştir (Memiş 1998: 2). Vakıflar tarafından vücuda getirilen bu medreselerin on tanesinde kütüphane olduğunu 1908 tarihli *Haleb Vilâyeti Salnâmesi*'nden öğrenmekteyiz (Haleb Vilâyeti Salnâmesi 1327: 397). Medrese kütüphanelerinin yanında tekke ve zaviyelerin bünyesinde kütüphanelerin de bulunduğu göz önüne alındığında, şehrin küçümsenmeyecek

büyükte bir kitap külliyyatına sahip olduğu görülmektedir.

Tarih boyunca birçok savaş ve istilaya tanıklık eden, çok sık el değiştiren Urfa, en istikrarlı ve bağımsız dönemini Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamıştır. Özellikle bu dönemde şehrin en görkemli camileri olan Hüseyin Paşa, Yusuf Paşa, Nimetullah ve Rizvaniye inşa edilmiştir. Ayrıca eğitim ve ilim hayatında vakıflar aracılığıyla büyük bir canlılık yaşanmış, birçok medrese ve kütüphane bu devirde kurulmuştur. Örneğin h. 1324/m. 1906 tarihli Haleb Vilayet Salnamesi'nde Urfa sancağındaki kütüphane sayısının on adet olduğu ve bu kütüphanelerde toplam üç bin on adet kitap bulunduğu belirtilmektedir (Kapaklı 2012: 29). Şahsi kütüphaneleri de göz önünde bulundurduğumuzda, dönemin şartları içinde kütüphane ve kitap sayısının iyi bir noktada olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı dönemindeki Urfa medreselerine baktığımızda; Abbasiye Medresesi (h. 1107/m. 1695), Abdurrahman (Rahmaniye) Medresesi (17. yy.), Eyyubi Medresesi (h. 587/m. 1191), Firuz Bey Medresesi (17. yy.), Halilürrahman Medresesi (h. 813-833/m. 1410-1429), Hamis Efendi Medresesi (h. 1169/m. 1756), Hasan Padişah Medresesi (h. 866/m. 1462), Haydariye (Haydar Ağa Medresesi) (h. 1169/m. 1756), İbrahimiye (Dabbakhane Medresesi) (h. 1136/m. 1723), İhlasiye Medresesi (h. 1051/m. 1641), Kutbeddin Medresesi (h. 1192/m. 1778), Nakibzâde Usameddin İbrahim Efendi Medresesi (h. 1196/m. 1781), Rahimiye Medresesi (h. 1150/m. 1737), Rızaiye Medresesi (h. 1193/m. 1779), Rızvaniye Medresesi (h. 1149/m. 1736), Sakıbiye Medresesi (h. 1270/m. 1854), Süleymaniye Medresesi (h. 1259/m. 1843), Şabaniye Medresesi (h. 1214/m. 1800), Şehbenderiye Medresesi (h. 1328/m. 1910), Ulu Cami Medresesi (h. 786/m. 1384), Yusuf Paşa Medresesi (h. 1121/m. 1709) ile Darü't-Ta'lim (h. 994/m. 1586) ve Darü'l-Hüffaz (Darü'l-Kurra) olmak üzere toplam yirmi medrese, iki darü'l-kurra ve darü'l-hadis mevzuatı olduğu görülür. Ayrıca devrinin zengin ve şöhretli bir ismi olan Şair Sakıp Efendi'nin de, kendi adıyla anılan Sakıbiye Medresesi'ni (1863) kurduğu ve kütüphaneye şahsî kitaplarını da bağışladığı bilinmektedir (Kurtoglu 2011: 121).

1 Urfa Tarihi hakkında detaylı bilgi için bkz. Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, TDV Yay., Ankara 1993, Judahbenzion Segal, *Edessa (Urfa) Kutsal Şehir*, Çev. Ahmet Arslan, İletişim yay. İstanbul 2002 ve E.R.Hayes, *Urfa Akademisi*, çev. Yaşar Güneç, Yaba Yay. İstanbul 2002.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde ise üç medrese, otuz sıbyan mektebi, üç darü'l-kurra ve darü'l-hadis olduğu yazılıdır (Kahraman-Dağlı 2010: 202). Kaynaklara baktığımızda bahsi geçen medrese ve kütüphanelerden ayrı olarak; Şeyh Ramazan Efendi'nin Urfa'daki tekkesinde (h.1072/m. 1661), Damat Süleyman Ağa'nın (h. 1150/m. 1737) önceki asırlarda kurulan küçük kütüphanelerin bir devamı mahiyetinde bir kütüphane kurduğu bilinmektedir. Aynı şekilde Nakibzâde İbrahim Efendi'nin, medresesi içinde bir kütüphane yaptırdığı (h. 1196/m. 1781); Muhammed Fazlı Efendi'nin Dabbakhane Camii'nin kuzeyinde, babası Hacı İbrahim Efendi'nin yaptırdığı medresenin bitişğinde bir kütüphane ile hafız-kütüplerin oturmaları için iki de oda inşa ettirdiği kütüphanesinde, Maarif Nezareti Salnamesi'ne göre 1900 ve 1902 senesinde üç yüz kitap bulunduğu belirtilmektedir. 1327 senesi Halep Salnamesi de aynı bilgeleri içermektedir. Bunun yanında XIX. asrın başlarında Urfa'da toplam beş a kütüphane olduğu belirtilmektedir (Erünsal 2008: 169-274).

Yine Mehmed Fazlı Efendi'nin tamir ettirdiği Arabizâde Camisi ve İbrahimiye Medresesi kütüphanesine, yedi adet tefsir, on beş adet hadis, on beş adet fıkıh, on adet tarik-i Muhammediye, on yedi adet nahiv, dokuz adet sarf, yirmi yedi adet ilm-i meâni olmak üzere yüzün üzerinde kitap vakfetmiştir (Memiş 2011: 166). Bir görüşe göre ise yukarıda sayılan kütüphanelerden hariç dokuz kütüphane daha bulunmaktadır (Karakaş 2012: 145-155). Hacı Mustafa Hafız veya Halilürrahman Kütüphanesi (h. 1312/m. 1895) on beş Kuran-ı Kerim ve iki yüz otuz sekiz adet kitap, Haydariye Kütüphanesi, altmış adet kitap, İhlaşiye Kütüphanesi (h. 1275/m. 1858) üç yüz adet kitap, Rahimiye Kütüphanesi (h. 1150/m. 1737) iki yüz yirmi bir adet kitap, Rızaiye Kütüphanesi (h. 1192/m. 1779) yüz adet kitap, Rızvaniye Kütüphanesi (h. 1149/m. 1736) 1905 tarihinde iki yüz, h. 1321/m. 1903 tarihinde ise yedi yüz adet kitap, Sakıbiye Kütüphanesi (h. 1286/m. 1870) yüz elli adet kitap, Süleymaniye Kütüphanesi (h. 1150/m. 1737) doksan beş adet kitap, Şehbenderiye Kütüphanesi (1910) vakfiyesinde ise 10 adet Kur'an-ı Kerim, sekiz adet Tefsir-i Fahreddin Râzi, beş cilt Müşkületü'l-Mesabih, dört cilt

İmam Buhari, dört cilt İhya-i Ulûm, iki cilt İmam Şarani, bir cilt Şifâ-i Şerif, bir cilt Mirkâtü'l-Fellah ve bir cilt Nüzhetü'l-Mecâlis toplam kırk iki adet kitapları bulunmaktadır (Karakaş 2012: 145-155).

Yukarıda sayılan medreselerin her birinin bir kütüphanesi olduğu vakfiyelerden anlaşılmaktadır. Ancak bu kütüphanelere ait kitaplar bugün kaybolduğundan, vakfedilen kitapları Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan vakfiyelerden ve şer'iyeye sicillerinden öğrenmekteyiz. Adı geçen medreselerin bir kısmının yıkıldığı, kalanların ise Cumhuriyet ile birlikte kapatılmasından dolayı, bunlara ait kütüphane ve kitapların akıbeti hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak söz konusu kitapların kimler tarafından vakfedildiğini, içeriği ve sayısını vakfiyelerden öğrenebilmekteyiz.

Vakıf, Medrese ve Kütüphaneler

Türkçede vakıf şeklinde telaffuz edilen "vakf" kelimesi Arapça'da bir mastar olup, lügatlere göre "durdurmak", "alıkoymak" manasına gelir. Bu deyim genellikle, "terk", "emanet", "depo" fikirlerini ifade etmekte ve günlük anlamında "mukaddes bir şey, dindarlık duygusuyla insanlığın ihtiyaçlarına veya halkın ibadet hizmetlerine adanmış bir nesne" düşüncesini taşımaktadır (Yediyıldız 2003: 8). Sosyal yaşayışın üzerinde derin etkiler yapan dinî, hukukî kurumlar olarak, çoğunlukla yarış ve sevap düşüncesi ile yapılan vakıfların, toplumda sosyal dayanışmayı amaçlayan kurumlardan olduğu muhakkaktır (Kazıcı-Şeker 1982: 247). Vakfiyelere genel olarak bakıldığında, vakıf gelirlerinin tahsis edildiği sahalardan birinin de eğitim ve öğretim faaliyetlerine yönelik olduğu anlaşılır. İlköğretim müessesesi olan sıbyan mekteplerinde, medreseler ve tekkelerde eğitim hizmetlerinin vakıflar tarafından itina ile yürütüldüğünü görmekteyiz. İslam dünyasında *darü'l-hadis*, *darü'l-kurra* ve *medreselerin* büyük bir kısmı da vakıf olarak vücuda getirilmiş ve bütün masrafları vakıflar tarafından karşılanmıştır. Bu medreselerle ilgili vakfiyelerde, ders verecek öğretim kadrosunun (müderris, muîd, danışmend, muhaddis, muallim-i feraiz, muallim-i hat, vaiz, şeyhu'l-kurra, vs.), kütüphanesi olanlar için hafızü'l-kütüb ve diğer hizmetlilerin tayinleri, okutulacak dersler (ulûm-i aklıye, ulûm-i nakli-

ye, ulûm-i şer'iyeye ulûm-i âliye, ulûm-ı nafia) için ödenecek ücretler, kısaca medreselerin iç işleyişleri hakkında çok dikkatçeki ve kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Vakıflar sayesinde medreseler tam Muhtâriyete sahip müesseseler haline gelmiştir. (Yediyıldız 1989: 44-45)

Osmanlı eğitim sistemine baktığımızda Osmanlı medreselerinin kurulduğu Orhan Gazi devrinden itibaren okutulan derslerin daha ziyade dinî ilimlere tahsis edildiği, bu sebeple medrese eğitiminde esas tutulan *tefsir*, *hadis* ve *fıkıh* gibi ilimler okutulduğu ve bu ilimlere yüksek ilim manasında *ulûm-i âliye* (عالیه علوم) denildiği bilinmektedir. Ayrıca mezkûr ilimleri öğrenmeye vasıta olan mantık, belagat, sarf ve nahiv ilimlerine ise *ulûm-i âliye* (آلیه علوم) (âlet ilimleri) denildiği ve bunun yanında *cüz'iyât* veya *koltuk dersleri* denilen ve XVI. asrın sonlarında kaldırıldığı iddia edilen *matematik*, *hendese*, *he'yet* (astronomi) ve *felsefe* ilimlerinin de belli bir süre medreselerde okutulduğu kaynaklarda geçmektedir (Akgündüz 2012: 71).

Ayrıca medrese vakfiyelerinde, belirtilen pek çok husus arasında orada okutulacak dersler hakkında şartlar konulduğuna da rastlanmaktadır. Örneğin, Niğde'deki Karamanoğlu Ali Bey Medresesi'nin vakfiyesinde, medresede şer'î ve edebî ilimlerin, fıkıh ve usul-ü fıkıhın yanı sıra on beş şer'î ilimin okutulacağı, Konya Karatay Medresesi vakfiyesinde, ders verecek müderrisin özellikleri sayılırken şeriat, hadis, tefsir, usul, furû' ve hilaf ilimlerinde uzman olmasının istenmesi, burada okutulacak dersler hakkında fikir vermesi bağlamında bir örnektir. Sultan II. Murad'ın Edirne'de yaptırdığı Dârü'l-Hadîs'in vakfiyesinde de; "şu da şartımdır ki, müderris medresede katiyen felsefî ilimlerle iştiğal etmeyecektir. Orada müderris ders günlerinde hadis ilmi ve onunla ilgili diğer dersleri öğretecek ve onun öğrettiklerinden iadesi gerekenleri muîd tekrar edecektir" diye yazmaktadır (Ergün 1996: 1).

Urfa'da Medreseler, Vakıf Kitap ve Kütüphaneleri

Birçok İslâm ülkesinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de, başta sultan ve sadrazamlar olmak üzere hayırsever kimseler tarafından cami ve medrese etrafında veya özel surette yapılan binalarda ya da külliyelerde pek çok kütüphane

kurulmuş, bunların bakımı ve yönetimi için vakıflar tesis edilmiştir. Birer kültür müessesesi olan kütüphaneler, yüzyıllarca kurucuların vakfiyelerinde koydukları şartlar doğrultusunda mütevelliler tarafından yönetilmiştir (Öztürk 1995: 391). Arapça bir kelime olan *medrese*, "ders okunan yer" veya "ders yapılan mekân" anlamına gelmektedir. İslamiyet'in ilk dönemlerinden Osmanlı dönemine kadar medreseler birer eğitim yuvası olarak hizmet vermişlerdir. Bunun yanında faal kültür ve propaganda merkezleri olan *tekke* ve *zaviyeler* (Barkan 1963: 241) ile İslamiyet'in ilk dönemlerinde ibadetin yanında öğretim faaliyetlerinin sürdürüldüğü *mescitler* (Erünsal, 2008: 2) ve muhtelif öğretilerin yanında vaaz ve *Kur'an* öğretilerinin yapıldığı yerler olan *camiler* de birer eğitim-öğretim merkezleri olarak değerlendirilebilir. Bahsi geçen yerlerde görev alan hizmetlilerin ücretleri, faaliyetin gerçekleştirileceği fiziki mekânlar ve işe giderleri vakıflar tarafından karşılanmıştır. Bundan dolayıdır ki vakıf kavramının medeniyet tasavvurumuzda yeri ve önemi yadsınamayacak derecede büyüktür. Sadece eğitim değil, ekonomi, istihdam, şehirlerin mamur hale getirilmesi, ibadet için dinî yapıların inşası, yoksullara yemek yedirilmesi, hastane yapılması gibi sosyal hayatın birçok alanında vakıfların etkin bir şekilde faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

Medeniyet ve kültür hayatımızda vakıf medreseleri ve kütüphaneler de önemli bir yer tutmaktadır. Tarih boyunca İslam dünyasında, kitap ve kütüphanelere büyük önem verilmiş, adeta bir kitap medeniyeti kurulmuştur. İlk dönemlerde kitap ve kütüphanelerin, daha çok dar bir alanda bireysel çabalarla şekillendiğini, daha sonraları ise, bunun kişisel çabalardan sıyrılarak kurumsallaştığı görülmektedir. İslam âleminde ilk kütüphanelerin, Kur'an-ı Kerim ve hadislerin etrafında yoğun bir telif faaliyetinin başladığı Emeviler döneminde (661–750) aynı zamanda birer okul olarak da görev yapan mescitlerde ortaya çıktığı sanılmaktadır. Kaynaklardan öğrendiğimize göre bu devrede bazı âlimlerin de evlerinde önemli sayılabilecek sayıda kitaptan oluşan kütüphaneleri vardı. Yine İslam dünyasında kütüphanelerin h. I-II/m. VII.-VIII asırlarda daha çok Beytül-Hikme veya Dârü'l-Hikme şeklinde adlandırılan araştırma kurumlarında yer aldığını görmekteyiz.

Bu kurumlar h. IV/m. X. asrın ortalarına kadar varlıklarını sürdürmüşler ve bu asrın sonlarına doğru, yerlerini dârü'l-ilmlere bırakmışlardır (Erünsal 2008: 3). Özellikle Fatih'in İstanbul'u fethetmesiyle birlikte, burada büyük medrese ve kütüphanelerin kurulduğunu ve bundan ilhamla imparatorluğun diğer şehirlerinde de medrese ve kütüphanelerin yaygınlaştığını kaynaklardan öğrenmekteyiz (Erünsal, 2008: 91).

Vakfedilen Kitaplar

Urfa'da medrese, cami ve tekke kütüphanelerine vakfedilen kitaplara baktığımızda, Osmanlı eğitim sisteminde okutulan Kur'an, hadis, tefsir, fıkıh, tasavvuf ve fen ilimleri kitaplarının yer aldığını görmekteyiz. Zira Osmanlı eğitim sisteminde dini ilimlerin ağırlıklı olduğu, yabancı dil bağlamında da Arapça ve Farsçanın öğretildiği bilinmektedir. Urfa medreselerinden mezun olup, İngilizce, özellikle Fransızca gibi dilleri öğrenenlerin, bunları kendi çabasıyla öğrendiği bilinmektedir. Örneğin Urfa Müftüsü Hasan Açanal Efendi, Fransızca'yı Urfa'da Süryani bir papazdan öğrendiğini belirtmiştir.

Urfa'daki güçlü tasavvufi gelenekten dolayı, vakfedilen kitaplar arasında İslam tasavvufunun önemli kaynak eserlerinin yer aldığını görülmektedir. Yine bu vakfiyelerden ilme ve okumaya önem verildiği, kitap vakfederken, kitabın kaybolmaması için rehinsiz, hatta şeyh ve müderrislerin tasarrufu dışında kimseye verilmemesinin şart koşulması bunu göstermektedir. Şehirdeki medrese, kütüphane ve vakfedilen kitap sayısı, şehrin o dönemde içinde bulunduğu eğitim, kültür ve sosyal hayatı hakkında bize bilgiler vermektedir. Zira gerek kitap çeşidi ve sayısı, gerek vakfedilen kitapların içeriği incelendiğinde, aynı zamanda şehirdeki fikir ve sanat hayatı hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür. Kitapların dinî ve tasavvufi içerikte olması bugün de şehirde güçlü bir şekilde devam eden tasavvufi damarı işaret etmektedir. Örneğin el-Hâc Hafız Mustafa bin Hasan kütüphanesine baktığımızda, on beş cilt *Kur'an-ı Kerim* ve iki yüz otuz sekizden fazla dinî ve tasavvufi mahiyette kitap vakfedildiğini görürüz (UŞŞ, nr.219: 557).

Vakıf arşivi ve şer'iyye sicillerinde yaptığımız araştırma neticesinde, vakıf kütüphaneleri açıl-

sından daha önce bilinmeyen Urfa kültür ve eğitim hayatının aydınlatılmasına katkı sağlayacak üç adet vakfiyeye ulaşılmıştır. Urfa'da vakfedilen kitaplar olarak seçilen üç adet vakfiye ve daha önce ele alınan "el-Hâc Hafız Mustafa bin Hasan Vakfı"na² ait vakfiyede belirtilen kitap isimleri, vâkıfları ve vakfiye şartlarına bakıldığında dönemin eğitim, bilim ve dünya görüşü hakkında bilgilere ulaşılabilmektedir. Ele alınan bu dört vakfiyeye bakıldığında, vâkıfların, vakfedilen bu kitapların medresede ders kitabı olarak okutulmasını şart koşmadıklarını görmekteyiz. Zira bu durum Urfa'da eğitim ve öğretim faaliyetlerinin sadece medrese bünyesinde yapılmadığı, aynı zamanda tekke ve zaviyelerde de yürütüldüğüne dair bir işarettir. Bu vakıfların haricinde Halilürrahman Zaviyesi'nde, İbrahim Halebî'nin öğretisi/dersiyesinin okutulması, muhaddis görevine atamaların yapılması, tekke ve zaviyelerde tarikat şeyhlerinin mensup oldukları tarikata ilişkin öğretileri buralarda öğretmeleri yukarıda işaret edilen uygulamaya örnek olarak gösterilebilir (Karakeçili 2015: 66 vd). Zikredilen üç adet vakıf kitaplarını, Şeyh Ramazan Efendi, Dede Osman Efendi, Hacı Kurra Efendizâde Mehmed Halid ve Mehmed Salih Efendiler vakfetmiştir. Bu üç vakfiyenin yanında daha önce yayınlanmış olan el-Hâc Hafız Mustafa bin Hasan vakfına ait kitaplara da yer verilmiştir. Vakfedilen bu kitapların hiç biri medresede okutulmak veya buraya konulmak için vakfedilmemiştir. Dört adet vakfiyeden üçüne ait vakfiyelerin tahlilinden, vakıf kurucularının görev yaptıkları tekkelere konulmak üzere kitap vakfettiği, diğer vakfiyede ise kitapların aile efradı tarafından kullanılması için vakfedildiği anlaşılmaktadır.

Şeyh Ramazan Efendi Vakfı ve Kitapları

Asıl adı Ramazan, mahlası Şani'dir. Urfa'nın bilinen en eski şairi olan Şeyh Ramazan 1631 yılında Urfa'da doğmuştur (Alpay 1986: 213). Halveti tarikatına girmiş ve şeyhlik mertebesine erişmiştir (Karakaş 1996: 148). 1693 yılında vefat etmiştir. Türbesi Beykapısı Buğday Pazarı'nın kuzey tarafındadır. Tertip edilmiş fakat basılmamış bir Divânı olduğu söylenmektedir (Alpay 1986: 213).

2 Bu vakfiye kitap isimleriyle beraber Mahmut Karakaş tarafından yayınlanmıştır. (bkz. Mahmut Karakaş, *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*, Şanlıurfa Valiliği Yay., Konya 2012.

Resim 1. Tekye-i Cedîde (Bugünkü adıyla Şeyh Safvet Tekkesi) (Fotoğraf: Yasin Küçük Arşivi)

Şeyh Ramazan Efendi Rebiu'l-ahir 1069/ Ocak 1659 tarihli vakfiyesinde bina eylediğini belirttiği "Tekye-i Cedîde", Elli Sekiz Meydanı diye bilinen ve kayıtlarda Kurtuluş Mahallesi adıyla geçen mahalledeki Halvetiye tekkesidir. Bu tekke günümüzde Şeyh Safvet Tekkesi olarak bilinmektedir. Tekke bugünkü adını Halvetiye şeyhi olan Şeyh Safvet Efendi'den almaktadır. Şeyh Safvet Efendi, Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye'de görev yapmış, Meclis-i Mebusan ve Cumhuriyet döneminde iki dönem mebusluk yapmıştır. Elli iki arkadaşıyla hilafetin kaldırılması için önerge vermiş bir zattır. Tekkenin ismi onunla şöhret bulmuştur (bkz. Özdemir 2014).

Şeyh Ramazan Şani'nin yaptırmış olduğu Tekye-i Cedîde'nin şeyhi, babası Hacı Gazi Halife'dir. Bu zatın tarikat silsilesinde ismi, "Kıdvatü erbâbü't-Tarîka Mevlânâ el-Hâc Gazi Şani Halife" şeklinde geçmektedir. Ramazan Şani, yaptırdığı tekkeye yine kendi adına bir vakıf tesis etmiş, bu vakfın vakfiyesinde tekkenin mütevellisine, şeyhine, Kur'an-ı Kerim hocasına vakfından ücretlerinin verileceğini belirtmiştir (Karakaş 1996: 149). Vâkıf Rebiu'l-ahir 1069/Aralık1658-Ocak 1659 tarihli vakfiyesinde "... bir salih ehl-i Kur'ân

ve sâhib-i hilm-i kâmilu'l-îmân ve câmi'u'l-ilm kimesne tekye-i mezbûrede mu'allim olub et-fâl-i hâlisatü'l-bâle ve sıbyân-ı sâfiyyü'l-cenâne ta'lîm-i Kur'ân-ı azîmü's-şân eyleye ve vazîfe-i yevmiyesi üç akçe ola..." (VGMA, *Defter 586: 175/168*) ifadelerinden dinî ilimler yanında diğer ilimlere de vâkıf olan salih bir kimsenin, tekke de akıl baliğ ve sıbyan olanlara Kur'an- Kerim öğretmek üzere muallim olarak görev yapmasını ve buna günlük üç akçe verilmesinin şart koşulduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda değinildiği üzere bu tekkenin gerek vakfedilen kitaplar ve gerekse görevlendirilen muallimden de anlaşılacağı üzere, bir eğitim kurumu mahiyetinde işlev gördüğü söylenilebilir.

Vakfiye tarihinden iki yıl sonra yapılan vakıf tahririnde pek de olağan olmayan bir şekilde vakfa ait kitap listesinin kaydedildiği görülmektedir. Söz konusu Muharrem 1072/ Ağustos 1661 tarihli tahrirde "...fukarâ-yı Tarîkat-i Halvetiye için kendü mâlından Bâbü'l-Emir *Mahallesi'nde arz-ı hâlîye üzere binâ eylediği Tekye-i Cedîde'ye kendü emlâk ve akârâtından vakfeylediği kütüb-i mu'tebere ve sâir akârât-ı mevkûfe-i mu'am-mereyi beyân eder...*"(TKGMA, nr. 574, s.2) ifa-

deleriyle vâkif bina eylediği mezkûr tekkeye konulmak üzere otuz dört ciltlik kitap vakfetmiştir³ (Bkz. Ek-2). Vâkîfın vakfedilen bu kitapların tekke de okutulmasını ve dışarıya çıkarılmamasını şart koştuğunu, “*Tekye-i mezbûrede okuyub okutalar. Tekyeden taşra çıkmamak üzere şart olunmuştur*” ifadelerinden anlamaktayız. Ayrıca vakfedilen bu kitaplar için özel bir mekân tahsis edilmediği, tekkenin herhangi bir odasına konulmak üzere gelen tarikat mensuplarının istifadesine sunulduğu vakfiyeden anlaşılmaktadır.

Hacı Hafız Mustafa bin Hasan Vakfı'na Ait Kitaplar

Devrinin büyük din âlimi ve hafızlarından olan Hacı Mustafa Hafız Efendi h. 1245/m. 1829 yılında Urfa'da doğmuştur. Zamanın meşhur âlimi Rızvaniye Medresesi müderrislerinden İbrahim Efendi'den ders almıştır. Yıllarca Halilürrahman Medresesi'nde ders vermiş, birçok öğrenci yetiştirmiştir. 1908 yılında vefat eden Hacı Hafız Mustafa Efendi, Halilürrahman Cami mezarlığına defnedilmiştir. Yetiştirdiği talebeleri arasında ünlü Matematikçi Celal Saraç'ın babası Abbas Vasık Efendi (1859-1922), Buluntu Hoca Abdurrahman Efendi (1865-1968), Miftahizâde Hasan Efendi (1873-1953) ve Müftü Şeyh Müslüm Efendi (ö.1937) gibi âlimler bulunmaktadır. Nakşibendi halifesi olan Hacı Mustafa Efendi, Halilürrahman Zaviyesi'nde post-nişinlik yapmıştır (VGMA, *Defter 2150-1*, 353/376).

Ayn-ı Halilürrahman Zaviyesi'nde şeyhlik görevini ifâ eden ve Urfa'nın meşhur âlimlerinden Buluntu Hoca'nın pîri olan el-Hâc Hafız Mustafa bin Hasan 25 Ramazan 1312/22 Mart 1895 tarihli vakfiyesinde Halilürrahman Zaviyesi'nde müderris bulunan kişinin tasarrufunda bulunmak ve dışarıya rehinsiz olarak verilmemek üzere çok sayıda kitap vakfetmiştir (UŞS, nr. 219: 557). 238 cildi bulan bu kitapların tasarrufuyla ilgili olarak vâkîf 24 Zilhicce 1320/24 Mart 1903 tarihli zeyl vakfiyesiyle bazı değişiklikler yapmıştır. Bu kitapların sayısı ile ilgili olarak h.1326/m. 1908 tarihli *Haleb Salnamesi*'nde ise Halilürrahman Kütüp-

hanesi'nde 150 adet kitap bulunduğu belirtilmektedir (Memiş 1998: 30).

Vakîf kurucusunun 25 Ramazan 1312/22 Mart 1895 tarihli vakfiyesindeki, “...*Emmâ ba'd, hâdim-i makâm-ı ceddü'l-enbiyâ el-HâcHâc Hafız Mustafa bin Hasan meclis-i şer'-i şerîf-i şâmi-hü'l-evtâdda ahkâm-ı vakfı tescil için mütevellî ta'yîn itdiği Suruç nâ'ibi Mahmud Efendi mahzarında... bi'l-iştirâ silk-i milkimden tanzîm olan emlâkimden kütüb-ü nefîsemîn serlevhâ-i a'yârı on beş cild Kelâm-ı Kadîm ile zeyl-i vakıfda esâmî ve mikdârı mukâyved kitâblarımı ve... büyü-tü adîdeyi müştetil bir adet menzilimi ve el-an ikâmet⁴ etmekde bulunduğum Zaviye-i Ceddü'l-Enbiyâ'da... tefrîş olunan iki halı ve bir büyük kilim ve on yedi kendir yasdık ve beş köşe döşeği ve bir mak'ad döşeği ve bir soğuk şerbet takımı ve bir takım çay ve kahve takımları enfes-i emvâlimden ifrâz... vakf ve habs idüb şöyle şart eyledim ki... Fî yevmi'l-hamîs ve'l-ışrîn min-şehr-i Ramazâni'l-mübârek fî sene 1312.” ifadelerinden vakfedilen kitapların arasında on beş ciltlik *Kur'an-ı Kerim*'in olduğu ve kitaplardan başka halı, kilim, yastık, kahve ve çay takımları vesaireyi de vakfettiği anlaşılmaktadır (UŞS, nr. 219: 557). Halilürrahman Zaviyesi'nde şeyh ve ferrâşlık⁵ görevini ifâ eden el-Hâc Hafız Mustafa bin Hasan'ın zikredilen vakfiye ve zeylinde bu kitapların nereye konulacağı ile ilgili olarak bir şart koymadığı anlaşılmakta olup, Ayn-ı Halilürrahman Zaviyesi'nde şeyhe kendisine tahsis edilen binaya (bkz. Resim-1) konulmuş olması lazım gelir. Zira vakîf kurucusu kitabın yanında ikâmet ettiği odada muhtelif bazı eşyalarını da vakfettiğini belirttiğinden bahsi geçen kitapların da kendisine tahsis*

4 *رَأْيُهَا فِي الْإِمَامَةِ* “ve el'an imâmet etmekte” şeklinde okunan bu kelimenin, (bkz; Mahmut Karakaş, *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*, Şanlıurfa Valiliği Yay., Konya 2012, s. 145 ; Mehmet Memiş, Şanlıurfa Medreseleri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998, s.30.) doğru okunuşu “ve el'ân ikâmet etmekte” şeklindedir.

5 Bu iki görevin, şeyh ve ferrâşlık, tek kişiye verilmesi, söz konusu Halilürrahman Zaviyesi için bazı köylerin öşür gelirlerini vakfeden Kanuni Sultan Süleyman'ın 1541 tarihli vakfiyesinin şartı gereği olduğu anlaşılmaktadır (VGMA, *Defter 2150/2*: 6). Şeyhlik görevini yapan kişinin aynı zamanda ferrâşlık görevini de yapmasının şart koşulması, şeyhlik mertebesindeki birinin temizlik vs. işlerle vazifelenirilmesi nefsi ve tasavvufi bir terbiye metodu olarak telakki edilebilir.

3 Bu rakam vâkîf tarafından 33 adet olarak zikredilmiş olup Mushaf-ı Şerif ile beraber 36 adet kitap olduğu beyân edilmiştir (TKGMA, nr. 574, s.2).

Resim 2. Ayn-ı Halilürrahman Zaviyesi'ne ait şeyh odası (Fotoğraf: Yasin Küçük Arşivi)

edilen bu odaya konulmuş olduğu ve buranın bir kütüphane mahiyetine geldiğini söyleyebiliriz.

Vakfa ait 24 Zilhicce 1320/24 Mart 1903 tarihli zeyl vakfiyede ise, vakıf kurucusu Ayn-ı Halilürrahman Vakfı'nın vakfiyesinde tedris şartı bulunmadığından müderristen maksadının vefatından sonra ilim ve tedris ile meşgul olan kimse olmadığından kendisinden sonra icazetli talebesi olan Buluntu el-Hâc Ahmed Efendizâde Abdurrahman Efendi'ye verilmesi ve bu şahsın eğer zaviyeyi geçen zaviyeye şeyhlik ve post-nişinliğe atanırsa kendi hüccesinde ders ve devir ile meşgul olup, layıkıyla görevini ifâ etmek şartıyla bu kitapların yine Abdurrahman Efendi (Buluntu Hoca) yedinde (elinde) olmasını ve eğer mezkûr zaviyede bulunmaz ise her nerede olursa olsun ehil olmayanın eline geçmemesi için yine Abdurrahman Efendi'ye vakfettiği anlaşılmaktadır (UŞS, nr. 219: 557). El-Hâc Hafız Mustafa bin Hasan'ın vefat etmesiyle Abdurrahman Efendi'nin Ayn-ı Halilürrahman Zaviyesi'nde meşihat görevine 14 Zi'l-ka'de 1328/17 Kasım 1910 tarihinde atandığı ve tarafına berat verildiği görülmektedir (VGMA, Defter 2150/1: 293/309). Bu atamadan sonra meşihat görevine atama yapılmadığı ve dolayısıyla Abdurrahman Efendi'ye vakfedilen bu ki-

tapların, onun görevinin sona ermesinden sonra, akibeti hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Dede Osman Efendi'nin Vakfettiği Kitaplar

Devrinin en büyük Kadiri şeyhi, büyük mutasavvıf Dede Osman Avni Hazretleri'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Vefat tarihi mezar taşında h. 1300/m. 1883 olarak geçmektedir. Kabri Mevlûd-i Halil Cami içindeki kendi türbesindedir. Dede Osman Avni Hazretleri Mevlûd-i Halilürrahman Zaviyesi şeyhlerinden biri olup, görev yaptığı bu zaviyeye konulmak üzere h. 1301⁶/m. 1883-1884 tarihinde kırk cilt kitap vakfetmiştir (UŞS, nr. 225: 599). Dede Osman Efendi'nin h. 1300/m. 1883 tarihinde vefat ettiği göz önüne alındığında, düzenlenen bu kitap vakfının kendisi tarafından değil, mahkemece h. 1301/m. 1884 yılında tanzim edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca vakfiyede kitapların nasıl kullanılacağı -zaviyeye konulmak şartı haricinde- kimlerin istifadesine sunulacağı gibi şartlar bulunmaması da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

6 Bahsi geçen vakfiyede tarih verilmediğinden vakfiyeden önceki belgede yer alan h. 1301 tarihi dikkate alınarak vakfiye tarihinin de aynı tarih olabileceği değerlendirildiğinden bu tarih verilmiştir

Ona ait eşyalar caminin ziyaret girişinde sergilenmektedir. Kadiri tarikatında önemli bir yere sahip olan Dede Osman Efendi, Anadolu'ya Kadiriliğın yayılmasında önemli rol oynamıştır. Otuz yaşında şeyhliğe başladığı ve yüz yaş civarında vefat ettiği sanılmaktadır (Karakaş 1996: 147). Dede Osman Efendi'nin Mevlûd-i Halilürrahman Zaviyesi'ne hangi tarihte atandığı kesin olarak bilinmemekle beraber, 6 Receb 1303/10 Nisan 1886 tarihli belgede senevî bin beş yüz kuruş maaş ile süregelen teamül üzere beratsız olarak zaviyenin meşihat cihetinin yetmiş seneden beri Tarikatı Aliye-i Kadiriye'den Dede Osman Efendi'nin uhdesinde olduğu ve vefatıyla Hafız Halil bin Müslim Efendi'ye tevcih edildiği belirtilmiştir (BOA, Ev. Mkt.1352/64). Söz konusu belgede "yetmiş seneden beri" denildiğinden Dede Osman Efendi'nin zaviyedeki meşihat görevine h. 1231/m. 1815-1816 yılında atanmış olması lazım gelir. Dede Osman Efendi'den önce şeyhlik görevine, günlük on akçe ile görev yapan Mustafa'nın ölümüyle Şeyh Hacı Mehmed'in h. 1168/m. 1754-55 tarihinde atandığı anlaşılmaktadır (VGMA, Defter 1090: 119). Şeyh Hacı Mehmed'in ferâğıyla bu defa günlük on akçe ile Mevlûd-i Halilürrahman Zaviyesi'nde seccâde-nişîn olarak kaydedilen görevin, oğlu Seyyid Mustafa'ya 27 Zi'l-ka'de 1188/5 Ağustos 1774 tarihinde tevcih edildiği (VGMA, Defter 1084: 107) görülmektedir ki; bu da Dede Osman Efendi'nin zaviyenin kurucusu ve ilk şeyhi olduğu yönündeki görüşlere (Tenik 2011: 203) katılmamızı engellemektedir.

Görev yaptığı zaviyeye konulmak üzere kırk cilt kitap (bkz.Tablo-3) vakfettiği belirtilen Dede Osman Efendi'nin bu kitapları zaviyede bulunan derviş ve müritlerin istifade etmesi için bağışladığı değerlendirilebilir. Kadiri tarikatı hulefasından olduğunu bildiğimiz Dede Osman Efendi'nin (BOA, Ev.Mkt.1352/64.) zaviyede derviş ve müritleri tasavvuf vetarikat gibi konularda eğittiği, vakfedilen kitapların içeriğinden anlaşılmaktadır (bkz. Ek-3).

Zaviyede bulunan hücrelerden birine konulmak üzere vakfedildiği anlaşılan bu kitaplar için bir kütüphane binasının tahsis edildiğiyle ilgili olarak

herhangi bilgi mevcut değildir. Ancak bu kitapların bugün dahi bir kısmı Mevlûd-i Halilürrahman Camii'nin ziyaret girişi yanındaki bir odada sergilendiği bilinmektedir (Tenik 2002; 108).

Resim 3. Mevlûd-i Halilür-Rahman Külliyesi (Fotoğraf: Yasin Küçük Arşivi)

Hacı Kurra Efendizâde Mehmed Halid ve Mehmed Salih Efendilerin Vakfettiği Kitaplar

1823 yılında Urfa'nın Mevlûd-i Halil Mahallesi'nde dünyaya gelen Mehmed Halid Efendi, Kurrazâde ailesine mensuptur. Hasan Padişah Medresesi'nden mezun olmuştur. Çok dindar olduğu için Mevlânâ Halid diye tanınmıştır. *Kur'an*'ı hifzetmiş, "Kıraât-ı Seb'a" ile okumaya muvaffak olmuştur (Alpay 1986: 77). Şair de olan Mehmed Halid Efendi, Kadiri, Rufai ve Nakşibendi tarikatı halifesidir. Bu gibi çok tarikat şeyhlerine "Camii'l-Turuk" denilmektedir. Nakşibendi tarikatının Halidiye kolunun Ziyaiye ve Bekriye kolundan gelmektedir (Karakaş 1996: 87). 1891 yılında vefat etmiş, Mevlûd-i Halil mezarlığına defnedilmiştir. Mezar taşında "Şuâradan Mevlânâ Kurrazâde Halid Rebiü'l-ahir sene 1311" yazılıdır (Alpay 1986: 77).

Tahtemur Mahallesi sakinlerinden olan Mehmed Halid Efendi ve kardeşi Mehmed Salih Efendilere ait Muharrem1293/Ocak 1876 tarihli vakfiyede "...zeyl-i kitâbda mezkûr kütüb-i müteferrik-i şer'î dahi ber-minvâl-i sâbık ilâmâ- tenâselu ve te'âkabu evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı zükûrumuzun a'lem ve utekâsına ve ba'de'l-inkırâz alâ-vechi's-sâbık ashâb-ı ferâiz ve asabe ve zevi'l-erhâm cihetinden akrabâmızın a'lem ve utekâsına ve ba'de'linkırâz Haremeyni's-Şerifeyn kütübhânelerine vaz' olunub talebe-i ulûm müstefid olmak üzere vakf eyledik..." (UŞS, nr. 211: 1190) ifadelerinden, adı geçen 126 kitabın (bkz. Ek-4) yukarıda isimleri ve vâkıflarının şartları

Resim 3. Mevlûd-i Halilü'r-Rahman Külliyesi (Fotoğraf: Yasin Küçük Arşivi)

belirtilen diğer üç vakıftan farklı olarak tasarruf hakkı ile ilgili olarak vakıf kurucularının “*daha iyi bilen ve günah işlemekten korkan*” nesilden nesile erkek evlatlarına inkırazında ise aynı vasıflara sahip akrabalarına ve bunların dahi inkırazında bu kitapların Hameyn-i Şerifeyn kütüphanelerine konulmasını şart koştukları anlaşılmaktadır. Yani bu kitapların istifadesi öncelikle kendi nesillerine bırakılmış olup, nesillerinin inkırazında ise kitapların şehirde bırakılmaması ve Hameyn-i Şerifeyn kütüphanelerine gönderilmesi şart konulmuştur. Bu şartların dikkat çekici tarafı vakfedilenin menkul ve gayrimenkul olmamasına

karşın, böyle düşünülüp kitapların bütün toplumun istifadesine sunulmayıp ailenin istifadesine sunulmasıdır. Zira vakıf kurucuları genel itibarıyla kar getiren menkul ve gayrimenkullerine nesiller boyu kendi ahfadından olanları tayin etmekteydiler.

Sonuç

Urfa'da vakıf kitaplarına ve kütüphanelerine baktığımızda, vakıf kurucularının büyük çoğunluğunun şeyh, âlim, hafız ve şair olduğu görülmektedir. Vakfedilen kitapların ise döneminin eğitim ve kültür hayatıyla örtüşen kitaplar olduğunu görürüz. Vakfedilen bu kitapların, devrin Osmanlı eğitim sistemiyle örtüşen ve daha çok dinî ve tasavvufî mahiyette olduğu görülmektedir.

Şeyh Ramazan Efendi 36 adet, Hacı Kurra Efendizâde Mehmet Halid ve Mehmet Salih Efendiler 126, Dede Osman Efendi 49 ve Hafız Mustafa bin Hasan Efendi 239 adet olmak üzere toplam 450 adet kitap vakfetmişlerdir. Bu vakfiyelerden üçü tekke ve zaviyeye, biri ise daha önce zikredildiği gibi aile efradına verilmek üzere vakfedilmiştir. Bu vakfiyelerden anlaşılacağı üzere kitapların muhafaza edilmesi için müstakil bir kütüphane binası inşa edilmemiştir. Dolayısıyla bu kitapların daha çok mezkûr tekke ve zaviyelerdeki talebe ve dervişlerin istifadesine sunulduğu, halkın bunlardan doğrudan yararlanamadığı görülmektedir. Müstakil bir kütüphane binasının yapıp kitapların konulmasına dair zikredilen vakfiyelerde şart bulunmamasının nedenini biraz da vakfedilen kitapların niceliğinde aramak gerekir. Zira tek başlarına değerlendirildiğinde müstakil bir kütüphane kurulmasını gerektirecek sayıda kitabın vakfedilmediği görülmektedir.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

- Urfa Şer'iyeye Sicilleri: UŞS, nr.211: 557; nr.219: 557; nr. 225: 599
Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi: TGMA, nr. 574, s.1-2.
Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, BOA EV. Mkt.1352
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi: VGMA, Defter 2150/1, Defter 1090; Defter nr.1084

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

- El Cuburi, Abdullah (H. 1389/M. 1969), Mektebetü'l-Evkafi'l-Amme, Tarihuha ve Revadiru *Mahtutatıha*, Bağdat: Meccelletü'r-Risâleti'l-İslamiye (Matbaatü'l Maarif),
Akgündüz, Ahmet (1996). İslam ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, İstanbul.
Akgündüz, Murat (2012). *Osmanlı Medreseleri*, Beyan Yay. İstanbul.
Albayrak, Sadık (1977). *Son Devir Osmanlı Uleması*, Medrese Yay. İstanbul.
Alpay, Bedri (1986). *Urfa Şairleri*, Şanlıurfa.
Anameriç, Hakan (2009). "Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi", VI. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, C.II, yay. haz. Şebnem Ercebeci, Ankara.
Barkan, Ömer Lütfi (1963). "İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", İktisat Fakültesi Mecmuası, C.XXIII, İstanbul, ss. 238-296.
Çetinkaya, Bayram Ali (2013). *Medine'den Medeniyete*, İnsan Yay. İstanbul.
Ekinci, Abdullah (2006). *Ortaçağda Urfa*, Kitabevi Yay. Ankara.
Erünsal, İsmail E. (2008). *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, TTK Yay. Ankara.
Erünsal, İsmail E. (1991). *Türk Kütüphaneleri Tarihi-I*, C.2, TTK Yay. Ankara.
Erünsal, İsmail E. (2014). *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, Timaş Yay. İstanbul.
Güler, Selahaddin Eyyubi (2012). *Urfalı Nakşibendi Şeyhi Hacı Müslüm Hafız Efendi Hazretleri*, Şanlıurfa.
Hayes, E. R. (2002). *Urfa Akademisi*, Çev. Yaşar Günenç, Yaba Yay. İstanbul.
Kahraman Seyit Ali - Dağlı Yücel (2010). *Evlıya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. 3, YKY. Yay., İstanbul.
Karakaş, Mahmut (2012). *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*, Şanlıurfa Valiliği Yay., Konya.
Karakaş, Mahmut (1996). *Şanlıurfa Evliya ve Âlimleri*, Şanlıurfa Belediyesi Yay., Şanlıurfa.
Karakaş, Mahmut (2009). *Urfa'nın Kültür ve İnançlar Serüveni*, Şanlıurfa Valiliği Yay., Ankara
Karakeçili, Enver (2015). *Urfa'da Halilu'r-Rahman Vakıfları (XVI.-XX. Yüzyıl Başları)*, Y.B.Ü., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
Kapaklı, Kemal (2012). "1324 tarihli Halep Vilayet Salnamesinde Urfa Sancağı'ndaki Mekteb ve Kütüphaneler", Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi, Sayı 14, Şanlıurfa, ss. 26-29.
Kazıcı, Ziya-Şeker, Mehmet (1982). *İslam Türk Medeniyeti Tarihi*, (İlaveli ikinci baskı) İstanbul.
Köprülü, Fuat (1983). *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, İstanbul.
Kurtoğlu, Mehmet (2011), "Şair Sakıb Efendi Hayatı, Vakfiyesi ve Vakfettiği Kitaplar", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 34, VGM. Yay., Ankara, ss. 107-154.
Kurtoğlu, Mehmet (2011). İbrahim'in Nazargâhı *Urfa*, Bengü Yay. Ankara.
Memiş, Mehmet (1998). *Şanlıurfa Medreseleri*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

- Memiş, Mehmet (2011). "Medreseler", Şanlıurfa'da Dini Hayat (Edit. Yusuf Ziya Keskin), TDV Yay., Ankara, ss. 157-187.
- Öğüt, Tahir (2013). *18-19. yy.'da Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı*, TTK Yay., Ankara.
- Öngül, Ali (2004). *Urfa Tarihi*, Emek Matbaası, Manisa.
- Özdemir, Ulaş Salih (2014). *Siyasal Kimliğiyle Urfa Mebusu Şeyh Safvet Efendi*, Güner Yay. İstanbul.
- Özel, Ahmet (2014). *Hanefi Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, TDV. Yay., Ankara.
- Öztürk, Nazif (1983). *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, VGM. Yay., Ankara.
- Öztürk, Nazif (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, TDV. Yay, Ankara.
- Öztürk, Nazif (1995). *Elmalılı M.Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, TDV. Yay. Ankara.
- Tenik, Ali (2011). "Tekke ve Zaviyeler", *Geçmişten Günümüze Şanlıurfa'da Dinî Hayat* (Edit.Yusuf Ziya Keskin), TDV Yay., Ankara 2011, ss. 195-210.
- Turan, Ahmet Nezihi (2012), *XVI. Yüzyılda Ruha(Urfa) Sancağı*, TTK. Yay., Ankara.
- Segal, Judah B. (2002). *Edessa (Urfa) Kutsal Şehir*, Çev. Ahmet Arslan, İletişim Yay. İstanbul.
- Schmidt, Klaus (2007). *Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*, Çev. Rüstem Arslan, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul.
- Şeşen, Ramazan (1993). *Harran Tarihi*, TDV Yay. İstanbul.
- Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, TTK.Yay., Ankara.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1989). "İslam'da Vakıf, Doğuştan" *Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.14 (4) , İstanbul.
- Yıldız, Nuray (2003). *Kalıntılar ve Edebi Kaynaklara Işığında Antik Çağ Kütüphaneleri*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul.

Hâfız Mustafa bin Hasan'ın 25 Ramazan 1312/ 22 Mart 1895 Tarihli Vakfiye'sinde Ayn-ı Halilü'r-Rahman Vakf'ına Vakfettiği Kitapların Listesi (UŞS, nr.219: 557).

Zâviye-i ceddü'l-enbiâ aleyh efdalü't-tahaya post-nişin-i meşihat ve tederrüsiyet olan müderris efen-
dinin zir-i tasarrufunda bulunmak ve rehinsiz hârice verilmemek şartıyla vakf eylediği kitâb-ı mevcu-
denin esâmîsi ber-vechi ati beyân olunur.

Kitap Adı	Adeti
Kâdı-i Beydavî Tefsîri	4 cilt
Buhârî-i Şerîf	8 cilt
Mesâbîh-i Şerîf	1 cilt
Tarîkat-ı Muhammediye	1 cilt
Şemâil-i Şerîf	1 cilt
Dürrü Muhtâr	1 cilt
Mecma'u'l-Enhur	2 cilt
Dürer Hâşiyesi Hadimî	1 cilt
Sadr-ı Şerî'a	1 cilt
Mülteka'l-Ebhur	1 cilt
Kenz	1 cilt
Ferâiz Şerhi Sirâciye (Seyid Şerîf)	1 cilt
Salih Efendi Cerîdesi	1 cilt
Diğer Cerîdesi	1 cilt
Mir'âtül'l-Usûl Şerhu Mik'atu'l-Vüsûl	2 cilt
Şerhu'l-Câmi' li'l-Hadimî	1 cilt
Menâfi'u'd-Dekâik	1 cilt
İbn-i Melek	1 cilt
Tarsus ale'l-Mir'ât	1 cilt
Şerhu Sirâciye li-İbn Kemal Paşa ve Resâil-i Uhrâ	1 cilt
Kudûrî Şerhi	1 cilt
Usûl-ı Fıkıh ve Seyid Şerîf alâ Muhtasari'l-Münteha	1 cilt
Dâvudu'l-Karsî alâ metni İmâm el-Birgivi	0 cilt
Şerhu Akâid ma'a'l-Hayâlî	1 cilt
Ramazan Efendi alâ Şerhi'l-Akâid	1 cilt
Selekuti ale'l-Hayâlî	1 cilt
Talikat ale's-Selekuti li-Şeyh Halid Kuddise Sirruhu	1 cilt
Celâl Devvânî	1 cilt
Gelenbevî ale'l- Celâl	1 cilt
Şerhi Mevâkîf	1 cilt
Kadî Mîr li'l- Hüseyin el-Mübeydi	1 cilt
Lari ale'l Kadî Mîr	1 cilt

Kitap Adı	Adeti
Kefevî ale'l- Lârî	1 cilt
Tercüme ale'l- Kadî Mîr	1 cilt
Muhtasar-i Ma'ânî	1 cilt
Şerhu Ebyatu't-Telhîs ve'l- Muhtasar	1 cilt
Seyid ale't-Telhîs	1 cilt
Mağribî Abdurrezzak	1 cilt
Hafîd Mecmûası	1 cilt
Abdulvahab ma'a'l-Velediye	1 cilt
Müftizâde ale'l- Hüseyniye	1 cilt
Feride ve Şerhi İsâm	1 cilt
Abdulvahab ma'a'l-Velediye	1 cilt
Müftizâde ale'l- Hüseyniye	1 cilt
Feride ve Şerhi İsâm	1 cilt
Şerhu Çağminî ma'a Risâle-i Rub'u'l- Mucib ve'l-Mukantarât	1 cilt
Mîr Mine'l- Âdâb	1 cilt
Şârih-i Hanifî	1 cilt
Hâşiye li'l-Celib	1 cilt
Gelenbevî ale'l-Emîr Ebu'l-Feth	1 cilt
Tasvîrât ve Tasdikât	1 cilt
Selkutî ale't- Tasvîrât ve't-Tasdikât	1 cilt
Tuhfetu'r-Rüşdi alâ- İsegocî	1 cilt
Dürrü Nâcî ale'l- İsegocî	1 cilt
Kangırî ale'l-Fenarî	1 cilt
Kara Halil ale'l-Fenarî	1 cilt
Seyid ale't-Tasavvurât	1 cilt
Seyidale't-Tasdikât	1 cilt
İsâm el-Kati ma'a Muhyiddin	1 cilt
Fenarî ma'a Kul Ahmed	1 cilt
Tehzibu'l-Mantık ma'a'l-Metin	1 cilt
Gelenbevî ale't-Tehzib	1 cilt
Câmî ale'l-Kâfiye	1 cilt
Kâfiye Mu'ribî	1 cilt
İzhar Mu'ribî	1 cilt
Avâmil Tuhfesi ma'a'l-Mu'rib	1 cilt
İsâmuddin ale'l-Câmî	1 cilt
Nahiv Cümlesi	1 cilt
Netâyicu'l-Efkâr	1 cilt

Kitap Adı	Adeti
İmtihânu'l-Ezkiyâ	1 cilt
Adavî ale'l-İmtihân	1 cilt
Ma'a İmtihânu'l-Ezkiyâ	1 cilt
Elfiye Şerhi mine'n-Nahvî	1 cilt
Şerhi Ebyatu'l-Kâfiye ve'l-Câmi'	1 cilt
Elfiye ve Şâfiye	1 cilt
Şâfiye ve Şâfiye	1 cilt
Şerhi Seyid Abdullah ma'a Çarperdi	1 cilt
Sadeddinala'z-Zencanî	1 cilt
Muharrem	1 cilt
Şerhi İzzi	1 cilt
Kaşifu'l-Kına' alâ Kavbaidi'l-İ'rab	1 cilt
Gülistân	1 cilt
Şerhi Şem'i	1 cilt
Tuhfe-i Vehbi	1 cilt
Şâhidî	1 cilt
Şâhidî Şerhi	1 cilt
Pend-i Attar	1 cilt
Ta'rîfât li-Seyid ma'a'l- ...	1 cilt
Karatepeli	1 cilt
Mecmûatu'r-Resâil-i Kutûrî-i Büyük	1 cilt
Şerhi Aruz li'l-Muhsini'l-Kayserî	1 cilt
Teysir min ilmi'l-Aruz ve'l-Kavâfi	1 cilt
Kasîde-i Bürde	1 cilt
Şerhi Bürde	1 cilt
Usûl-ı Hadîsten Nuhbe Şerhi	1 cilt
Telhizli'l-Hatîbi'd-Dımişkî	1 cilt
Mecmûatu'l-Resâil fi-Hakkı Zikir	1 cilt
Kitâbu'l-Kerahiye	1 cilt
Ta'lîmu'l-Müteallim	1 cilt
Mecmûatu'l-Ezkar ve'd-Davât	1 cilt
İstidlaliye	1 cilt
Akyise alâ't-Tasavvurât ve't-Tasdîkât	1 cilt
Mecmûatu'l- Kavâid	1 cilt
Şemsiye	1 cilt
Musevîye ve Hâşiyesi	Birer cilt
Subha-i Subyân	1 cilt

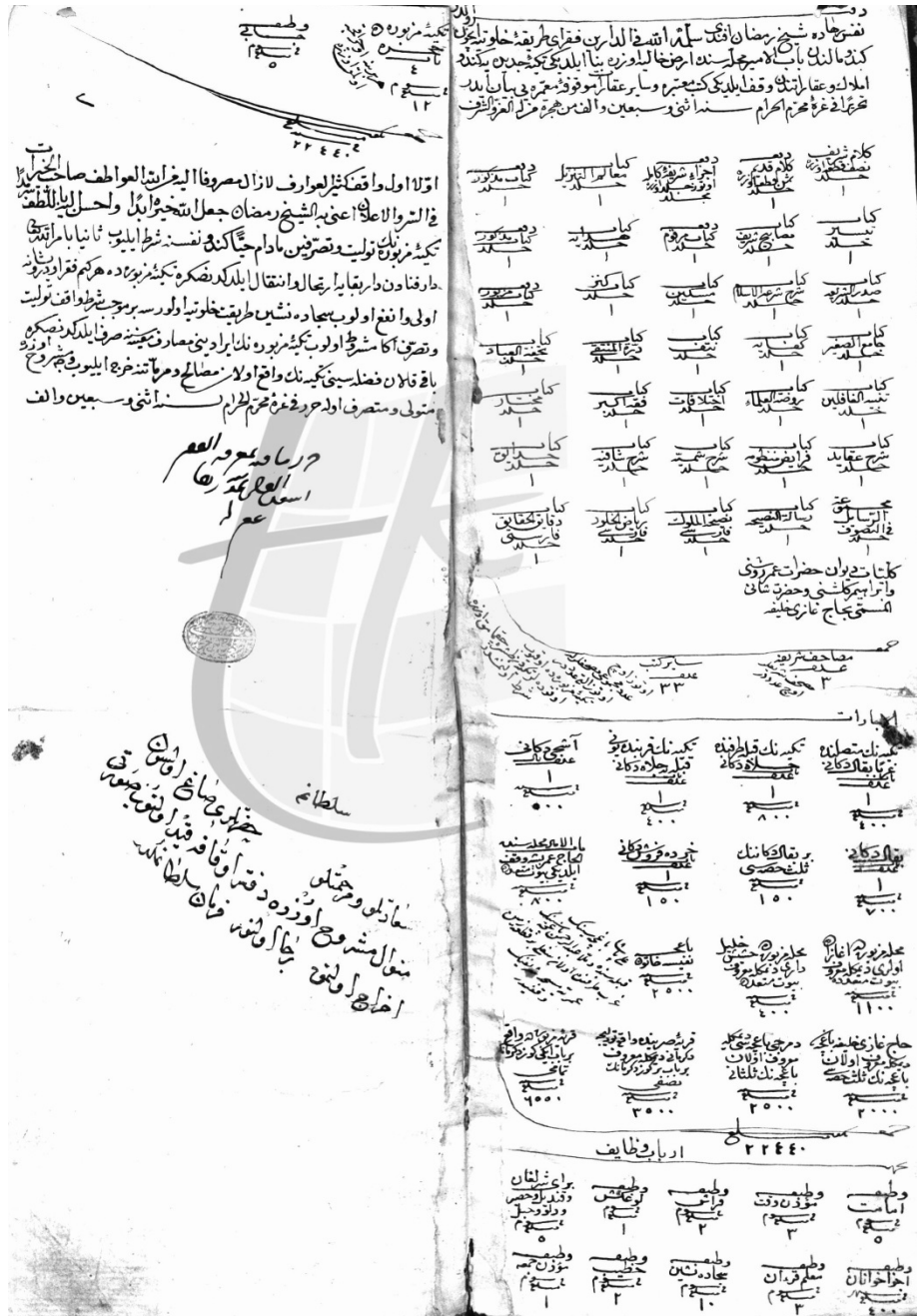
Kitap Adı	Adeti
Manzûme-i İsmail Hakkı fi'l- Kaide fi- Lisân-ı Türkî	1 cilt
Hasan Zibarî ale'l-İsâm	1 cilt
Kasîde-i Bürde ve Nuniye ve Emavî ve Tantaraniye	1 cilt
Hikmet-i İslâmiye li- İbrahim el-Karamanî el Amidî	1 cilt
Vaziye Şerhi	1 cilt
Kasîde-i Münferice Şerhi	1 cilt
Muhtasaru'l-VelayeTercemesi	1 cilt
Talikat ale's-Seyid	1 cilt
Hâşiye-i Muhtasar el-Müntehî	1 cilt
Merah	1 cilt
Mecâlis-i Konevî	1 cilt
Halebî ve Şerhi Hilyetu'n-Nâcî	1 cilt
Delâil-i Şerîf	1 cilt
Aliyu'l-Kârî ale's-Şifâ	1 cilt
Berika Şerhi Tarîka-i Muhammediye	1 cilt
Dürer	1 cilt
Fetvâ-i Ali Efendi	1 cilt
Fevâid-i Feyyaziyeli'l-Câmi	1 cilt
Kâmûs Tercemesi Okyanus	1 cilt
Muhammediye	1 cilt
Kara Davud	1 cilt
Dürretü'n-Nâsîhîn	1 cilt
Mülteka'l- Ebhur	1 cilt
Buhârî-i Şerîf	4 cilt
Hâşiye-i Ebî'n-Neca alâ Şerhi Şeyh Halid	1 cilt
Hâşiye-i Şeyh Hasan el-Attar alâ Şerhi'l- Ezheriye	1 cilt
Şerhu Fevaki el-Ceniye alâ Mednî'l- Ecrubiye	1 cilt
Meraku'l- Felah	1 cilt
Vecihi Paşazâde Kemal Paşa'nın Mecmûa-i Manzûmesi	1 cilt
Ahmedîye	1 cilt
Mustafa Mevlidi	1 cilt
Mevlid-i İzzet	1 cilt
Dürrü Yekta	1 cilt
Mürşidü'l Müteehhilin	1 cilt
Tuhfe-i Vehbi	1 cilt
Hatîm Duâsı	1 cilt
Ramazân Methi	1 cilt

Kitap Adı	Adeti
Dürretü'n-Nâsîhîn	--
Mevize-i Hasena	--
Îmanu'l-Enzar ma'a Ruhu's-Şuruh	--
Menâsîku'l-Hac	1 adet
Seyid ale't-Tasavvurat ve't-Tasdîkât	1 adet
Kedusî ale'l-İrtifâ	1 adet
Şerhu Aliyu'l-Kârî ale'l-Emari	1 adet
Câmi'-i Sağîr	1 adet
Kasîde Şerhi Harbutî	1 adet
Cerîdetu'l-Ferâiz Hamza Efendi	1 adet
Seyid Şerîf ale's-Siraciye	1 adet
Molla Câmi'	1 adet
Mülteka	1 adet
Delâil'l-Hayrât	2 adet
Mesnevî-i Şerîf	1 adet
Haleb-i Sağîr	2 Adet
Tuhfetu'l-İhvan ale'l-Evamil	1 adet
Mesâbîh-i Şerîf	1 adet
Muhtasar-ı Maani	1 adet
Kâfiye Mu'ribi	1 adet
Fevâid Mecmûası	1 adet
Muhammediye	1 adet
Kasîde-i Bürde	1 adet
İzhar Mu'ribi	1 adet
Tasdîkât Mantık Cümlesi	3 adet
Mefhum-ı Maksud	1 adet
Muharrem ale'l-Câmî	2 adet
Dürer-i Şerhi Gurer	2 adet
Sarf Cümlesi	1 adet
Gülistân-ı Sa'di	1 adet
Mülteka'l Ebhur	1 adet
Kasîde-i Bürde Şerhi Harputî	1 adet
Mecmûa-i Hutbe	1 adet
Manzum Şerh-i Manzum	1 adet
En- Muzec?	1 adet
Şerhi Niyazi ale'l Birgivî	1 adet
Taşköprü	1 adet

Kitap Adı	Adeti
Kasîde Şerhi aliyu'l-Kârî	1 adet
Hal-i Rumuz Kasîde-i İsmet	1 adet
Buhârî	1 adet
Velediye	1 adet
Nusretu'l-Cunûd	1 adet
Kavâid-i Farîsiye	1 adet
Lücçetu'l- Esrâr li-Mevlânâ Câmî	1 adet
Mecmûa-i İ'lal	1 adet
Şâfiye	-
Celâlû'd-Devvanî	1 adet
Nahiv Cümlesi	1 adet
Esami-i Ashb-ı Bedir	1 adet
Hizbu Bahir	1 adet
Husam Kâtı	1 adet
Menâsiku'l-Hac	1 adet
Cevhere-i Şerh Vasîyet-i İmâm-ı Azâm	1 adet
Yâsin-i Şerîf Cümlesi	1 adet
Cezerî	1 adet
Feride?	1 adet
Tercüme-i Suyûfu'l- Akvati'	-
Dîvân-ı Şemsu'l- Hakâyık	-
Mevlevî	1 adet
Yazma Tıb Farîsî İshak Efendi Kasîdesi	1 adet
Mîr Ebu'l- Feth	1 adet
Câmî'	1 adet
Mecmûa-i Gazeliyyât	1 adet
Tasavvurât ve Tasdîkât	-
Vankulu Cild-i Evveli	1 adet
Mehmed Emin ale'l Fenarî	-
Şifâ-yı Şerîf	1 adet
Dürretu'l-Vaizin	-
Elfiye Şerhi	1 adet
Şerhu Akâid ma'a'l-Hayâlî	1 adet
Dâmâd	1 adet
Muharrem ale'l-Câmî'	1 adet
Tehzibu'l-Mantık	-

Ek 2. Ramazan Efendi'nin Tekye-i Cedide'ye Konulmak Üzere Vakfettiği Kitaplara İlişkin h.1072/1661 Tarihli Kayıt (TKGMA, nr.574, s. 1-2.)

Ramazan Efendi'nin Tekye-i Cedide'ye Konulmak Üzere Vakfettiği Kitaplara İlişkin h.1072/1661 Tarihli Belgenin Transkripsiyonu (TKGMA, nr. 574, s. 1-2)

Nefs-i Ruha'da Şeyh Ramazan Efendi sellemehullahu fi'd-dareyn fukarâ-yı tarîka-i Halvetiye için kendü malından Babu'l-Emir Mahallesi'nde arz-ı halîye üzere binâ eylediği Tekye-i Cedîde'ye kendü emlâk ve akarâtından vakfeylediği kütüb-i mu'tebere vesair akarât-ı mevkûfe-i muammereyi beyân eder. Tahiren fi gurre-i Muharremu'l-haram sene isney ve seb'in ve elf.(1072) Min hicreti men lehul izzu ve's-şeref.

Kitap Adı	Adeti
Kelâm-ı Şerîf Nısıf Kıt'a Üzere	1 cilt
Def'a Kelâm-ı Kadim Sümün Kıta Üzere	1 cilt
Def'a Eczâ-i Şerîfe-i Kamile Otuz cilt üzere mücelled	-
Kitâbu Maalimu't-Tenzîl	1 cilt
Def'a Kitâb-ı Mezkûr	1 cilt
Kitâb-ı Teysir	1 cilt
Kitâb-ı Mesâbîh-i Şerîf	1 cilt
Def'a Kitâb-ı Merkûm	1 cilt
Kitâb-ı Hidaye	1 cilt
Def'a Kitâb-ı Mezkûr	1 cilt
Kitâbu Sadru's-Şeria	1 cilt
Kitâbu Şerhu Şir'atu'l-İslâm	1 cilt
Kitâbu Miskin	1 cilt
Kitâbu Kenz	1 cilt
Def'a Kitâb-ı Mezbûr	1 cilt
Kitâbu Câmiu's-Sağîr	1 cilt
Kitâbu Kâfiye (Kifaye)	1 cilt
Kitâbu Netif	1 cilt
Kitâbu Dürretü'l-Münteki	1 cilt
KitâbuTuhfetu'l-İbâd	1 cilt
Kitâbu Tenbihu'l-Gâfilin	1 cilt
Kitâbu Ravzatu'l-Ulemâ	1 cilt
Kitâbu İhtilafat	1 cilt
Kitâbu Fıkh-ı Ekber	1 cilt
Kitâbu Muhtâr	1 cilt
Kitâbu Şerhi Akâid	1 cilt
Kitâbu Faraiz-i Manzûme	1 cilt
Kitâbu Şerhi Şemsiye	1 cilt
Kitâbu Şerhu Şâfiye	1 cilt
Kitâbu Hadâik	1 cilt
Mecmûatu'r-Resâil fi't-Tasavvuf	1 cilt
Kitâbu Risalâtu'n-Nâsiha	1 cilt
Kitâbu Nâsihatu'l-Mülûk Fârisî	1 cilt
Kitâbu Riyazi'l-Hulûd Fârisî	1 Cilt
Kitâbu Dekâiku'l-Hakâik Fârisî	1 Cilt
Külliyât-ı Dîvân-ı Hazreti Ömer Ruşenî ve İbrahim Gülşeni ve Hazreti Şani el-Müsemma bi-Hacı Gazi Halife	-

Külliyât-ı Divân-ı Hazret-i Ömer Ruşenî ve İbrahim Gülşenî ve Hazret-i Şânî el-Müsemma bi-Hacı Gazi Halife. Cem'ân masahif-i şerîfe adet 3. Mushaf-ı şerîfler üç adeddin. Sâir kütüb 33 aded.

Otuz üç aded mecmû'u mushaflarla otuz altı adeddin. Tekye-i mezbûrede okuyup okutalar. Tekyeden taşra çıkmamak üzere şart olunmuştur.

Ek 3. Dede Osman Efendi'nin Mevlûd-i Halilü'r-Rahman Zaviyesine Vakfettiği Kitaplara İlişkin Belge (UŞS, nr. 225: 599)

۵
۵۹۹

رها نوردده عشاء افنديک مولود رضی اللہ عنہ وقف ایش اولدی کتابلار بروجه ذیراسای
واهد ازینک قیدی بیام اولوز

بازمه کلام فزیم بشم کلام فزیم نفس مرآکب با صمدی نزهت عشق کتاب
جلد جلد جلد جلد جلد

نزهت نفس بر هجت الراء عبدالقادر بازمه منافق اولنا محمد پیچ زبدت الانار
جلد جلد جلد جلد جلد

عقابه و ابراهیم ناطقه الفی نزهت محبه تفصیله بیانه رساله زکراه نظر و لغات
جلد جلد جلد جلد جلد

سالمیوم بنج هدایه منکه نفی اشرف روض الاحباب بشم سید کیر زجیم عودت
جلد جلد جلد جلد جلد جلد

منافق اولنا منافق سلطان العارین اور ارفتمه بر هجت عبدالقادر اکیلی منه العباد
جلد جلد جلد جلد جلد

مسد الابرار بر هجت نفیات منافق جلاله الین عفی نزهت روضت با بیام
جلد جلد جلد جلد جلد

سور وقت التمجید نزهت کتالقی عبدالاسلام منافق صلاته وق زود در لایق
جلد جلد جلد جلد جلد

تیسیم العالیقین بازمه محمد به کتال
جلد جلد

Dede Osman Efendi'nin Mevlûd-i Halilü'r-Rahman Zaviyesine Vakfettiği Kitapların Listesi (UŞS, nr. 225: 599)

Zehadetlu Dede Osman Efendi'nin Mevlûd-i Halilü'r-Rahman'a vakfetmiş olduğu kitâbların ber-vechi zîr-i esâmî ve a'dâdının kaydı beyân olunur.

Kitap Adı	Adet/Cilt
Yazma Kelâm-ı Kadim	4 adet
Basma Kelâm-ı Kadim	4 adet
Tefsîr-i Mevâkib	1 cilt
Basma Ahmedîye	1 cilt
Türkî Âşık Paşa Kitâbı	1 cilt
Müzekkin-i Nüfûs	1 cilt
Behcetü'l-Esrâr-ı Abdulkadir	2 cilt
Yazma Menâkıb-i Evliyâ	1 kıt'a
Muhammediye	1 cilt
Zubdetü'l-Asâr	2 cilt
Akâide Dair Ehâdis	1 cilt
Nâtku'l-Gayb	1 cilt
Türkî Muhammediye	1 cilt
Tefsîr-i Tibyân	2 cilt
Risâle-i Zikrullah	1 cilt
Mantuk-i Lugât Tercemesi	1 cilt
Risâle Mecmûası	1 cilt
Şeyh Hidaye	1 cilt
Müzekkîn-i Nüfûs Eşref-i Rumî	1 cilt
Ravzatu'l-Ahbab	3 cilt
Basma Siyer-i Kebîr Tercümesi	1 cilt
Avdet-i İslâmiye	1 cilt
Menâkıb-ı Evliyâ	1 cilt
Menâkıb-ı Sultanu'l-Arifin	1 cilt
Evrâd-ı Fethiye Şerhi	1 cilt
Becet-i Abdulkadir Geylani	1 cilt
Mürşidi'l- İbâd	1 cilt
Ceybu'l-Ebrâr?	1 cilt
Tercüme-i Nefahât	1 cilt
Menâkıb-ı Celâleddin Rumî	1 cilt
Tezkire-i Hazret-i Baba Süleyman	1 cilt
Risâle fi-...	1 cilt
Şerhu Kenzu'l-Menâkıb	1 cilt
İmâdu'l-İslâm	1 cilt
Menâkıb-i Hilafe-i Reşidiye	1 cilt
Kara Davud Delâil-i Şerîf Şerhi	1 cilt
Tenbihu'l-Gâfilin	1 cilt
Yazma Muhammediye Kitâbı	1 cilt

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a list of names and titles.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a list of names and titles.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a list of names and titles.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a list of names and titles.

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a list of names and titles.

Hacı Kurra Efendizâde Mehmed Halid ve Mehmed Salih Efendilerin h.1293/1876 Tarihli Vakfiyesi'nde Yer Alan Kitapların Listesi (UŞS, nr. 211: 1190).

Kitap Adı	Adeti
Kıraât-ı Seb'a Üzerine Secaventli Mushaf-ı Şerif	1 kıta
Delâil-i Şerif ma'a Hisnu'l-Hasin	1 cilt
Delâil Şerhi Kara Davud	1 cilt
Kadı Beyzavî	1adet
Tefsîr-i Keşşaf	1 cilt
Tefsîr-i Malimü't- Tenzil	1 cilt
Tefsîr-i Tibyân	1 cilt
Sinaniye Tefsîri	1 kıta
Sure-i Rahman...	1 cilt
Mevize-i İsmail Hakkı	1 cilt
Mevize-i Hasene	1 cilt
Dürretü'n-Nâsihîn	1 cilt
Riyadü'l-Cenne	1 cilt
Tezkere	1 adet
Dürretü'l-Vaizin	1 adet
Neşru'l-Kebîr	2 adet
Tefsîr-i Ebu'l- Leys	1 adet
Vücuhdan Zubde Şerhi	1 adet
Şatıbî	1 adet
Şatıbî Şerhi	1 adet
Dürer	2 adet
Dürer Şerhi	1 adet
ma'a şerhihi	1 adet
Mecmau'l-Fevâidli Şeyhi'l-Mağribi	1 adet
Câmiu's- Sağîr Şehi Menar	1 adet
Şifâ-ı Şerif Şerhi Aliyu'l-Kârî	2 adet
Meşârik-i Şerif	1 adet
Meşârik-i Şerif Şerhi Mebarik-i Şerif	1 adet
Hadîs-i Erbain ma'a Şerhihi	1 adet
Tarîkat-ı Muhammediye	2 adet
Tarîkat-ı Şerhi Berika	2 adet
Siyer-i Kebîr	2 adet
Marifetnâme-i İbrahim Hakkı	1 adet
Pend-i Attar Şerhi İsmail Hakkı	1 adet
Hayâlî ma'a Şerhi Akâid	1 adet
Silekuti ale'l-Hayâlî	1 adet
Celâl e'd-Devvanî	1 adet

Kitap Adı	Adeti
Hallali ale'l-Celâl	1 adet
Gelenbevî ale'l- Celâl	1 adet
Silekuti ale'l-Celâl	1 adet
Gelenbevî ale'l- Hayal	1 adet
Sefînetu'r-Reğayib	1 adet
Şerhi Mevâkîf	1 adet
Şerhi Mekasîd	1 adet
Kasîde-i Emaliye ma'a Şerhihi	1 adet
Fıkh-ı Ekber ma'a Şehihi Hidaye	1 adet
Kasîde-i Nuniye Şerhi	1 adet
Mirkât ma'a Şerhihi Mir'ât	1 adet
Tandih-i Telvih	1 adet
İbn-i Melek	1 adet
İzmirî ale'l- Mir'ât	2 adet
Dürrü'l- Muhtâr	1 adet
Reddü'l- Muhtâr alâ Dürül Muhtâr	5 adet
Yazma Hamavî ale'l- Eşba	1 adet
Basma Hamavî ale'l-Eşba	2 adet
Bidâye	1 adet
Hidaye	2 adet
Sadru's-Şeria	2 adet
Ahi Çelebi alâ-Sadri's-Şeria	1 adet
Eşbah	1 adet
Dürer-i Gurur	2 adet
Tercüme-i Dürer	1 adet
Abdulhalim ale'd-Dürer	2 adet
Vanîale'd-Dürer	1 adet
Hadimîale'd-Dürer	1 adet
Mülteka'l Ebhur	2 adet
Mevkûfât	1 adet
Mülteka Şerhi Dâmâd	2 adet
Mülteka Şerhi Sefîne	1 adet
Mülteka Şerhi Bağanî	1 adet
Kudûrî	2 adet
Kudûrî Şerhi	1 adet
Müşkilat'l-Kudûrî	1 adet
Vâkiâtul-Müftîn	1 adet
Kenzu'd-Dekâik	1 adet
Hulâsa	1 adet

Kitap Adı	Adeti
Kadıhan	2 adet
Muhtasar-ı Kadıhan	1 adet
Muhtasar-ı Vikaye	1 adet
Tenviru'l-Ebsar	1 adet
Müeyyedzâde	1 adet
Fetâvâ-yı Ankaravî	2 adet
Fetâvâ-yı Hayriye	1 adet
Tenkihu'l-Hamidiye	2 adet
Kunye ma'a Gunye	1 adet
Fetâvâ-yı Feyziye	1 adet
Câmi'ü'l-Fetâvâ	1 adet
Hulasetü'l-Fetâvâ	1 adet
Fetâvâ-yı Ali Efendi	1 adet
Fetâvâ-yı Netice	1 adet
Fetâvâ-yı Behcet	1 adet
Eşduşî	1 adet
Şir'atu'l-İslâm	1 adet
Haleb-i Sağîr	2 adet
Reşehat-ı Şerîf	1 adet
Minhâcu'l-Abidin	1 adet
Külliyyât-ı Ebi'l-Beka	1 adet
Ahterî	1 adet
Terceme-i Kâmûs	3 adet
En-Muzu'l-UIûm	1 adet
Taceddinîş-Şeyh Abdulgani Nabulsi	1 adet

Vakıf Yapılarında Estetik Kavramlar

Orhan Cezmi Tuncer*

Öz

Estetik kavramların Vakıf eserlerinden yola çıkılarak anlatıldığı makalede; güzellik üzerinde durulmuştur. Platon'dan Plinius'a, Farabi'den İbn Sina'ya filozofların güzelliğe bakışı ve estetik anlayışları tanımlanmıştır. Vakıf eserleri örnek gösterilerek, fotoğraf ve çizimlerle desteklenen makalede, mimari ve güzelliğe yer verilmiştir. Vakıf abidevi/sanat eserlerinin estetik boyutu üzerinde durulmuştur.

Anahtar sözcükler: Vakıf, mimari, güzellik, estetik, sanat

Aesthetical Concepts on Waqf Structures

Abstract

In this article beauty being examined via aesthetical concepts on waqf Works. Aesthetic understanding of philosophers such as Platon, Plinius, Farabi and İbn Sina, defined in the discourse. Waqf works shown as an example in the article and supported with photograph and charts to display architecture and beauty. Waqf monumental/art works being mentioned in the perspective of aesthetical dimension.

Keywords: Waqf, architecture, beauty, aesthetic, art

* Prof.Dr., Emekli Öğretim Üyesi.

Giriş

Güzel, Hoş ve Güzellik Kavramının Tarihçesi:

Güzel sözcüğü, insanların sıklıkla kullandığı gündelik bir tanımdır.¹ Çoğu kez “Hoş” ile karıştırılır, eş anlamda kullanılır veya yerleri değiştirilir. Anlayamadığımız veya tanımlayamadığımız bir beğenin karşılığıdır. Duygularımızla, duygusallığımızla veya bizde bıraktığı etkiyle geçiştiririz bu sözcüğü. Onun özü değil bizde bıraktığı sonuçtur, algıdır sanki. Çok güzel, harika, güzel ve hoş diyerek tanımlarız. Ancak beynimizde ne gibi bir işlem den geçtiği üzerinde durmayız.

Yazılı kaynaklara göre insan ve düşünce tarihinde “Güzel” kavramı üstünde duran ilk düşünür Platon (İ.Ö. 427-347)’dur. Onu ilkin kavram olarak inceler, bir öz olarak tanımlar ve öznel niteliğinden sıyrarak daha somut bir biçimde matematiğe yönelir. Bunun ürettiği bir kavramdır demek ister. Diğer bir anlatımla sanat, matematik ve metrik nitelikli bir düzen olup bu nedenle güzeldir. Böylece bir denge (vezin) yaratmış oluruz. İlk anda, bu ikisi arasında nasıl bir bağ olabilir diye düşünür insan. Birbirinden kopuk, hiç de ilgisi olmayan ayrı ayrı kavramlardır bunlar. Aslında matematik de insanoğlunun ürünüdür. En eski uygarlıklardan Mısır’da ortaya çıkmış ve yaşama sokulmuştur. Yaşamları bunu gerekli kılmıştır. Giderek insanoğlu “Güzel Sanatlar” konusuna girmeye başlayınca bunlar birbirine yaklaşmaya başlar. Zaten Platon güzeli, iyi, yararlı, sevgi ve ruhsal yükseliş olarak tanımlar. Tümü algılarımızla ilgilidir ve etik niteliktedir.

Platon’un bu düşünsel algıyı açıklamasının hemen arkasından, onunla yaşdaş sayılabilecek öğrencisi *Aristo* (İ.Ö. 384-322) da konuya eğilir. Konuyu birlikte tartışmış olabilirler de. *Aristo* güzellik kavramını sanatın felsefesi içinde yanıtlamaya çalışır ve yine matematikte karar kılar.

1 Batı dünyası estetik sözcüğünü kullanmaktadır (Yunanca aisthesis). Duyu, duyum, duygusal algı, duyu yoluyla algılamak, duyulur, hissi, bilginin genel teorisi veya duyulur algının bilgiyle ilgili bir birikimi demektir. Bu güzelliğin kendisidir ve kapsamı geniştir. Üretimin sağladığı deneysel estetiği geliştirir. Sanatın tüm kollarını, gerçeği ve gerçekliği içerir. Türkçemizde bunu güzel ve güzellik sözcüğüyle kullanmayı uygun gördük.

Sanat özünde taklittir, insan doğasında vardır² ve ahlakla/etik değerlerle ilgilidir sonucuna varır.

Platius (203-270), bu iki düşünürden 500 yıl kadar sonra konuya eğilir ve onları birleştirerek yorumlar. Yine matematik bir kez daha değer yargısı olur ve önceki düşünürlerin değeri anlaşılabilir olur. Batı dünyası bundan sonra “Karanlık Dönem”e girecek yerini “Doğu dünyası” alacaktır.

Farabi (870-950). Doğunun yükselen en erken düşünürüdür. Güzel, görkem ve süs ona göre aynı anlama gelmektedir. Hiçbir varlık en üst düzey ve yetkinlikte dünyaya gelmemiş veya ortaya çıkmamıştır. Deneysel estetik onu bu noktaya getirir. Estetik bir zevk, sevinç ve beğeni böyle oluşur. Bu bir gerçektir, gerçekçiliktir ve deneyseldir.

İslam düşünürlerin ikincisi *İbni Sina*’dır (~980-1037) ve asıl adı Hüseyin olarak bilinir (Cihan: 2009).³ Ona göre her insan yaşamında hoş, sevimli, sevecen, şirin, asil, harika, güzel ve yüceyi kullanır. Estetik tavır, pratik bakış iştme ve görme duyulu olur. Duygusallık vardır ve bunlardan zevk alır. Estetik bir değer olarak güzel, hoş, sevimli, lâtif, şirin, asil, yüce ve komiklik olarak belirlir. Böylece estetiğin öznelliğini ve nesnelliğini birbirinden ayırır. Ayrıntılar için Ek 1’e bakınız.

- 2 Yüce Tanrı, insanı en seçkin varlık olarak yarattığı için güzellik kavramını da kullarına aktarmıştır. Bu, kendinden onlara uygun gördüğü (lütf) bir üstün ayrıcalıktır. Bunu Tanrı Yüce kitabında şöyle dile getirir: –Secde (32) 7. Ayeti: O yarattığı her şeyi en güzel şekilde yaratmıştır. –Müminun Suresi (40) 64. Ayeti: ... Size şekil veren O’dur ve şeklinizi en güzel şekilde yaratmıştır. –Rahman Suresi (54-55) 3. Ayeti: İnsanı yarattı. 4. Ayeti: Ona düşünmeyi ve beyanı (ifade etmeyi) öğretti. –Mülk Suresi /67) 3. Ayeti: ... Sen Rahman olan Allah’ın yaratmasında bir uygunsuzluk ve düzensizlik göremezsin. –İnfitar Suresi (88) 7. Ayeti: Ki o seni yaratmış, sana mükemmel bir şekil vermiş ve bütün azalarını yerli yerine ve uygun bir şekilde yerleştirmiştir.
- 3 Seçkin ve düşünür bir aile ortamında büyür. Baba evinde dostları, dinsel ve düşünsel söyleşilerde bulunurlar. İbni Sina, mantık ve şerhleri ile doğa bilimlerini, metafiziği okur, tıba derinleşir. Farabi’ye ait *Aristo* metafiziğinin amacını açıklamaya dalar. Bu onun ufkunu açacaktır. Pek çok kitap okur. 18 yaşına geldiğinde hemen her bilgiden payını almıştır. 20. yaşında, felsefe ve görüşlerini içeren 20 cilt kitap yazar. “İyilik ve kötülük”ü kitaba dönüştürür. Birkaç kent değiştirir. Curcan’a döner. Ders ve yazılarını yoğunlukla sürdürür. “Varlığın başlangıç ve sonu”, “Göküzü” ile ilgili gözlemler ve özet eserler, risaleler yazar. Rey’e döndüğünde düzeltme ve eklemeler yaparak “Varlığın başlangıç ve sonu”nu ikinci kez yazar. Tıb’da derinleşir ve ünlü “Şifa” adlı yapıtını ortaya çıkarır. (Kitabı okumamı sağlayan Dursun Ayan’a teşekkür ederim).

Güzelliği duygu ile görsellikle anlatmak olası ve yaygındır. Ancak onu oluşturan parçaların bir aradalıklarından öteye, her birinin kendi içindeki oranları ve bütünü içindeki payı, bütünü tanımlarken kendi değerini kaybeder, bütünü içinde erir. Parça bireysel, bütünü ise birlikteliktir. Bu nedenle sanat; güzel düşünce, çekicilik, alımlılık, tutkunluk yaratan duygularla oluşur. Beyne, gönüle, iradeye yönelik güzel; akıl, ahlak, metafizik, din gibi ruhsal bileşenler içerir. Biyo-psikoloji yerine sosyo-psikolojiyle olgunlaşır. Sanat ürünü insanın içinden kaynaklanan bir dışavurumdur. Doğayı yaratan Tanrı yalnız “hoş”u değil anlamlısını da (güzeli) yaratmıştır. Sanatçı, insandaki değerleri uyandırır / canlandırır. Bu nedenle doğal verilere bir de toplumsal ve özel değerler / yetiler katılmış olur. O nedenle sanatçı zamanla olgunlaşır, öznelleşir ve göreceleşir.

Sanat kolektif üründür. Toplum vicdanı onu etkiler. Onu bozan değil tanıyan, tanımlayan ve yetilere göre biçimleyen bir olgudur. Toplum vicdanının kalıtımla değil eğitimle arttığı bilinir. Sanatın amacı bir sanat eseri yaratmaktır. O toplumun sanatıdır. Bu nedenle “Uluslararası sanat” bir ekin (kültür) olmayıp teknik işbirliğidir. Değer yargıları çok farklıdır. Buraya ancak, oylum, kavram ve anlayışla gelirler.

Sanat; yoktan var edici mi, yoksa var olanı uyandırmak mıdır sorusunu yukarıda sanatçının kendisine bağlamıştık. Söz gelimi Yunan yontucuları, şehveti uyandırdı, Gotik kilise din duygusu değil, onu kullanarak tekniği geliştirdi. Duygular doğasında olduğuna göre sanatçı yaratıcı değil, insanda var olan değerleri uyandırıcı olur. Mağara resimleri, teknik yaratıcılıktan daha çok sanatsal içgüdülerini harekete geçirdi. Çünkü teknik başarı akılla, artistik değerler ise duyarlılıkla ilgilidir.

Sanatçı, hangi ortamda yapıt üretir konusu da ilginçtir. Az gelişmiş, geri kalmış veya yoksul bir toplumdan sanatçı çıkar mı sorusu yanıt aramaktadır bizlerde. Belki ancak kendi toplumundan algıladığı kadardır ürününün değeri. Tarihte güçlü olan yönetimlerin böylesine yapıtlar ürettiği görülüyor. Zengin Roma, bu yapıtlarını yalnız paraya değil, gücüne de borçluydu. 200.000 kölenin, 20 yılda tamamladığı piramitler istek ve bir güç gösterisi değil miydi? Bu nedenle yapıtlarla klasik

dönemler arasındaki bağı unutmamak gerekiyor. Ögeler tutarlı olarak seçilir ve tutarlı ilişkisi kurlursa klasikleşiyor. Parçalar bütün içinde ve onunla dengeleniyor. Bu ortam etik ve ekin değerlerinin yüceldiği dönemlerdir. Osmanlı ve Sinan bunun en güzel örneğidir. Onunla Osmanlı sanatı, kesinlik, açıklık, duruluk ve güçlülük kazandı.

Mimarlık konusuna hazırlık olarak, İbni Sina'nın bize yardımcı görüşünü de belirtelim. O, müzik ve matematik yoluyla, güzellik ve mimarlık arasındaki soyut-somut bağı -belki farkında olmadan- kurar. Notalar arasındaki uyum ile sayısal/zamansal ilkeler ve oranlardan bile söz eder. Bunu rakamlara (aritmetik) ve matematiğe (hesap) döker. Yükseklik ve şiddet farklı seslerle kompozisyon yaratıldığını belirtir. Eğer farklılığın bir etkisi olmasaydı, düzenleme de (kompozisyon) yararlı olmazdı. 4'ün katı olmayan 7'ye karşılık, uyumlu notalar arasındaki oran tamsayıdır. Do - mi arasındaki üç ses ile fa - do arasındaki beş sesin 3/5 orantısını bulur. Bu aritmetik her zaman bu kadar da değildir. 2/3 Aralığına değinirken mimarlığa bir adım daha yaklaşır.

Düzen (ordre) ve orantının zaman boyutları içinde yinelenmesiyle ulaştığı uyum (harmonia) tek başına güzelliği yakalar mı, yakalamaz mı konusu, ana elementlerin arasındaki bağa bağlıdır. Çünkü uyum vazgeçilmezdir. Orantı aslında dışsal, güzellik ise içseldir. Her güzel, onu yaratan kişinin kendi özel becerisiyle uyumludur. Ancak her uyum da güzel olmayabilir. Özde uyum = güzellik değildir. Biri matematiksel, diğeri duyumsaldır. Özdeş olmasalar da, birbirinden kopmayan ikizdirler denebilir. Öyleyse ilk şart uyum (Mülk Suresi 3. Ayeti), ikincisi onun yaratacağı duygudur. Uyumdaki başarı, güzeli etkiler. Uyum ne denli iyi ve güçlü ise güzel de o derece başarılıdır. Bu nedenle güzelin/güzelliğin ilk koşulu ve vazgeçilmez matematiksel niteliklidir. Mimarlıkta parçalar arasındaki oransal denge onu güzelleştirir. Sannatta görsellik, müzikte ise işitsellik öndedir. Batı dünyası göze hitap eden “Klasik Dönem” uyumunu “Altın Oran”da buldu. Anadolu Selçukluları ise 2/3'le doruğa erişmişti.

Uyumu deneysel olarak yakalayan ilk bilim adamı Alman düşünür ve ruhbilimci Gustav Theodor Fechner'dir (1876). Deneysel estetik dalını

kurdu böylece. Bütün ile onu oluşturan parçalar arasındaki dengeyi Gustav, “kıvamını farklılıktan alan benzerlik” olarak tanımlar. Bu, kaçınılmaz bir çekicilik yaratıyor beyinde ve harekete geçiriyor. Daha öz olarak “Çeşitlilikte birlik” tümcesine bağlar güzelliği.

Günümüzde ise mimarlık zıtlıkların uyumuna yönelen kitleselliği yeğliyor denebilir. O nedenle hem “Altın Oran”dan ve hem de “Selçuklu Oranı”ndan artık söz edememekteyiz.

Hoş, ayrı ayrı nesnelere birbiriyle uyumlu bileşimidir. Söz gelimi bir ayakkabı kösesi, deri ve bağından oluşur. Bir uyum içindeler ise (renk, kalınlık, boyut vb.) göze hoş görünebilir⁴ ve keyif verebilir (Arat 1977: 151). Ancak geçicidir. O nedenle bir ürün, nesne (vb) hem hoş, hem güzel olmaz. Koku, tad, serinlemek, ısınmak (vb) hoşta gider. Sonuç alınınca etkisi biter. Süresi gereksinimin doyumuna bağlıdır. Diğer yandan hoş, isteği ve iştahı da artırır. Bir sofranın ustaca düzenlenmesi, bir süre sonra yerini alışkanlığı bırakırsa etkisi azalır veya biter. Güzellik ise beyindeki bir doruk olgudur. Hayranlığı, aşırı sevinci, coşkuyu yaratır. O nedenle yararlıdır, iyidir, uyumlu, dengeli ve rahatlatıcıdır. Güzel döşenmiş bir ev, başarılı bir senfoninin uyardığı duygu geçici değildir.

Yaratma Tanrı'ya aittir. İnsan yarattıkça Tanrı'ya yaklaşır. O da ilimle, sanatla olur. Güzellik duygusu bizi günlük tutkularından arındırır. Burada eğitimin payı asaldır. Böylece aynada gördüklerimizin arkasına ulaşırız.

Güzellik, duygu ve aklın mantığıdır / bilimin kendisidir. İşlenmiş duygu ve düşünme (mantık) estetiğe ulaşır. Güzeli, iyiden, hoştan ayırmak gerekir. Bunlar yargı ve duyu işidir. Oysa estetik güzellik bilimdir.

Toplumlar yalnız siyasal olaylarla değişmezler. Önemli olan onların düşünce, duyarlılık ve değer yargılarının yükselmesidir. Bilim ve ahlak, töre de doğruluk, eylemde uygunluk ve sanatta güzellik esastır.

Güzellik, ruhsal değil düşünsel bir değerdir. Bilgiyle beslenir. Duyarlılık geliştikçe estetik düzey

4 Sanat, sanat yapıtı, amacı, kaynağı, anlamı, akustiği ve uyumu gibi konulara konumuzun dağıtılacağı için burada değinilmeyecektir.

artar. Estetik insanı yetkin kılar. Bu nedenle sözelimi Grek, Ortaçağ veya Rönesans değerleri farklıdır.

Genellikle düşünürler ve estetikçiler doğa güzelliği ile sanat güzelliği arasında bir bağ kurarlar. Biri diğerini çağırıştırır. Hangisinin diğerini tetiklediğini söylemek zordur. Doğa kavranabilirse güzelliği algılarız. Ne var ki doğa güzelliğinin kaynağıdır ve insandaki estetiğin esas kaynağı olur.

Tüm estetikçiler, onun içeriğiyle ilgilendiler. Güzelliğin görünen yüzü rakamsaldır, matematikselidir. Orantı, simetri, düzen, armoni, çokluk ve birlik gibi temel verileri vardır. O nedenle Altın Oran, Selçuklu Oranı gibi kuramlar gelişti. Beden güzelliği, onu oluşturan parçaların dengesiyle sağlanıyor. Bunda simetri de önemlidir. Güzeli form yaratır. Bu ise geometrinin kendisidir. Bakışım da bu içeriğiyle yorumlanmalıdır. Tanrı tüm bu verilerde zekâyı ruha, ruhu da bedene yerleştirerek insanı yarattı. Diğer canlılardan üstün tuttu. Bu verilere sahip sanatçı böylece sanat ürünleri üretti.

Mimarlık, bir isteğin belli öncelikler altında, uygulamaya geçilmek için hazırlanması/tasarlanması sanatıdır. Güzel Sanatların önemli bir koludur ve kendine özgü bir dili vardır. Batıda klasik tanımı proportion (oran), construction (yapı) ve function(işlev)'dir. Günümüzde buna bir de sanatçının kendi yorumunu (stil, tarz, üslup) ekliyoruz. Bu farklar böylece sözelimi bir Arap mimarlığını İskandinav yorumundan ayırır. Klasik öncesi, kendisi ve sonrası bile ayrı yorumlar/aşamalar içindedir. Müzik, edebiyat, şiir vb. nasıl kendi özel dillerini kullanırlarsa, mimarlık da kendi dilini kullanır. Bu abece çizgiyle başlar ve geometriyle tanımlanır. Burada matematik (hesap), geometri (hendese), renk, doku, boyut, oran gibi ayrıntılardan/elementlerden yararlanır.⁵

5 Matematik ve geometrinin, insan yaşamındaki yeri, eğitim tarihi kadar eskidir. Cevat İzgi, bunların sıbyan mekteplerinde önemle – özenle okutulduğunu belirtir. Bkz. Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, Cilt 1, İstanbul 1972; Katip Çelebi, geometriyi aklî, fıkrî naklî ve hukukî (yasal) yönleriyle tanımlar. Bilgi-Adalet ikilemine değinir. Kadıların geometri-matematik bilmesi gerektiğini, bilmez ise yanlış kararlarının müftülükçe bozulan örneklerini verir. Bkz. Dr. Dursun Ayan, “Kâtip Çelebi'nin Geometri Bilen Kadısı, Bilgi Sosyolojisi Üzerine Notlar”, *Doğumunun 400. Yıldönümünde Kâtip Çelebi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2009, s. 299-308.

Müzikteki işitmeye yönelik geçici yansıma duyumsaldır. Mimarlıktaki biçimi (form) yalın bir geometri olarak algılamamak gerekir. Bu, sıradan (sembolik) bir biçim de değildir. Tasarımla oluşan bir biçimsel dengedir. Kendi yorumunu yaratır mimar. Ürün genel değil kişiseldir. Düşüncenin somutlaşması ise bir bileşimdir. Düşünsel biçimden yola çıkar. Ona dokunulur, içinde-dışında yaşanılır. Çevresinde dolaşılır. Etki süreklidir. O nedenle “Hoş” sözcüğüyle tanımlanmaz. Görerek, duyulanarak, dokunarak, yaşanarak bilgi ve birikim çapında algılanır. Düşüncelerin somutlaştığı imgeler toplamıdır sanatsal yönüyle mimarlık.

Yunan düşünürleri bir yana, güzelin ilk bilimsel tanımını *Kant* yapar. Duyarlık ve duyarlı tanımlamaya çalışarak yola koyulur. Genel estetiği, güzeli tanımak ve belirlemek olarak tanımlar. Bir sanat ürününün oluşması için, ona uygun tasarımın koşul ve ilkelerini, hüner, deha, yaratma (hayal) gücü, zevk, yetenek gibi öğeleri inceler. Özel estetik, güzel sanatların teorisi, güzel ve güzelliğin niteliği, sanat kolları arasındaki bağ, en doğru ilişki, sınıf ve düzenini inceler (Sona 1972: 9).

Sanatçı, güzeli yaratmak için teknikle yetinmez. Toplum bilim, ruhbilim, metafizik, hukuk, ahlak, dil, din, düşünce gibi değerlere başvurur. O nedenle çok görecelidir. Yaratma gücü (hayal) yanında, toplumda belirginleşmiş gelenek, görenek, âdet ve inancı da katınca iş daha da boyutlanır. Payları farklı da olsa bunlar, o toplumu tanımlar. Bu, sanatçının toplumdan aldığını da katarak konuyu somutlaştırması demektir. Ancak oldukça güçlü bir sanatçı bu verilere kendinden daha çoğunu katarak öznelleştirir. Kendine özgü kılar. *Bacon* bu iki ayrı görüşü birleştirmeden yana olup “Sanatı, doğaya eklenmiş insan” olarak tanımlar. Hayatı; beyin gücü, doğa nitelikleri ve en üst derecede tanımlayan, ona son kimliği kazandıran bir sonuç olarak görür. Güçlü bir hayal gücü ve yetenek, soyut düşünceyi somutlaştırır (İbni Sina 2004: V). Bunun için diğer sanat kollarından da yararlanır. Başarılı bir tasarımın içinde

dengeli geometriye ek olarak rengi, resmi, hareketle plastisiteyi, armoniyle müziği⁶ bile katar.

Genetik özellikler doğuştan getirilen ayrıcalıklardır. “Bir duruma uyma konusunda bedende (organizma) bulunan ve doğuştan gelen güç, kapasite” (TDK Sözlük 2005: 2174) olarak tanımlanır. Bunlar soydan (anneden, babadan veya diğerlerinden) gelen, kuşaktan kuşağa geçen ayrıcalıklardır. Tertipli, düzenli, tezcanlı, soğukkanlı, atak, hemen algılama, üçüncü boyutu tasarlama, ileri görüşlülük hep bu özelliklerden bazılarıdır.⁷ Burada konumuza giren ayrıcalık sanata yatkınlık ve düşkünlüktür. Sayıca az, ancak niteliğiyle o denli önemlidir. Bunlar sonradan kazanılmaz ancak eğitimle geliştirilir. Nice ünlü sanatçılar aileden gelen bu yetenekle kendi dallarında söz sahibi olmuşlardır. Dört yaşında hafız olmak, altı yaşında müzikte konser vermek, bestelere başlamak bunlardan çarpıcı örneklerdir.

Yüce Tanrı, bazı anasoylara bazı yetenekler vermiştir. Oğuz boyları devlet kurmada, savaşta, yönetmekte üstündürler. Para kazanma yeteneğini, müzik, sanat ve zenaat (el sanatları da dâhil) da böyledir.⁸ Daha önce adı geçen Platon, Aristo, Platus, Farabi, İbni Sina ve Kant gibi düşünürler, Michelangelo gibi yontu sanatçısı ve mimar, Koca Sinan bu yeteneklerini dünyaya kanıtlamış ayrıcalıklı kimselerdir. Yakın tarihimizin “Mustafa Kemal Atatürk”ü 20. yüzyılın dâhisi değil miydi?

Sonradan kazanılanlar: Genetik özellikleriyle doğan kişi; aileden, okuldan ve çevresinden aldık-

6 Dönemlerine damgasını vuran pek çok atılım ve düşünce artık yeterince heyecan ve ilgi uyandırmıyor. Oysa zamanında hayranlık uyandırıyor. Dünya dönüyor. Dünya yuvarlaktır veya Enel Hak diyenler afaroz edildi. Ay’a insanın ineneğine inananlar vardı. Çelik endüstrisinin ufkunu açmak için yapılan Eyfel Kulesi yapıldığı tarihte ne eleştiriler almıştı. Oysa şimdi Paris’in simgesidir. Alaettin Keykubat (1219-36), eşiyle çiniciye, Fatih Sultan Mehmet (1451-81) Bellini’ye modellik yaptı. Tüm resim yasağına karşı, o dönemin saray atölyelerinde gündelik pek çok konu resimlendi, boyandı, albümleri doldurdu. Minyatür sanatı gelişti.

7 Sanata düşkünlük, hitabet, güzel ve öz konuşmak, yatkınlık, el becerisi, zekâ, kulak duyarlılığı, matematiksel yetenek gibi daha pek çok türü vardır.

8 Kemani Tatyos Efendi, Manukyan, Lavtacı Andon Kardeşler, Ovrik, Hristaki, Hristo, Kemeñeci Aleko ve Anastas, Yorgo ve Aleko Bacanos, Leon Hancıyan, Nubar Tekyay, Kemani Serkis Efendi, Begos Efendi, Ermeni Sebo Usta, Tamburi İshak, Avram, Naum, Hanende Manol Ağa, A. Çömlekçyan, Nikolaki Efendi, Mısırlı İbrahim (Abraham) v.b. Osmanlı’nın gayrimüslim müzisyenlerindendi.

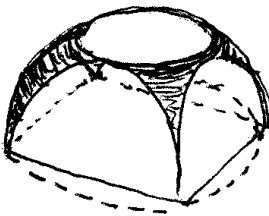
larıyla yeteneğini geliştirir. Coğrafya, tarih, toplumbilim, yerel-bölgesel ve dönemsel özelliklerle tanışır. Din, inanç, dünya görüşünü arttırır. Ekin değerler bilinçli bir eğitimle beslenerek, yalnız bireyi değil toplumu da geliştirir. Mimar için gerekli en önemli ek bilgi matematiktir.

Matematik (Geometri) sözcük olarak yer ölçümü anlamındadır. Mısır'da her ilkbaharda Nil Nehrinin taşması tüm tarla sınırlarını yek ediyordu. Böylece matematik doğdu. Açık, uzunluk ölçüsü ve şekiller yaratıldı. Bu ilim teknolojisi başlangıcıydı aynı zamanda.

Geometri üçgenlerle başladı. Günümüzde de haritacılar hep poligonlarla çalışmaktadırlar. Uzunluk, alan, ağırlık, basınç ve hacim ile zaman ölçümleri birbirini izledi ve giderek ayrı uygarlıklarda farklı birimler doğdu (Ek 2).

Kare ve dikdörtgen mimarların en çok kullandığı şekildir. İkisi de üçgenden oluşur ve dik açılı oluşları önemlidir. Altgenler aralarında boşluk bırakmadan birbirine yanaşırlarsa da bitimleri sorun yaratır. Daire ve sekizgen de böyledir⁹.

Daire, en eski uygarlıklardan bu yana, yaratılan bir pergelde çizilir. Geometrik şekillerin anasıdır. İçine ve dışına kare çizilebilir. Eşkenar üçgen, altgen pergelde kolayca çizilir. $\sqrt{2}$, $\sqrt{3}$, $\sqrt{4}$, $\sqrt{5}$ ve $\sqrt{6}$ bununla çizildiğinde $ax2a'$ lık yatık dikdörtgen (yanyana 2 kare) elde edilir. Düzlemdeki daire, kendi çapında 180° çevrilince küreyi oluşturur. Bir kare de kendi kenarı kadar yükseltince küp meydana getirir. Baldakenin bundan oluştuğu anımsanmalıdır. Roma, Bizans yapı sanatının ana çatkısı olarak böylece tarihe geçer. Açıklıkların örtülmesinde Batı dünyasının vazgeçilmezi olur.

Baldaken çatki. Yığma yapı düzeninde açıklıkların örtülmesinde oluşan bu aslangöğsü/pendantiften Osmanlılar da çok

yararlandılar. Kare planlı alan bunlarla örtüldü ve tepesine de kasnaklı kubbe oturtuldu. Anadolu Selçukluları bu geçiş bölgesinde Yelpeze ve Türk üçgenini kullanıyorlardı (7-8'liler).

Kare. İlk uygarlıklardan başlayarak kullanılan ana şekillerin başında gelir. Pergelle çizilen dairenin içine ve dışına kolayca çizilir. Uygulaması da o derece kolaydır. Anlatımı, kavranması, yanılmayı kaldırması çok önemli olduğu için ilk mimarlar farkına varıp hep bunu kullanmışlardır. Kâbe'nin bile böyle bir planda olduğunu anımsayalım.

Mimarlıkta kare ve dairesel alanlar genelde toplanma ve dağılma alanlarında yeğlenir. Sağladığı olanaklar nedeniyle üçüncü boyutun önemli bir ögesi olur. Yüklerin köşelere eşit dağılımı nedeniyle baldaken böylesine bir geometrik üründür ve yığma inşaatın vazgeçilmez çatkılarından. Daire, kare ve küp öylesine iç içedir ki, birbirini hep bütünlerler. Orta Asya'dan başlayarak Türk yapı tasarımlarında da kare sıkça kullanılmıştır. Modül üzerine yaptığımız çalışmalar, bunların yeni örneklerini ortaya koyuyor. Ünlü Kümbet-i Kabus'da gövde üç eşit küre üstüne yükselir. Bu daire, taban planının kendisidir. İsmail Samanî Türbesi kenarı belli bir küptür. Divriği Melike Turhan Şifahanesi, Bursa Ulu, Diyarbakır Bıyıklı Mehmet Paşa, Edirne Eski, İstanbul Şehzade, Dolmabahçe (Bezmi Âlem Valide Sultan), Nuru Osmaniye camileri bunlara örnektir. Pek çok kapı kemerinde bu dairesel bağlar görülüyor (Ek 3). Karelerin yan yana ve üst üste sıralanışı kareli düzeni yaratır. Günümüzün kareli kâğıdı bundan başka bir şey değildir. Osmanlılar bunu sağlamak için mistarlama denilen bir yöntem ürettiler. Bunlar yayınlarımızda vardır. İlk uygarlıklardan Mısır'da görülmeye başlar.¹⁰ Tek yapı boyutunu aşarak kent tasarımlarına kadar uzandığı, en erken örneği Anadolu'da Boğazköy/Boğazkale Tapınağı'nda görülür. Kentte oylumları (mekân) birbirine koşut sıralardan oluşuyordu. Izgaralı düzene örnek verilen Efes kentinin ilk olmadığı Mısır'daki uygulamalardan anlaşılıyor. Boğazköy'ü dışından bir sur çevreliyordu (Schirmer 1982: 15).¹¹ Bazı duvar kabartmalarında, Yunan tapınaklarının ön yüzünde, ünlü Panteon'un plan ve kesitinde daire başarıyla kullanılmıştır (Schir-

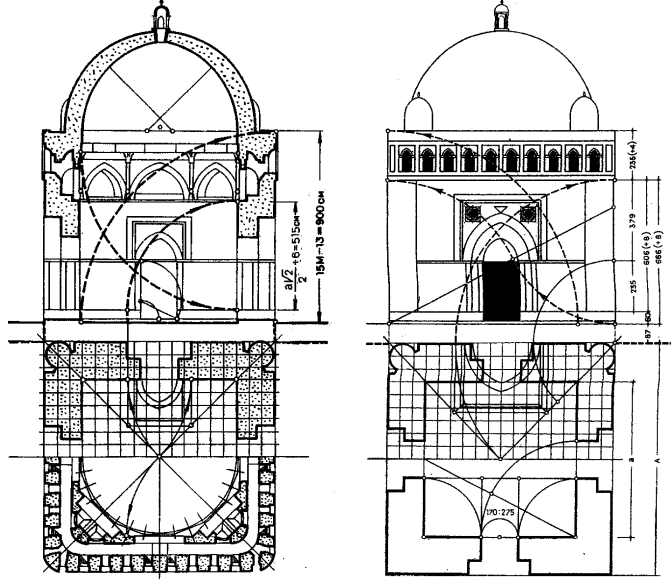
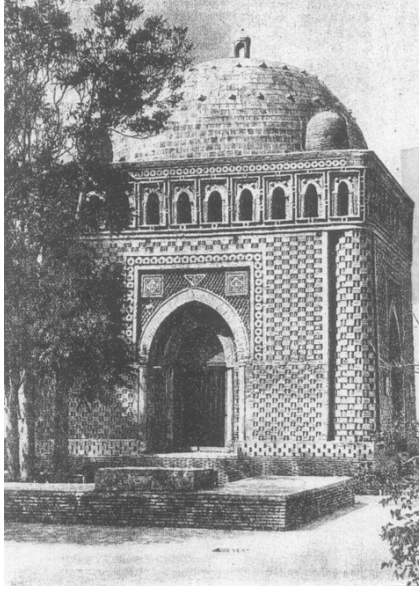
9 Bir noktadan eşit uzaklıkta bulunan noktalar düzlemde daire, oylumda ise küreyi oluşturur. Güneş ve ay uzay araştırmalarına göre bu şekildedir. Zamanla Dünya'nın kendi ekseninde dönmesiyle ovalleşmiş olabilir. Dairenin içine ve dışına altgen yanlışsız olarak sığar. Açılar 60° 'dir. Kar taneleri altgen birimlidir. Nötronlar oylumda bu altgenlerle çekirdek oluşturmaktadırlar.

10 Mısır Karnak Tapınağı planı böylesine bir kareli düzendedir. Ürdün Maşetta Sarayı'nda da uygulanmıştır. Pek çok örneği vardır.

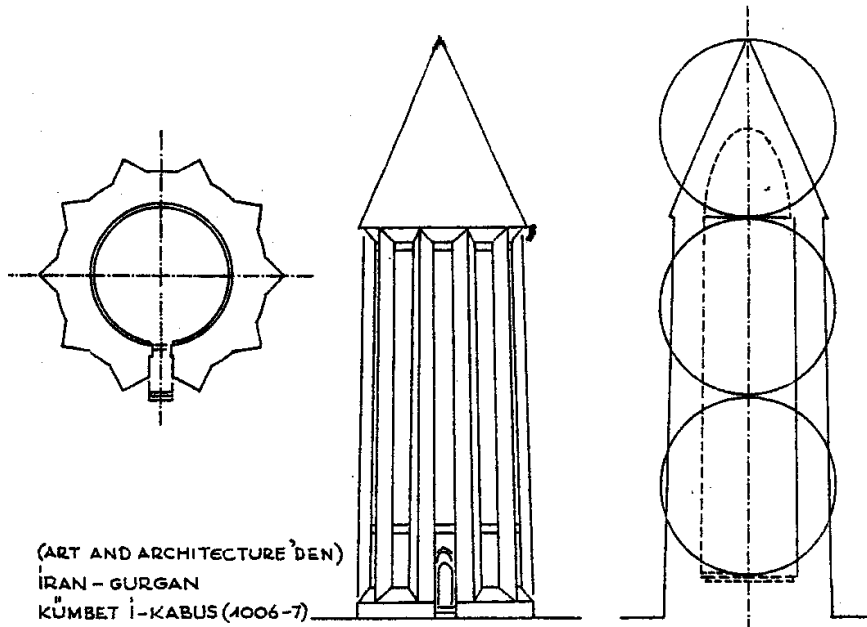
11 Koşut duvarlı avlu izgaralı düzeni anımsatıyor.

mer 1982: 39). İstanbul'un ünlü yapısı Aya Sofya, bir daire ve buna eklenen iki yarım daresiyle, döneminde çığır açar. En kesitinde kubbeyi eşkenar üçgenin belirlediği görülüyor. Bu düzeni Osmanlı

İmparatorluğu doruğuna eriştirir. Mimar Sinan'ın planlarından yana yeni çalışmalarımız, sayılarının artmasını sağlıyor (Tuncer 1991: 345; 2011: 30).

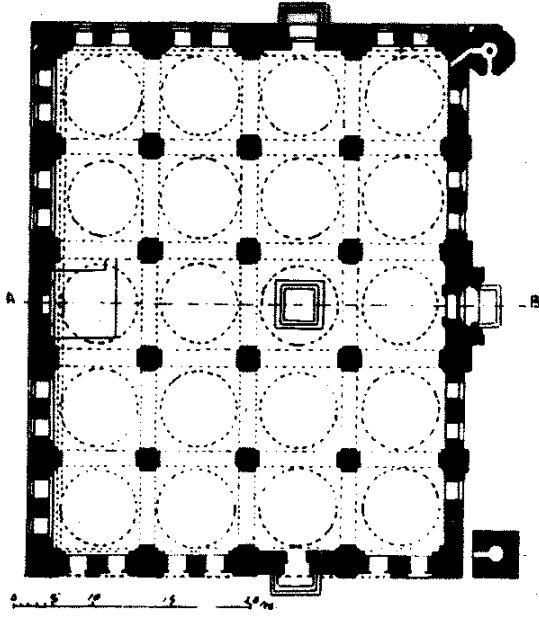

Resim 1. Samanoğullarına ait İsmail Samanî Türbesi bir küpten oluşur. Planda kareli düzenin 3 birimli duvar kalınlığı, 12 birimli iç net alan böylece 18x18'lik kurgudur.

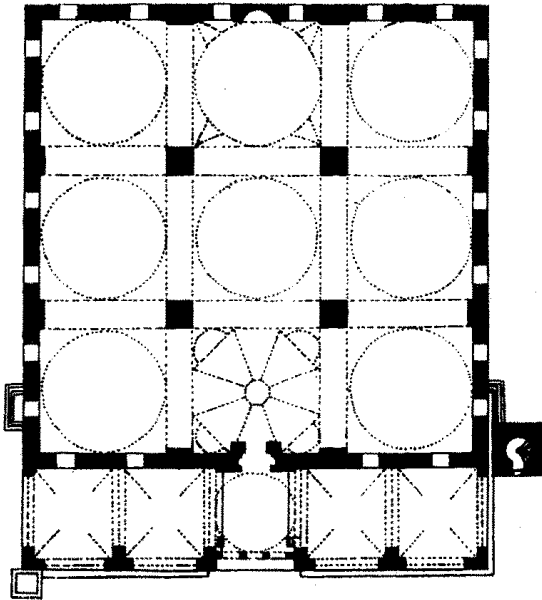
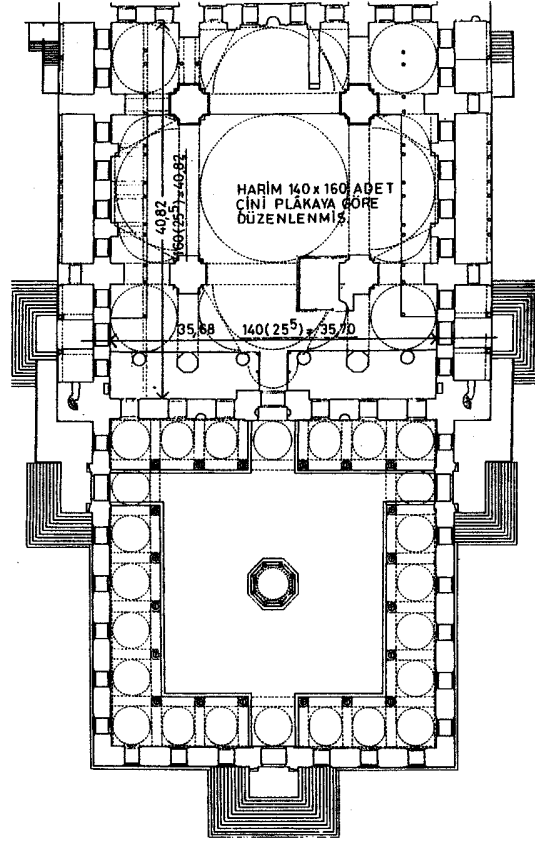

(ART AND ARCHITECTURE'DEN)
İRAN - GURGAN
KÜMBET İ-KABUS (1006-7)

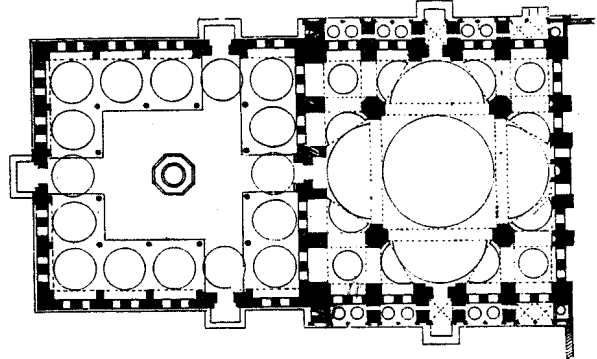
Resim 2. İran – Gurgan Kümbet-i Kabus (1006-7) planı oluşturan dairenin, 3. boyutta 3 kez yinelenmesiyle oluşturulmuştur.

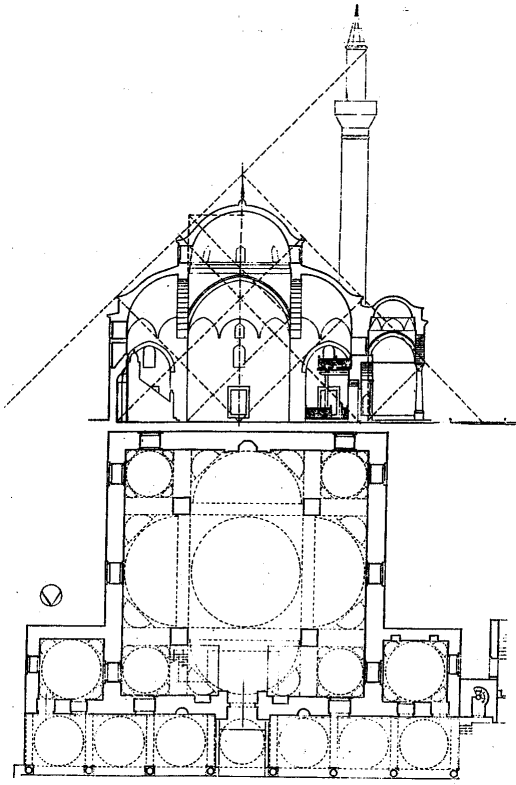
Resim 3. Bursa Ulu Cami (Plan) Bursa Ulu Camisi 20 eşit kareden oluşur. Kareli düzenin güzel bir uygulamasıdır.

Resim 4. Edirne, Eski Cami (Plan) Edirne Eski Cami 9 kareden oluşur. En ve derinliği yine bir karedir.

Resim 5. İstanbul Şehzadebaşı Şehzade Camisi Orta kubeyi dört yönde saran yarım kubbelerden oluşur.

Resim 5. Diyarbakır Fatih Paşa (Bıyıklı Mehmet Paşa) Camisi, Metin Sözen Arşivi'nden

Kareli düzenin mimarlık dalında bir başka kullanımı, duvar kalınlığı ile iç net açıklık arasındaki katsayıdır. Böylece; duvar kalınlığının birim ölçü alındığı ve boşluğun bunun katları olduğu görülüyor. Duvar kalınlığı / alan açıklığı $\sim 1/6$ ve duvar kalınlığı / duvar yüksekliği $\sim 1/6$ gibi deneysel (ampirik) rakamlar ortaya çıkıyor.

Diyarbakır Behram Paşa Camisi Sinan yapısı olup (1564-72), 5+21+5 birim üstüne kuruludur.¹² Son cemaat yerinin 49 birim kare olarak tasarlanması bir rastlantı değildir. 29,85 m, 40 ziraya denk gelen 30.00 m'ye 15 cm kadar yakındır. Minare kaidesi 4, son cemaat yeri 1. kolon (içerdekiler) sırası, derinliğine 8 ve harim güney yüzü 23.15 m olup 10 cm farkla 31 ve son cemaat yeri kemerleri birer ziradır.

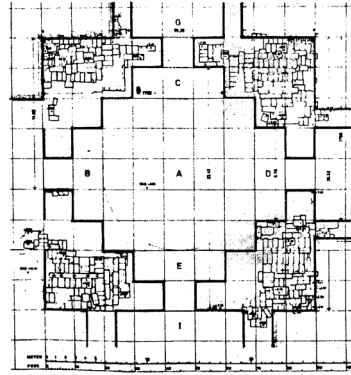
İstanbul Tahtakale Rüstem Paşa Camisi'nde (1561-62) iç alan orta ve yan duvardaki plastr (içe taşan ayaklar) eni, derinliği hep 25.5 cm'lik çini boyutunun katlarıdır.

¹² İç net boşluk 15.90 m olup (15.90/21/ birim ölçü 0.7571 m, yani Osmanlı yapı ziraidir

İstanbul-Eminönü Yeni Cami iç alanı 160x140 cm çini boyutundadır. Sekizgen ayakları bile buna uygun ölçülendirilmiştir. Sinan'ın bu kareli düzeni çok iyi özümlediği ve öğrencilerine iyice öğrettiği anlaşılıyor.

İstanbul-Edirnekapı Mihrimah Sultan, İstanbul Süleymaniye Camileri hep bu düzende tasarlanıp uygulandılar.

İran yapımı olan Firuzabad (Tahtı Şirin 3. y) ibadethanesi 9x9 kareli alana oturur. İç köşelerde 3 kare birimli destekler vardır.

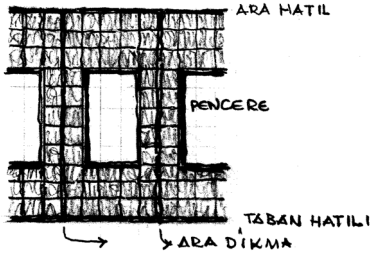
Resim 6. Asya Merkezi Mekân Gelenegi, Ankara 1990 Günkut Akın Arşivi

Kareli düzenin yalnız planda kalmayıp –Mısır'da ilk örneklerinde görüldüğü- 3. boyuta yansıdığını örnekler gösteriyor. En güzeli Karadeniz evlerindedir. Cam tuğla etkisi veren ızgara dış yüzü kaplar ve pencere boşlukları buna uyar.

Kare tuğla döşemelerin ilkinde Batı Türkistan'da Kubadiye buluntuları içindeki Keykubat Şah Kurganı'nda rastlanır. Kerpiçlerde de 1x1, 1x2 oranı yaygındır. Çin'de ve Mısır Piramitlerinde de görülüyor (Esin 1981: 711).

Sivrihisar Karabaş Mahallesi Ayva Sokak 12 numaralı konutun güney yüzünde ahşap dikmeler ve ahşap döşeli bir hayat vardır. Sağındaki kesime merdivenle bağlantılıdır. Dikmeler 0,15x0,20 m, araları 1,95 m ve yükseklikleri 2,45 m gelir (~ 1.26 oranı). Korkuluklarıyla aralarındaki orantı gözü okşar. Birbirine yakın boyutlar dikkat çekiyor.

Karadeniz serenderlerinde sıkça görülen kareli düzende dikmelerin arası kerpiçlerle doldurulmuştur. 3/5 oranındaki pencere boşluğu ikişer dikme arayla yinelenir.

İ.Ö. 1500'lerde Mısır mimarlarından Senmud'un bir elinde gönye, diğerinde 12 boğumlu (düğüm-lü) ip vardır. 13. yüzyıl mimarlarından Hugh Li-bergier de aynı şekilde resmedilmiştir (Altun vd. 1982: 10).

Japonya'da Tatami (yatak) 90x190 m olup, ahşap tek katlı yapılarında 3.03'lük (Shaku = ayak boyu) aks düzeni yaygındır. En küçük oylum (mekân) 90x1.90 m'lik şilteye göre düzenlenirdi (ölçü 0,95x0,95 m olmalı. $90/4 = 23.75$ olarak verilmiştir. O.C.T.)

Modülasyon, Birim alınan bir uzunluk ölçüsü veya geometrik şeklin (model) yinelenmesine denir. Bunlar; yan yana, üst üste veya atlayarak (dolu – boş) uygulanır. Daha önce verilen Karadeniz evinde 3/5 oranlı pencereler, iki ahşap aksı atlayarak sürdürülmüştü. Özellikle ahşap karkas konutlarda cumbaların atlayarak devamı, pencerelerin yan yana sıralanışı, ikili, üçlü pencere kümelerinin aralıklı (ritmik) devamı, 5x10'luk dikmelerin ellişer cm aralıklarla yinelenişi, tavan kirişlemelerinin bu dikmelere (eşit aralıklarla) oturuşu, çatıdaki merteklerin de aynı kurala uyduğunu, böylece yükün en üstten taban hatlına kadar birbiri üstüne düzenle oturuşları, modüler düzenin en kurallı örneklerindendir.

Atlayan modül düzeni yine ahşap konutlarda sıklıkla görülür. Ankara Meydan Mahallesi Zülflü Sokak 21 numaralı konutun sokağa bakan üst katında, ahşap çatki dikmeler (0,5x0,10 m) 50'şer cm arayla sıralanırken, iki pencere kapak (kepenk) aralığı kadar boşluk bırakılarak yan yana sıralanır. Pencereler kendi enleri kadar birer atlayarak (ara bırakılarak) devam eder. Sağ üst fotoğrafta ikişer pencere, ön yüzde üç kez yinelenir.

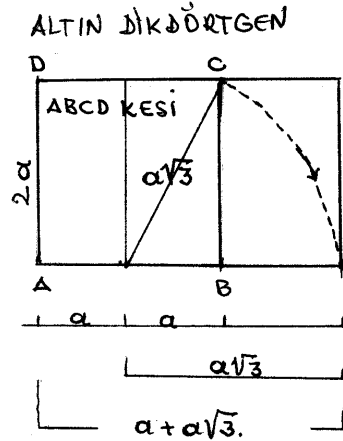
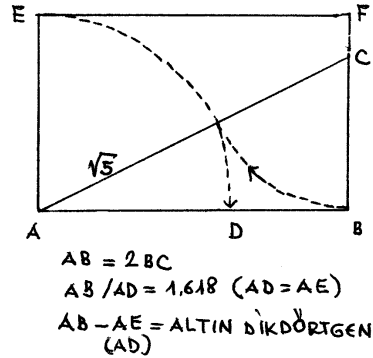
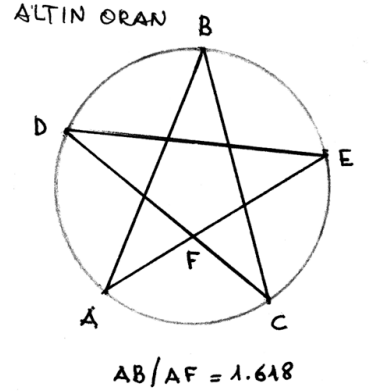
Fotoğraf 1. Çerkeş / Çankırı, 27.3.1987 (M. Kemal Yenel Arşivi)

Mimarlık ve Güzellik

Oran: Bir doğru parçası tek başına fiziksel bir nesnedir. Birbirine bağlı iki uzunluk aralarında biçimsel bir bağ kurmayı sağlar. Buna oran, aralarındaki matematiksel bağa da orantı denir. Mimarlık bu bağ üzerine kuruludur. Pek çok çizgi, boyut, alan ve oylum (hacim), aralarındaki denge ile sanatsal duygular yaratır. O nedenle mimarlığa, oransal ağırlıklı sanat denilebilecektir. Bu sağlanamamışsa nesne bir yığındır. Yüce Tanrı, insanoğlunu en yüce varlık olarak (özenerek) yarattığına göre, taşıdığı sanatsal duygular da bu oluşumun doğal bir sonucudur. Denge, uyum, güzel ve güzelliği bu temel yetilerinin ürünüdür. En yaygın şeklin, kenarları arasındaki dengeli dikdörtgen ve kare olması, algılarının sonucudur. Bunu olgunlaştırmak artık onun eğitimiyle olacaktır. Toplum bu yolda öğretilmiş sanatı kavrama düzeyi artar ve düşünsel estetiği pekişir. Şiirin serbest veya aruzdaki ritim, kulağa hoş gelen müziksel ses aralarındaki uyumdan ötürüdür. Plastik sanatlar ve onun önemli bir görsel dalı olan mimarlıkta sanatsal doyum, yine uyumlu renk, doku ve geometriye kalıcı olarak bağlıdır. Buna karşılık tiyatro, dans, şiir, hitabet (vb) kulak ve göz algısıyla ilgili olup duyumun belleği yoktur. Yine de görsel ve deneysel güzelliğin göreceleği de o denli tartışılır. Bunların içinde en kalıcısı görsel ve deneysel güzelliğdir. En kalıcı resim, yontu ve mimarlık olup, belleğe gerek duymadan görsel sürekliliğiyle, yıllar, çağlar boyu eleştirilebilecek olanağı sağlar. Antik Yunan mimarlık yapıtlarını bugünkü değerlerimizle yargılayabiliriz / karşılaştırabiliriz. Eğer notalara dökülmemişse müziğin bu şansı yoktur. Çeşitli çalgıların nağmeleri unutulup gitti. Geriye nesnel etnografyası kaldı.

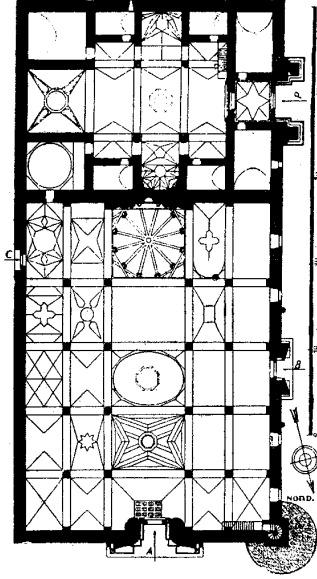
İnsanoğluna bağlı olarak, iki kenar arasındaki dengenin, yüzyılları aşan bir değer taşıdığı, onların ortak bir beğeni katmanı olduğu görülüyor. Zaman zaman, mimarlık öğrencilerime, en beğendiğiniz bir dikdörtgeni çiziniz dediğimde, birbirine çok yakın bir geometriyi dile getirdiklerini gördüm. Bu, tanrısal bir dışavurumdur ve ortak duygularının / zevklerinin varlığını kanıtlıyor. Bu bir deneysel (uygulamalı) estetik idi. Bunların taban açıları, tarih boyu dar bir alanda toplanmaktaydı. Rakama dökülünce 60° ile $3 \times 4 \times 5$ üçgenin (taban açısı olan $53^\circ 07' 48''$) arasına sığırdığı (Tuncer 1989: 108), Batının beğeniyle yüzyıllar sürdürdüğü Altın Oran'ın ve Selçuklu $2/3$ 'ünün

birbirine çok yakın olduğu görüldü (Bergil 1988: 158). Aradaki fark 2° 'den azdır. Bu Selçuklu oranının uluslararası değerini kanıtlar. Orta Asya'dan uygulaya uygulaya getirdiği bu oranda, Batıya bakmaksızın, Tanrısal bir olgunluğa eriştiği, onun onursal, sanatsal niteliğiyle ilgilidir.

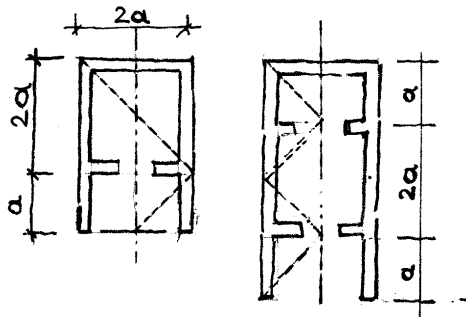
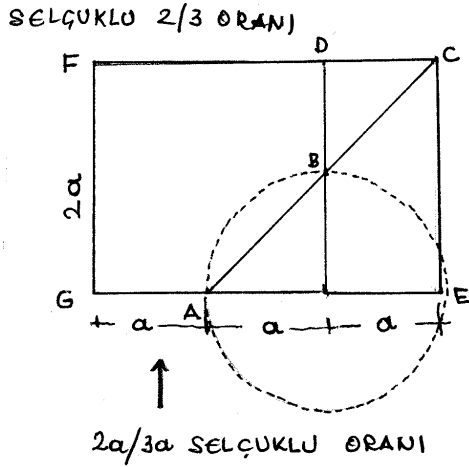

$$\frac{AE(BD)}{AB(A)} = \frac{FC(ED)}{CD(FE)}$$

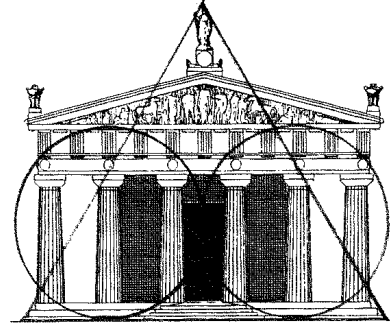
Resim 7. Ayrıca Altın üçgen, Altın beşgen ve Altın Piramit de kullanılmıştır.

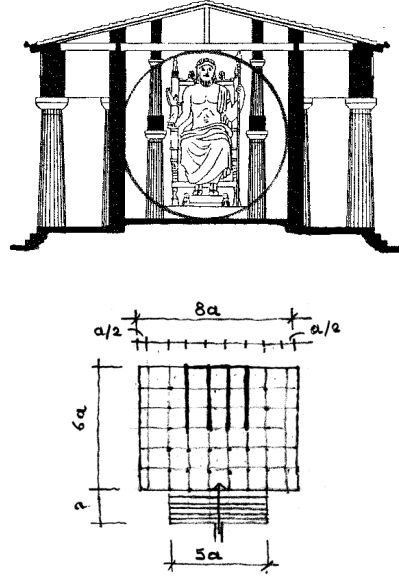
Resim 8. Divriği Ulu Cami ve Şifhanesi'nde bu oran görülür. Şifhane 3/4 ve Ulu Cami 7/4 oranlarındadır.

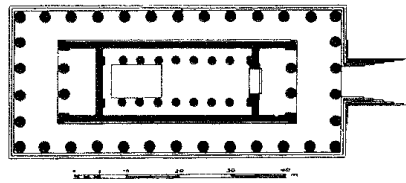
Resim 9. Larise Megaronu (Troya İ.Ö. 7. y Megaronu) 2ax3a ölçüsünde olup Selçuklu Orantısındadır. İlk ev türüdür. Bunun daha genişinde 4ax4a denir.

Resim 10. Olypmus Zeus Tapınağı plan ve geometrik kurusu (Baukunst, Stuttgart 1971, s. 25). 2 daire ve eşkenar üçgenin belirleyicilikleri.

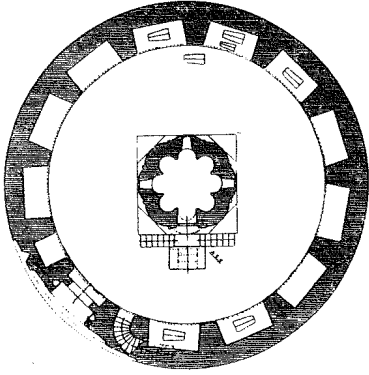

Resim 11. Poseidoma (Poestum). Plandaki kareli düzen ve dairenin iç alandaki belirginliği (Baukunst'dan).

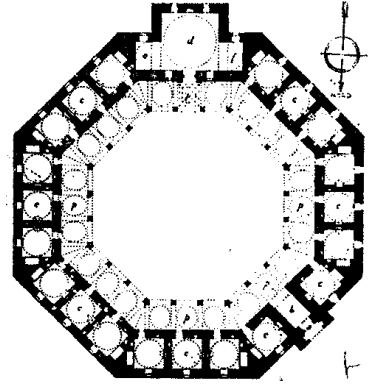

Resim 12. Etrusk Tapınağı (B. Ünsal'dan) Kareli düzenin plana ne denli egemen olduğu görülüyor. Kapalı alan 6ax8a'dır. Merdiven de bu düzene uyar.

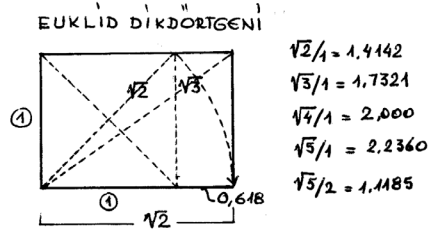
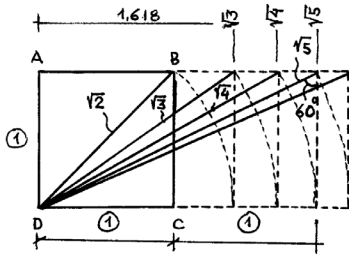
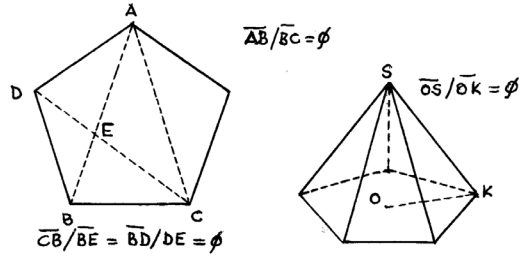
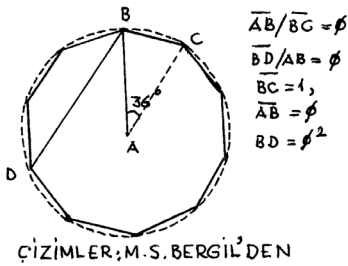
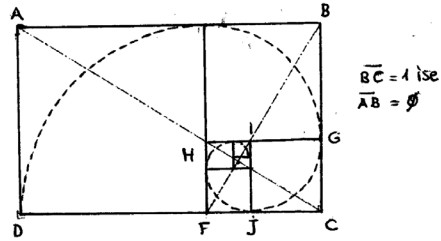
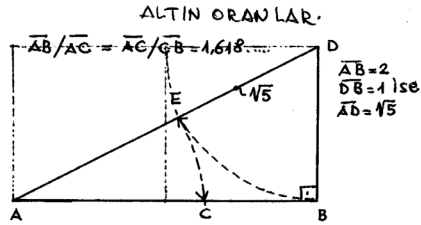
Erzincan – Tercan Mama Hatun Kümbeti küp alt kata oturur. Çevresi daireseldir. (Solda).

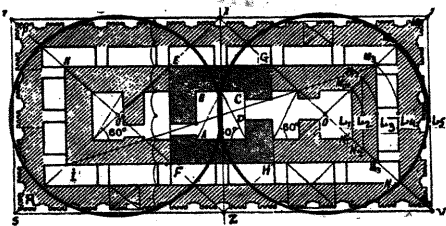
Amasya Kapağası Medresesi Sekizgen planlı olup geometrik şeklin etkinliğini güçlendirir (Sağda).

Resim 13. Erzincan-Tercan Mama Hatun Türbesi (Plan)

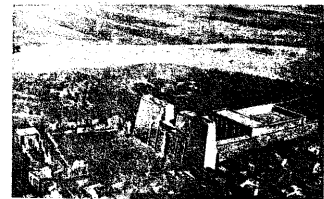
Resim 14. Amasya, Kapağası Medresesi (Plan)

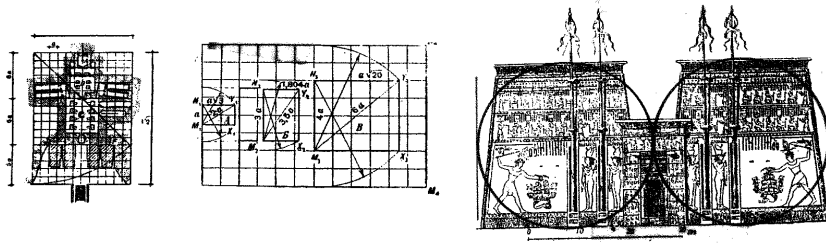
Resim 15. Georgil Kojuhanov. La Voute De L'antiquite Et Du Moyen Age, Sofia 1974, daire, eşkenar üçgen, daire içine çizilen altıgen v.b örnekler var

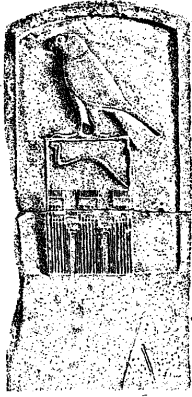
Resim 16. Firavun Menes'e ait olduğu sanılan Negada'daki Megar Anıt planı

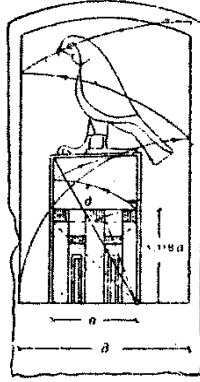
Resim 17. Edfu'da Gora Anıtı hava fotoğrafı ve ön yüzü

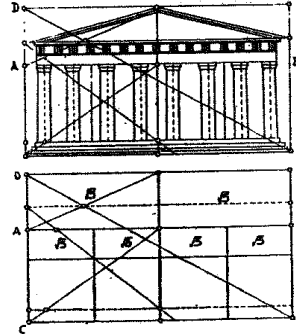
Resim 17. Abu-Simbelde Büyük Tapınak

Resim 18. Abidosta I. Sülale Döneminden Seti Anıtı

Resim 19. Vladimir, V: Eski Mısır Mimarisindeki Nisbetler. İst. 1968

Resim 19. Parthenon Anıtı. Plân ve ön yüz geometrik kurgusu

5	5
5	5
1	1

5	1
5	
1	

Orantı: İki nesne arasında veya onu oluşturan parça ile bütün arasındaki matematiksel bağ oran, rakamlara dökülüşüne de orantı denir denmişti daha önce (T.D.K. Türkçe Sözlük, 2005, s. 150). İlk uygarlık ürünlerinde başlar bu uygulama. Söz gelimi Mısır Kefren Piramidi $\sim 2 \times 6.5$ oranındadır¹³. Etrüsk tapınaklarında kolon yüksekliği, tabanındaki çapının 5 katıydı. Giderek yükselip 7'yi bulur. Klasik Yunan mimarlığında Dor, İon, Korinth yorumlarında bu rakam 1/10-11'e kadar çıkacaktır.

Oğuz boylarının bu kavramdan uzak olmadığını örnekler gösteriyor. Kare, daire ve küp bölümünde bunların adları sayılmıştı. Mukarnas bile kendi

içinde doyumsuz oran, orantı ve akıcılık gösterir (Ek 4). Süsleme dalında da kendine özgü bir yol çizer. Anadolu'ya geldiğinde yapılar sadeleşir ve tüm özen taçkapağıya yönelir. Bu anlayış Leibnitz'in "Mükemmelliğin amacı, mümkün olan en fazla çeşitliliği, elden gelen en fazla düzen ile sağlamaktır" anlayışına hiç de uymaz. Dahası ters bir anlayış sergiler. Güzellik çeşitlilikte ve bunun düzeni işi değildir. Tersine bir düzenin yapının tümünü belirleyecek ustalıkta olması bir hünerdir. Sivas Gök Medrese'de bir birimin, giriş yüzünün tümüne eğemen olabilmesi, Mimar Koca Sinan'ın kurgusunda büyük kubbelerin hem iç hem de dış dengeyi sağlaması olağanüstü başarı değil midir? Atasözlerimiz de binlerce yılda oluşmuş en öz tümcelelerdir.

Zıtlıkla Uyum: Kendine özgü, bir bakıma tek düzeliğin karşıtı yöntemdir. Girinti karşıtı çıkıntı, yüzeysel – kabarık, dolu – boş, iri – ufak, sağır yüzey – delikli, doluluk – boşluk gibi plastikliği yanında renkli ve doku farkıyla, dural – devingen tasarımlarla bir canlılık gelir mimarlık tasarımla-

13 Mısır'da 3x4x5 orantısı kutsallaşmıştı. Sümerlerin ünlü Gudea Heykelindeki tablette çap ölçüsü temel birimdir. Edfu Tapınağı giriş yüzü 1x2 oranındadır. Etlerin kerpiçleri 1x3 oranındaydı. Roma Trayan Takı 3x3'lük bir daireye sığdırılır. Yunanlılar Altın Oranı (1/1.618) hep kullandılar. Oğuzlarda 1x2, 2x3 ve 3x4 oranları, Mimar Arşınının önceleri 60 ve sonra 24 bazına oturmasıyla ilgilidir. Bursa Yeşil Cami'de oran 0.5294'tür (Yunan 0.618'e yakın) Buna dayanarak müzikte mi-do oranının 5/8 oluşu rastlantısal olmamalı. Selçuklular 2x3 oranını tartışmasız sürdürdüler.

rına. İnsanın durgun, dural sürecine bir heyecan ve hareketlilik katmasıyla eşdeğerdir. Burada da önemli olan yine, ikisi arasındaki dengedir. Yapı gerecini farklı kullanmak da ayrı bir yöntemdir zıtlığı yaratmada.

Geleneksel mimarlığımızda büyük boy ve kalıcı yapılar taşı yeğlerler. Dış yüzleri az pencere ve ağırlıklı olarak sağır tutulmuşlardır. Camilerin son cemaat yeri oldukça devingen olup harim gövdesi yanında dolu-boşlukla zıtlık yaratır. 3. boyuttaki kubbeler, ana kubbenin benzeri olup iri-ufak zıtlığıyla yükseklikde de bir denge kurar. Kitlenin kubbeye örtülmesinin tersi, düşey yükselen minaredir. Dairesel çizgi, kalın, tutarlı bir dikey kitleyle bütüne devingenlik getirir. Diğer yapılarda taçkapı, kitleyle dengeli bir karşıtlık oluşturur. Medrese, han, kervansaray türü yapılar (vb) bunu hep yeğlemişlerdir. Kuşkusuz burada tek amaç zıtlık yaratmak değildir. İşlevin tasarıma etkisi, ısıtma ve güvenlik duygusu yapıyı kapalı / sağır tutarken, onun kalbi, gözü olan bu tek ana girişe bu özeniyle zıtlığı yeğlemeyi sağlar. Tekke, zaviye, hanigâh ve türbe / kümbetlerde (Osmanlıda) kitle küçüldüğü için kapıların da boyutları azalır. Yine de ona saçaklı, dikmeli bir giriş bir çeşitlilik olarak zıtlığı da eklemiş olur. Bu konuda Bursa türbelerinin hatırlanması gerekir.

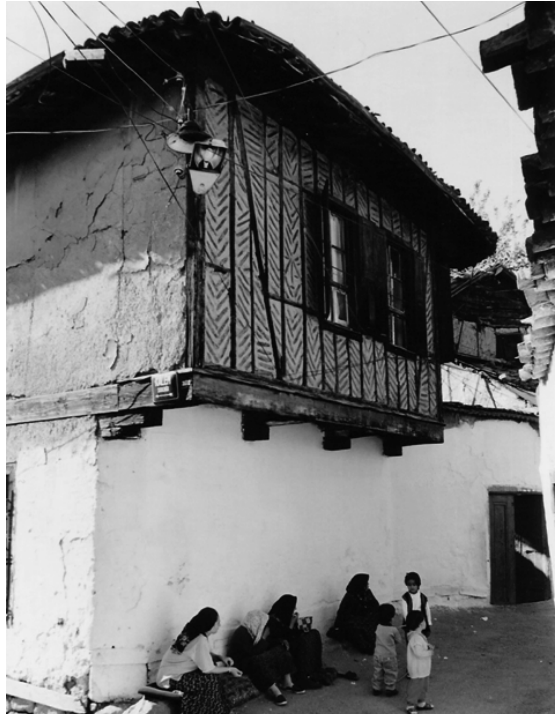
Eski Ankara'da Alparslan Mahallesi, Yüzbaşı Sokak 3 numaralı ev bu açıdan güzel bir örnektir. Zıtlıkları sıralarsak:

Zemin (giriş) katı sağırlığını, çıkmalı, ahşap kirişlemeli ve hatilla başlayan üst kat ileri-geri, taşkın-düz devingenliğiyle konutun dış yüzüne bir canlılık getirir,

Üst kat kendi içinde taşkın-taşkın olmayan, sağır ve pencerelessi tasarımıyla yine yapıya kararlı/tutarlı bir çekicilik sağlar. Cumbadaki yarım daire planlı çıkıntı bile bu sağır yüzeyde bir harekettir. Bu, oturma odasındaki ocakla sağlanmıştır.

Fotoğraf 2. Alparslan Mah. Yüzbaşı Sok. 3, Ankara, 22.98.2002.

Fotoğraf 3. Meydan Mah. Zülüflü Sok. 21, Ankara, 22.09.2002

Fotoğraf 4. Çerkeş / Çankırı, 27.3.1987 (M. Kemal Yenel)

Oğuz boyları, çok yalın, biraz içine kapanık ve alçakgönüllü olup yapılarına da bu özellikleri yansıtır.

Türk konutunda giriş (zemin) kat depo, kiler, işlik, samanlık gibi işlevlere ayrılır. Bahçesiyle veya avlusuyla, kuyu, ahır nefes alınacak bir boşluk olarak düşünülür. Islak alan ve mutfak burada yer alır. Dışa karşı güvenli ve gözden saklı tutulması gerekince sağır tutulurlar. Üst kat yaşama alanıdır. Pencerelele açılır sokağa. Çatki genelde ahşap karkastır. İşte bu ilkeler yapı ustalarının elinde bilinçli olarak yoğunlurlar:

1. Zemin sağır, üst kat ise hareketlidir, pencereler oturanları dışa taşır,
2. Sağır alan çoğunlukla sıvalıdır. Buna karşın ustası üst katın sıvanmayan çatkısını bir zıtlık olarak kullanmıştır. Burada eşit aralıklı dikmeler bir ritim sağlar. Köşe destekleri insana güven verir. Bu ahşabın yanında, depreme karşı onun ikinci bir güvencesidir,
3. Aşamalı bingiler sağlamlığı/güveni ve uzun ömrü sağlar,
4. Zemin katta sokakta sanki komşularla bir ortak alan hazırlanmıştır. Bu sevecenlik, sıcaklık, insancıl paylaşımın tam kendisidir. Sokağın sadeliği burada büyüklü-küçüklü komşularla birlik doğurur. Görülüyorki geleneksel ustalarımız, işlevi temel alarak yüzey ve oylumlarda becerikli bir uygulama sergilemişlerdir. Zıtlık burada araçtır.

Ahşap çatkının kendi içinde çok güzel bilinçli bir taşıma/taşıtma kurgusu ardır. Dikmeler birbirinin düşeyinde yükselir. Arada (yatay) hatıllar vardır. Tavan kirişleri ve çatı mertekleri bu 50 cm'lik aralıklı düzene hep uyar. Sonra araları gerektiği biçimde doldurularak yapı giydirilmiş olur.

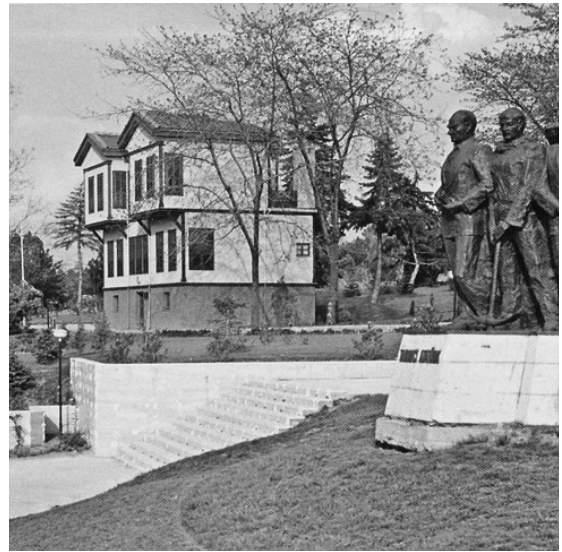
Akbaş Mahallesi, Eylül-Hediye Sokak köşesindeki konutun cumbası başlıbaşına bir devingenlik ve zıtlık örneğini yansıtır. 4 aşamalı (bingili) ahşap ızgaraların biri Eylül, ona oturanlar Hediye Sokağa bakacak biçimde üst üste yerleştirilmiştir. Bunu yapıdaki amaç bir bingi sergilemesi değildir. İki

sokağın birbirine dik olmaması, her çatkıda açığı biraz daha 90°'ye hazırlaması içindir. Böylece oda üstte artık tam bir dikdörtgene döner. Bingilerde mertek aralarının ritmi, üst kat ahşap karkasın hatlın altındaki kirişlere oturması, eşit aralıklı oluşu, köşe göğüslemeleri, pencereler, aralarında sonradan kapatıldığı duygusu yaratan doldurulmuş pencere (altlı-üstlü) hep zıtlık, ritim, geç farkı olanaklarıyla sağlanmıştır.

Fotoğraf 5. Akbaş Mah. Eylül-Hediye Sok. Köşesi. Cumba-Kafes, kapalı ve dışlık, Ankara, 31 Ağustos 2002.

Yüce Atamızın Selanik'teki evinin bir eşi Ankara Atatürk Orman Çiftliğinde yapıldı. Geleneksel konutlarımızdandı. Giriş yüzünde kapı eksende olup, üst cumbalar birbirinin bakışımıdır (simetrik). Bu da evlerimizde çokça uygulanan bir yöntemdir.

Fotoğraf 6. Atatürk Orman Çiftliği, Müze Evi, Ankara.

Fotoğraf 7. Pazar Mah. Karadere Sok. 2, Ankara, 22.09.2002.

Eski Ankara, Pazar Mahallesi, Karadere Sokak, 2 numaralı ev üstünde çok şey söylenebilecek özellikler taşır. Bunları şöyle sıralayalım:

- Sokağın çizdiği açık zemin, üst katın iki aşamalı çıkmasıyla, hayatı sokağa ustalıkla taşımıştır. Giriş kapısı oldukça sade ve insan boyutundadır.
- Bingiler, taşıma düzenini sonuna kadar kullanmış, çıkma, 3 aşamalı ahşap kirişlere oturtulmuştur. Hayat bu zenginliğiyle içeride avlu boyunca devam eder ve odalara siper olur.
- Sanatsal açıdan ev ve özellikle bu çıkması (Hayatın sokağa taşması) bir oran, denge ve devingenlik örneğidir.
- Bunu yapan ustanın çatki ve düzenleme ustası olduğu görülüyor.

Bu, usta değil mimar da değil, doğrudan bir plastisite cambazıdır. Yontucu (heykeltıraş) gibi çalış-

mıştır burada. Ankara'da bu denli olgunlukta bir başka oylum örneği görmedim.

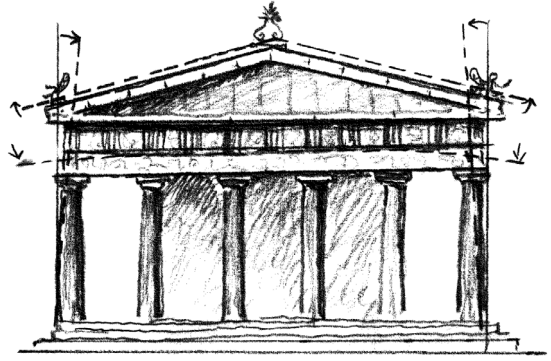
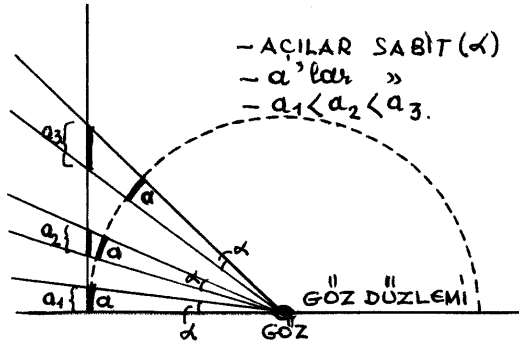
Kapıda duran kiracıdan ustası için bilgi alacaktım. Tanımadığını söyledi. Bulabilsem ellerinden birkaç kez öpecektim. Ruhu şenlenmiştir umarım.

Göz Yanılmaları (Illusion): Göz yapısal olarak uzaktakileri küçük, yapı ön yüzünde kenar kolonları dışa eğimli ve bunları birbirine bağlayan yatay lentoları da ortada sarkık görür. Bunların farkına varan Antik Yunan mimarları yapılarında önlemler aldılar;

- Köşe kolonları, ortadakilerden birkaç cm alçak tuttular.
- Dış sıradaki kolonları az içe yatırdılar.
- Her yönden ışık alan kolonları daha karınlı yaptılar. Bunlar geometriyi bozma bahasına, gözün daha doğru görmesini sağlayan önlemler gibi geldi bu mimarlara. Ayrıca uzaklaşan (yükselen) boyutların da ufalacağını düşünerek, onların kesitlerini arttırdılar. Tüm bunlar o dönemin optik ince ayarlarıydı ve onlarla bitti. Günümüzde çatılara takılan ışıklı-ışısız tanıtım levhalarının büyüklüklerinin hepimiz farkındayız. Göz hizamızda olsalar hiç dikkatimizi çekmeyeceklerdi.

Roma ve sonrasında bu ince ayrıntılara pek rastlanmıyor (Flavio 1978: 28).¹⁴ Önemli gibi gelen ve günümüzde pek çoğu çatki gereği uygulanamayacak olan bu ince ayrıntılar Yunanlı mimarlar için görsel güzelliklerin vazgeçilmezi olmuştu. Onlar bir tapınağın daha iyisini yapmak yerine bu ayrıntılarla daha eşsizini (mükemmelini) yapma sevdasındaydılar. Bunları ince ince işlediler. Onlardan sonra bu konuya eğilen Farabi de, konuyu biyolojik ve ruhsal açıdan inceler (Farabi 1986: 93). Ancak bilgilerini yapıya uyarlayamaz. Çünkü güçlü bir düşünür ve tıpcıdır.

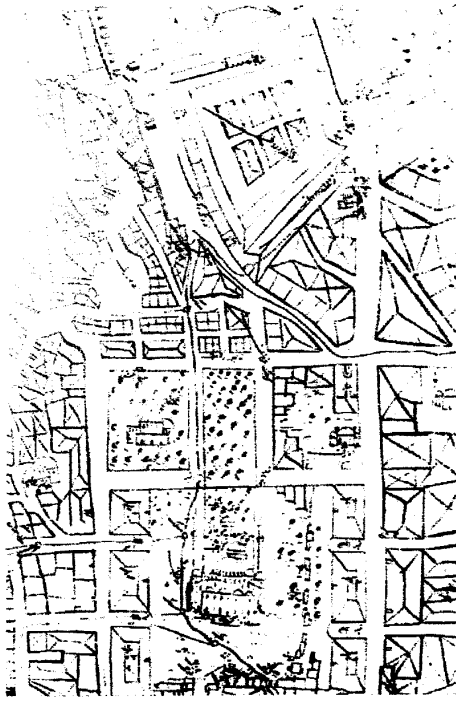
¹⁴ Diyarbakır Dağkapı Semtine Atatürk Anıtı yapılırken, Heykeltıraş Hüseyin Anka, bana bu görsel yanılgıdan ötürü baş ve şapkaları olması gerekenden biraz daha büyük tutarız demişti. Ben de bunları göz önüne alarak kaidelerini ona göre boyutlandırmıştım. Günümüzün yapıları Yunan kolonları gibi karınlarını şişirmeye elverirse de bazı önlemler böylece varlığını sürdürmüş oluyor.

Resim 20. Dorik düzendeki Athena Tapınağı (İ.Ö. 530)

Yardımcı Öğeler: Çizim, sıradan bir tasarımı bile özenli çizim daha iyi sunar, albenisini artırır. Çizim mimarın dilidir, çizgi ise aracı. İşverene sunumun ilk yoludur. İlk uygarlıklardan başlayarak bu yöntem zorunlu olarak uygulandı.¹⁵ Tasarımı çizerek sunmakta çizgide kalınlıktan, renkten, duvar içlerinin tonlamalarından ve gerekli yazılı açıklamalardan hep yararlanıldı.¹⁶ Bunlar için fırça, kamyş, kalem, tebeşir, sabun, alçı ve boyalardan (v.b) yararlanılıyordu.

Canlandırma, yazılı belgelerde "perspektif" karşılığında kullanılır. Bilimsel yöntemi (odak kaçma noktaları, ufuk çizgisi vb.) çok sonraki teknik buluşlardır. Arşivdeki belgelerimizde bina dış yüzlerinin, plan düzlemine yatırılarak çizildiği görülüyor. İstanbul Su Yolları Haritalarında ve Süleymaniye Camisi'ne getirilen sular için vadilerden su kemerleri ile geçirilmeleri yine plan düzlemine yatırılan yan görünüşler olarak yansıtılmıştır. İstanbul Fatih Camisi su yolları için de bu çizimler yararlı bilgiler vermektedir.

یا کواکبیک بکشوزمشوش

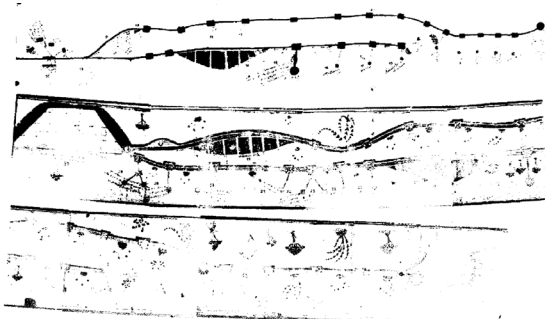
ویریلد

بادشا ایشاه

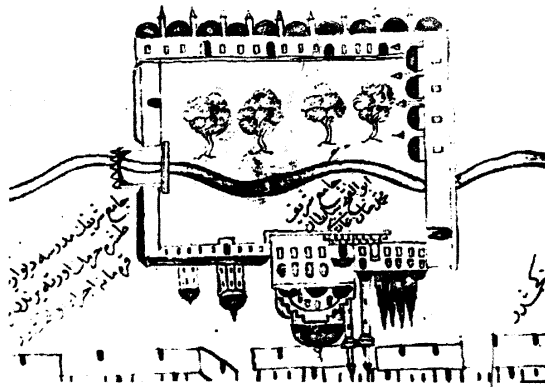
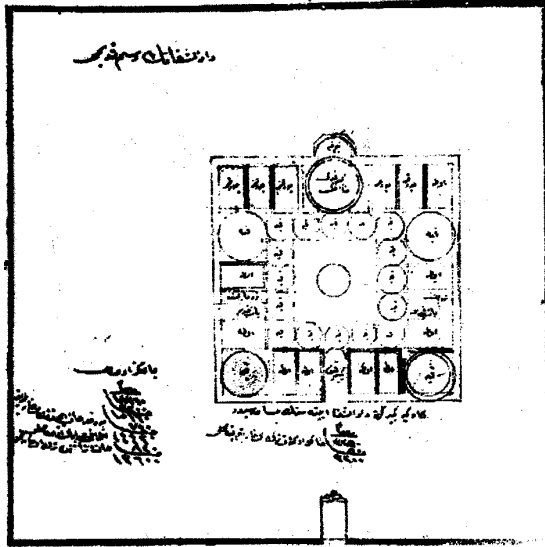
شوکلو فدرلو کرمانلو
حضرتی وجود هایدن مدائن و بزرگ حطاط و خطی برون صون اودوب برتطه
عربولان ایلانمرا ایلد این حجه ادرنه ده وانج اوج شریفه لودمکله شهبو
مرهم و سفوله سلطان ایدان جامع شریفان منادی و مغری بعض
مخاری نهمه و مصالح و کشف اولدوغی بوزن اقدم دکاب هم ایلان ایلد اعلو
اولتدی حطاط اقصا ایلون نورشون و محات ساتره ایستاتر ایلد
ادجوزیم ایلد ایلد محط ایلد ایلد ایلد ایلد ایلد ایلد ایلد ایلد ایلد
احسان نورله حطاطه حسانت و احسان بوزن ایلد ایلد ایلد ایلد ایلد
شوکلو فدرلو کرمانلو بادشا ایشاه حضرتی کور

15 Mezopotamya tabletleri ile, Mısır papirüsleriyle tasarımlarını anlattılar. Günümüze örnekleri erişti. Kâğıdın bulunuşu (Çin'de) daha sonradır.

16 Orhan Cezmi Tuncer, Topkapı Sarayı Arşivinde Mimari Çizimlerden Örnekler tanıtılırken bu ayrıntılardan hep yararlanıldığı görülüyor.

Dünyanın ömür açısından ikinci sırasında bulunan Osmanlı hanedanı, her iş kadar bayındırlığa da ve onun gerektirdiği ayrıntılara da özen gösterdi. Fatih Darüşşifası planı ve Fatih Cami'sinin Köprülü Su Yolları Haritası (1239/1823), sunum konusunda önemli bilgiyi veriyor.

Saray resim işliğinde pek çok ressamın ve hattatın çalıştığı ürünlerinden anlaşılıyor. Bunlar gündelik yaşamın her ayrıntısını renkli olarak işliyor,

albümleri sultana sunuyorlardı. Surname'de devlet töreninde Süleymaniye Camisi panosunun, sultanın önünden geçirilişi canlandırılmış bulunuyor.

Maket mimarların vazgeçilmeziydi. İşverene isteneni bununla en iyi anlatabilirdi. Perspektif bunun kadar etkili bir sunum değildir. Çünkü yüzeyseldir. Osmanlı arşivinde bunların da resme geçirildiği verdiğimiz örnekte görülüyor. Nuru Osmaniye Camisi için de bu yola başvurulduğunu yazılı kaynaklar gösteriyor. Fener alayları, sünnet düğünleri, sultanın elçilere verdiği ziyafetler bu yolla hep canlandırıldı. Camcıların, balıkçıların (vb) hünerlerini gösterdikleri çizimler, tarihimizin bu sunum/şenlik sayfalarını da ölümsüz kılmıştır. Evliya Çelebi bu yaşamı yazıyla, söz gelimi Matrakçı Nasuh da renklendirdiği çizimleriyle günümüze ulaştırmış bulunuyor. Bu konu kendi içinde zengin alt başlıklar oluşturur. Burada bu kadarıyla yetinmenin daha uygun olduğu kanısındayız. Çizim tarihimizde bu ayrıntılara hep değinilmişti.

Değerlendirme

Güzel ve güzellik üzerine düşünceler ilk uygarlıklardan itibaren yapılarak ve Platon'la (İ.Ö. 427-347) bilimsel tanımına geçilmiştir. Bu konuda onu izleyen Aristo, Plinius, Farabi ve İbni Sina'nın (vb) ortak yönleri, güzellik kavramının insan beynindeki algısalılığıdır. Algılama, duyu, hayal gücü, bellek ve akıl bu dış girdileri değerlendirir. Öyleyse güzellik ilkin insan beyniyle ilgilidir ve eğitimle geliştirilir.

Nelerin beyindeki bu değerlendirmelere etken olduğu konusuna gelince tüm bu düşünürler matematikte birleşirler. Mimarlıkta bu geometrinin türevidir. Çünkü oran, orantı, denge, uyum, birliktelik (kompozisyon) ve düzen hep matematiğin biçimsel ve ruhsal araçlarıdır veya türevleridir. Bunlardan yararlanılarak yola çıkılan ve erişilen geometrik şekil (matematik) insan beyninde güzellik duygusu yaratır. Mimarlık görsel bir sanat olduğuna göre yukarıdaki ayrıntılar, birlikte bir sonuç/etki doğurur ve bunları içeren tasarım insana güzel görünür. Böylece güzellik ve mimarlığın dışsal olarak matematiksel içeriği, içsel olarak da duygusal niteliği beyinde birleşir. Matematik +

bilinçlenmiş/işlenmiş + duygu = Güzellik. Bu her sanat dalı için geçerlidir.

Matematik (Geometri) + Yetenek ve eğitime
bağlı algı

↓
Güzellik Duygusu

Geometrinin Gizemi: Yetenek ve eğitimle geliştirilmiş algı güzel sanatların ön koşuludur. Mimarlıkta bir de çizgi ve geometri yeteneği aranır. Uygulamalı bir sanat olan mimarlıkta geometri kare ve dikdörtgen şekiller şeklinde öne çıkar. Bu ayrıcalık daha Mısır uygarlığında keşfedilmiş ve uygulamaya sokulmuştu. Dengeli dikdörtgen, Altın oran olarak Antik Yunan'da başlar. Selçuklular ise 2/3 oranını yeğlerler.

Planlarda kare, yan yana, üst üste sıralanarak bir ızgara (karolaj, satranç tahtası vb) oluşturulmuş, duvar açıklıkları, kalınlıkları ve yükseklikleri bunun içinde ve ona bağlı olarak çözümlenmiştir. Böylece pekçok özellik biraraya getirilmiş olur. Şöyle ki:

- Sanatsal yönüyle; güzeli birim ölçü, ölçek ve modülasyon sağlıyor,
- Teknik yönden; birim ölçü pergelle kolay çiziliyor, yanlış algılanamıyor, uygulaması kolaylaşıyor, yapı dural rahatlığa erişiyor. Söz gelimi:
- Mısır Edfu Tapınağı ön yüzü (giriş) $ax2a'$ lık yatay kareye göre kurulur,
- İsmail Samani Türbesi (9. y) a^3 bazına göre uygulanır,
- Kümbeti Kabus'un (1006-7) oturduğu daire, yükseklikte 3 kez yinelenir,
- Sivas Gök Medrese ön yüzü (1271), yatayda 11, düşeyde 5 birim kareye göre düzenlenir.

Verdiğimiz örnekler bunlardan sadece birkaçıdır. Birim ölçünün yapı zirasına uyma zorunluluğu yoktur. Arsanın eninin bunu belirlemekte öne çıktığı görülüyor. İşte bu nedenlerle kareli düzen mimarlık tarihi boyunca kullanılagelmiş ve günümüzün betonarme karkasında ve özellikle çelik yapısında hep yeğlenir olmuştur.

Sonuç

Yüce Tanrı, yarattığı evrende şaşmaz bir denge, düzen, yörünge ve zamanlama kurmuş, kendi güzelliklerini bunlara yansıtarken; bakışım (simetri), renk, desen ve düzenlemelerinde geometriden yararlanmıştı. Çam kozalağının, ananasın üstün sıralanışı (istif), kelebek kanadında da doyumuz güzellik ve bakışım vardır.

Yüce Tanrı insanı özenerek fiziksel olarak düzen ve oranda yaratırken, ruhuna da güzelliklerini lütfeder. Bu nedenle insanın güzeli araması Tanrısalıdır. Mimarlar yapıtlarında aynı geometrik yöntemle ayrıntıların bütün içindeki oran ve uyumunu sağlamaya çalışırlar. Bunu beceren mimar, diğerlerinden ayrılır ve üstadlaşır. Her mimarın bunu yakalayamadığı görülüyor. Her imparatorluk kendi klasiğini yaratırken, mimarları da ürünlerinde doruğa çıkar. Antik Yunan, Roma, Selçuklu ve Osmanlılar bu yönde sayısız yapıtlara sahiptirler.

Türk Mimarlık Tarihinde tüm vakıf yapıları, güzeli yakalamak için olgun geometrik düzen, denge ve düzenlemelerden yararlandılar.

Güzellik denetimlenmiş geometridir. Dengedir, düzendir. Bu yeteneği Tanrı onlara lütfetmiştir. Güzeli, insanı Tanrıya yüceltir. Çünkü Tanrı tüm özellikleri yanında doyumuz güzelliktedir.

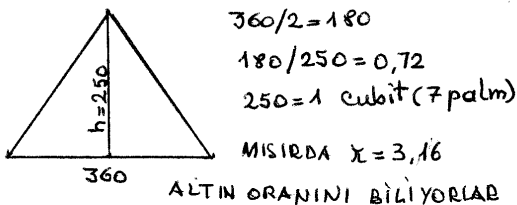
Ekler

Ek 1. Estetik özde, onda –algılama (idrak, deneyim) nefsin başarısı, yetilere bağlı biçimde algılanır. Ruhsal yetilerin birbiriyle ilişkisi ise üst yetinin bir altıdır. Estetik gerçeğin yaşantısında ise nefse eşlik eden hâller, duygular vardır. Estetik algısal zemindedir.

Algılama ve duyudan başka insanda bir hayalgücü de vardır. Duyu, içten ve dıştan algılamaya yakın bir yetidir. Bellek, akıl, sevinme ve üzülmeye bunların etkisindedir. Doğada estetik vardır. Şiirde ölçü ve ses uyumu öne çıkar. Güzelin felsefesi, estetik değeriyle sanata da yansır.

İbni Sina, kendinden önceki tüm yargılara kendinin vazgeçilmezi olan akıl ile işlevi ekler. Burada akıl hep eksendedir. Bu da bizi Tanrı'ya götürür. Ölümsüzlüğe ulaşmak varoluşsal bir istektir. O, sevgiyi sadece bir nefis değil varoluşun temelinde görür. Biz içimizde yaşadığımız duyguları nesnelere dökeriz. İbni Sina ise estetiği duygu ötesinde akla bağlar. O nedenle ilkin zihinde belirir. Asıl önemlisi, güzelliğin onların denge, ahenk ve uyumuna bağlı olduğunu söylemesidir. Bunların nesne ve biraraya gelişi ise güzelliğidir. Ona göre güzeli kavramak, birliği kavramak demektir.

O, sanatta güzellik, çokluk ve birlik arar. Ölçü, kompozisyon uyum (ahenk) ve orta büyüklükteki nesnelerin etkisiyle oluşur. Aristo, güzelliğin belli bir büyüklükle bağını kurar, kavrama gücünü aşan bir şeyin güzelliğinden söz edilmez der. İbn Sina'nın üstünde durduğu "yüz güzelliği ile ahlak güzelliği" bağı daha çok İslamsaldır. Belki de Hazreti Muhammed'e gönderme yapılan "İhtiyaçlarınızı güzel yüzlülerden isteyiniz" hadisi onu etkilemiştir. Farabi sanattaki güzellik algısını yetiye bağlar. Güzel ve hoş (Kant gibi) birbirinden ayırır. Çünkü "Hoş" öznel, "güzel" nesneldir, anonimdir. Güzelle ilgili yargılar, ortak duyuyu temelinde oturmaktadır.

(LIVING ARCHITECTURE' den)

Ek 2: Uzunluk Ölçüleri (Flavio 1976):

Eski Mısır'da:

1 Arşın	= 6 el genişliği (0.45 m)
1 Fravun arşını	= 7 el genişliği (0.525 m)
1 Yumruk	= 1 1/3 el genişliği
1 El genişliği	= 0.075 m
1 Parmak	= 0.019 m
1 Ayak	= 0.30 m

Bir insan boyu 1.80 m kabul edilir ve buna göre ip hazırlanır. Alt birimlerine boğum atılır. 18 yumruk = 4 arşın = 6 ayak / 24 el'dir.

Klasik Yunan'da:

1 Atina Ayağı /16	= 0.308 m
1 Yunan Ayağı /12	= 0.294 m
1 Yunan parmağı	= 1.91-2.46 cm arasında oynuyor.

Erechteion Tapınağında 1 Ayak = 30.737 – 30.911 cm arasında oynuyor. Aegina'daki Athena Tapınağında 1 Ayak = 30.117 – 20.874 cm arasındadır. Diğer tapınaklarda bu, 29.50 - 30.30 - 32.10 cm'dir. İyonya Ayağı = 35 cm'dir.

Roma Klasik Döneminde:

Roma Ayağı	= 29.28 cm. Ölçüler 4 veya 6 kat olarak büyür.
1 Parmak	= 1.83 cm
1 El	= 1.32 m (4 parmak)
1 Ayak	= 29.28 cm (16 parmak)
1 Arşın	= 43.92 cm (24 parmak)
1 İnsan boyu	= 175.68 cm (96 parmak)

Le Corbuseu'e göre:

Roma Arşını	= 44.4 cm
1 El	= 7.43 cm
1 Ayak	= 29.73 cm

Rönesans Döneminde:

1 kolon capı (2r) birim ölçüdür. Vitruvius bunu 60 eşit parçaya, Vignola ise, as katları için 12'ye böler.

Japonya'da:

23.75 cm'nin katları (23.75/2=11.9 m, 47.5, 95.190)

1 ken = 1.97 m – 1.82 m arasında oynar.

İngiltere'de:

1 Foot = 34.8 cm (12 inch)

1 inch = 2.54 cm (12 linos /çizgi)

1 Lines = 0.212 cm.

1 Yard = 91.44 m (300 feet)

Kitab-ı Mukaddes'te:

4 parmak (1 Avuç) = 0.07 m

3 Avuç (1 Karış) = 0.22 m

2 Karış (1 Arşın) = 0.45 m

4 Arşın (1 Kulaç) = 1.78 m

400 i (1 Ok atımı) = 118 m (100 Arşın/ Kulaç)

8 Ok atımı (1 mil) = 148.00 m.

Ayrıca; Tahıl ürünleri (hacim), mayiat (akıcı cisimler/mayi), ağırlık ölçüleri, para, altın ile ilgili birimler de elirtilir (İstanbul 1958, s. 275).

- 29.28 – 36.00 cm arasında değişen ayak boyu Almanya'da 0.25 – 0.34, Çin'de 0.358 – 0.390, Kol Boyu 44.60-52.50 cm (Bazı bölgelerde 0.495 – 0.179 m arasında oynuyor)
- Türkiye'de Arşın = 0.65 m, Rusya'da 0.711 m, Tunus'ta 0.637 ve Mısır'da 0.673 m'dir. 1791 yılında Dünya çapının 10.000.000'da biri (Fransa'da bilimsel kongrede) bir metre olarak kabul edilir. Bir insan boyu 1.75.68 cm (96 parmak), Le Carbusier'e göre; Roma Arşını= 44.4 cm, 1 El = 7.43 cm, 1 Ayak = 29.13 cm'dir.

Osmanlı'da:

1 Zira = 0.15115 (24 parmak, 24x12 Hat = 288x2 nokta)

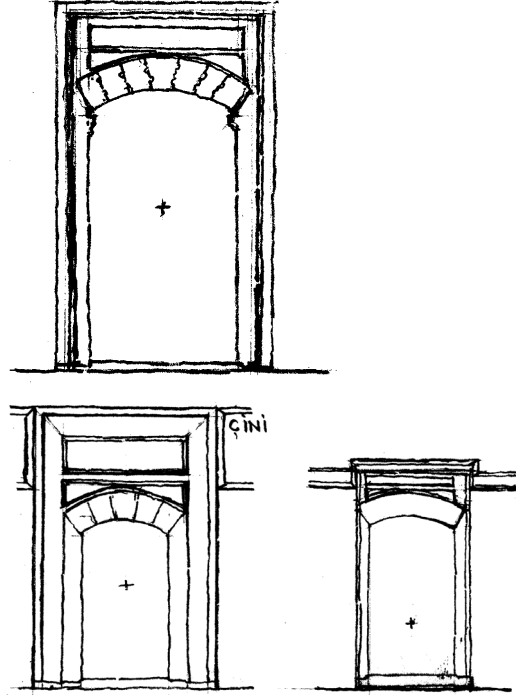
1 Parmak = 0.03157 m

1 Hat = 0.01263 m

1 Kulaç = 2.5 zira = 1.88 m

Ek 3:

- İstanbul Bayezit Camisi kuzey taçkapa-sı 1/2 oranındadır (Aslanapa, 1986, s. 135'ten oranlandı)

- İstanbul Fatih Belediye Müzesi alanı içinde Davut Ağa Medresesi (17. y) kapısı 3.47,5/1.93,5 = 1.80 oranındadır.
- İstanbul Topkapı Sarayı Revan Köşkü kapı kemer düzeyinde yanlarında çini panolar sağlı-sollu sıralanmış olup, mermer kuşağı bitkisel desenlidir. Araları 5-6 mm kadar derinleştirilerek siyah-kahverengi arası bir macunla doldurulmuştur. Yumuşak mermerin basamakta aşınmış olduğu görülüyor.
- Sünnet Odası oldukça sade tasarlanır. Bağdat Köşkü kopusu da böyledir. Oranları 3.47/2.27 = 1.53 ve 2.81 / 1.40 = 2.40'dır.
- Abbasi Halifesi Mutasım'ın yaptırdığı Samarra Ulu Cami avlusu 2/3 oranına oldukça yakındır.
- İstanbul Fatih Camisi Taçkapa-sı 2.50x4.15 m'dir (1.9 oranı) (Erdmann 1961: 141; Tuncer 1970: 12).

Ek 4: Bazı Anadolu Selçuklu Kervansarayları ön yüz / taçkapı oranları şöyledir:

Ertokuş Hanı	41/10,5	= 3.90
Avanos Sarı Han	76,8/16	= 4.80
Tahtoba Hanı	62/14,9	= 4.20
Hatun Han	71/15,5	= 4.65
Çardaklı Hanı	69/13	= 5.31
İshaklı Han	74/12,8	= 5.18
İshaklı Hanı	48/11,2	= 4.30
Çay Han	61,9/14,6	= 4.24
Ak Han	58/13	= 4.46
Eğret Hanı	36,1/12,2	= 5.00
Kesikköprü Hanı	38,4/12	= 3.20
Kayseri Han	42,8/8,8	= 4.86
Çakallı Hanı	61,6/21,1	= 4.09
Öresin Han	56,1/11	= 5.15
Alay Han	83,2/13	= 6.40
Evdir Han	11,1/18,5	= 6.00
Aksaray Sultan Han	10,6/2,6	= 4.08
Kırkgöz Hanı	10,39/1,7	= 6.11
Ağzıkara Han	86/18,7	= 4.60
Kargı Hanı	9,7/1,18	= 8.22
Karatay Han	99/11,7	= 8.46 (max)
Alara Han	7,98/2,6	= 3.07 (min)
Obruk Hanı	80/16	= 5.00
23 yapı (oran ortalaması = 5.06)		

Başka bir anlatımla taçkapının, önyüzünün $\sim 1/5$ 'i kadar plânda yer kapladığı söylenebilir. Ön yüze göre en büyük tutulan Alara Handa olup onun 3.07'si kadardır Buna karşılık yine ön yüze oranla en küçük tutulan 8.46 ile Karatay Handır.

Bu rakamlar gösteriyor ki bu konuda bir birikim vardır. Yukarıda saydığımız diğer etkenler boyutlamayı yakından etkilemiş olmalıdır. Görkem ve önemi açısından ünlü kervansarayların taçkapılarına fazla özenildiği oldukça doğaldır. Aynı bağı Anadolu dışındaki diğer İslâm yapılarında ve kuşkusuz daha abartılı olarak görürüz. Rakka hanında bu oran 5.40'tır.

Ön yüzde yatayda taçkapının uygulanan orantısı yanında, kitleden taşma payı da (yatayda öne ve yükseklikte yukarıya) incelenmeye değer. Kapı oranı arttıkça taşmanın da büyüyeceğinden kuşku yoktur.

Kent içi büyük programlı yapılarında (Han, cami, medrese vb.) aynı duyarlılığın devamı olacağına kuşku yoktur. Konya Sahip Ata Hanıgahı taçkapısı önündeki ahşap dikmeli sundurma sonraki bir eklentidir. Eğirdir'de, Konya Alaettin Camisi doğu yüzünde de ve Beyşehir Eşrefoğlu batısındaki yapının (İsmail Aka Med) taçkapı saçağında benzerlerini görürüz.

Sivas Cuveyni Darülhadisinde (1271) ön yüzün üçe bölündüğünde, taçkapı eninin, yan kanatlar kadar olduğu görülür. Sokakdaş olduğu ve karşısındaki Şifahane'ye duyulan saygı nedeniyle taçkapının, ön yüzde taşma payının oldukça az tutulması takdire değer bir inceliklerdir. Oysa aynı dönemin Erzurum Hatuniyesinde (~1292) –en azından şidiki genişliğe bakarak- bu endişeye gerek kalmadığı anlaşılıyor. Oranın 2.55'e yükselmesi dikkati çekiyor. Amasya Bimarhanesinininki 3.36'dır. Karaman Nefise Sultan Medresesindeki 3.16'lık oran diğerlerinden biraz düşük olsa da, 3. boyuttaki yükseltisini o dönemin yorumuna bırakmak gerekir kanısındayız.

Kaynaklar

- Altun, Ali ve Tevfik Baloğlu (1982). "Mimarlığın Makinası-Makinanın Mimarlığı", *Mimarlık Dergisi* (10): 22.
- Arat, Necla (1977). *Sembolik Form Olarak Sanat*, İstanbul.
- Bergil, M. Suat (1988). *Altın Oran*, Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul.
- Cihan, Kamil (2009). *İbni Sina ve Estetik*, Ankara: Beyaz Kule Yayınları.
- Conti, Flavio (1978). *Eski Yunan Sanatını Tanıyalım*, İstanbul: İnkılap ve Aka.
- Erdmann, Kurt (1961). *Das Anatolische Karavansaray*, Berlin.
- Esin, Emel (1981). "İ.Ö. 6-5. Yüzyıla Ait Tağistan Türbesi", *VIII. Türk Tarih Kongresi II.* s: 711, Ankara: TTK Yayınları.
- Farabi, Mehmet (1986). *İlimlerin Sayımı*, MEB Basımevi, İstanbul.
- İbni Sina (2004). *Musiki*, İstanbul: Litera Yay.
- Schirmer, Wulf (1982). *Hitit Mimarlığı*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sona, Cemil (1972). *Estetik*, İstanbul.
- Tuna, Doğan (1976). *Tasarımda ve Uygulamada Modül*, Ege Üni. Müh. Fakültesi. İzmir.
- Tuncer, Orhan Cezmi (1989). *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, Ankara.
- Tuncer, Orhan Cezmi (1970). "Niğde Aksaray-Sultanhan, Sultan Hanı'nda Bazı İzlerin Değerlendirilmesi". *Önasya Dergisi*, VI (72): 12.
- Tuncer, Orhan Cezmi (2011). "İstanbul Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi Geometrik Kurgusu", *2010 Vakıf Medeniyeti İstanbul*, s: 30, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Tuncer, Orhan Cezmi (1991). "İstanbul'da İki Camide Harim Ölçüsü ile Çini Boyutu Arasındaki Bağın İncelenmesi", *7. Vakıf Haftası*, s. 345, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Kitâbiyât

Öz

Bu sayıdaki ilk kitap tanıtımı İsmail Altınöz'e aittir. Altınöz, 21-24 Aralık 2009 tarihleri arasında Gaziantep Üniversitesi, Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü - Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Halep Üniversitesi ve Halep Vakıflar Müdürlüğü İşbirliği ile düzenlenen Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu'nun üç cilt halinde kitaplaştırılan, *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri* (I-II-II, Sempozyum Koordinatörü: Yrd. Doç. Dr. İsmail Altınöz, Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep Üniversitesi Vakıflar Bölge Müdürlüğü Yay., İstanbul 2014, 862 s.) isimli sempozyum bildiri kitabını tanıtmıştır. Miyase Koyuncu Kaya, "Vakıf Gelirlerine Bir Örnek" başlığı altında, Özen Tok'un *XIX. Yüzyıl Ortalarında Kayseri Vakıflarının Arazi Gelirleri*, başlıklı kitabını; Hasan Demirtaş ise Sedat Baykaral'ın *Hurûfât Defterleri'nde Isparta Kazâsı, Târihî Eserler, Köyler, Mahalleler, Meslekler* isimli kitabını tanıtmışlardır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından her sene bir tema üzerinden kutlanan Vakıflar Haftası'nın bu seneki teması "Vakıf ve Sanat" idi. Bu etkinlikler kapsamında 12 Mayıs 2015 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü Konferans Salonunda "Vakıf ve Sanat" konulu bir panel düzenlenmiştir. Bu panelde sunulan bildiriler ve izlenimler Ahmet Kılıç tarafından kaleme alınmış ve sizlerle paylaşılmıştır.

Abstract

The first book presentation in this issue belongs to İsmail Altınöz. He presents the book of *Gaziantep-Aleppo International Symposium on Foundations* which consists of three hard cover. Miyase Koyuncu Kaya presents Özen Tok's book called *Land Revenues of Kayseri Foundations in the middle of the XIX. Century* by the title of *An Example of Foundation Revenues*. Hasan Demirtaş presents the book of *Isparta Kazası (The District of Isparta) in Hurufat Defterleri (Hurufat Registers / Books): Historical Monuments, Villages, Neighbourhoods and Professions* written by Sedat Baykaral. The theme of the Foundations Week celebrated annually by the Directorate General of the Foundations was "Foundation and the Arts". On May 12, 2015, a panel discussion was held named "Foundation and the Arts" in Directorate General of the Foundations Conference Hall. The papers presented in this panel and impressions were evaluated and written by Ahmet Kılıç.

Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri

Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri, I-II-II, Sempozyum Koordinatörü: Yrd. Doç. Dr. İsmail Altınöz, Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep Üniversitesi Vakıflar Bölge Müdürlüğü Yay., İstanbul 2014, Sayfa Sayısı: 862.

İsmail Altınöz*

Vakıf müessesesi maddî bir karşılık beklemeden başkalarına yardım etmeyi kendisine ulvî ve fevkalâde bir görev addeden bir medeniyet düşüncesinin ürünüdür. Vakıflar yüzyıllardan beri İslam ülkelerinde büyük bir ehemmiyet kazanmış, sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin tesirler icra etmiş olan dînî ve hukûkî müesseselerdir. Daha sonraki İslâm devletlerinde de devam eden bu gelenek Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Devleti'nde de devam etmiştir. Türk-İslâm Devletlerinde mükemmel bir şekilde uygulama alanı bulan bu teşekkül çok güzel sosyal hizmetlerin gerçekleşmesine vesile olmuştur.

Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri adlı bu kitap, 21-24 Aralık 2009 tarihleri arasında Gaziantep Üniversitesi, Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü - Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Halep Üniversitesi ve Halep Vakıflar Müdürlüğü işbirliği ile düzenlenen Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu neticesinde ortaya çıkmıştır.

Türkiye-Suriye arasındaki bölgelerarası işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla başlatılan tarih, kültür, bilim, sanat, ticaret ve sanayi alanındaki gelişmelere katkıda bulunmak düşüncesiyle böyle bir çalışma tertip edilmişti.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda gâlip devletlerce 1918 yılında çizilen sınırlar Suriye ve Türkiye'yi birbirinden o kadar uzaklaştırdı ki, geçmişten günümüze Türk kültüründe hâlâ kullanılmakta olan **"Halep oradaysa arşın burada"** vb. deyimler kaldı.

Ancak, aradan 90 yıl geçtikten sonra aynı kültüre mensup insanların bu ayrılığı sona ermeye başla-

* Yrd. Doç. Dr., KSÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, altinoz@ksu.edu.tr, ialtinoz@hotmail.com

dı. Burada her iki ülke halkının ve yönetimlerinin katkısı büyüktür. Ancak, ne yazık ki, son birkaç yıl içerisinde Suriye'de cereyan eden iç savaş tekrar bu iki toplumun birbirinden kopmasına neden oldu.

Büyük Selçuklulardan Osmanlılara ve oradan da Türkiye ve Suriye Arap Cumhuriyetleri dönemine ginceye kadar devlet adamları, önemli şahsiyetler ve aileler ülkenin her tarafında medreseler, imâretler, mektepler, yollar, köprüler, kervansaraylar ve hastaneler yaptırmışlar, bunların masraflarını karşılamak üzere de vakıflar kurmuşlardır. Toplumun ihtiyacı olan eğitim, sağlık, kültür, sanat ve imâr faaliyetlerinin tamamına yakını devletin kasasından hiçbir şekilde para harcamadan bu vakıflar yoluyla gerçekleştirilmekteydi.

Bölgede insan haklarından çevreye, eğitimden sağlığa varıncaya kadar yüzlerce vakıf kurulmuştur. Bunlara ilâve olarak hayvan haklarını korumak maksadıyla hayvan vakıfları kurulmuş olup, bunlara mimari yapıların sırtlarında yer alan kuş-saraylar güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Böyle bir uluslararası sempozyumu gerçekleştirmekle Türkiye ve Suriye akademisi ve kurumları bölgenin ve bölgede yaşayan halkların ortak müesseselerinden olan Vakıf konusuna ilgilerini göstermişlerdir. İkinci bin yılın ilk 10 yılında Türkiye ile Suriye arasında geliştirilen iktisadi, sosyal, kültürel faaliyetler her iki ülkenin gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır.

Ancak etle tırnak misali Antep ile Halep'in her anlamda tarih boyunca ayrılmaz bir bütün olduğu gerçeğinden hareketle, tarihin bize vermiş olduğu sorumlulukları yerine getirmek suretiyle geleceğe dönük ümitlerimizi koruyabiliriz.

Ancak, tarihin ne garip cilvesidir ki; 2009 yılında gerçekleştirmiş olduğumuz bu Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu'nun bitiminden iki yıl sonra Suriye'de patlak veren iç karışıklık durumu bu tabloya gölge düşürmüştür. İki kardeş halk böylesine güzel bir fırsat yakalamış iken, maalesef bu güzel tabloya kan ve gözyaşı damgasını vurmuştur. Özellikle Osmanlı döneminde Antep ve Halep'teki vakıf eserlerini konu alan bu sempozyum her iki şehirdeki vakıf eserlerinin bilim dünyasına tanıtılmasına büyük katkı sağlamıştır. Ancak, Türkiye'nin hemen yanı başında cereyan eden bu savaş durumunun insanları perişan ettiği gibi Halep'teki diğer târihî yapılar ile birlikte vakıf eserlerini de perişan etmiştir.

Bu târihî eserler hakkında bilgilerin yer aldığı bu eser, tarihe bir not düşmenin yanında bir teselli kaynağı olarak kalacaktır. Üç cilt halinde basımı gerçekleştirilen bu çalışmanın birinci cildi Antep Vakıfları, ikinci cildi Halep Vakıfları, üçüncü cildi ise; bu iki şehrin vakıfları ile ilgili olarak yapılan Arapça çalışmaların Türkçe tercümelelerinden oluşmaktadır. Bu kitaplar ile geleceğe miras olarak bırakılan vakıf eserler hakkındaki bilgiler konuya ilgisi olan kesimlere sunulmaktadır.

Savaşın diğer bir üzücü tarafı ise, 2009 yılında Antep ve Halep'te yapılan Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu'na bilimsel metinleri sunan Suriyeli meslektaşlarımızın çoğunun akıbetlerinden haberdar olamayışımız bizi üzmektedir. Belki de bu meslektaşlarımızın bir kısmı savaş nedeniyle aramızdan ayrılarak ahirete irtihal eylemişlerdir. Bu meslektaşlarımızdan hayatını kaybedenlere Cenâb-ı Allah'tan rahmet, yakınlarına başsağlığı dileriz.

Üç cilt olarak yayımı gerçekleştirilen kitabın her cildinde Gaziantep Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. M. Yavuz Coşkun'un Sunuş, Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürü Sayın İsa Güven'in Takdim ve Sempozyum koordinatörü bendenizin Önsöz yazıları bulunmaktadır.

Yurtiçi ve yurtdışından toplam 120 bilim insanının katılımıyla gerçekleşen bu sempozyum kuşkusuz hem Türkiye hem de Suriye açısından faydalı olmuştur. En azından Antep ve Halep'teki

vakıflar bu bilimsel eser sayesinde gelecek nesillere aktarılabilirse amacına ulaşmış olacaktır.

Eserin birinci cildinde Antep Vakıflarına yer verilmiştir. Bu ciltte yer alan bildirimler ise şu şekilde sıralanmaktadır: İsmail Altınöz, "Dulkadirîlilerden Osmanlılara İntikal Eden Ayıntâb Vakıfları"; Bilgehan Pamuk, "Ayntâb Şehir Hayatında Vakıflar (XVI. Yüzyıl); Orlin Sabev, "Bulgaristan Arşivlerinde Saklanan Gaziantep ve Halep Vakıfları ile İlgili Osmanlı Belgeleri"; Mehmet Özkarcı, "Gaziantep Hanlarının Türk Mimarisindeki Yeri ve Önemi"; H. İnci Önal, "Vakıf Kütüphanelerinin Gaziantep Kültürüne ve Bilimsel Hayata Etkisi"; Alaattin Aköz, "XIX. Yüzyıl Antep Medrese Vakıfları"; Nuri Yavuz, "XVI. Yüzyılda Antep'te Eğitim ile İlgili Vakıf Müesseseleri"; Ali Yücel, "Osmanlı Su Kültürünün Bir Alt Başlığı Olarak Ayıntab'da Su Vakıfları'na Örnekler"; Oktay Karaman, "XVIII. ve XIX. Yüzyılda Antep-Şehreküstü Mahallesinde Kurulan Vakıflar (Kurucularının Sosyo-Kültürel Özellikleri)"; İsmail Kıvrım, "Osmanlı Döneminde Antep'te Kadınların Kurduğu Vakıflar (XVII. Yüzyıldan Cumhuriyete)"; Zülfiye Koçak-Uysal Dıvrak, "Ayıntab'da Kurulan Kadın Vakıfları (1600-1800)"; Kenan Ziya Taş, "Vakıf Uygulamaları Çerçevesinde Osmanlı Döneminde (16. Yüzyıldan 20. Yüzyıl Başına) Halep ve Antep'teki Okullar"; Abdüllatif Armağan, "XVII. Yüzyıl Güneydoğu Anadolu'sunun Dinî-Sosyal Hayatından Bir Kesit: Antep Mevlevîhanesi"; Necla Günay, "Antep Mevlevîhanesi'nin Kuruluşu ve Mustafa Bin Yusuf Ağa Vakfı"; Suzan Bayraktaroğlu, "Gaziantep Mevlevîhanesi ve Vakıf Müzesi Olarak Değerlendirilmesi", XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Antep'teki Vakıflar ve Gelirleri"; Ali Seyyar, "21. Yüzyılın Sosyal Sorunlarının Çözümünde Yerel STK'ların Yeni Rollerini: Gaziantep'teki Vakıfların Sosyal Politika Potansiyeli"; Özkan Yıldız, "Gaziantep'te Vakıf Hayatına Sosyolojik Bakış"; Naim Deniz, "Vakıfların Antep-Halep Ticari Hayatındaki Önemi"; Metin Kopar-Selim Hilmi Özkan, "Gaziantep'te Osmanlı Döneminde Kurulup Günümüzde Varlığını Devam Ettiren Vakıflar"; Nurettin Gemici, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Ayıntab'ta Sosyo-Kültürel Hayat ve Vakıflar"; Adem Çalışkan, "Antep'te Sosyal Dayanışma Vakfına Güzel Bir Örnek: Gerciğinli-zâde el-hâc İbrahim Efendi Vakfı"; İbrahim Etem Çakır, "Şeyh Fethullah Efendi Vakfı".

Kitabın ikinci cildinde Halep Vakıflarına yer verilmiştir. Bu ciltte yer alan bildiriler ise; şu şekilde yer almaktadır: Abdurrahman Acar-Mesut Ergin, “Halep’te Memlüklü Dönemine Ait Medrese Vakıfları”; Murat Alanoğlu, “Halep’te Kadın ve Kadın Vakıfları”; İsmail Yakıt, “Şair Nabi’nin Halep Vakıfları Hakkında Yazdığı Manzum Tarihlerin İncelenmesi”; Tahsin Özcan, “İbrahim Halebi’nin Mültekal’l-Ebhur Adlı Eserindeki Vakıf Hukuku ile İlgili Ahkam Üzerine Bir Değerlendirme”; M. Cermal Öztürk, “Arşiv Belgelerinde Halep Tekkeleri”; Güler Yarcı, “Halep Vilayeti’nde Ecnebi Vakıfları”; Şaban Ortak, “Halep’teki Müslüman Vakıflarına Yönelik Azınlık ve Yabancı Mahalleleri”; Mustafa Gencer, “Alman Okul Derneği’nin Antep ve Halep’teki Çalışmaları (1908-1918)”; Sultan Murat Topçu, “Köprülü Ailesinin Halep Vilayetindeki Vakıfları ve Günümüzdeki Durumları”; Hilmi Bayraktar, “Tanzimat’a Girerken Halep Sancağı Vakıfları Üzerine Bir Değerlendirme”; Alı Kılıcı, “Osmanlı Dönemi Sonlarında Halep Vakıfları”; Ayten Ardel, “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Halep Vakıfları”; Ayten Altıntaş, “Halep’de Bir Vakıf Hastane Ergün Kâmil Bimâristanı (1354)’nin Osmanlı Dönemi ve Akıl Hastaları İçin Önemi”; M. Vedat Gürbüz, “Osmanlı Toprak Yönetiminde Vakıflar ve Halep Vakıfları”; Ali Boran, “Halep Âdiliye (Dukakin-zâde Mehmet Paşa) Camisi Vakfiyesi ve Bugünkü Durumu”; Mustafa Öztürk, “1861-1865 Dönemi Halep Vakıflarının Muhasebesi”; Ercan Çağlayan, “Hicri 1289 (M. 1872) Tarihli 22277 Nolu Evkâf Defterine Göre Halep Sancağı’nda Bulunan Bazı Vakıflar ve Bunlara Bağlı Köy ve Mezraların Hâsılat Kayıtları”; Mehmet Kabacık, “177 Numaralı Evkâf Muhasebe Defterine Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Halep Vakıfları”; Üçler Bulduk, “1584/85 Tarihli Halep Evkâf Defterine Göre Halep Vakıfları”; Kemal Özkurt, “Halep Altunboğa Camii”; Abdülmecid Şentürk, “Halep’te İbrahim Hanzâde (Sokullu) ve Sadrazam Şehlâ Ahmed Paşa Vakıfları’nın XIX. Yüzyılın Sonlarındaki Durumu”; Mustafa Güler, “XVIII. Asırda Halep Haremeyn Vakıfları”; Ayhan Doğan, “12230 Numaralı Halep Haremeyn Evkâfı Defteri Verileri Üzerine Bir Değerlendirme”; Kemal Gurulkan, “Halep’te Bulunan Haremeyn Evkâfı ve Surre”; Metin Akis, “1822 Halep Depremi Sonrasında Halep Vakıfla-

rında Tamir Faaliyetleri”; Hasan Karaköse, “18. ve 19. Yüzyılda Halep’te Osmanlı Dönemi Sosyal ve Kültürel Hayatını Yansıtan Hasan Efendi Bin Ahmed Efendi Vakfiyesi (1206 (h)/1792 (m))”.

Yukarıda adı geçen eserin üçüncü cildinde ise; bu iki şehrin vakıfları ile ilgili olarak yapılan Arapça çalışmaların Türkçe tercümelerinden oluşmaktadır. Bu ciltte yer alan bildiriler ise şu şekildedir: Abdulkadir Hatip-El-Hasenî, “Vakıf Sistemi, Geçmiş ve Günümüz Arasında Vakıf Kanunlarının Gelişimi”; Abdulkadir Muhammed Hüseyin, “Vakıfların Mezhepler Üzerindeki Etkisi: ‘Örnek Olarak Halep Şehri’”; Abdülmun’im Zeynuddin, “Osmanlı Döneminde Halep’te Vakıfların Gelişimi: Dukagin Mehmed Paşa Vakıfları”; Adnan Mamo, “Bâb Bölgesindeki Osmanlı Vakıfları”, Ahmed Kâtibî, “Ahmediye Medresesi”; Abdüsselam Râgıb, “Halep Şabaniye Medresesi”; Mahmud Fahirî, “Osmanlı Döneminden Günümüze Kadar Halepteki İslamî Vakıf Kütüphaneleri”; M. Lemya Câsir, “Halep’te Hüsreviyye Tekkesi Vakıfları”; Mahmud Mısırî, “Halep Vakıf Binalarının Yeniden Etkinleştirilmesi: Şerafiyye Medresesi Örneği”; Mahmud Akkêm, “Suriye’de Vakıflar İdaresi: Aktüel Problemler ve İslah Teklifleri”; Hasan Safiyüddin, “Halep Vakıf Kütüphanesi: Tarihi, Kaynakları ve Yeniden Candırılması”; Celeddin Hancı, “Halep Şehrindeki Vakfedilmiş Astronomi Alet ve Enstrümanları Tarif-Niteleme ve Değerlendirme”; İbrahim Abdullah Salkınî, “İnternet Ağında Vakfedilmiş Dijital Kütüphaneler ve Halepteki Vakıf Kütüphanelerinde Bundan Yararlanma İmkânları”;

Antep-Halep Vakıflarını her yönüyle incelemeye tâbi tutan bu çalışma Suriye ve Türkiye’deki kardeşliğin pekişmesine yapmış olduğu kadar, her iki şehrin yakınlaşmasına ve kaynaşmasına da katkıda bulunmuştur. Özellikle et ve tırnak gibi birbirinden ayrılmayan Antep ve Halep şehirlerinde vakıfların iktisâdi faaliyetler açısından şehirlere ne tür canlılık kazandırdığı bu kitapta ele alınırken, vakıfların şehirleşmeye sağladığı katkılarda yine bu eserde yer almıştır. Vakıfların sosyal anlamda ictimâi faaliyetleri ise; yine bu kitapta özenle üzerinde durulan konular arasındadır.

Birinci ciltte; Antep'in kadim medeniyetin mirasçıları olarak yer alan vakıfların şehir hayatına etkileri, bir ticaret merkezi olarak Gaziantep Vakıflarının ticareti canlandırma oynadığı rol, yine aynı şekilde bu vakıfların eğitim hayatına sağladığı faydalar üzerinde durulmuştur. Şehirlerin vazgeçilmez ögesi olan su ve su temini meselesi, yine adı geçen kitapta Ayıntâb Su Vakıflarına değinilerek vakfın burada önemine vurgu yapılmıştır. Ayrıca, Ayntâb şehrinde şehrin nüvesini oluşturan mahalle vakıflarına dikkat çekilmiş, özellikle bu şehirde kadınlar tarafından kurulan "Kadın Vakıfları" ilgi odağı olmuştur. Antep şehrinde yer alan Antep Mevlevihânesi ve Vakıfları ile ilgili bol miktarda bu kitapta bildirinin yer alması ise, bu kitaba ayrı bir zenginlik katmıştır. Aynı zamanda geçmiş ile günümüz arasında köprü vazifesi gören vakıfların Antep şehrinde bir STK görevini görmesi, sosyal politika potansiyellerinin bulunması, vakıfların sosyolojik açıdan değerlendirilmesi, hatta sosyal ve kültürel hayatın zenginliği açısından Selçuklu, Dulkadir ve Osmanlı dönemindeki vakıfların büyük bir kısmının bugün de aynı şehirde hizmetlerine devam etmesi ise, sosyal şehircilik anlayışına güzel bir örnek teşkil etmektedir.

İkinci Ciltte; Vakıfların Halep şehrine iktisâdi, ictimâî, sosyal, kültürel anlamda yaptığı katkılarına değinilen bildirimlerde Memlûk döneminden Osmanlıya intikal eden vakıflar, bu vakıfların şehrin kültürel hayata etkisi, özellikle şiir ve estetik konuları içeren bildirimler bu cildin önemli öğeleri arasında yer almaktadır. Halep'te yer alan tekke ve zaviyelerin faaliyetlerinin vakıflar sayesinde yürütüldüğüne dikkat çekilirken, bu şehirdeki ecnebi vakıfların da yer alması ilginçtir. Bunlara ilave olarak Halep şehrinin eşraf ve idarecileri tarafından yapılan vakıfların şehrin imâr ve iskânında oynadığı rol kadar bunların özellikle imâr faaliyetlerinde oynadığı role dikkat çeken bildirimler de bu ciltte yer almaktadır. Devletin kasasından beş kuruş para harcanmadan sağlık hizmetlerin gerçekleştirildiği sağlık vakfiyeleri de Darüşşifalardan Bimaristan (akıl hastanesi)'a varıncaya kadar bu hizmetlerin vakıflar yoluyla gerçekleştirilmesi sosyal devlet örneğine güzel bir misal olarak bu kitapta yer almıştır. Bu cildin

sonunda yer alan Haremeyn vakıfları da ecdânın Haremeyn bölgesine Osmanlı Coğrafyasının her tarafından akârlar/gelirler yoluyla hizmet aktarılması da yine bu kitapta yer alan bildirimlerde konu edilmektedir.

Üçüncü ciltte ise; Suriyeli bilim adamları tarafından Halep ile ilgili Arapça sunulan bildirimlerin Türkçe tercümeleri yer almaktadır. Bu son ciltte; Halep'teki vakıf sisteminin geçmiş ile günümüz arasındaki bağlantılarına değinildikten sonra, Suriye'de Vakıf Kanunlarının gelişimine yaptığı katkılara dikkat çekilmektedir. Diğer taraftan ise; Halep'teki vakıfların mezhep üzerinde etkisine dikkat çeken bildirimler bulunmaktadır. Özellikle, Osmanlı döneminde Halep'in bir vakıf cenneti olduğunu gösteren bildirimlerin Suriyeli bilim adamları tarafından bu ciltte yer alması kitaba ayrı bir zenginlik katmaktadır. Bu şehirde yer alan vakıf kütüphaneleri ile birlikte, bu vakıflardan istifade edilerek aktüel problemlerin ıslah edilmesine dikkat çekilmiştir. Halep şehrindeki vakfedilmiş astronomi alet ve enstrümanlarının değerlendirilmesi, internet çağında vakfedilmiş dijital kütüphanelerin, geçmişteki bu vakıf medeniyetinden yararlanma imkânlarına değinilmesi, gerçekten geçmişin günümüze bir köprü vazifesi görmüştür.

Netice itibarıyla 2009 yılının aralık ayında iki gün Antep'te iki günde Halep'te gerçekleştirilen bu uluslararası sempozyum her iki toplumu birbirine yakınlaştırdığı gibi, devletler arasındaki iktisadî, ticari, sosyal, kültürel ve diplomasi arasındaki bağların da güçlenmesine katkıda bulunmuştu. Özellikle Antep ve Halep Üniversitelerinin bu alanda yaptıkları işbirlikleri bu sempozyum öncesinde ve sonrasında güzel şeylerin oluşmasına vesile olmuştu. Ancak, ne yazık ki, sempozyumun hemen ardından Suriye'de iç karışıklığın çıkması, bu işbirliğine gölge düşürmüştü, kardeş ülkede kan ve gözyaşı hâkim olmuştur. Her iki ülkenin bilim adamlarının sunduğu bildirimlerin dışında başka ülkelerden de katılan bilim adamlarınca sunulan bildirim neticesinde adeta Antep ve Halep'in bir vakıf envanteri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sempozyumda sunulan bildirilen kitap haline getirilmesi ise, ayrı bir önem taşımaktadır. Şöyle ki;

2009 yılında Halep şehrinde yer alan vakıf eserlerinin büyük bir kısmı savaş nedeniyle tahrip olmuş ve yıkılmıştır. Bugün virâneye dönen Halep şehrine ve vakıflara duyulan hasret daha da artmaktadır. Bu kitap bu özlemin giderilmesine bir nebze katkıda bulunabilirse, özellikle

bugün Halep'te yıkıma uğrayan kadim vakıf medeniyetinin canlı şahidi olarak gelecek nesillere bu bilgileri aktarabilirse kendimizi bahtiyar hissedeceğiz. Öncelikle bu kitapta yer alan Antep ve Halep Vakıflarının görsel malzemeleri tarihe tanıklık edecek bundan sonraki çalışmaları örneklik teşkil edebilirse amacına ulaşmış olacaktır.

Vakıf Gelirlerine Dair Bir Örnek

Özen Tok (2015). *XIX. Yüzyıl Ortalarında Kayseri Vakıflarının Arazi Gelirleri*, Konya: Çizgi Kitabevi, 416 s.

Miyase Koyuncu Kaya*

Vakıflar, Osmanlı toplumunda sosyal hayatın bel kemiğini oluşturan, hukuki bir çerçevede var olan ve varlıklarını sürdüren kurumlardır. Vakıfların yaygınlığı, Osmanlı Devleti'nin "bir vakıf medeniyeti" olarak telakki edilmesini sağlamıştır. Modern zamanlarda devlet eliyle icra edilen eğitim, bayındırlık, sağlık gibi hemen hemen her alanda faaliyet gösteren vakıflar, kaynakları açısından da geniş bir yelpazede değerlendirilebilir. Üç beş kuruşla kurulan ya da desteklenen vakıfların yanında ciddi maddi kaynakla vücuda getirilen vakıflar mevcuttur. Vakıflar, sosyal fonksiyonlarını, iktisadi bir birim olarak icra ederler. Yani vakıflar, sosyal bir hizmeti finanse ederken aynı zamanda gelirlerin "yeniden dağıtım" fonksiyonunu da icra ederler. Hangi gelirler ya da ne tür gelirler vakıflar eliyle topluma çeşitli alanlarda hizmet olarak sunulmaktadır? Bu sorunun 19. Yüzyıl Kayseri'si örneğinde cevabını, Prof. Dr. Özen Tok'un "XIX. Yüzyıl Ortalarında Kayseri Vakıflarının Arazi Gelirleri" başlığı altında Şubat 2015'te Çizgi Kitabevi yayınları arasından çıkan 416 sayfalık kitabında bulmak mümkün.

Prof. Dr. Özen Tok, şer'iyeye sicillerini temelinde özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda hekim-hasta ilişkileri, sulama kaynaklarının kullanımı, yaralanma ve ölüm meseleleriyle ilgili keşif raporları, mahalleden ihraç kararları, muamele-i şer'iyeye ile borç alıp verme vakaları, su kuyusuna tahsis edilen para vakıfları, mülkün kullanımında çevre düzeni ve kamu hukukuna riayet gibi Kayseri'de sosyo-ekonomik hayatın çeşitli meselelerini irdeleyen çalışmalar kaleme almış bir akademisyendir. 17. Yüzyıl Mısır Eyaleti üzerine yaptığı doktora tezi ve buna paralel Mısır'ın idari yapısı üzerine kaleme aldığı çalışmaları olsa da yazarın asıl ilgi alanını

Kayseri ve kısmen de Kayseri çevresi tarihi oluşturmaktadır. Osmanlı şehirleri ile ilgili kalem oynatanlar için vakıflar, temas edilmesi kaçınılmaz bir konudur. Özen Tok'un 2008 yılında Erciyes Üniversitesi yayınları arasından çıkan "17. yüzyıl ikinci yarısı Kayseri para vakıfları"na dair hazırladığı kitap da yazarın vakıflarla hemhal olduğuna işaret eden çalışmalarındandır.

Yazarın, Kayseri ve vakıfları bir araya getirdiği ve bizim tanıtımını yapacağımız "XIX. Yüzyıl Ortalarında Kayseri Vakıflarının Arazi Gelirleri" kitabı, vakıf çalışmalarına bakıldığında büyük ölçüde ihmal edilen bir alana dairdir. Yazar bu çalışmasıyla Osmanlı vakıflarının buldukları yer ve kurucularının kimliği etrafında tanıtımları, kuruluş amaçları, icra ettikleri fonksiyonları, herhangi bir şehirdeki adları ve sayıları gibi konuları ele alan çeşitli çalışmalardan farklı olarak vakıfların topluma sundukları hizmetin kaynağını nerelerden sağlıyorlar? Vâkıflar, hangi tür kaynaklarla vakıflarının hayatiyetlerini güvence altına alıyorlar? Soruları ile "gelir kaynağı" meselesine cevap vermenin yanında 19. yüzyılın ikinci yarısında Kayseri'de "arazi gelirleri"ne sahip vakıfların detaylı bir envanterini sunmaktadır.

Yazar, bir mali yıla ait (1276 Rumi /Mart 1860-Mart 1861 Miladi) verileri kullanarak Kayseri'de mevcut vakıfların arazi gelirlerini incelemektedir. Osmanlı ekonomisinin büyük ölçüde tarıma dayandığı ve üretimin temel kaynağını da arazilerin oluşturduğu düşünüldüğünde vakıf gelirleri arasında da büyük payın arazilerden karşılandığı gerçeği bu çalışmada Kayseri ölçeğinde de ortaya çıkmaktadır. Arazi gelirlerine sahiplik, vakıfların ciddi bir kısmının şehirlerde faaliyet gösterdiği göz önünde bulundurulduğunda şehir-köy arası iktisadi bağlantıya ve şehre doğru kaynak akışına

* Yrd.Doç.Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi; miyasekoyuncukaya@gmail.com

işaret etmektedir. Dolayısıyla yazarın her bir vakıf için sunduğu veriler, kırsaldan şehre ne ölçüde kaynak geçişi olduğunu, kırsalın şehrin sosyal hayatını da nasıl finanse ettiğini anlamaya yardımcı olmaktadır.

Yazar çalışmasında ana kaynak olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde kayıtlı EV.d 17132 numara ile kayıtlı Osmanlı dönemi Kayseri sancağı dâhilinde bulunan vakıfların kırsal alandaki gelir kaynaklarını ve bu gelirlerin miktarlarını ihtiva eden defteri kullanmıştır. Söz konusu defter, Mart 1860- Mart 1861 dönemine ait Kayseri vakıflarının gelirlerinin yanı sıra vakıfların isimleri, şartları, mütevellileri, tasarruf cihetleri, hangi köy ve mezradan gelirleri olduğuna dair bilgiler vermektedir.(s.12-13) Yazar ayrıca arazi gelirini tespit ettiği ve çalışmada yer verdiği vakıflara dair 1850-1860 tarihleri arasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan muhasebe defter ve belgelerini de kullanmıştır.

19. yüzyıl ortalarında hayatini devam ettiren arazi gelirine sahip 206 vakıf, icra ettikleri hizmet dikkate alınarak tasnif edilmiştir. Dört bölümden oluşan kitabın ilk bölümü, XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde vakıfların idaresi ele alınmış genel olarak vakıf ve vakıf-toprak ilişkisinden bahsedilmiştir. Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasıyla vakıfların denetimindeki değişim kitabın incelediği dönemin önemli bir unsuru olduğundan yazar, söz konusu nezaretin kurulmasının vakıfların ne şekilde etkilediğini ilk bölümde ayrı bir başlık altında yer vermeyi tercih etmiştir. İkinci bölüm kitabın coğrafi sınırlarını oluşturan Kayseri'nin ilgili dönemdeki idari taksimatı, kırsal yapı ve köyleri konu edinmektedir. Yazar bu bölümde, mezra, köy gibi birimlere, bunlar arasındaki ilişkilere değinirken köy ve mezarların adlarında kullanılan kelimelerin kökenlerine atıflarda bulunmakta Kayseri'nin yerleşme tarihine göndermeler yapmaktadır.

Üçüncü Bölüm, kitabın yazılış amacını ortaya koyan, hacim olarak da en geniş kapsamlı kısımdır. "XIX. Yüzyıl Ortalarında Kayseri'de Arazi Geliri Olan Vakıflar ve İdari Durumları" ana başlığı altında yazar, önce mütevellilik, nazırlık, vakıf vazifeleri, vakıfların mutasarrıfları ve vakıfların tahsis

edildiği cihetler hakkında genel bilgiler vermektedir. Bu bölümün ikinci kısmında Mart 1860-Mart 1861 dönemine ait evkaf defterinde kayıtlı Kayseri'deki arazi gelirine sahip vakıflar tasnif edilmiştir. Cami ve mescidler, şehir içi ve dışındakiler olmak üzere ikiye ayrılmış, tek tek detaylara girmeden önce cami, mescid, imamlık, duagû, cüzhanlık, vaizlik konularında sözlük anlamları ve fonksiyonlarıyla ilgili açıklamalar yapılmıştır. Medrese ve sibyan mektepleri ile tekke ve zaviyelere tahsis edilen vakıfların ardından çeşmelere tahsis edilen vakıflar konusuna geçilmektedir. Yazar, çeşmeler ve suyun İslam toplumlarındaki önemi ve Kayseri için önemine özel atıfta bulunurken çeşmelere tahsis edilen vakıfları "sosyal hizmet kapsamında" ele almaktadır. Bu bölümdeki her bir alt başlık altında yazar, genel bir okuyucu kitlesini hedef alarak genel açıklamalar yapma ihtiyacı hissetmiş izlenimi vermektedir. Kayseri dışında olduğu halde Kayseri'den arazi gelirleri tahsis edilen vakıflar da aynı sıralamada yer alan bir başka bölümdür. Bu bölümün son alt başlığı kadınlara ait olanlar ve diğerleri olmak üzere evlâdiyet vakıflarına ayrılmıştır. Yazar, kaynakları el verdiği ölçüde her bir vakfın tek tek adları, yerleri, mevcut olduğu durumlarda vakfiyelerinin içeriği, kurucularının kimliği, kuruluşundan itibaren tarihi, harap olma, yıkılma, tamir gibi fiziki durumlarıyla ilgili değişimler, imamlık, cüzhanlık gibi vazifeliler, çeşitli yıllardaki gelir miktarları, gelirlerin geldiği arazilerin adları gibi bilgiler vermektedir.

Kayseri, Selçuklu ve Beylikler dönemi mirasını Osmanlı'ya intikal ettiren yerleşimlerden biri olduğundan 19. yüzyıl ortalarında mevcut çoğu vakfın da uzun bir geçmişi vardır. Yazar, bu tür vakıfların tarihi süreç içinde devamlılıklarını sağlayan etkenler hakkında da önemli ipuçları vermektedir. Vakıf kurumlarının hem kişisel çıkarlar sebebiyle maruz kaldığı müdahalelerin hem de depremler gibi doğal afetlerin etkilerini görmek açısından yazarın verdiği detaylar oldukça değerlidir. Tek tek bilgiler verilen vakıflara ayrıca adları, şartları, berat ya da vakfiyelerinin mevcut olup olmadığı, mutasarrıflarını gösteren uzun bir tabloda topluca yer verilmiştir. Bu tablo, tüm vakıfları bir arada gösterdiğinden iyi bir veri seti sunmaktadır.

Dördüncü Bölüm, ele alınan döneme ait arazi gelirleri ve vakıflara göre dağılımı bölümünde, kita-

bin temelini oluşturan arşiv kaynağında kullanılan hisse tespitinin neye göre yapıldığı, kullanılan para birimi, o dönem Kayseri'deki temel ürün fiyatlarına göndermeler yapılarak anlatılmaktadır. Yazar, gelirleri bakımından vakıfları gelirleri 1000 kuruş altındakiler; 1000 ila 10000 kuruş arasındaki ve 10000 kuruş ve üzeri olmak üzere üç kategoriye ayırmıştır. Birinci ve ikinci kategoridekilerle yani uç verileri gösterenleri ayrı ayrı grafiklerde göstermiştir. Yazarın verdiği pasta grafiğe göre bin kuruş ve altı gelire sahip vakıflar %43; orta kısma dair bin- on bin kuruş arası gelir sahipleri %49 ve on bin kuruş üstündeki gelire sahip olanlar ise azınlığı %8'i göstermektedir. Yazar ayrıca vakıfları isimleri, gelir aldıkları köylerin adları ve gelir miktarlarını bir tabloda topluca göstermektedir. Bu bölüm, iktisadi anlamda daha derin

analizler geliştirilebilecek veriler içermektedir. Yine bu bölümde vakıflarla onlara gelir sağlayan köylerin coğrafi dağılımına dair bazı örnekleri harita üzerinde vermek, okuyucunun şehir-kırsal bağlantısını görsel olarak görmesi ve daha kolay algılaması açısından iyi olabilirdi. Ekler bölümünde arşiv kaynağını Osmanlı Türkçesinden okuma yeterliliği olmayanlara da ana kaynağın düzenini, kayıt sistemini, ifade şeklini anlayabileceği şekilde belgelerin verilmesi kitabın genel okuyucu kitlesine hitap edebilmesini sağlayacak etmenlerdendir.

Alan uzmanının kaleminden Kayseri özelinde vakıfların özellikle arazi gelir kaynaklarını tespiti yönelik bu çalışma, değişik dönem ve mekânlar için önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Hurûfât Defterlerinde Isparta

Sedat Baykaral (2015). *Hurûfât Defterleri'nde Isparta Kazâsı, Târihî Eserler, Köyler, Mahalleler, Meslekler*, Saarbrücken, Türk Alim Kitapları, 351 s.

Hasan Demirtaş*

Sundukları tarihsel verilerle başta vakıf tarihi ve kurumları çalışanlar olmak üzere, yerleşim ve iskân tarihi, sanat tarihi ile ücretler ve istihdam bakımından değerlendirildiğinde iktisat tarihi alanında yapılacak çalışmalar için önemli bir kaynak olan Hurûfât Defterleri, özellikle Osmanlı kaza merkezi olan şehirlerin tarihsel gelişimi hakkında da tarihsel süreci ortaya koyan bilgiler sunmaktadır. Uşak Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Sedat Baykaral'ın "*Hurûfât Defterleri'nde Isparta Kazâsı, Târihî Eserler, Köyler, Mahalleler, Meslekler*" adıyla Türk Alim Kitapları yayınları arasında çıkan kitabı, 1691-1839 yılları arasındaki zaman diliminde gerek Isparta şehrinin tarihsel gelişim sürecinde türlü fonksiyonlarıyla var olmuş olmakla birlikte günümüze ulaşamamış tarihi eserlerin ortaya konması, gerekse çeşitli merhalelerden geçerek günümüze kadar ulaşabilmiş tarihi yapılarla birlikte vakıf-şehir ilişkisini bütüncül bir şekilde ortaya koyması bakımından önemli bir çalışma olarak okuyucuyla buluşmuştur.

Yazarın çalışmasına, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde Isparta ile ilgili kayıtların yer aldığı 24 adet Hurûfât Defteri'ndeki bin dört yüz yetmiş sekiz (1478) adet atama kaydı ile Isparta tarihi hakkında yayınlanmış eserler kaynaklık etmiştir. Kitap, Önsöz; Giriş; Isparta Hurûfât Defterleri'nin Değerlendirilmesi; Isparta Hurûfât Defterleri'nde Adları Geçen ve Bugün Ayakta Olan Tarihî Eserler; Sözü Sonu; Isparta Hurûfât Defterleri (Türkçe ve Orijinal Osmanlı Türkçesi Metin); Isparta Hurûfât Defterleri'ne Göre Eser, Karye, Mahalle, Meslek, Yevmiye, Tarih, Şeyhülislam Ve Kazasker Bilgileri; Literatür adlı yedi bölüm ve 351 sayfadan oluşmaktadır.

* Araştırmacı, Vakıflar Genel Müdürlüğü; hasandemirtash@hotmail.com

Yazar, kitabının önsözünde, Hurûfât Defterleri'nde tarihi eser adlarının geçmesi, mescitlere minber eklenmesi gibi Sanat Tarihçisi'nin ilgi alanına giren bilgiler içermesine rağmen, doğrudan Sanat Tarihi çalışma alanına girmemesi, mesleki açıdan yeteri kadar bilgi vermemesi ve de belge okumanın güçlüğü'nün de buna eklenmesi gibi nedenlerle bu önemli arşiv kaynağının Sanat Tarihi perspektifinde yeteri kadar ilgi görmediği kanaatini dile getirmiştir. Söz konusu Hurûfât Defteri kayıtlarının sadece Sanat Tarihi için değil, maddi kültür varlıkları için de önemli olduğunu belirten yazar, kayıtların okunmasıyla tarih içerisinde var olan kabarık eser listesinin bugün cılız bir listeye dönüştüğünü belirterek, tarihi eserlerimizin zaman içerisinde yok oluş serüveninin de bu kaynaklardan izlenebileceğine dikkat çekmiştir.

Kitabın birinci bölümü "Giriş"te, Hurûfât Defterlerinin maddi olarak tanıtımı yapılmıştır ve bu defterler üzerine daha önce yapılmış çalışmalar hakkında bilgiler aktarılmıştır. Söz konusu defter serisinden faydalanılarak hazırlanan kitaplar, makaleler, tezler ve bildiriler hakkında kısa bilgiler aktarılırken özellikle Hurûfât Defterleri'nin sayısı, kayıt usulü gibi konulardaki farklı görüşleri okuyucuyla paylaşmıştır. Yazar bu bölümde yine Isparta tarihi hakkında kitabına kaynaklık eden eserler hakkında da değerlendirmelerde bulunmuştur.

"Isparta Hurûfât Defterleri'nin Değerlendirilmesi" adlı ikinci bölüm yazara göre en çok tartışma ve yorum gerektiren bölümdür. Yazar bununun sebebinin, öncelikle değerlendirmeye tabi tutulan defterlerin vakıflar ile ilgili görevli atama kayıtları olması hasebiyle tarihi yapıların fiziksel durumları hakkında doğrudan bilgi vermemesinin yanında çoğu eserin adının tam/açık olarak

kaydedilmemesi ve yine eserlerin birden fazla isimle anılması olarak izah etmektedir. Eseri adlandırılmadığı bu sorunun temelinde ise özellikle cami ve mescitleri yeniden inşa ettirenlerin veya onarım yaptırınların adlarının da kayıtlara yansımada yatmakta olduğu ifade edilmiştir; Isparta Kazâsı'nın Dere Mahallesi'ndeki Abdurrahman Ağa Mescidi'nin 11 farklı isimle kayıtlarda geçmesi bu durumun en çarpıcı örneği olarak sunulmuştur. Yazar, bu gerekçeler ışığında, kitapta tespiti yapılan tarihi eser sayılarının kesin rakamlar olmayacağını, ancak yaklaşık rakamlar olabileceğini belirterek Isparta'da cami, mescit, musallâ/namaz-gâh ve türbelerden oluşan 88 dinî; muallimhane, mektep, medreselerden oluşan 43 eğitim; çeşme, sebil ve hamamlardan oluşan 76 su; tekke ve zaviyelerden oluşan 17 tarikât, hanlardan oluşan 2 ticaret ve karlık ile değirmenden oluşan ve diğer olarak tasnif edilen 2 olmak üzere toplamda 228 yapı saptaması yapmıştır. Yazar ayrıca bu bölümde, eserlerin bulunduğu mahalle ve köy adlarını da tespit ederek tablo halinde vermiştir. Hurûfât Defterleri'ne göre ilgili zaman diliminde Isparta Kazâsı merkezinde 37 mahalle ve merkeze bağlı 15 köy bulunmaktadır.

Yine kitabın ikinci bölümünde "Vakıf Görevlileri ve Ücretler" adlı başlık altında atama kayıtlarında söz konusu atamaya bürokratik ilgisi nedeniyle adı geçen Kazasker ve Şeyhülislamın isimleri belirtilirken yine kayıtlarda bürokratik ilgiden dolayı isimleri geçen Kadı ve Naib adları verilmiş, bunun yerine 350 kayıttaki kadı, 230 kayıttaki ise naibler tarafından arzların yazıldığı bilgisi verilmiştir.¹ Diğer taraftan çeşitli vakıf müesseselerinde görev yapan imâm, müezin, bevâb, mütevellî, câbî, müderris, muallim-i sibyan, loğkeş, zaviyedâr gibi 41 ayrı görev türü tespit edilmiş

ve bunların yaptıkları işler tanımlanmıştır. Yine bu bölümde vakıf görevlilerinin atamalarındaki bürokratik işlemler hakkında örnekler üzerinden bilgiler aktarılmıştır.

"Isparta Hurûfât defterlerinde Adları Geçen ve Bugün Ayakta Olan Tarihi Eserler" başlıklı üçüncü bölümde günümüze kadar ulaşarak varlıklarını devam ettiren kültür varlıklarına yer verilmiştir. Isparta'da günümüzde de var olan 10 cami ve mescid, 1 hamam, 1 bedesten hakkında bilgiler verirken söz konusu eserlerin günümüzdeki durumunu gösteren 22 adet fotoğrafa yer verilmiştir.

"Sözün Sonu" başlıklı bölümde kitaba kaynaklık etmiş olan Hurûfât Defterleri ve Isparta üzerine genel değerlendirmelerde bulunulmuştur. Özellikle son dönemlerde tarihçi ve sanat tarihçilerinin ilgisini celp etmeye başlayan bu defter serilerinin peyderpey yayınlanması ile Osmanlı'dan günümüze kültür varlıklarımızla birlikte kent ve mahallelerin fiziksel görünümündeki değişimin öyküsünün yazılabileceğine dikkat çekilmiştir.

Kitabın beşinci bölümü "Isparta Hurûfât Defterleri (Türkçe ve Orijinal Osmanlı Türkçesi Metin)" adını taşımaktadır. Bölüm başlığından da anlaşılacağı üzere bu bölümde metin transkripsiyonu ile orijinal belgeler birbiri ardınca dizilmiştir. 24 adet Hurûfât Defteri'ndeki Isparta Kazâsı'na ait bin dört yüz yetmiş sekiz (1478) adet atama kaydı çevirisi ile orijinal belgeler kitabın 70. sayfasından başlayarak 281. sayfasına kadar devam etmektedir. Büyük bir emek ürünü olduğu aşikâr olan kitapta, çalışmaya kaynaklık eden arşiv kaynağının bu şekilde neşredilmiş olması hiç şüphesiz kitabın değerini bir kat daha artırmaktadır. Kitabın bu bölümünde önce Türkçe metin sonra ise çevirisi verilen orijinal belge görüntüsüne yer verilmiştir. Anlaşılan o ki kitabın bu bölümünün dizgisinde Hurufat Defterleri'nin arşiv numaraları baz alınarak küçükten büyüğe doğru bir dizgi oluşturulmuş. Bu bölüm, 1790-1792 tarihli HD 530-19 (530 Numaralı Hurufat Defteri, Varak 19) arşiv numaralı belge ile başlatılmış, 1728-1730 tarihli HD 1144-33 arşiv numaralı belge ile bitirilmiştir. Kanaatimizce, defterler arşiv numarasına göre değil de tarihsel içeriklerine göre bir dizgiye tabi tutulmuş olsa idi, 1691-1839 tarihleri arasındaki Isparta Kazâsı'ndaki vakıflarla ilgili atamaları

1 Hurûfât Defterleri Osmanlı idari yapılanmasında kaza birimlerine göre tutulmuş defter serileri olması bakımından, ilgili kazalardaki vakıf müesseselerde muhtelif sebeplerle meydana gelen görev değişiklikleri vakfın yetkilisi tarafından ya doğrudan merkezi idareye değişikliği bildiren arzlar yazmakta veya sözlü olarak görev değişikliği kazada mülki amir konumunda olan kadılarına bildirilmekte, kadılar da bu görev değişikliğini bildirmek ve yeni görevli adına padişah beratı talebiyle merkezi idareye arzlar yazmaktaydılar. Merkeze gelen arzlar neticesinde verilen atama beratlarının kısa özetlerini içeren Hurufat Defterleri'nde ilgili kazada görev yapan, arz yetkisine sahip kadı ve naiblerin de isimleri geçmektedir. Dolayısıyla Hurufât defterleri kayıtlarından kazada görev yapan mahkeme görevlilerini de tespit etmek mümkündür.

periyodik olarak izleme olanağı verilmiş olur ve bu sayede kitaptan yararlanacak okuyuculara da bir kolaylık sağlanmış olabilir.

“Isparta Hurûfât Defterlerine Göre Eser, Karye, Mahalle, Meslek, Yevmiye, Tarih, Şeyhü'l-İslam ve Kazasker Bilgileri” başlıklı altıncı bölümde ise, bir önceki bölümde çevirisi verilen Hurûfât Defteri kayıtları verileri bir tabloda gösterilmiştir. Kayıt sıra numarası, defter numarası, eser adı, karye, mahalle, meslek, yevmiye, tarih, Şeyhülislâm-Kazasker başlıklarını taşıyan sütunlara her bir atama kaydının sırasıyla verileri girilmiştir. Burada da bir önceki bölümde olduğu gibi Isparta Hurûfât Defteri'ndeki atama kayıtları, arşiv defter numarasına göre sıralanmıştır. Tablodan eser adı, bu eserin hangi mahalle ya da hangi köyde olduğu, bu vakıf eserde hangi mesleklerin² ne

kadar ücretle yapıldığını, atamanın hangi tarihte yapıldığını ve atamayla bürokratik ilgisi olan Şeyhülislam ve Kazaskerlerin isimlerini görmek mümkün olmaktadır.

“Literatür” adlı yedinci ve son bölümünde, kitabın hazırlanmasında kullanılan arşiv kaynakları ve inceleme eserlerin yanında Hurûfât Defterleri'nin gerek doğrudan konu edildiği gerekse kaynak olarak kullanıldığı çalışmalardan oluşan bir kaynakça okuyucuya sunulmaktadır.

Özelde Isparta tarihi ve kültür varlıkları bakımından önem arz eden bu çalışma, genelde ise vakıf müessesesi tarihi, iktisat tarihi, şehir tarihi gibi alanlarda ilgisine önemli arşiv bilgisi sunmaktadır.

2 “Meslek” yerine “görev türü” olarak tanımlanması daha uygun olabilir, zira Müderris, İmam, Müezzin olan kişilerin ifâ ettikleri görevler meslek olarak tanımlanabilirken, Mütvellî, Câbî, Nâzır gibi vakıfların idari görevlileri ile Cüz-hân, Devir-hân, Yasin-hân gibi vakıf kurucusunun vakfiyede ortaya koyduğu iradeye göre yürütülen hizmetleri meslek olarak tanımlamak mümkün görünmemektedir.

Vakıf ve Sanat Paneli

Ahmet Kılıç*

Vakıflar Genel Müdürlüğü, her yıl bir tema çerçevesinde düzenlediği etkinliklerle Vakıf Medeniyetini topluma anlatma çalışmalarını bu yıl da “Vakıf ve Sanat” teması ile gerçekleştirmiştir. Bu etkinlikler kapsamında 12 Mayıs 2015 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü Konferans Salonunda “Vakıf ve Sanat” konulu panel düzenlenmiş ve konularının uzmanı hocalarımız tebliğlerini sunmuştur.

Panelin oturma başkanı, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Hüsrev SUBAŞI, Vakıf ve Sanat terimlerini esas alarak yaptığı açılış konuşmasında Vakfı; “hayatı kolaylaştırarak Allah’ın rızasına ulaşma arzusu” sanatı ise; “hayatı güzelleştirme çalışması” olarak tanımlamış ve konuşmasında özetle şu konulara değinmiştir;

“Vakıf, insanın bedensel, sanat ise ruhsal hayatını inşa etme faaliyetlerini sürdürmekte, nihai olarak vakfın ve sanatın varmak istediği hedef ilahi bir noktada birleşmektedir.

Vakıflar eserlerin yalnızca fonksiyonelliğinin yerine getirilmesi kolaylığına gitmeyerek eserdeki her bir unsura sanatla ruh verdiğinden sanat, vakıf eserlerinde can bulmuştur.

Sanat pahalı bir alan olduğundan, hayatında sanata yer vermek isteyenlerin kesesinin ağzını açması ve kaliteli kişilerle çalışması bir zorunluluktur. Ortaya çıkan vakıf eserlerin, hat, tezyin ve işçilik detaylarına bakarak vakıf kültürünün sanatçıyı ve dolayısıyla sanatı finanse ettiğinin görüldüğünü” ifade etmiştir.

Panelistlerden ilk tebliği, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ “Vakfiyelerde Söz Sanatı” başlığı ile sunmuştur.

Akkuş, vakfiyelerde geçen; “Bizim yaptığımız bu eserler bizi tanıtmaktadır, eğer bizi tanımak istiyorsanız o halde siz de bu eserlere bakarak bizleri tanıyın” ifadesi ile başladığı sözlerini, özetle, şu konulara değinerek sürdürmüştür;

“Bu vakfiyelerde bir sanat yok, birçok sanatın bir arada toplandığı yer olarak kabul etmek gerekir. Vakfiyelere dıştan içe doğru bakacak olursak dış kapak, tezhib, serlevha ve hatları başlı başına birer sanat eseri olan bu unsurları bir tarafa koyarak sadece söz sanatından bahsetmek hiç uygun düşmez.

Vakfiye metinlerinde birkaç bölüm vardır; birinci olarak hamd ve sena kısmı var. Cenab-ı Hakk’a

* Kütüphaneci, Vakıflar Genel Müdürlüğü, a.kilic@vgm.gov.tr

hamd ve senayı işlerken o kadar güzel hamd ve senayı işlemişler ki zaten birazdan sözü onlara bi-

Resim 1. Fatih Sultan Mehmet Han'ın Eyüp Vakfesi'nden bir bölüm.

Son derece edibane yazılmış kısımlar var bunlara bir kaç örnek verecek olursak:

“Nesim-i anber şerîni hamd-i sipâs, Ve güldeste-i mürişdîni sena-ı şükr-i bî-kıyâs, Ol mâlikü'l-mülkü zü'l-celâli ve celîlü'l-celâl vâcibü'l-iclâl, Pâ-dişâh-ı bî-zevâl amîmü'n-nevâl, Tenezzeheb zâthû anî-ş-şebîhi ve'l-misâl hazretlerine lâyük ve seza ve şâyeste-i revadır ki; Nüşa-i insanı eblağ-ı üslubda ve ahsen-i takvimde inşa'...”

Bunların kelime kelime anlatılması çok vakit alaçağından diğer kısımlardan örnek vermeye devam edelim;

“Vâkıf-ı esrâr-ı ins-ü cân hazretlerine lâyük ve sezâ ve elyab ve ahrâdır ki; Nüşa-i insanı eblağ-ı üslubda imlâ ve ahsen-i takvimde inşa'...”

Düzyazı içerisindeki şiirsel söyleyişe en güzel örneklerden, Kanuni Vakfiesinden de bir parçaya bakacak olursak;

“Dünya dâr-ı devâru medâr-ı imâr, Mahall-i tebâru karatü'l-aktârdır. Fezâsı kaza ile meşhur, Sefası ise cefa ile makrûr. Finâsı fenaya karîm, Ğınası anâya rehîn. Nimeti nikmete, minhati mihnetine muhavvel. Sıhhati sahame, felahı feraha. Deseni sem, ni'âmı gam. Şarâbı serâb, Âmiri harâb. Me-ta-ı gurur, sürû-u gurur...”

Buna benzer ifadeler ile dünyanın geçiciliği örneklendirildikten sonra en sonunda diyor ki;

“... ve ma'azâlik haber-i sıdk-ı eserî, ed-dünyâ mezraatü'l-ahire mistâkınca, mahalli ittihal zahire-i uhrâ, mezraa-ı ahiret ve meccele-i uhrâdır...”

Dedikten sonra malını neden vakfettiğini yine şiirsel bir ifadeyle anlatmaktadır.

Resim 2. Topkapı Sarayı giriş kapısı üzerindeki müsenna celi sülüs yazı.

Vâkıf malını niçin vakfettiğini ayet ve hadislerden alıntılarla, şiirsel bir tarzla ifade etmektedir.” diyerek teşekkür eden Akkuş sözü panel başkanına bırakmıştır.

İkinci olarak Prof. Dr. Uğur DERMAN “Medresetül Hattatinin Yüzüncü Yılı ve Vakıf Eserlerde Hat Sanatı” başlıklı tebliğini sunmuştur.

“Osmanlı bir vakıf medeniyetidir ve hüsnü hatta onun anahtarıdır” diyen Derman, tebliğinin özetinde bu cümle içerisinde bulunduğunu belirterek konuşmasına, özetle, şöyle devam etmiştir;

“Osmanlı medeniyetinde hattın şöyle bir rolü vardır; hat, okuma yazma vesilesidir. Osmanlı’da okuma yazma bilen sayısı azdır ama bilen de tüm özellikleriyle bilirdi. Hat sanatına meyleden bir genç üstadın yanına giderek öğrenme isteğini bildirir, hoca da bedelsiz olarak onu meşk etmeye çağırarak öğrencisini yetiştirirdi.

Sözü fazla uzatmadan size, seçtiğim hat eserlerini anlatmaya çalışacağım.

İlk olarak, Topkapı Sarayı giriş kapısı üzerindeki Fatih devrinden kalma müsenna celi sülüs yazıyı göstermek isterim bu yazı, grafik örölüş itibariyle hala geçilememiştir, Fatih devri hattatı Ali Sofî’ye aittir.

Nesih hattı diğer hat sanatları gibi Abbasilerden itibaren, zaman içinde oluşmuş, İstanbul’un fetihinden sonra Şeyh Hamdullah ile kemâl bulmuştur.

Sultanahmet Camii’nin kitabesi, celi hatla yazılmıştır. Cami ve bina kitabeleri celi hatla yazılır ve son mısraına tarih düşülürdü. 1927’de Meclis’ten çıkan bir kanunla bu kitabeler kazınarak yok edilmiştir. Hüsn-ü hattın Şeyh Hamdullah’tan sonra gelen deha derecesindeki ustalarından bir tanesi de Hafız Osman’dır. Kendisi de bir hattat olan Sultan III. Ahmet’in Topkapı Sarayı girişi önündeki çeşme için yazdığı celi sülüs yazı da kıymetini muhafaza etmektedir.

18. asrın ikinci yarısı, on dokuzuncu asrın başlarında hakikaten bir deha olan Hattat Rakımdır ki; ben hat sanatını Rakım’dan önce ve Rakım’dan sonra diye tasnif etmeyi doğru buluyorum. Rakım’dan sonra celi yazılar tekâmül ettiği zaman

Kazasker Mustafa İzzet Efendi’nin yazmış olduğu bu cami yazıları daha da revaç bulmuş ve daha da güzel yazılmaya başlanmıştır. Ayasofya’da bulunan bu büyük yazılar 1944 yılında müze iken ziyarete gittiğimizde yerlerinden indirilmiş ve duvarlara yaslı olarak durmaktaydı, babam “bunlar nede yerde” diye sorduğunda bir görevli “bunlar dışarı çıkarılacaktı ancak içerde çatıldığından kapıdan sığmadığı için çıkarılmadı bu nedenle yerde duruyor” demişti, 1952 yılında ise tekrar yerlerine çıkarılmıştır.

20. asrın en büyük ismi diyebileceğimiz Halil Özyazıcı’nın Yavuz Selim Camii’ne yazdığı kubbe yazısı da Rakım sonrası devrin güzel örneklerindedir. Bu dönemde yazı zeminlerinde çoğunlukla ördekbaşı yeşili olmakla fes rengi, gülkurusu ve az da olsa mavi renk kullanılmıştır ve bu sayede altın varakla yazılan yazı zemin içerisinde patlamıştır.

Yukarıda bahsi geçenlerden başka; Yesarî Esad Efendi, Hamit Aytaç ve Yahya Fahrettin’den de günümüze nadide eserler kalmıştır.

Bu güzel hüsn-ü hat eserleri ya vakıf binalarını süslemekte veya vakıf kütüphanelerinde bulunmaktadır. Hüsn-ü hattın vakıflarla yakın ilişkisi budur.

Şimdi geldik Medresetül Hattâtîn’e. Yazının özelliğini yitirmeye başlamasıyla Evkaf Nezareti bünyesinde 20 Mayıs 1915 yılında açılmıştır. Çeşitli uğraşılardan sonra Güzel Sanatlar Akademisi’ne bağlanan Medresetül Hattâtîn, burada modernist bakış açısıyla küçümsenerek yok olmaya mahkûm edilmiştir.

Medresetül Hattâtîn hoca ve talebelerinden bazıları; Hulusi Efendi, Kamil Akdik, Ferit Bey, Resam Ali Sami Bey, Tuğrakeş Hakkı Bey, Hüseyin Tahirzade, Hacı Nuri Korman, Baha Efendi, Necmettin Okyay, Emirzade Kemalettin Bey, Süheyl Ünver, Macit Bey, Halim Efendi.

Medresetül Hattâtîn binası şu an boş ve atıl durmaktadır, ilk gayesine uygun bir çalışma için tahsisinin uygun olacağını düşünüyorum” diyen Derman, sözlerini bu cümle ile tamamladı.

Sonrasında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi öğretim üyesi Dr. Aras NEFÇİ “Mima-

Resim 3. Süleymaniye Külliyesi.

ri'de Vakıf İzleri" konulu bildirisini zengin görsel içerikle birlikte sunmuştur.

Nefçi, bildirisinin hülasasında vakıf mimari eserlerinin şehirlerin sembolü olarak nasıl belleklerimizde yer aldığını ifade etmiş ve konuşmasında, özet olarak, şu detaylara yer vermiştir;

"Deseler ki: Hangi mimari program veya üslup Osmanlı Devleti'ni bir tek komplekste, bir tek külliye de temsil eder; bence Süleymaniye'dir. Süleymaniye külliyesi hem Osmanlı hem İslâm mimarisinde doruk noktadadır. Hem mimari tasarım, hem program, hem de şehircilik tasarımı açısından hakiki anlamda bir mimarlık, şehircilik eseridir. Tabi bu külliye de her şey vakıftır. Kız kulesinden sonra İstanbul'u en çok anlatan fotoğraflardan biridir Süleymaniye fotoğrafı.

Dört yarım kubbeli camilerin ilk denemesi Maraş Ulu Camisidir ancak dört yarım kubbeli camilerin en mükemmel olanı Fatih Camiidir. Dört yarım kubbeli olan çoktur ama bu güzel oranı hiç birinde yakalayamayız. Selatin camilerinde müstakil olarak yapılan ilk vakıf kütüphane de Fatih Kütüphanesidir.

Üsküdar'daki Atik Valide Sultan Külliyesi de muhteşem bir vakıf eseridir yıllar önce medresenin duvarları yıkılarak hapisane olarak kullanılmış, şimdi ise restore görüyor ve enstitü olarak görev yapacak.

Fatih'te Küçük Efendi Camii Feyziye namıyla, oval şekilde bir camidir ve mihrabında çilehanesi olan üç camiden birisidir.

Nuruosmaniye bana göre Osmanlı'nın ikinci Süleymaniye'sidir. İtirazlar olabilir ancak basit bir ölçüm sonucu olarak bunu ifade edebilirim. Ayasofya oval bir kubbeye sahiptir, uzun tarafı 34 mt. kısa tarafı 31 mt.dir, Süleymaniye 27,40 mt.dir fakat 25.50 mt. çapında en büyük kubbe Nuruosmaniye'dir, Sultanahmet'ten de Yavuz Selim'den de büyüktür. Böyle büyük bir kubbe dört kemer üzerine oturur. Bu külliye de camisi, medresesi, imareti ve kütüphanesi ile bir vakıf eseridir.

Ragıp Paşa Kütüphanesi, dünyanın en güzel müstakil vakıf kütüphanelerinden biridir. Bozdoğan Kemeri, su ve yaya yolunu barındıran muhteşem vakıf eserlerindedir. Yine Sinan'ın mühendislik açısından en muhteşem eserleri arasında Büyükçekmece Köprüleri de bulunmaktadır.

Cami, medrese, mektep, kütüphane, şifahane, imaret, çeşme, köprü, su kemerleri, kuş evleri ve diğer vakıf eserler; şehir halkına hizmet sunduğu kadar estetik ve fonksiyonelliğe de büyük önem vermiştir" diyen Nefçi konuşmasını kuş evlerinin estetik ve fonksiyonellik örnekleriyle tamamlamıştır.

Son olarak Ankara üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim Üye-

si Yrd. Doç. Dr. Rüstem BOZER “Vakıf Eserlerde Ahşap Sanatı” konulu tebliğini sunmuştur.

Ahşap eserlerin hem Selçuklu ’da hem de Osmanlı’da istisna sayılabilecek bir ya da en fazla iki örnek dışında hemen hemen tümünün vakıf eseri olduğunu belirterek başladığı tebliğinde, özetle, şu detaylara yer vermiştir;

“Bir cümle okumak istiyorum, dikkatinizi de çekmek istiyorum; *‘Ahşap Oymacılığı Selçuklu Çağı sanatına Büyük Selçuklu Egemenlik alanlarından, Orta Asya, İran, Azerbaycan, Gürcistan Irak ve Suriye’den ve güneyde Eyyubi ve Memluk egemenliğindeki bölgelerden ithal edilmiştir.’* Bu cümle bana ait değil, bu alanda çalışma yapan büyük bir hocamızın. Ancak ben bu görüşe katılmıyorum. İslam Coğrafyasında ortaya konulan eserlerin tamamının ithal bir kültürün ürünü olduğu tespiti bulunmaktadır ancak ben bu görüşe katılmıyorum, tüm bu sanat eserlerinin medeniyetimizin ürünü olduğu fikrini benimsiyorum.

Selçuklu dediğimiz zaman bütün unsurlarından soyutlanmış bir toplumdaki bahsetmiyoruz. Sadece aynı coğrafya yaşayan insanların, hayatlarının bir döneminde kurduğu bir devletten bahsediyoruz. Dolayısıyla oradaki devlet sanat ve işçilik unsurlarından soyutlanmıyor, toplumda var olagelmış unsurlar zaten devam ediyor. Türkler Anadolu’ya gelirlerken zaten yanlarında getirmişlerdir, ithal ederek değil. 9. yüzyıl Abbasi döneminden bir taç ahşap parça; bu bir oymadır ama uluslararası literatüre girdiği haliyle eğri kesim ya da mai kesim denilen bir üsluptur, dünya literatüründe tarandığı zaman Asya’da Türklerin kullandığı, başka bir coğrafyada kullanılmayan bir teknik olduğunu görürsünüz.

9. yüzyıl Samarra İslam Sanatının kilit noktalarından birisidir. Abbasi Halifesi Türkler için bir şehir kurduğunda yalnızca askerler gelmiyor o şehre, askerler yanında ilim adamları, sanatkârlar ve kültür adamları da geliyor. O şehir işte bunun İslam coğrafyasına yayılmasına vesile olan şehirdir. Emevi sanatıyla Abbasi sanatı arasında neredeyse bağlantı yoktur. Her şey bu şehre yerleşen Türklerin etkisiyle başlamıştır.

Resim 4. Niğde Sungur Bey Camiinin künde kari kapısı.

Ahşap eserlerin müzelere alınması; aslında eserin yapıldığı ve uzun zaman bulunduğu ortamdan alınması anlamına da geldiği için eserin yıpranmasını hızlandırmaktadır. Bununla beraber binaların zayıf halkasından biri ahşaptır. O ahşapların en zayıf halkası ise kapı kanatlarıdır; binanın kitabesi de kapı kanatlarıdır. Ortaçağda binanın kapısında kitabe varsa, binanın başka yerinde kitabe bulunmamaktadır.

Niğde Sungur Bey Cami devrinin en güzel künde kari örneğidir. Bu kapı kendi kitabesini taşımaktadır. Bu durumda bu kapının binasından sonra yapıldığını anlıyoruz.

Ankara, ortaçağda, Selçuklunun erken dönemlerinden Osmanlı’ya kadar olan döneminde devrinin en iyi ahşap ustalarına sahiptir.

İmitasyon eserlerin uzmanlara danışılmadığından yapılması nedeniyle aslına benzemeyen eserler orijinal kapı yerine takılmakta ve bu imitasyonların aslına benzememesi nedeniyle ilgililerin yanlış bilgilenmesine, basılı yayınlara yanlış bilgi girilmesine neden olmaktadır.

Sultanahmet Camii avlu kapılarının restore edilmesine artık sıra gelmeli sayın Genel Müdürüm” sözleriyle sunumunu tamamlayan Bozer, sözü oturum başkanına bırakmıştır.

Soru ve cevaplar kısmını takiben, Vakıflar Genel Müdürü Sayın Dr. Adnan ERTEM, panelistlere plaket ve hediyeleri takdim ettikten sonra panel sona ermiştir.

Vakıflar Dergisi Yayın İlkeleri

Vakıflar Dergisi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Haziran sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurtiçi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Vakıflar Dergisi, Vakıf kurumu ve vakıf kurumu ile ilgili kültürel zenginlikleri, vakıf yolu ile teşekkül etmiş kültür varlıklarını, vakıfların tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymakta; Vakıflarla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlamaktadır.

Vakıflar Dergisi'nde, sosyal bilimler alanında, vakıf ve vakıf kültürünün tarihî ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

Vakıflar Dergisi'ne gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Vakıf ve vakıf kültürü ile ilgili eser ve şahsiyetleri tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin Vakıflar Dergisi'nde yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiri-ler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Vakıflar Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına tekrar iade edilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite, en önemli ölçütlerdir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Vakıflar Dergisi'nde yayınlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

Vakıflar Dergisi'nin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir, Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı koyu, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme ve e-posta (e-mail) adres(ler) i belirtilmelidir.

3. Özet: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

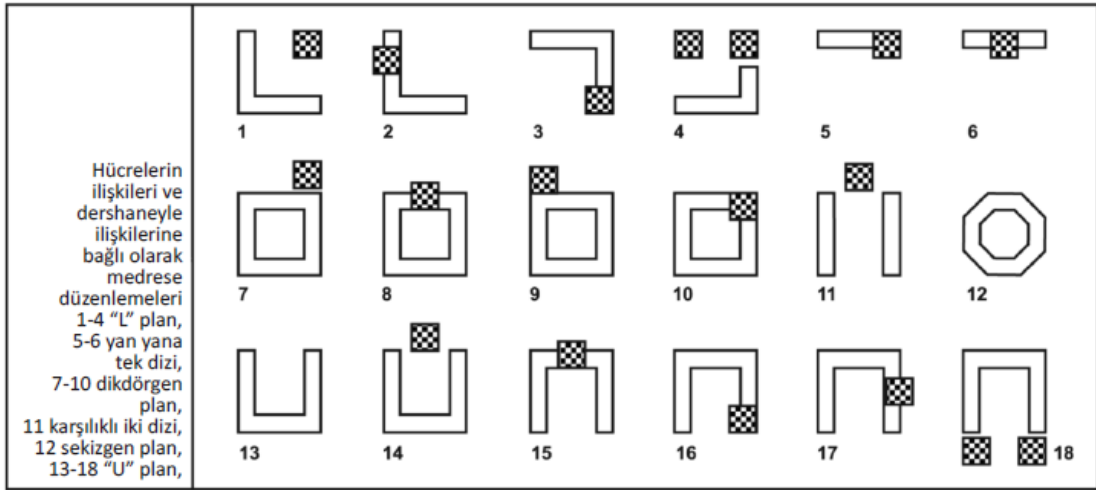
4. Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm. kâğıtlara, MS Word programında, Times New Roman yazı karakteri ile, 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti+eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir.

Tablo 1: Katılımcıların Mezun Oldukları Lise Türlerine Göre Öğretmenliğe Atanma Durumları

Atanma Durumu	Mezun Olduğu Lise Türü										Toplam	
	GL		AL		SL		AOL		KMLÇGE		f	%
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%		
Atandı	143	44.1	102	53.7	143	46.6	97	49.7	14	20.9	499	46.1
Atanamadı	181	55.9	88	46.3	164	53.4	98	50.3	53	79.1	584	53.9
Toplam	324	100	190	100	307	100	195	100	67	100	1083	100

$$\chi^2 = 23.10 \text{ sd}=4 \text{ p} < .01$$

Şekil 1. Yapı yerlerini gösteren çizimler.

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise tablo numarasının altına, tam sola dayalı, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli. Hemen

yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır. Aşağıda tablo ve şekil örnekleri sunulmuştur.

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü (en az 300 dpi) baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırılmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır. Şekil, çizelge ve resimler toplam yazının üçte birini aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır. (Köprülü, 1944), (Köprülü, 1944: 15). Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır: (Gökay vd. 2002).

Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı; yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir. Dipnotlarda kaynak göstermek için, metin içi kaynak gösterme yöntemleri kullanılmalıdır.

Kaynaklar kısmında ise, birden fazla yazarlı yayınların diğer yazarları da belirtilmelidir.

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

“Tanpınar (1976:131), bu konuda ...”

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

“Köprülü (1926).....” (Çelik, 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir.

İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekillerden birinde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilmelidir:

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). *Kavâid-ı Lisân-ı Türkî 1893*. Ankara: TDK

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

Timurtaş, F. Kadri (1951).“Fatih Devri Şairlerinden Cemali ve Eserleri”. *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV* (3): 189-213.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere (fotokopilerde yazarı tanıttıcı hiçbir bilgi olmamak üzere) üç nüsha olarak, yazılabilir diskiyle birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü adresine gönderilir. Yazarlarına raporlar doğrultusunda geliştirilmek ve/veya düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzenlemeler yapılarak disketi ve orijinal çıktısıyla en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Yayın Kurulu, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

Yayın İlkeleri

Yazışma Adresi:

T.C. BAŞBAKANLIK

Vakıflar Genel Müdürlüğü
Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi

Atatürk Bulvarı. No:10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 5096000 • Faks: (0312) 324 47 22

e-posta:vakiflaryayin@yahoo.com • yayin@vgm.gov.tr

web: www.vgm.gov.tr

The Foundations Journal

Publication Principles

The Foundations Journal is published bi-annually in June and December. At the end of each year, the annual index of the journal is prepared and published in the issue of June. The journal is sent to the domestic and foreign libraries, international index institutions and subscribers which are determined by the Editorial Board, in a month after its publication.

The Foundations Journal reveals the institution of waqf and cultural richness related to the institution of waqf, the cultural heritage formed by waqf, historical and current realities of waqfs in a scholarly manner, it is published in order to publicize the international level scientific studies related to the waqfs.

In the Foundations Journal, the articles in the field of social sciences, dealing with waqf and historical and current problems of the waqf culture in a scholarly perspective and proposing solutions to this issue are included.

The manuscripts to be sent to the Foundations Journal are required to be an original work filling a gap in its field or evaluating the previously published works, revealing new and remarkable views of research. The manuscripts, introducing documents, works and personalities related to waqf and the waqf culture, announcing new events are also published.

In order for the manuscript to be published in the Foundations Journal, it is required not to be published previously elsewhere, or not to be accepted to be published. The conference proceedings presented at a scientific meeting before might be accepted if clearly indicated.

Assessment of Manuscripts

All manuscripts sent to the Foundations Journal are first examined by the Editorial Board in terms of compliance with the publication principles of the journal. Not deemed appropriate ones are returned back to the author for revision. The most important criteria in the assessment of the manuscripts submitted for publication are academic objectivity and scientific quality. The ones selected for assessment are sent to two referees in the relevant field. The names of referees are kept confidential and the reports are saved for five years. If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article might be sent to a third referee or the Editorial Board might give the final decision by analyzing the referee reports. The authors take into consideration the criticisms and suggestions of referees and the Editorial Board. If there are issues that they do not agree with, they have the right to appeal including the reasons. The manuscripts which are not accepted for publication are not returned to their authors.

Copyright of the manuscripts accepted for publication in the Foundations Journal is transferred to the General Directorate of Foundations. The responsibility of the opinions and writing preferences in the published articles belong to the authors. Text or photograph quotations can be done by giving citations.

Writing Language

The writing language of the Foundations Journal is Turkey Turkish. However, the articles which are written in English and other Turkish dialects might be included in each issue provided that they do not exceed the one third of the journal. If necessary, the articles in Turkish dialects might be published after they are translated to the Turkey Turkish by the decisions of the Editorial Board.

Writing Rules

Care must be taken to present articles as follows:

- 1. Title:** There must be a title that is compatible with the content, expressing it the best and it should be written in bold letters. The title of manuscript must be between maximum 10-12 words.

- 2. Name(s) and address(es) of author(s):** The name(s) and lastname(s) of the author(s) must be written in bold letters and the address(es) must be written in normal and italic letters; the institution(s), communication and e-mail address(es) of author(s) must be specified.
- 3. Abstract:** At the beginning of manuscript, there must be Turkish and English abstracts expressing the subject in a concise way and consisting at least 75, maximum 150 words. In the abstract, utilized references, figure and table captions must not be included. The key words consisting with at least 5, maximum 8 words must be given by leaving a blank line below the bottom of abstract. At the end of the manuscript, there must be title, abstract and key words in English; in case of not being sent, they are added by the Journal.
- 4. Main text:** It must be written on A4 size (29.7 cm. papers), in MS Word program, with Times New Roman characters, 12 point, and with 1.5 line spacing. 2.5cm of page margin must be used and the pages must be numbered. Research and review manuscripts must not exceed 10000 words. The parts that are required to be emphasized in the manuscripts must be written in italic, not in bold letters. In the text, dual highlighting; such as, italic letters in quotation marks must not be included.
- 5. Section Headings:** In the manuscript, in order to ensure a regular transfer of the information, main, intermediate and sub-headings can be used and if necessary, headings can be numbered. The main heading (main sections, references and appendices) in capital letters; intermediate and sub-headings only the first letters capital and bold character; by adding a colon after a sub-heading same line should be continued on.
- 6. Tables and Figures:** Tables must be numbered and captioned. Vertical lines must not be used in tables. Horizontal lines must be used only for separating the sub-headings. Table number must be written at the top, normal and left-justified while table caption must be written below the table number as left-justified in italic, the first letter of each word being capital. Tables must be cross-referenced in their relevant places in the text. Figures must be prepared suitable for black and white printing. Figure numbers and captions must be centralized at the bottom of figure. The figure number must be in bold and italic ending with a full stop. Next to it, figure caption must be written normal, the first letter being capitalized. The following table and figure examples are presented.

Table 1:

7. Teacher Appointment Conditions of Participants According to Type of High School Graduated
- 8. Photographs:** The right of designing visuals in the articles to be published in the Foundations Journal belongs to the Editorial Board. High resolution (at least 300dpi) printing quality scanned photographs must be sent separately to the manuscript. Figure and table captioning rules apply to photographs. Figures, tables and photographs must not exceed one third of the manuscript. Authors who have the technical capabilities of guaranteeing publication of figures, tables and photographs with the same quality can insert them into the relevant position in the text. Those who do not have these capabilities can leave the same size space for them in the text by writing figure's, table's or photograph's number in the space.
- 9. Quotation and Citations:** Quotations must be given in quotation marks; quotations less than five lines must be written between the lines, quotations longer than five lines must be written 1.5 cm inside from the right and the left line, as block and with a single line spacing and 1 point smaller. References in the text must be written in parentheses as follows.

(Köprülü, 1944), (Köprülü, 1944: 15)

For the publications with more than one author, only the first author's last name and 'et al.' must be written in the text.

(Gökay et al. 2002)

Footnotes must be avoided as much as possible; it must be used only for the explanations and auto-numbering must be used. Citations in footnotes must be done the same way of citation in the text.

In references section, the name of the authors of the publication with multiple authors must be given.

If the name of the author is cited in the text, only the publication year must be given.

“Tanpınar (1976:131), on this issue...”

For the works with not specified date, only the author’s name; for the works with not specified author, encyclopedia, etc., the name of the work must be written.

In quoting from secondary references, the original reference must be mentioned, as well.

“Köprülü (1926) .....” (from Çelik 1998).

Personnel communications must be cited in the text by last name and date, also it has to be given in references. For the internet addresses, the access date to the source must be given and these addresses must also be given in references section.

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

10. References: At the end of the text, it must be written in alphabetical order of author’s last name by applying one of the methods given below. In case of an author having more than one publication, references must be listed according to publication dates; publications belonging to the same author in the same year must be given as (1980a, 1980b):

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). Kavaid-i Lisan-ı Türki 1893. Ankara: TDK.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). Azeri Edebiyatının Tekâmülü. İstanbul, MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982). Osmanlı İmparatorluğu. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

Timurtaş, F. Kadri (1951). “Fatih Devri Şairlerinden Cemali ve Eserleri”. İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV (3): 189-213.

Submission of Manuscripts

Three copies of manuscript; one being an original and two photocopies (photocopies not including any informative knowledge on the author) prepared according to the rules mentioned above in addition to its re-writable CD is submitted to General Directorates of Foundations’ address. The manuscripts that are sent back to their authors for revision or for improvements based on the referee reports are re submitted to the Journal by fixing the required revisions along with the original printed manuscript and its CD at most in a month. The Editorial Board might do some minor corrections that have nothing with the main structure of the manuscript.

Yazışma Adresi:

T.C. BAŞBAKANLIK

Vakıflar Genel Müdürlüğü

Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı

Vakıflar Dergisi

Atatürk Bulvarı. No:10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 5096000 • Faks: (0312) 324 47 22

e-posta:vakiflaryayin@yahoo.com • yayin@vgm.gov.tr

web: www.vgm.gov.tr

